470094

UDC 304+36

socialno delo

Socialna Slovenija

letnik 32/1993 št. 5-6

časopis za teorijo in prakso

Socialno delo - časopis za teorijo in prakso
Leto 32 (1993)
Št. 5-6: Socialna Slovenija
Izdaja Visoka šola za socialno delo
Vse pravice pridržane

Glavni in odgovorni urednik
Blaž Mesec

Naslov uredništva
Šaranovičeva 5, 61000 Ljubljana, tel. & faks (061) 133-7011

To številko sta uredila Srečo Dragoš in Blaž Mesec

Po mnenju Ministrstva za znanost in tehnologijo (415-1/93, 28. 1. 1993)
sodi ta izdelek med tiste, za katere se plača 5% davek od prometa

Predgovor

Izdaja pričujočega zbornika besedil sklepa dvanajstletno obdobje plodnega raziskovalnega dela Visoke šole za socialno delo v okviru usmerjenega raziskovalnega programa Socialna politika in socialno delo. Prve raziskave iz tega programa smo opravili v letu 1981, delo pa smo končali s poročilom za leto 1992, ko je se je začela uveljavljati nova organizacija raziskovanja v R. Sloveniji.

Cilj raziskovanja na področju socialnega dela je, najsplošneje rečeno, ustvarjati novo temeljno znanje v okviru vede socialnega dela (ali boetologije, kot bi jo lahko imenovali, to je vede o pomoči sočloveku) in razvijati načine aplikacije tega znanja v aplikativnih in razvojno-raziskovalnih projektih na področju praktičnega strokovnega socialnega dela (ali boetike, kot bi ji lahko rekli).

Veda socialnega dela je ena izmed ved o človekovem ravnanju, kamor spadajo med drugimi veda o vzgoji in izobraževanju, veda o organizaciji in upravljanju, pa tudi veda o zdravljenju, o negi bolnih in druge. Njen predmet je eno temeljnih področij človekove dejavnosti, ki spremlja človeka od njegovega nastanka in prežema vse pore njegovih odnosnih mrež in struktur. To temeljno področje človekove dejavnosti je njegova samopomoč in medsebojna pomoč v težavah in stiskah socialne narave, to je v takih težavah in stiskah, ki izvirajo prav iz neprestane menjave, propadanja in nastajanja družbenega tkiva in neprestano spreminjajoče se človekove vraščenosti v to tkivo. Veda socialnega dela preučuje procese samopomoči in medsebojne pomoči v primarnih družbenih skupinah, sistem organiziranega socialnega varstva, socialno delo kot posebno stroko in pogoje, okoliščine, načine izvajanja in učinke njenih intervencij.

Iz navedenega splošnega cilja so izhajali tudi cilji raziskovanja v zadnjih letih:

1. Osvetliti zgodovinski razvoj sistemov socialnega varstva, laičnega (prostovoljnega) in poklicnega socialnega dela na Slovenskem v tem stoletju in tako prispevati k doslej zanemarjeni skrbi za kontinuiteto zgodovinskega spomina na tem strokovnem področju; preučiti proces oblikovanja socialnega dela kot posebne stroke.

2. Začeti preučevanje socialnih in socialnopolitičnih doktrin, zlasti tistih, ki so se razvile ali so bile odmevne pri nas in so se odrazile na praktičnem odnosu do socialne problematike in pri oblikovanju sistema socialnega varstva; preučiti odnos med socialnim delom in pravom.

3. Oblikovati teoretsko osnovo metodike socialnega dela, osnovo, ki bi upoštevala prepleteno celoto medosebnih in družbenih okvirov, v katerih se pojavlja potreba po pomoči, različne ravni in sisteme, še zlasti sistem družine kot najbolj relevanten, ter različne ravni metodičnih pristopov, med njimi posebej metodo skupinskega in skupnostnega dela.

4. Prispevati k oživljanju potencialov samopomoči in vzajemne pomoči v primarnih okoljih in institucijah civilne družbe; preučiti možnosti za neinstitucionalno obravnavo nekaterih kategorij pomoči potrebnih ljudi; preučiti razvoj in pomen nepoklicnega prostovoljnega socialnega dela in oblikovati teoretsko in metodično osnovo za uvajanje prostovoljnih sodelavcev v ustanove na področju socialnega varstva in za njihovo delovanje v okviru organizacij prostovoljskega sektorja.

5. Prispevati k razvoju strokovnosti na posameznih področjih socialnega dela in pri uporabi posameznih ukrepov in metod, tako na ožjem področju državnega socialnega skrbstva in klasičnih socialnovarstvenih ukrepov kot pri socialnem delu na drugih področjih, npr. v podjetjih, pri kadrovsko-socialnem delu itd.

6. Prispevati k razvoju specifičnih metod raziskovanja v socialnem delu predvsem z raziskovanjem metodologije akcijskih raziskav, njenega pomena in možnosti za uporabo v socialnem delu in oblikovati model akcijskega raziskovanja v socialnem delu.

Tu ne moremo podrobneje navajati vseh rezultatov raziskovalnega dela, najvažnejše, zlasti iz zadnjega obdobja (po letu 1988) pa le moramo omeniti.

1. Kot nadaljevanje raziskav do leta 1988 je bilo zbrano in delno analizirano gradivo o socialnih razmerah v Sloveniji v letih 1910-1925 in v letih 1945-1950. Izvedena je bila študija o procesu institucionalizacije in profesionalizacije socialnega dela pri nas v primerjavi s temi procesi v drugih deželah južnega slovanskega prostora. Rezultat raziskave socialnega varstva med vojnama je kritično ovrednotenje povojne ideologije in prakse socialnega varstva, ki je zatrla samoiniciativnost in samopomoč v primarnih okoljih ter tako bistveno spodkopala obrambne sposobnosti ljudi za spopadanje z življenjskimi obremenitvami.

2. Podrobno so obdelane socialne doktrine slovenskega katolicizma in njihove implikacije za oblikovanje sistema socialnega varstva in za razumevanje socialnega dela. Posebno pozornost smo posvetili obravnavanju odnosa med pravom in socialnim delom, vlogi prava kot sredstva intervencije socialnega dela, posebnim pravnim področjem, relevantnim za socialno delo, in vprašanjem socialne varnosti: pravnim vprašanjem pokojninskega zavarovanja, položaja žensk v delovnem in socialnem pravu, zavarovanju za primer brezposelnosti in nekaterim drugim vprašanjem s področja delovnega prava in socialne varnosti žensk, starih, brezposelnih in invalidnih oseb.

3. Najpomembnejši rezultat raziskovanja v tem obdobju je oblikovanje širokega teoretskega okvira socialnega dela na izhodišču, ki ga po razumevanju avtorjev tega koncepta ponuja sistemska teorija. Od tod in s središčnim konceptom viabilne organizacije so se razvili različni modeli organiziranja in samoorganiziranja na področju pomoči otrokom, mladostnikom in družinam, pomoči ljudem v duševni stiski in pri izvajanju različnih socialnovarstvenih nalog. Dokončana je bila obsežna teoretska raziskava o psihodinamskih procesih v družinski skupini. Ta raziskava je hkrati z raziskavo implikacij sistemske teorije za socialno delo osnova za razvoj metodike socialnega dela z družino in socialnega dela v drugih skupinskih in skupnostnih kontekstih.

4. Raziskovanje nepoklicnega prostovoljnega dela v socialnem delu se je razvejalo in razširilo v raziskovanje neformalne pomoči. V tem okviru so bile izvedene raziskave mladinskega prostovoljnega dela, med njimi še zlasti pomembna raziskava mladinskega delovnega tabora ob zavodu za duševno bolne v Hrastovcu. Rezultat te akcijske raziskave je bil nadaljnji razvoj praktičnih prizadevanj za odpiranje institucij na področju duševnega zdravja in za vzpostavljanje vmesnih struktur in akcijsko-raziskovalno spremljanje teh poskusov. Druga veja je raziskovanje oblik neformalne pomoči v primarnih skupinah, katerega rezultati so pomembni za oblikovanje teorije pomoči; tretja pa raziskovanje prostovoljskih organizacij in sorodnih sistemov pomoči (primer Karitas), katerega rezultati so uporabni za vodenje teh organizacij in

usklajevanje odnosov s formalnimi sistemi pomoči.

5. Rezultat raziskovanja metodologije akcijskih raziskav, njihovega pomena in možnosti za uporabo v socialnem delu je model akcijskega raziskovanja v socialnem delu. Model povezuje značilnosti razvojnega in temeljnega raziskovanja.

Projektu, s katerim smo sklenili to dolgo obdobje raziskovanja, smo dali delovni naslov Socialna Slovenija, pa se je kar prijel, in tako smo počasi opustili misel na to, da bi že v naslovu natančneje označili vsebino raziskave, in se nam je ta naslov začel zdeti kar ustrezen za to, kar naj bi označeval. Želeli smo namreč podati nekakšen prerez trenutnega stanja na področju "sociale" in socialnega dela v Sloveniji. V samem začetku celo nismo imeli izrazito raziskovalnih pretenzij, ampak smo govorili o tem, da bi izdelali preprost opisen pregled stanja na posameznih področjih socialnega varstva in socialnega dela, nekakšen zemljevid ustanov, organizacij, skupin, oblik dela, z osnovnimi statističnimi podatki in opisi veljavnih doktrin na posameznih področjih, pregled, ki bi ga lahko stisnili v roke "znanstvenemu turistu", komurkoli, ki se zanima za to področje, nekaj, kar bi lahko priročniško naslovili - naj mi bo dovoljeno, da si sposodim posrečeni naslov in ga malo parafraziram - Če te v Sloveniji stiska stiska... Kasneje so pri našem delu prevladali resnejši pogledi in izid je - če si lahko dovolim oceno - nekje vmes: knjiga, ki je pred nami, je premalo sistematično in izčrpno faktografska in preveč teoretsko ambiciozna, da bi lahko bila zgolj nekakšen "imenik socialnih ustanov"; hkrati pa je premalo teoretsko koherentna, da bi lahko bila poglobljena študija slovenske sociale hic et nunc. Tako je še najbližje leksikonu, v katerem še manjka nekaj gesel. To pa sploh ni tako slab izid, je pravzaprav izid, ki omogoča dober pregled stanja na večini področij in ki odpira široke možnosti dopolnjevanja in nadaljevanja v prihodnosti.

Slovensko socialo, ali bolje, področja socialnega dela pri nas, smo pri svojem delu skušali ujeti v dvo- oziroma trodimenzionalno matriko. Prva dimenzija je klasifikacija glede na družbeni sektor. Razlikovali smo ustanove javnega sektorja (npr. centri za socialno delo, socialni zavodi, vzgojnovarstvene ustanove, šole, zdravstvene ustanove, zavodi za usposabljanje, vzgojni zavodi, zavodi za zaposlovanje), organizacije volonterskega sektorja (npr. Rdeči križ, Karitas, sindikati, društva, skupine samopomoči), poslovalnice tržnega ali profitnega sektorja (npr. zasebni servisi, zasebne svetovalnice, podjetja) in skupine neformalnega sektorja (npr. družina, sorodstvo, soseska, prijateljske skupine).

Drugo dimenzijo je sestavljala klasifikacija problemskih področij (npr. alkoholizem, brezdomstvo, brezposelnost, delovna invalidnost, duševna bolezen, imigrantstvo in begunstvo, manjšinstvo, materinstvo, nasilje v družini, obsojenstvo, telesna prizadetost, zakonske in družinske težave idr.).

Ustanove, organizacije, skupine in dejavnosti naj bi uvrstili v predalčke te dvodimenzionalne mreže in vsako opisali tako, da bi se skušali držati enotne dispozicije (tretja dimenzija), ki je obsegala naslednje točke (navajamo, kot bi šlo za opis ustanove): opis zgodovine ustanove in njen razvoj; doktrinarna vprašanja socialnega dela na posameznih problemskih področjih v ustanovi; pravne osnove dela na posameznih področjih; osnovni statistični podatki; opis tipičnega primera obravnave; opis pravil socialnega delavca (ali službe); kadri; organizacijska in socialna mreža.

Ko smo poskušali slediti tem smernicam, smo seveda naleteli na številne konceptualne in praktične težave, med katerimi je gotovo največja ta, da je naše delo sovpadlo z nemirnim obdobjem korenitih družbenih sprememb, in rezultat je daleč od

popolnosti. Posrečilo se nam je zbrati opise enajstih področij in jih urediti po sektorjih. Zbornik se začne s poročilom o empirični raziskavi o oblikah medsebojne pomoči v neformalnih okvirih. Sledi teoretska razprava o novih možnostih pri reševanju kompleksnih osebnih in socialnih problemov, tej pa razprave o posameznih problemskih področjih oziroma o posameznih ustanovah in organizacijah: o odnosu med socialnim delom in duševnim zdravjem, o brezposelnosti, o klošarjih; o centrih za socialno delo, o službi zaposlovanja, o socialnih funkcijah vrtcev, o socialnem delu v podjetjih. Knjigo skleneta prispevka o Slovenski Karitas in o cerkveni dobrodelnosti na Slovenskem.

Dobro se zavedamo, da je bil naš cilj postavljen višje. Zbornik, ki naj bi izčrpno predstavil stanje na številnih področjih socialnega dela pri nas, je dokaj okrnjen; posrečilo se nam je obdelati le nekaj področij, in še te neizenačeno. A za začetek dela na teoretko osnovanem leksikonu področij in problemov socialnega dela je to precej bolje kot nič.

Dobro bi se nam zdelo, ko bi s tem svojim skupnim delom vendarle kaj prispevali k oblikovanju nove paradigme znanosti o socialnem delu, za katero se zavzemata nemška zagovornika znanosti o socialnem delu Oppl in Tomascheck (navedeno po G. Čačinovič Vogrinčič v predlogu projekta): "Prihaja do potrebe, da se socialno delo na novo vsidra v zavest kot družbeno področje organizirane pomoči, ki se mu ne moremo odreči. Bilo bi naj področje dejavnosti, ki se ne bi zapletalo v destruktuivne idealizacije o družbi brez problemov. Morali bi, ob orientaciji na realne utopije, tematizirati družbene konflikte, jih definirati in tako daleč diferencirati, da bi se jih lahko pripeljalo na dialektično pot reševanja. Torej naj ne bi bil cilj odsotnost konfliktov, temveč fleksibilnost v kontinuiranem delu na problemih, kjer se pri vsaki doseženi rešitvi pokažejo novi problemi."

Urednika

Blaž Mesec, Srečo Dragoš

Taksonomija oblik neformalne pomoči

Pilotna raziskava

Z razvojem nepoklicnega prostovoljnega dela na področju socialnega dela (gl. Mesec 1984) je pozornost boetologije (vede o socialnem delu), ki se je v svojih začetkih ukvarjala zlasti z načeli in metodami strokovnih boetičnih intervencij (intervencij socialnega dela), nato zajela širši krog pomočnikov, tj., ves neformalni sektor. Pri tem se je vse do danes ohranila precejšnja pojmovna zmeda v zvezi s pojmi formalna in neformalna ter strokovna in prostovljna pomoč. Pogosto se je neformalna pomoč enačila s prostovoljno pomočjo (na to opozarja npr. Whittaker 1986). Opirajoč se na klasifikacijo vrst dela, ki smo jo bili izdelali, da bi prispevali k jasnejši opredelitvi nepoklicnega prostovoljnega dela (Mesec 1984), predlagamo naslednjo klasifikacijo neposredne pomoči glede na naravo normativnih okvirov in družbene situacije, ki jo opredeljujejo in določajo. Normativni okviri so pravne in moralne norme, ki regulirajo izvajanje pomoči (npr. norme, ki definirajo poklicno in delovno vlogo, njene pristojnosti in omejitve; vlogo prostovoljca; vlogo sorodnika in prijatelja). "Družbena situacija" je zbirni pojem za vrsto značilnosti situacije, v kateri se odvija pomoč, od statusa udeležencev, njihovih motivov in tipičnih problemov do prostorskih značilnosti. Poudarjamo, da gre za klasifikacijo pomoči, to je dejanj, dejavnosti, ne za klasifikacijo nosilcev pomoči, naj bodo posamezniki, skupine ali organizacije, čeprav je ta dejanja včasih težko opredeliti drugače kot s sklicevanjem na njihove nosilce (npr. pomoč prijatelja = prijateljska pomoč), čeprav mislimo pri tem na specifično značilnost dejanja pomoči. Zato se ta klasifikacija ne more pokrivati s klasifikacijo nosilcev pomoči glede na sektorje družbe, čeprav ji je podobna. Opozarjamo tudi, da bi bilo treba dimenzije te klasifikacije še podrobneje pojasniti, kar pa ni predmet tega prispevka.

Tabela
Klasifikacija neposredne pomoči glede na naravno normativnih okvirov in družbene situacije, ki jo opredeljujejo

1. Formalna pomoč (v javnem, zasebnem in prostovoljskem sektorju)

Pomoč v okviru poklicne dolžnosti, poklicne vloge.

Normativni okvir pomoči: pravne in moralne norme, ki regulirajo poklicno dejavnost in delovno vlogo.

Družbena situacija: institucionalni okvir, plačano strokovno delo, vloga klienta, profitni motiv.

1.1. V javnem sektorju, državni službi: v socialni službi, zavodu

1.2. V zasebnem profitnem sektorju: v zasebnih socialnih ustanovah

2. Prostovoljska pomoč (v javnem, zasebnem in prostovoljskem sektorju)

Pomoč kot nepoklicno prostovoljno delo, v vlogi prostovoljca.

Normativni okvir: pravne in moralne norme, ki regulirajo nepolicno prostovoljno delo in vlogo prostovoljca.

Družbena situacija: neplačano, a organizirano delo, vloga "družabnika", "sotrpina", motiv izpopolnjevanja, osebnega preizkušanja, altruizem.

2.1. Prostovoljska pomoč v službah javnega in zasebnega profitnega sektorja

2.2. Prostovoljska pomoč v prostovoljskih in neprofitnih organizacijah (Rdeči križ, Karitas itd.)

2.3. Pomoč v skupinah samopomoči (vzajene pomoči)

3. Neformalna pomoč

"Naravna" pomoč v sorodstvu, soseski, med prijatelji.

Normativni okvir: pravne in predvsem moralne norme, ki regulirajo odnose v družini, sorodstvu, soseski in medsebojno pomoč v teh okvirih, npr. norma recipročnosti.

Družbena situacija: npr. slojna determiniranost pomoči, motiv ohranjevanja odnosov, sočutje.

3.1. Pomoč med družinskimi člani, sorodniki

3.2. Pomoč med sosedi

3.3. Pomoč med prijatelji, znanci

3.4. Pomoč med tujimi osebami

Kot je razvidno iz te klasifikacije, jasno razlikujemo prostovoljsko pomoč od neformalne ali "naravne" pomoči v primarnih in sekundarnih odnosih in skupinah. Pojem neformalne pomoči zajema torej vse tiste oblike pomoči med posamezniki, skupinami in skupnostmi, ki se odvijajo v "naravnih" primarnih in sekundarnih skupinah in skupnostih, kot pomoč med družinskimi člani, med sorodniki, med sosedi ali sovaščani (sokrajani), med vrstniki ali prijatelji, med sodelavci, pa tudi med zgolj znanci in povsem tujimi osebami. Pojem (socialne) pomoči razumemo v tem kontekstu zelo široko kot vsako dejanje, usmerjeno k drugi osebi ali skupini, dejanje, katerega namen in dejanski učinek je za prizadeto osebo najmanj olajšanje ali odstranitev neugodnega stanja stiske, obremenitve, prikrajšanosti, lahko pa tudi spodbudo in oporo za osebnostno in socialno rast in razvoj.

Poznavanje narave neformalne pomoči je za praktično boetiko zelo pomembno, saj je treba angažirati druge sektorje, kadar pride do motenj v delovanju "naravnih" sistemov pomoči; cilj formalnih posegov pa je prav ponovna integracija posameznika ali skupine v "naravna" socialna okolja in vzpostavitev normalnega delovanja "naravnih" sistemov pomoči. Ena prvih nalog pri spoznavanju delovanja "naravnih" sistemov pomoči je tako taksonomija oblik neformalnih pomoči.

Zanimive opise primerov neformalne pomoči v okviru tradicionalnih običajev na vasi najdemo npr. v delu sociologa M. Gologa (1967). Opisuje npr. pomoč sosedov ob smrti, botrinjo, fantovščino, svatovščino, pomoč gruntarjev revežem.

• Sosedska pomoč ob smrti: "Ker morajo sosedje izkazovati družini, ki jo je prizadela smrt svojca, tudi materialno pomoč in pomoč v uslugah ali z delom (kuha, skrb za živino, izdelava krste ter pokritje vseh pogrebnih stroškov itd.)" (1967: 190).

• Pomoč botra: "Ker botri veliko pomagajo človeku zlasti v njegovi mladosti in mu po potrebi nadomeščajo celo starše, je solidarnostna poteza tega odnosa prav gotovo ena od bistvenih njegovih potez" (1961: 90-91).

• Pomoč mladoporočencem: "Na svatovščino poleg sorodnikov obvezno vabijo tudi sosede. Ker pa je odnos med svati in družinami mladoporočencev vedno vzajemen, saj skupno izvajajo običaje in seveda tudi skupno krijejo stroške svatbe, materialno in moralno pomagajo mladoporočencema" (1976: 191).

• Samopomoč med fanti (in pomoč drugim iz fantovske blagajne - "škanta"): "Toda nič ven ni starega "škanta" - skupne fantovske blagajne, nekakšne samopomoči, iz katere so plačevali številne skupne akcije, darila dekletom in obilne podpore obolelim članom ter siromakom (zlasti materam-vdovam, ki so jim padli sinovi v vojskah, pa niso potem imele nobene opore več pri hiši, ter invalidom)" (1967: 193).

• Gruntarsko oskrbovanje revežev: "Omenili bi samo značilno gruntarsko prakso v oskrbovanju revežev v polpretekli dobi. Vsak ubožec, ki je npr. še v dobi stare Jugoslavije prišel prek občine (politične) na srenjo, je imel po starem nezapisanem običaju pravico "hoditi po čredi" ("po kljukah", "po numarah"). To je pomenilo, da ga je moral preživljati vsak zemljak določeno število dni v letu, dokler ni prišel "naokoli". Potem se je ta dobrodelnost (dajali so onemoglemu človeku hrano in streho nad glavo) ponavljala vse do smrti. Dokler kmet ni bil egoist ter poleg proizvajalca še zlasti trgovec, mu je pomenilo oskrbovanje ubožca enega najpomembnejših apotropejskih dejanj, s katerimi je odvračal nesrečo od hiše. Vedo povedati, da so v starih časih zlasti kmečke gospodinje skrbele za vaške reveže s prav takšno vnemo kot za lastno družino in za najboljše hišne goste. Toda, ko so se časi spremenili, se je spremenilo tudi to" (1967: 194-95).

• Pogoj za pomoč: spoštovanje običajev (recipročnost): "Toda značilno je vendarle to, da srenja nekako sluti, če so si pri kakšni hiši le nekoliko preveč navzkriž z običaji. Srenja sicer že dopušča, da se ljudje običajev na zunaj nekako sramujejo, nikakor pa ji ni po volji, če jih tudi v resnici zavržejo. Zato srenja pomaga predvsem tistim, ki so tradiciji zvesti (čeprav zaradi različnih razlogov skrivoma), druge pa dosledno bojkotira" (1967: 195).

Podobne opise tradicionalnih oblik pomoči v vaških skupnostih najdemo zlasti pri etnologih (npr. Makarovič); nekaj gradiva o neformalni pomoči v mestnem ali primestnem naselju pa je npr. pri Ravniku (1981).

Problem

Oblikovati poskusno taksonomijo oblik neformalne pomoči, kot se pojavljajo pri nas.

Metoda

Tudi ta raziskava je nasledek oblik eksperimentalnih vaj študentov VŠSD. Zamislili smo si, da bi v okviru teh vaj obiskali gospodinjstva v različnih slovenskih krajih in različne socialne sestave ter v njih izvedli intervjuje, ki bi dali podatke o neformalni pomoči. Do teh podatkov bi prišli tako, da bi spraševali po težavnih

situacijah in stiskah, ki so jih doživele družine ali njihovi člani v določenem neposredno preteklem obdobju, in o pomoči v teh situacijah: kako so si pomagali ali kdo jim je pomagal, na kakšen način itd. Tako bi dobili opise situacij, v katerih se pojavi potreba po pomoči in opise pomoči, na osnovi katerih bi nato izdelali klasifikacijo ali taksonomijo neformalne pomoči. To zamisel smo uresničili tako, kot opisujemo spodaj.

Izbor gospodinjstev: Enota anketiranja je bila *gospodinjstvo*. Gospodinjstvo sestavljajo ljudje, ki pomembnejši del svojih dohodkov porabijo skupaj. (Podrobnejša opredelitev je v navodilu za anketiranje, ki je v Dodatku.) Vsaka anketarka naj bi izbrala najmanj dve gospodinjstvi, od tega je lahko eno gospodinjstvo, katerega članica je sama. Drugo (in naslednja) gospodinjstva pa je *izbrala po dogovoru v skupini*, tako da so bila v skupnem številu gospodinjstev zastopana v približno enakem številu mestna in podeželska, kmečka, mešana in nekmečka gospodinjstva.

Izvedba intervjujev. Študentke so dobile navodilo, naj opravijo intervjuje z najmanj dvema družinama ali gospodinjstvoma o tem, kaj se dogaja v različnih problemskih situacijah ali težavah, ki se z njimi sreča družina ali gospodinjstvo. Rezultat tega pozvedovanja naj bi bili opisi situacij, v katerih je prišlo do kakšne vrste ali oblike pomoči, ali pa je bila pomoč potrebna ali pričakovana, pa do nje ni prišlo.

Potek intervjuja: Intervjuji so bili anketirancem predstavljeni kot raziskava o tem, "*kaj se dogaja, ko se družina (gospodinjstvo) sreča z različnimi težavami v svojem vsakdanjem življenju, kako si tedaj pomaga*". Intervju je razdeljen na tri dele: (1) V prvem delu so bila vprašanja o socialno-demografskih značilnostih gospodinjstva. (2) V drugem delu so bila vprašanja o obremenitvah in oporah. Osnovni namen teh vprašanj je bil, usmeriti pozornost sogovornika na področje življenskih obremenitev in stikov z drugimi ljudmi in ustanovami. Odgovori na ta vprašanja so omogočili anketarki vpogled v problematiko gospodinjstva. (3) V tretjem delu je bil izveden odprt, nestrukturiran intervju, v katerem so anketiranci opisali različne situacije, v katerih je šlo za kakršnokoli pomoč, formalno ali neformalno.

Obdelava: Izpisovanje oblik pomoči. V zapisu intervjuja so anketarji označili (podčrtali, občrtali) tiste dele besedila, kjer so opisane situacije, v katerih je prišlo do pomoči. Opise teh situacij so nato prepisali (transkripcija) v *obdelovalne tabele*, tako da so ohranili pomembne podatke, nepomembne pa izpustili (redukcija opisov); če so kakšni podatki manjkali, so jih dopolnili na osnovi konteksta in poznavanja situacije. Nato so situacije šifrirali, in sicer po naslednjih variablah: odziv na prošnjo (odzval/ni odzval), pobuda za pomoč (zaprošena/spontana), sektor (neformalni/formalni), vrsta pomoči (stvarna/osebna/oboja), recipročnost (recipročna/nerecipročna), institucionaliziranost (institucionalna/tradicionalna/navada/ustaljeno dejanje).

Za preliminarno analizo smo iz bogatega gradiva izbrali samo 30 bolj izčrpnih in natančnih zapisov intervjujev. Iz teh zapisov smo izpisali dejanja pomoči in jih klasificirali glede na ustaljenost dejanja (ljudski običaj, navada v ožjem krogu, neustaljeno dejanje); znotraj teh širših kategorij pa smo oblikovali še podklasifikacije.

Klasificirali smo glede na tistega, ki pomaga (nosilec = izvajalec pomoči).

Vsak primer je kodiran glede na vrsto gospodinjstva izvajalca pomoči (kmečko gospodinjstvo, mešano, nekmečko); glede na vrsto pomoči (zaprošena, spontana); glede na odnos izvajalcev pomoči do prejemnika (sorodniki, sosedje, prijatelji, sodelavci). Te kode dodatno osvetljujejo naravo pomoči.

Znaki pomenijo:

Vrsta gospodinjstva izvajalca: 1 - kmečko gospodinjstvo, 2 - mešano gospodinjstvo, 3 - nekmečko gospodinjstvo

Vrsta pomoči: pr - prizadeti zaprosil za pomoč, sp - pomoč ponujena spontano

Izvajalci pomoči: sr - sorodniki, so - sosedje, pr - prijatelji, znanci, sd - sodelavci, tu - tuja oseba, dr - drugo (npr. farani)

Rezultati

Kategorije neformalne pomoči

1. Kategorija: tradicionalni običaji

Ljudski običaji: krajevni, regijski, nacionalni, širši kulturni krog

Pomoč ob življenskih dogodkih: rojstvo, poroča smrt

- Mladoporočencema na poročnem slavju darujejo praktična ali denarna darila. (3/sp/sr+so+pr)
- Poročna priča pomaga; pri organizaciji poroke, darila. (3/sp/sr)
- Dekliščina, fantovščina, rojstni dnevi, godovi - v vseh teh primerih pride do obdarovanja. (3/sp/pr)
- Pred poročnim slavjem mati in sestra (bodoče žene) pomagajo (v hiši bodočega moža) pri peki peciva. (3/sp/sr)
- Sosedje organizirajo mladoporočencema slavje. (3/sp/so/sr)
- Ob otrokovem krstu ponudiš prvemu, ki ga srečaš na poti od doma do cerkve, kos pogače in nekaj denarja za "otrokovo srečo". (3/sp/sr)
- Ob smrti soseda zbere soseska denar za svojce umrlega; sosedje gredo kropit umrlega, bedijo ob krsti; se udeležijo pogreba (vsa ta dejanja pomenijo svojcem emocionalno oporo). (3/sp/so)

Pomoč sorodnikov ob pripravi sedmine. (1/sp/sr)

Obdarovanja in slavja ob življenskih jubilejih

- Ob godovih gredo sorodniki slavljencu "oferat" in ga obdarijo. (3/sp/sr)
- Ob 50-letnici slavljenec povabi sorodnike, jih pogosti in dobi darila. (3/sp/sr)

Pomoč pri delu (gospodinjstvo, gospodarstvo)

- Pomoč pri kolinah. (3/sp/so+pr)
- Ličkanje koruze. (3/sp/so+pr)
- Pomoč sorodnikov pri delu v vinogradu. (3/pr/sr)
- Pomoč pri sejanju, okopavanju, spravilu pridelkov, podiranju dreves. (2/pr/sr+so+pr)

Pomoč pri pripravi drv, košnji, žetvi. (1/pr/so+pr)

Pomoč ob naravnih in drugih nesrečah

- Ob požaru vsa vas denarno pomaga prizadetim. (3/sp/so)

Druge oblike pomoči, solidarnosti, vzajemnosti

- Enkrat letno zberejo po vasi prispevke za nogometni klub. (3/sp/so)
- Vsako jesen obdarijo farovž s kmetijskimi pridelki. (2/sp)
- Sorodniki se zberejo ob cerkvenih praznikih in si izmenjajo dobrote. (3/sp/sr)

2. Kategorija: navada (ustaljena v ožjem krogu)

Pomoč ob življenskih dogodkih

Pomoč med sorodniki (mestno okolje)

- Mladoporočenca sestavita seznam stvari (daril), ki jih potrebujeta, povabljenci jih (po svojih možnostih) kupijo. (1/sr/so/pr)

Pomoč med sosedi (mestno okolje)

- Prijateljice so prinesle obleke za novorojenčka. (3/sp/pr)

Pomoč pri delu

Pomoč med sorodniki (mestno okolje)

- Sorodniki pomagajo pri obdelavi vrta (okopavanje, rezanje trte). (3/pr/so)
- Vnuki pomagajo pri težjih opravilih. (3/pr/sr)
- Pri gradbenih delih pomaga sestri, ki gradi hišo (meša malto, nosi opeko). (3/pr/sr)
- Za Dan mrtvih svakinja pomaga izdelovati ikebane (za prodajo). (3/so/sr)

Izmenjava med sorodniki (mestno-podeželje)

- Pomagamo sorodnikom na kmetiji: saditi in pobirati krompir, grabiti, spravljati seno v kozolec, vlačiti drva iz gozda, delati butare. Sorodnik nam popravlja avto, vzame našo hči na počitnice. (3/pr/sr)
- Pomoč pri siliranju koruze (v zameno poceni ozimnica, gnoj). (3/sp/sr)

Pomoč med sosedi (mestno okolje)

- Sosed spravi premog v klet. (3/pr/so)
- Sosed posodi mešalec za malto. (3/pr/so)
- Vzajemna pomoč soseske ob asfaltiranju ceste, kopanju jarkov za telefon, čiščenju snega s ceste. (3/sp/so)
- Ko gremo na dopust, soseda zalije rože, poskrbi za mačko. (3/sp/so)

Pomoč ob bolezni, starosti, onemoglosti

Pomoč med sorodniki (mestno okolje)

- Stara mama speče potico ob bolezni sorodnice ali sosede. (3/sp/se+so)
- Oskrba starega očeta, ki živi sam (hrana, čiščenje). (3/sp/sr)
- Stari oče prihaja k nam na večerjo. (3/sp/sr)
- Sin odpelje staro mamo v bolnico, sorodniki jo obiskujejo. (3/sp/sr)
- Vnuki ji pomagajo pri težjih opravilih. (3/pr/sr)

Pomoč med sosedi (mestno okolje)

- Ker sem osamljena, pride večkrat na pogovor soseda in mi spotoma prinese še drva. (3/sp/so)
- Otroci iz soseske mi prinesejo stvari iz trgovine. (3/sp/so)

Denarna pomoč, materialna pomoč

Pomoč med sorodniki

- Izmenjava oblek, obutve, šolskih potrebščin za otroke. (3/sp/sr)
- Sorodnikom damo žganje zastonj, sosedom pa po nižji ceni (3/sp/sr+so) (3/sp/sr+so)

- Sorodnikom v mestu vsako leto vzredimo svinjo. (1/pr/sr)
- Vnukinja preživlja počitnice pri nas; sinovi družini vložimo zelenjavo za ozimnico. (3/sp/sr)

Druge oblike pomoči, solidarnosti, vzajemnosti

Pomoč med sorodniki (mestno okolje)

- Medtem ko smo na dopustu, tašča zaliva rože. (3/sp/sr)

Pomoč tujcem, beračem

- Beračem damo staro obleko, hrano. (3/pr/tu)

3. Kategorija: neustaljeno (enkratno, nepredvidljivo) dejanje

Enkratno dejanje v ustaljenem sorodstvenem odnosu

Pomoč ob življenskih dogodkih

- Mati z novorojenčkom se začasno preseli k staršem, kjer ima boljšo oskrbo. (1/sp/sr)

Pomoč pri delu

- Ko je pospravljala drvarnico, so ji pomagali otroci in vnuki. (3/pr/sr)
- Ko se je pokvaril pralni stroj, je sorodnica prala perilo. (3/sp/sr)
- Možu je teta pomagala pri osnovanju lastnega podjetja. (3/pr/sr)

Sposojanje denarja

- Za dograditev hiše so si sposodili denar od sorodnikov. (3/pr/sr)
- Sorodnik mi je posodil večjo vsoto denarja. (3/pr/so)

Enkratna darila

- Starši so mi podarili hišo. (3/sp/sr)

Čustvena opora v stiski

- Čustvena opora ob razvezi. (3/sp/sr+pr)

Pomoč ob nesrečah, nezgodah

- Vsi vaščani so pomagali iskati izgubljeno deklico. (2/sp/so)

Izredni dogodki

- Starša in sestra pomagajo hčeri pri selitvi: čiščenje stanovanja, varstvo otroka, likanje, nakupi v trgovini, prinesejo zelenjavo, zet opravi kleparska dela na žlebovih. (3/sp/so+pr)

Enkratno dejanje v ustaljenem sosedskem odnosu

Pomoč pri delu

- V odsotnosti sosedov-obrtnikov prevzemam telefonske klice.
- Sosed nam je popravil ključavnico. (3/pr/so)

Pomoč ob nesrečah, nezgodah

- Ker sama ni mogla pobrati moža, ki je padel z invalidskega voziča, ji je pomagal sosed. (3/sp/so)
- Ko je bila hči brez ključa, je zaprosila soseda za lestev, da spleza skozi okno. (3/pr/so)
- Voda je vdirala v garažo, sosedje so zasuli kanal. (3/pr/so)
- Ko je imel mož srčni napad, so sosedje klicali zdravnika. (3/pr/so)
- Ob požaru so sosedje prvi pomagali gasiti; soseda je šla aktivirat sireno; v sosedov hlev so vzeli našo živino in jo oskrbovali tri tedne; drugi sosedje so dali les za nov hlev, sosed ga je zapeljal do žage in naredil tramove, sosed-zidar je vodil pozidavo, ostali so pomagali. (2/sp/so)

Izposoja orodja, naprav, opreme

- Sosed mi je posodil planinsko opremo. (3/pr/so)
- Pri sosedu si lahko izmerim krvni pritisk. (3/pr/so)

Posredovanja

- Sosed je posredoval na občini, da smo prej prišli do potnega lista. (3/pr/so)

Enkratno dejanje v ustaljenem prijateljskem odnosu (odnosu s sodelavci)

Pomoč pri delu

- Prijatelju pomagal pri delu v piceriji. (3/sp/pr)
- Prijatelj jima pove, kje se dobi pesek za cement; jima pomaga z nakladalcem. (3/sp/pr)
- Prijatelj popravi stroj. (3/pr/pr)

Denarna pomoč, materialna pomoč

- Prijatelji so mu denarno pomagali ob prometni nesreči. (3/pr/pr)
- V denarni stiski so sodelavci prostovoljno zbirali denar in mi ga dali. (3/sp/sd)
- Prijatelj mu je ponudil sobo, da se lahko v miru uči. (3/sp/pr)
- Družinskega člana je ubila strala: prijatelji pošljejo paket oblačil in obutve za tri otroke. (3/sp/pr)

Posredovanje stikov

- Prijatelji pomagali najti boljšega zdravnika, ki je sinu nato rešil roko. (3/pr/pr)
- Prijatelji so preskrbeli počitniško delo za otroke. (3/pr/pr)

Čustvena opora

- Rešil prijatelja, ki je hotel narediti samomor. (3/sp/pr)

Enkratno dejanje v neustaljenem ali trenutnem odnosu

Pomoč ob nesreči, nezgodi

- Pokvaril se mu je avto na cesti in neznanec mu je pomagal. (3/pr/tu)
- Znanec ob prometni nesreči pelje ponesrečenko v bolnico, potegne avto iz jarka. (3/sp/pr)
- Neznanec dal ponesrečencu prvo pomoč. (3/sp/tu)
- Neznanci so mu pomagali, ko se je poškodoval na smučišču. (3/sp/tu)

Pomoč tujcem

- Ciganki smo dali robo zastonj. (3/sp/tu)
- Prodajalca suhe robe smo prenočili. (3/sp/tu)

Razprava in sklep

S to pilotno raziskavo smo (1) želeli opozoriti na obstoj prepletenega sistema raznolikih neformalnih pomoči v "naravnih" skupnostih in (2) izdelati poskusno taksonomijo te vrste pomoči. Kot osnovni kriterij klasifikacije smo izbrali ustaljenost dejanja pomoči. Ta kriterij v bistvu skriva tri dimenzije - frekvenco pojavljanja dejanja, zanesljivost pojavljanja dejanja in širino socialnega kroga, v katerem se dejanje (običaj, navada) prakticira. Frekvenca se zdi manj pomembna dimenzija. Zanesljivost kaže na normativno pričakovano in sankcionirano naravo dejanja, na doslednost norme, širina socialnega kroga pomeni širino veljavnosti norme:

ŠIRINA	ZANESLJIVOST (NORMINAROST)	
	majhna	velika
ozek krog	1	2
širok krog	3	4

1 - Oblika pomoči, ki je neustaljena, nenormirana, nepričakovana in ki se pojavi v ozkem krogu (v družini, sorodstveni, prijateljski skupini). Je nepričakovana in nenavadna, nekako "čudaška" gesta pomoči, ki pa se lahko pozneje ustali kot navada ali običaj, ki je značilen za to ozki krog in ga drugje ne najdemo.

2 - Oblika pomoči, ki je ustaljena, normirana, pričakovana v ozkem krogu; pomoč ima naravo običaja, ki se prakticira le v tem krogu; nanavadna, morda čudaška, a ustaljena dejanja med zakonci, v družini, med prijatelji, npr. "Sinovi vsako jesen vložimo družini zelenjavo za ozimnico". Vlaganje zelenjave drugi družini ni kakšna splošna družbena norma, očitno pa je v tej družini ustaljen običaj. Oblike, navedene v taksonomiji pod točko 2, spadajo v glavnem v to kategorijo.

3 - Oblika pomoči, ki ni ustaljena, ni dosledno normirana, ni pričakovana, vendar ni omenjena na ozek krog, ampak je kot neobvezna oblika pomoči dovolj razširjena. Npr. "Ciganki smo dali zastonj robo". Nikjer ni rečeno, da je treba Ciganki kaj dati in veliko ljudi jo kar odslovi, veliko jih pa tudi kaj da.

4 - Oblika pomoči, ki je ustaljena, dosledno normirana, pričakovana, pri čemer je ta norma splošno znana in veljavna. V to kategorijo spadajo oblike, navedene v taksonomiji pod točko 1.

Iz te taksonomije je tudi dokaj dobro razvidno, da se tako vrsta kot način pomoči razlikujeta v odvisnosti od socialnega konteksta, katerega ena dimenzija je relacija v smislu sorodstveno-sosedskega odnosa (družina, sorodstvo, soseska, krog prijateljev ali znancev), druga pa delitev na mesto in podeželje. Pri delitvi na mesto in podeželje izstopa poudarjenost tradicionalnih ritualnih vzrorcev na podeželju in večja naključnost ali individualiziranost vzorcev pri mestni populaciji. Pri delitvi glede na sorodstveno bližino pa se vidno razlikujejo *situacije*, v katerih pride do pomoči, in *oblike* pomoči, kadar gre za posredovanje družinskih članov na eni strani in "naključnih mimoidočih" na drugi.

Kljub temu, da je navedena taksonomija namenjena podrobnejši izpeljavi in pojasnitvi, je treba najprej pojasniti njen domet. Namen postopka je, kot rečeno, dvojen: opozoriti na obstoječo *raznolikost* neformalnih pomoči v "naravnih" socialnih okoljih (tistih, ki so z vidika vseh drugih podpornih dejavnosti, poklicnih in nepoklicnih, primarna, relativno zaprta, trajna, avtonomna in zato najpomembnejša) in poskusno *razvrstiti* to raznolikost. Vprašanje pa je, ali je urejanje po nekih kriterijih ali pravilih (taksonomija) sploh potrebno za razpoznavanje raznolikosti tovrstnih pomoči. Ali ni induktivni postopek prav tista pot, ki nas v težnji po splošnih sklepih oddalji od spoznavanja posameznih primerov ali vsebin? Načelni odgovor bi se lahko glasil podobno, kot ga je formuliral Leopold von Wiese, namreč, da je prav zato, ker so

"raziskovanja o odnosu človeka do človeka in stvari do človeka (...) tako kompleksna in ker nas analiza teh odnosov tako zlahka vodi v nerazumevanje, prav zato je potrebno, da se za osnovo izbere najpreprostejša, najjasnejša, od vsebine odnosa najbolj oddaljena shema - torej neka nepsihološka, vrednostnih sodb prosta, za pojasnitev celotnega sistema najustreznejša kategorija. Samo s popolno splošnostjo, vsepomembnostjo, ponovljivostjo teh praznih poslednjih oblik procesov se lahko doseže (spoznavna) enotnost" (Lukić, 310).

Redukcija posamičnih oblik po nekih kategorijah je torej nujna ravno zaradi spoznavanja njihove kompleksnosti, ostaja pa seveda vprašanje, katera je tista "najustreznejša kategorija". Wiese je npr. vse možne procese, ki napolnjujejo družbeni prostor, razvrstil v zgolj dva osnovna, približevanje in oddaljevanje; in iz njih, kot pravi, nastajata dva osnovna odnosa, združenost in osamljenost. Kljub temu, da je to najenostavnejša, najsplošnejša in najabstraktnejša sistematika družbenih procesov, je težko oporekati njeno veljavnost in uporabnost (npr. za formalistično smer v sociologiji), vendar v konkretnem delu z ljudmi z njo nimamo kaj početi. Predlagana taksonomija neformalnih pomoči tudi obravnava odnose med ljudmi z vidika približevanja in oddaljevanja (kot skrajnih polov), s tem da se omejuje le na tiste odnose, v katerih *pride* do izvajanja pomoči, in sicer zgolj tistih vrst pomoči, ki se dogajajo v "naravnem" okolju. Z omejitvijo na klasifikacijo tovrstnih pomoči smo razpoznali štiri kategorije *ustaljenosti* (zanesljivosti, širine, frekvence ipd.) teh dejanj, ki nam pomagajo oceniti gostoto in intenzivnost, tj., stopnjo integracije posameznikov (skupin) glede na zadovoljevanje njihovih potreb. Za učinkovito socialno intervencijo pa to seveda ni dovolj. Včasih je treba razumeti tudi nagibe izvajalcev teh pomoči, razloge, zakaj to počnejo, njihovo motivacijo, pogoje, pod katerimi so pripravljeni to početi še naprej ipd., hkrati pa poznati tudi obstoječe druge vire pomoči ali storitev v lokalni skupnosti (ali na širšem področju), da povežemo posameznika ali klientski sistem z njimi (npr. socialno delo kot "broker role"). V kolikor se hočemo v vsej tej raznolikosti ustrezno orientirati, je seveda treba uporabiti neke druge kategorije, ki so primerne za razpoznavo posameznih sistemov (motivacij, virov...). Namesto ustaljenosti neke pomoči nas bo zanimala npr. orientacija njenih izvajalcev, tj., namesto taksonomije *oblik* pomoči se vprašamo po kategorijah *delovanj*, ki zagotavljajo pomoč. V tem primeru nas oblike opozarjajo, kot rečeno, na ustaljenost pomoči, delovanje pa na njihovo naravnanost. Da bi razvrstili možna delovanja po njihovi naravnanosti, je npr. Max Weber razlikoval štiri osnovne (idealne) tipe takšne usmerjenosti (ki jih tu navajamo zaradi možnega kombiniranja raznih tipologij, če pri tem upoštevamo različne ravni, na katere se nanašajo). Ti štirje tipi so:

a) *racionalno* delovanje, ki je lahko:

- *ciljno* ali namensko racionalno (*zweckrational*) usmerjeno, kar pomeni, da "nekdo deluje v skladu z določenimi pričakovanji glede vedenja predmetov zunanjega sveta in drugih ljudi, pri čemer uporabi ta pričakovanja kot pogoje ali sredstva za uresničenje lastnih ciljev, h katerim racionalno teži"; torej realizacija nekega določenega cilja na tak način, da se striktno upošteva (kalkulira) primernost ali neprimernost vseh zunanjih okoliščin ter uporabnost sredstev, ki se izberejo za dosego zastavljenega cilja (npr.: privatnik daruje denar v dobrodelne namene, ker ali če se mu to šteje v davčno olajšavo...);
- *vrednostno* racionalna (*wertrational*) usmeritev, "ko nekdo deluje na osnovi

zavestne vere v absolutno vrednost neke oblike vedenja, etične, estetske, religiozne ali kakšne druge, in to samo zaradi njega in ne glede na njegov uspeh"; aktivnost ni več zgolj sredstvo za dosego nekega cilja, pač pa je cilj že sama ta aktivnost zaradi njenega vrednotenja (npr.: udeležim se mirovnih demonstracij, ker sem za MIR, ne glede na to, če s tem vplivam na dejansko prenehanje vojne ali ne; beraču dam denar, ker je DOBRO, če pomagaš nekomu, ki te prosi, ne glede na dejanski učinek...);

b) *afektivno* delovanje kot izrazita posledica emocij, ko nekdo ravna iz "aktualnih afektov in duševnih stanj" (npr.: pomagal sem mu, ker me je pretresla njegova stiska, ker sem zgrožen nad situacijo, v kateri je...);

c) *tradicionalno* delovanje, "ko nekdo ravna, ker se je tako navadil z dolgotrajnim ponavljanjem" takega dejanja, ker se je tako delalo že od nekdaj. V skrajni varianti je tako početje podobno "povsem instinktivnemu posnemanju", kot pravi Weber (npr.: navade, običaji). (Vsi cit. iz Durić: 248.)

Vrednost te klasifikacije je po Webru ravno v tem, ker *odstopa* od konkretnih empirično obstoječih ravnanj, saj so posamezna delovanja tako kompleksna, da jih je nemogoče enoznačno uvrstiti v zgornje štiri tipe - prav zaradi svoje pojmovno čiste oblike pa navedeni tipi izpostavljajo osnovne lastnosti za razpoznavo posamičnih delovanj: ne zato, ker bi nekatera delovanja imela *samo* ene lastnosti in druga *samo* druge, pač pa, ker je pri nekaterih najti *več* enih lastnosti kakor pri drugih; tako dobimo uvid v njihovo raznolikost. Zgornji štirje tipi očitno poudarjajo dva glavna kriterija: prvi je racionalnost, tj., jasno zavedanje cilja, katerega uresničitev zahteva natančno oceno sredstev ter okoliščin, kar odločilno vpliva na potek akcije, ki se temu prilagaja. Drugi kriterij pa je stopnja raz-ločenosti razloga za neko početje od samega početja kot takega. Na primer: cilj akcije, povzročene iz afekta, ni zunaj nje in zato si tako delovanje ne osmisli vnaprej nekega cilja, ki se mu potem prilagaja, pač pa je dejavnost že sama sebi cilj, zaradi česar je ni mogoče racionalno orientirati; razlog začetka, poteka in konca te dejavnosti je *v akterju* samem. Podobno velja za vrednostno-racionalno delovanje, ki je sicer zavestno planirano glede na neko vrednoto ali zahtevo, ki pa akterja *notranje* obvezuje do te mere, da jo poskuša zavestno realizirati ne glede na posledice, čeprav so lahko razvidne vnaprej. Tradicionalno delovanje pa se ločuje od obeh po tem, da je njen razlog zunaj posameznika ("nekaj počnem zato, ker vsi drugi že od nekdaj tako delajo"), pogosto celo do te mere, da sta razlog in smisel popolnoma zamegljena tako akterju kot drugim. Če ta drugi kriterij ponazorimo z absciso, racionalnost ter njeno nasprotje pa z ordinato, dobimo naslednjo tabelo:

Delovanje je torej lahko bolj ali manj racionalno, namen pa je lahko že v sami dejavnosti ali v njenem nosilcu, ali pa je zunaj njega. Zdi se, da je razumevanje naravnanosti posameznih dejanj (pomoči) v smislu zgornjih štirih tipov tem bolj pomembno, čim bolj dejanja odstopajo od tradicionalnih oblik, ko jih torej ne moremo več imeti za izpolnitev nekega splošno pričakovanega vedenja, oziroma - s stališča drugih udeležencev -, ko skupina ali skupnost nima več (samoumevne, neformalne) pravice, da v neki določeni situaciji pričakuje od posameznika neko določeno vedenje. Prej predlagana tipologija neformalnih pomoči opozarja na obstoj in pomembnost tudi tistih oblik, ki so v primerjavi s tradicionalnimi manj ustaljene, Webrova tipologija pa lahko služi za razumevanje teh oblik ravnanj ali njihove

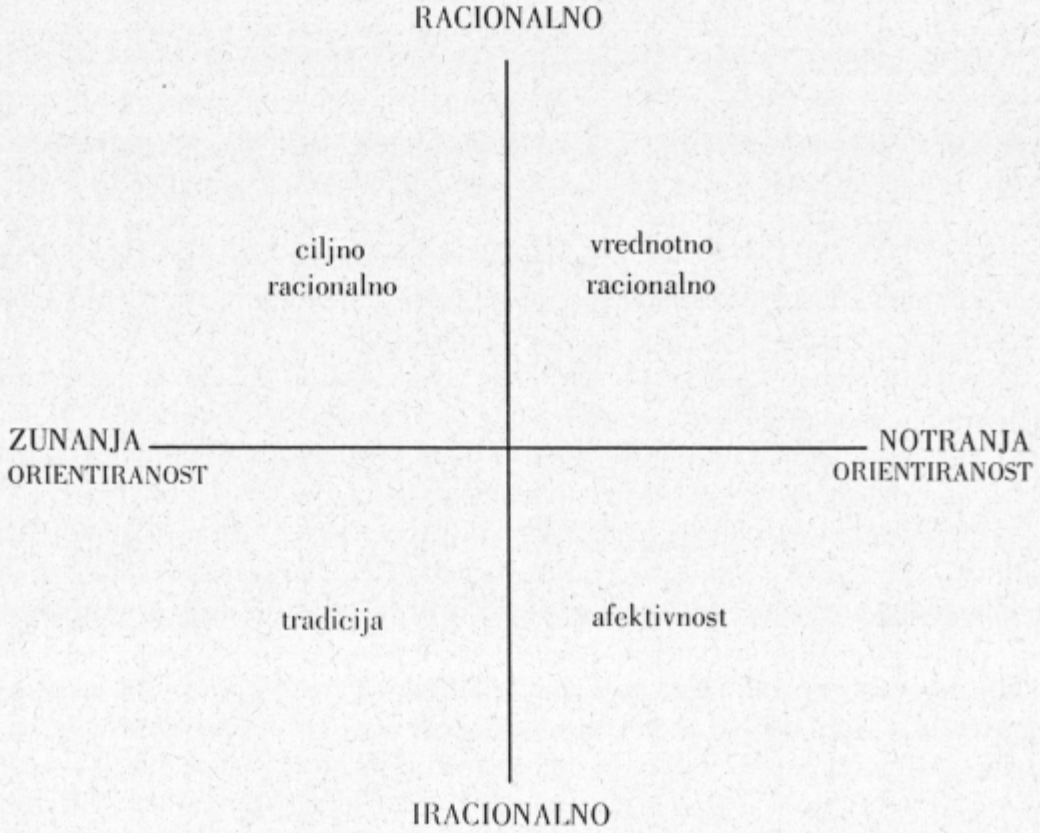

motiviranosti in namena. Prav razmerju med namenom in ciljem, ki je podlaga Webrove tipologije, je posvečal osrednjo pozornost že Vilfredo Pareto, ki je na tej osnovi zgradil vso svojo sociologijo (gl. Pareto: 75 ss.), kar govori o pomembnosti tega vidika za razumevanje človekovih ravnanj. Čeprav je znotraj neformalnih pomoči za socialno delo zanimiva predvsem funkcionalnost njenih oblik in vrst za posameznika (skupino), je koristno upoštevati tudi motiviranost takih dejanj, saj lahko pomembno vplivajo na njihovo ustaljenost.

Vsaka strokovna intervencija mora upoštevati tudi druge možne vire pomoči ali storitev, ki se nahajajo v okolju neformalnega sistema. Tu se zdi najprimernejša klasifikacija Normana Johnsona v zvezi z blaginjo, ki se nanaša na posamezne sektorje in na njihovo prepletanje (gl. Svetlik 1989). Sektorski pristop je za socialno delo uporaben zlasti v tem, da opozarja na prednosti in slabosti posameznih organizacijskih oblik, na vlogo vsakega od sektorjev in na možne inovacije. To nam pomaga pri odločanju o povezavi posameznika, ki potrebuje pomoč, z drugimi viri (organizacijskimi, finančnimi, kadrovskimi) v okolju, kjer je njegova mreža "naravnih" povezav. V tem smislu so za socialno delo koristne različne tipologije, čeprav pokrivajo različna področja in se razlikujejo po namenih, za katere so bile narejene (gl., na primer, na nasl. strani).

Ena najosnovnejših prednosti (vsakršnih) klasifikacij je v zamejitvi, pojasnitvi ali celo definiciji izhodiščnih pojmov, iz katerih izhajajo. Skupni pojem zgornjih treh klasifikacij bi bil lahko npr. družbene dejavnosti. Ker pa je sintagma "družbene dejavnosti" presplošna in je bila zlasti v našem (samoupravnem) kontekstu konotativno preobremenjena, je uvedba termina *sistem blaginje* (s prvo klasifikacijo)

TAKSONOMIJA OBLIK NEFORMALNE POMOČI

razlike	PODROČJA KLASIFICIRANJA		
	BLAGINJA kot sistem	*neformalna POMOČ*	*socialno DELOVANJE*
RAZLOG	kriza (državne) politike blaginje	pomembnost "naravnega" okolja in dogajanj v njem za socialno integracijo posameznika (skupin)	• "ne-logična delovanja igrajo pomembno vlogo v družbi" (Pareto) • "Vsak družbeni fenomen lahko opazujemo z dveh stališč: s takega, kakršen je v stvarnosti, in iz takega, kakršen je v predstavi tega ali onega človeka." (Pareto)
PREDMET	državne in nedržavne oblike zagotavljanja storitev po družbenih področjih ali sektorjih (neformalni, volunterski, komercialni, javni, korporativni) ter njihov presek	kategorije neformalne pomoči	• socialna delovanja glede na način (tipe) njihovih orientacij (Weber) • dve vrsti delovanj: a) "tista, ki uporabljajo ciljem ustrezna sredstva in ki logično povezujejo sredstva s cilji"; b) tista, za katere to ne velja (Pareto)
KRITERIJI razlikovanja	glede na: • organizacijske oblike ali nosilce izvajanja storitev • osnovne principe in mehanizme nudenja storitev • kakovost storitev • vrsto in obseg storitev • delovni status izvajalcev storitev • ipd.	glede na: • zanesljivost pojavljanja pomoči ali stopnjo normiranosti • širino socialnega kroga, v kateri ta zanesljivost (norma) velja • izvajalce pomoči • prejemnike pomoči • vrsto pomoči • obliko pomoči • pogostost (frekvenco) pomoči • ipd.	glede na: • a) racionalnost ali iracionalnost akcije in b) zunanjo ali notranjo orientacijo akcije (Weber) • identičnost in različnost med objektivnim ciljem ter subjektivnim namenom konkretne akcije (Pareto)
NAME	• vzpostavitev pluralnega koncepta blaginje • doseganje najugodnejših socialnih učinkov storitev ob najmanjših stroških • spodbujanje socialnih inovacij na tem področju • optimalna kombinacija prednosti in zavarovanje pred slabostmi posameznih sektorjev • ipd.	• prepoznavanje obstoječih oblik neformalnih pomoči, ki so dostopne konkretnemu posamezniku • osnova za načrtovanje intervencije za posameznikovo socialno integracijo ali za povezavo med klientskim sistemom in viri pomoči	• razumevanje in razlaganje človekovega delovanja (vedenja) zato, da "se na ta način vzročno pojasni njegov tok in njegove posledice" (Weber) • namen te klasifikacije "nikakor ni v njenem izčrpnem opisu možnosti na tem področju, pač pa zgolj v formuliranju (...) določenih sociološko pomembnih tipov, katerim se dejanska akcija bolj ali manj približuje" (Weber).

omogočila, da se v blaginjsko problematiko pritegnejo različni sektorji (in ne le javni), hkrati pa se je tisti del družbenih dejavnosti, ki je pod okriljem države, omejil na družbene službe. Čeprav oba pojma, tako "družbene dejavnosti" kot "sistem blaginje", pokrivata isto področje (tj., vse dejavnosti, ki proizvajajo in zagotavljajo socialne storitve), je prvi zamegljevalen, drugi pa razločevalen in zato ustreznejši. Druga klasifikacija se omejuje le na družbene dejavnosti v zvezi s socialno *pomočjo*, kot smo jo opredelili na začetku, tj., ne glede na to, ali jo izvajajo posamezniki, skupine ali organizacije, profesionalci ali neprofesionalci, sorodniki ali tujci, hkrati pa se osredotoča zgolj na tiste njene vrste, ki obstajajo v "naravnih"

mrežah ali na neformalen način. Ta omejitev nam omogoči razlikovati neformalne pomoči navznoter (glede na ustaljenost). Tretja (Webrova) klasifikacija pa razlikuje različne dejavnosti v družbi glede na to, ali je neka dejavnost med ljudmi smiselno orientirana na vedenje drugih ali ne. In samo v prvem primeru gre za družbeno dejavnost, v drugem pa ne. Weber to ilustrira npr. s trkom dveh biciklistov, ki je sam po sebi "naraven" slučaj, kot pravi, razen v primeru, če se eden ali drugi skuša temu izogniti, če se potem zmerjata, potolčeta ali prijateljsko pogovorita, skratka, če eden (kakorkoli) orientira svoje početje glede na vedenje drugega - tj., deluje socialno. V tem smislu tudi pomoč ni vselej socialna, npr. zadetek na loteriji, najdba zaklada ipd. Te vrste razlikovanja se lahko zdijo brezvredna ali smešna, dejansko pa lahko za konkretne namene postanejo teoretsko pomembna (npr. Georg Simmel, Vilfredo Pareto, Leopold von Wiese, Talcott Parsons, Ferdinand Tonnies idr.), pa tudi praktično pomembna (npr., socialni delavec se lahko osredotoča predvsem na socialno pomoč, finančni inšpektor pa tudi na vse druge vire pomoči; za nekoga je lahko zaželena samo pomoč na podlagi zakonske pravice, medtem ko socialno pomoč odklanja, ipd.).

Čeprav se lahko torej klasifikacije nanašajo na različna področja, nam utegnejo koristiti pri pojmovni razmejitvi, sistematičnem pogledu na neko področje in pri konkretnem raziskovanju. Pri medsebojni primerjavi klasifikacij, ki se nanašajo na isto področje ali njegov izsek, pa se je treba vprašati po njihovih razlikah, zlasti po razlogih njihovega nastanka, po tem, kaj je predmet klasificiranja, po kriterijih, ki jih pri tem uporabljajo, in po namenu, ki si ga zastavljajo. Šele *potem* jih lahko praktično preskusimo. In to, kar je Weber opozoril glede svoje klasifikacije, velja tudi za našo taksonomijo neformalne pomoči: "Koristnost te klasifikacije lahko pokaže samo njena uspešna uporaba" (Đurič: 250).

Literatura:

Ivan BERNIK (ur.): Neformalne dejavnosti v slovenski družbi. V: *Sociološko srečanje 1987*; Slovensko sociološko društvo, Ljubljana, 1987.

Mihailo ĐURIĆ: *Sociologija Maksa Vebera*. Naprijed, Zagreb, 1987.

Matija GOLOB: *Kooperativni odnosi na vasi v preteklosti in danes*. ISF, Ljubljana, 1967, str. 190-195.

R. KEUPP, B. ROHRLE: *Soziale Netzwerke*. Campus, Frankfurt, 1987.

D. Radomir LUKIĆ: *Formalizam u sociologiji*. Naprijed, Zagreb, 1987.

Marija MAKAROVIČ: *Strojna in Strojanci*. Mladinska knjiga, Ljubljana, 1982.

Blaž MESEC: Pomen in vloga nepoklicnega prostovoljnega dela. V: B. Mesec (ur.), *Prostovoljno delo na področju socialnih dejavnosti*; Socialno delo 3 (zbornik), Višja šola za socialne delavce, Ljubljana, 1984.

D. L. PANCOAST, P. PARKER, C. FROLAND (eds.): Rediscovering Self-help: It's Role in Social care. *Social Service Delivery Systems*, Vol. 6, Sage, Beverly Hills, 1983.

Vilfredo PARETO: *The Mind and Society*. Vol. I, Dover Publications, Inc., New York, 1963.

M. RAVNIK: Galjevica. *Način življenja Slovencev v dvajsetem stoletju*. Monografije, Ljubljana, 1981.

Ivan SVETLIK: Pluralni sistem blaginje - evolucija ali prelom razvojne paradigme družbenih dejavnosti? V: *Družboslovne razprave*, let. VI, št. 8, Inštitut za sociologijo, Ljubljana, 1989.

J. K. WHITTAKER: Integrating Formal and Informal Social Care: A Conceptual Framework. *Br. J. Social Wk.*, (1968) 16, 39, 62.

Bernard Stritih

Iskanje novih možnosti pri reševanju kompleksnih osebnih in socialnih problemov

Ena od značilnosti časa, v katerem živimo, je gotovo tudi ta, da postajajo predstave o problemih, s katerimi se moramo soočati kot posamezniki, skupine, narodi in tudi kot človeštvo, vedno bolj pestre, pa žal tudi vse bolj strašljive in grozljive. Ena vse bolj grozečih predstav je tudi "nezaposlenost". Pogosto lahko iz raznih medijev slišimo, da postaja vse večji "problem". Večkrat se tako znajdemo razpeti med problemi (in rešitvami), ki jih ponujajo politične in ekonomsko-gospodarske ustanove, pa tudi znanstvene in cerkvene ustanove. Zgodi se, da se na koncu obrnemo še k loteriji in "šlogarci". Kje iskati in najti pot iz tega labirinta (ne)rešljivih problemov? Kot znanstvenik po eni strani in pomočnik ljudem v stiskah po drugi strani mukoma iščem nove možnosti gledanja na svet in s tem tudi na "probleme". Obstaja še kakšna razgledna točka, kjer bi bilo mogoče ohraniti nekaj upanja in zagledati možnost rešilnih majhnih korakov? V sestavku bom poskušal odgovoriti na to vprašanje, naslanjajoč se tudi na sočasna iskanja številnih podobnih iskalcev pri nas in po svetu.

Predstavil bom shemo *Trije možni modeli reševanja problemov*. Lahko bi jo naslovil tudi "Tri različne strategije pri reševanju problemov", "Stara in nova paradigma pomoči za reševanje človeških problemov" ali "Tri konstrukcije realnosti v zvezi z reševanjem problemov". Če malo poenostavimo, sem v stolpcih A in B prikazal stopnje procesa v skladu s *tradicionalno,* v stolpcu C pa v skladu s *sistemsko paradigmo* človeške pomoči. V bistvu pa so stolpci deli kontinuuma, ki se razteza od tradicionalne (na levi) k novi epistemologiji (na desni), vendar se bom k tej predstavi vrnil na koncu komentarja o shemi.

V *stolpcu A* so prikazane stopnje reševanja ali pomoči za tiste probleme, ki (na prvi pogled) niso videti sami v sebi protislovni. Koraki reševanja se nizajo *linijsko*, kar pomeni, da vsak korak pelje k naslednjemu koraku. Vsak korak pomeni uporabo preskušenih tehničnih rešitev. Na ta način je smiselno reševati probleme, ki jih je mogoče opredeliti enoznačno. Seveda je (žal) mogoče na ta način oblikovati tudi celotno sliko sveta. Fritz B. Simon je tako sliko poimenoval "*trda realnost*" (1990: 37), Gregory Bateson pa "biljardni materializem" (cit. po Keeney 1987: 26). V taki sliki ni prostora za nejasnost, nemoč in skromnost. Vse je rešljivo in obvladljivo. To je *modernistični svet*, ki ima v epicentru "velikega manipulatorja" z imenom Jaz kot osrednjo točko kontrole in moči. Za razumevanje tako razumljenih problemov in za koncipiranje pomoči v zvezi z njimi zadostuje predpostavljeni okvir trde realnosti. To pomeni, da ni verjetno, da bi reševanje problema vplivalo na povečanje njegove kompleksnosti. Za primer lahko vzamemo vse probleme, pri katerih imamo opraviti le s pomanjkanjem določenih znanj, veščin ali informacij, zdravstvene probleme, kadar je bolezen jasno omejena na določeno žarišče ali neki

Trije možni modeli reševanja problemov

A	B	C
Zapovrstje korakov reševanja problemov v trdi realnosti	Reševanje problemov ob upoštevanju skupinske realnosti	Reševanje problemov na meji med mehko in trdo realnostjo kot sestavina procesa razvoja sistemov
Zaznavanje problema	Samopodoba člana skupine ter predstave člana in njegovih problemov pri drugih	Kritični dogodek - kakšna motnja in za koga - kakšne so zveze z rešitvami iz preteklosti
Definicija problema	Akceptiranje problema namesto njegovega zanikanja oziroma odpisovanja kakšnih pomembnih sestavin	Kakšna je podoba problema v notranjem in zunanjem opisu. Kako postopajo s problemom v sistemu in interakcijah sistema z drugimi sistemi. Cirkularna vprašanja.
Analiza problema	Pripravljenost za spoprijemanje z dejstvi, tudi če so nenavadna	Problem kot priložnost za uresničevanje potrebnih - možnih sprememb v sistemu (npr. skupini, družini...)
Iskanje vzorčnikov	Pripravljenost za preskušanje norm, tabujev, predsodkov	Ustvarjanje novih hipotez - iskanje indikatorjev za preskušanje hipotez - konstruiranje ideografskih modelov
Odločitev za dejanje ali za nedejanje	Rokovanje z močjo, s statusi in z interesi (lastnimi in tujimi)	Ustvarjanje kontekста za novo gledanje na problem. Upoštevanje potreb po stabilnosti in spremembi - oz. po razvijanju hierarhičnih odnosov in razvijanje avtonomije
Formulacija ciljev (kaj je treba doseči)	Izkušnje iz prejšnjih situacij o tem, kaj je uresničljivo	Usmerjanje pozornosti - ustvarjanje nove slike prihodnjosti in ustvarjanje rekurzivnosti med prihodnjostjo in sedanjostjo.
Razvijanje različnih alternativ	Kako upoštevati osebne simpatije in antipatije	Novo kontekstualno učenje - uresničevanje majhnih korakov, ki so izvedljivi - poskusi in napake
Preskušanje, katera od možnih alterantiv najbolj ustreza ciljem	Odnosi in pripravljenost na kooperacijo	Povezovanje novih načinov doživljanja ambivalentnosti v časovno opredeljene organizacijske modele - spreminjanje okostenelih pravil sistema
Odločitev	Pripravljenost za sprejemanje tveganja	Razvoj identitete v socialnem kontekstu - epistemološki premik
Načrtovanje izvedbe	Zaupanje vase in v druge ter v razpoložljive možnosti reševanja problema	Nova definicija problema - doživetje sistemskih sprememb drugega reda je izvor novih oblik zaupanja v lastne zmožnosti in v možnosti sodelovanja z drugimi
Izvajanje načrta	Vrednostne predstave, vzorci in oblike	Nove možnosti odgovarjanja na zunanjo in na notranjo raznolikost odpirajo nove razvojne možnosti
Vrednotenje dosežkov (kontrola uspešnosti)	Spremenjena samopodoba skupine - razvijanje novih delovnih in ustvarjalnih potencialov	Drugačna notranja reprezentacija okolja omogoča razvijanje novih oblik interakcije z okoljem in prevzemanje novih funkcij v nadsistemih

določeni organ, ki ne more ogroziti delovanja celotnega organizma, razne probleme v prometu, ekonomskem obnašanju itn. Bistvena značilnost tega načina reševanja problemov je, da ne postavlja ne vprašanja motivacije ne konsenza v skupini, ki ji posameznik pripada. Naj navedem še nekaj konkretnih primerov. Npr. potnik, ki s kovčkom v roki sprašuje za najcenejšo letalsko zvezo z New Yorkom; iskalec zaposlitve, ki bi sprejel kakršnokoli delo, da bi čim več zaslužil: mati, ki bi rada pomagala hčerki pri premagovanju težav z matematiko: bolnik na zobozdravniškem stolu, ki želi, da mu popravijo načet zob, itn. Vendar se že ob naštetih primerih vprašamo, ali je mogoče zanesljivo reči, da posameznik ali kakšen član njegove odnosne mreže v teku reševanja problema ne bo *naenkrat, iz nepojasnjenih razlogov* spremenil svojih motivov. Ko npr. potnik izve, da lahko v New York potuje razmeroma poceni prek havajskih otokov, se naenkrat ustraši dolgotrajnosti potovanja, iskalec zaposlitve prične tehtati možna zdravstvena tveganja, mati nenadoma začuti jezo nad hčerko in razmišlja, ali s plačevanjem inštrukcij ne podpira njene lagodnosti, bolnik na zobozdravniškem stolu pa začne razmišljati, ali bo plomba, ki jo bo dobil v zdravstvenem domu, enako kvalitetna kot tista, ki bi jo dobil, sicer za več denarja, pri privatnem zobozdravniku. Lahko torej rečemo, da ni problema, ki bi po svoji naravi nedvomno sodil v prvi stolpec. Prav tako ni problema brez tistega, ki ga definira. Vsak problem lahko torej odpre vprašanje, kdo je kompetenten za njegovo definiranje (če smo seveda s tem vprašanjem že pripravljeni skočiti v večjo kompleksnost, kot jo omogoča konstrukcija realnosti v skladu s stolpcem A). Tam, kjer imajo (si vzamejo) izvajalci pomoči pod krinko "objektivnosti", "strokovnosti" ali "znanstvenosti" absolutno kompetenco za definicijo problema, s tem odločilno vplivajo na to, da realnost, ki je okolje problema, *otrdi*, tako pa dobijo vse argumente za delovanje v skladu s stopnjami reševanja problema, ki so navedene v stolpcu A.

Ko danes, leta 1991, v Sloveniji razmišljamo o novi zakonski ureditvi celotnega socialnega varstva in o potrebi po spreminjanju oblik pomoči, je potrebna jasna zavest o tem, kako so pri nas v polpretekli dobi delovale ustanove za zdravstveno, psihiatrično, vzgojno in socialno pomoč ljudem. Bile so del paradržavnega aparata, t. i. samoupravljanje pa ni omogočalo njihovega odpiranja za dojemanje vedno večjega spektra kompleksnosti človeških težav in seveda tudi ni spodbujalo tega, da bi ustanove razvile drugačno ponudbo oblik pomoči, s čimer bi bilo mogoče odgovoriti na neskrito kompleksnost problemov. V terminologiji organizacijske teorije lahko rečemo, da moramo razne vrste pomoči oblikovati na način, ki bo ustrezal večji *kompleksnosti* človeških problemov in osebnih stisk. Že v dosedanjem razvoju je zanimivo, da so se nove ponudbe pedagoških, zdravstvenih in socialnih programov razvijale zlasti tam, kjer se je vsaj na eni strani pojavil zasebnik kot naročnik in plačnik storitev ali kot partner v procesu pomoči. Taki primeri so razni jezikovni tečaji, zdravstvene storitve v zdraviliščih za tuje in domače samoplačnike, rekreacijske in vzgojno-kulturne dejavnosti za otroke itd. Tudi naše akcijsko-raziskovalne projekte uvrščam med inovativne dejavnosti, ki pomenijo novo, bolj kompleksno ponudbo oblik pomoči, glede na to, da sta v definiciji problema vedno sodelovali obe strani, se pravi sistem, ki je pomoč ponudil, in sistem, ki jo je sprejel.

Če ima uporabnik pravico, da sodeluje v definiciji problema (in te pravice ni bilo mogoče v celoti odvzeti niti v koncentracijskih taboriščih), se kompleksnost

problema poveča, ker je treba ves čas upoštevati *motivacijske dejavnike* pri uporabniku pomoči in vpliv njegovega *odnosnega sistema* na dojemanje implicirane simbolike določenih oblik pomoči. V *stolpcu B* sem prikazal, kako je mogoče in treba stalno preskušati konsenz med izvajalcem in prejemnikom pomoči glede na odnosni sistem, ki mu prejemnik pripada. Že pri opredelitvi izhodišča procesa pomoči je treba upoštevati podobo, ki jo ima prejemnik o sebi in o tem, kar mu pomeni problem v njegovem odnosnem sistemu. Tako je tudi pomembno, da sistem, ki ponuja pomoč, izvaja diagnostične postopke na tak način, da ves čas upošteva, kako prejemnik pomoči v svojem odnosnem sistemu doživlja stisko. Peter Luessi je o vlogi svetovalnega delavca v začetni fazi obravnave napisal:

"Nosilci problema - bodisi tisti, ki doživljajo stisko, ali pa kdo tretji - skušajo svetovalnega delavca ganiti s svojimi apeli za pomoč in ga zaplesti v koalicijo z eno od udeleženih strani" (Luessi 1990: 89).

Če se svetovalnemu delavcu ne posreči ograditi (Luessi piše "upreti") od individualnih prizadevanj vseh udeležencev problema, s tem zapravi možnost, da bi v pogajanjih za "instrumentalno definicijo" problema zavzemal nujno potrebno *interpozicijo* in tako ohranil občutek za celoto interakcijskega sistema. Prva faza obravnave problema se zadovoljivo zaključi, ko je izdelan oris problema, ki poleg ozko (specifično) strokovne diagnoze vsebuje tudi oceno, kako so se vsi udeleženci problema pripravljeni sprijazniti z vključitvijo sistema pomoči v njihov interakcijski sistem s "problemom" in kakšna je motivacija za sodelovanje v procesu pomoči. Luessi s tem v zvezi govori o *instrumentalni* ali *konduktivni definiciji problema*: "*Konduktivna* je, ker povezuje v celoto, če je le mogoče, vse za reševanje problema pomembne osebe (tiste, ki so udeleženi v problem in tiste, ki lahko prevzamejo določene vloge v procesu pomoči) glede na skupno (dejansko in možno) dojemanje problema in glede na skupno zamisel/koncept reševanja problema" (Luessi 1990: 89, podčrtal B. S.).

Naslednja faza dela je postopno razvijanje načrta za dejansko pomoč, razvijanje kooperativnosti pri vseh udeležencih procesa pomoči in odločanje o dejanski pomoči. Že v fazi priprave za pomoč se pri vseh udeležencih procesa veča samozaupanje, ker lahko ugotavljajo, da se koncept, ki so ga skupaj pomagali razviti, postopoma uresničuje. Pomoč je uspešna, če se v procesu sodelovanja obeh sistemov vrednostne predstave, vedenjski vzorci in oblike interakcij med udeleženci problema tako spremenijo, da se njihova odvisnost od sistema pomoči postopno zmanjša. Zlasti v socialnem delu, kjer *osebna pomoč* v okviru svetovalnega dela praviloma poteka vzporedno z drugimi oblikami *stvarne pomoči* (kot so denarna podpora, pomoč pri iskanju zaposlitve, negi in varstvu otrok, pomoč z zasilno stanovanjsko namestitvijo itn.), včasih pa tudi vzporedno z odločanjem o medsebojnih *obveznostih v upravnem postopku*, je treba jasno razmejiti med temi pogosto sočasnimi procesi in s tem tudi opredeliti *prostor svobode*, kjer je mogoče kreativno delovanje vsakega udeleženca procesa. Kajti v odnosnih sistemih, ki so deležni pomoči, le uresničevanje možnosti za kreativno odločanje omogoča osebnostni razvoj ljudi in sistemske spremembe drugega reda. S tem pa že stopamo na tisto raven kompleksnosti, ki sem jo poskušal zajeti v stolpcu C.

Sistemska teorija, kibernetika drugega reda in znanost o kompleksnosti so nova znanstvena področja, ki med drugim omogočajo iskanje *nove paradigme* tudi pri

zagotavljanju osebne in socialne pomoči. Da bi razumeli izhodišče procesa pomoči, ki je opisan v *stolpcu C*, je treba pogledati medsebojno razmerje sistemov, ki dajejo in prejemajo pomoč, iz *zornega kota razvoja družbe in kulture kot celote*. Za primer takega gledanja navajam misel švicarskega avtorja Juerga Willija o poreklu narcističnih motenj. To je problematika, ki vzgojiteljem, psihiatrom, socialnim delavcem, kadrovikom, menedžerjem in vsem, ki se ukvarjajo s socialno politiko, povzroča vse več skrbi in preglavic. Willi opozarja, da je pomembno gledati to problematiko kot neločljivi del celotnega dogajanja v naši zahodni kulturi in civilizaciji:

"Narcizma našega časa skoraj ne moremo pripisati določenim izoliranim vzrokom. Naša kultura se je bolj kot celota gibala v smeri narcizma, sprva z neopazno majhnimi koraki, sedaj pa z vedno hitrejšim tempom. Pri tem ni mogoče nikakršno jasno razlikovanje med narcizmom kot motnjo in narcizmom kot zgledom. Patološki problemi so žal bolezenski stranski pojavi celotnega procesa" (Willi 1985: 17).

Menim, da je Juerg Willi lahko prišel do takega pogleda na problematiko narcizma le po poti svoje epistemološke spremembe. Navedeni citat pa ni le bolj ali manj zanimiva teoretska formulacija nekega pojava, ampak je za avtorja izhodišče pri načrtovanju možnih oblik pomoči. Podobno je Bradford Keeney klasificiral pristope človeške pomoči glede na tri temeljne različne okvirje: *tradicionalna, linijska epistemologija, nelinijska epistemologija* in *prehod od ene k drugi epistemologiji* (Keeney 1987: 26). Pri raziskovanju in odločanju o epistemioloških vprašanjih ne gre le za različne filozofske predpostavke, ampak so pomembne povsem praktične posledice, ki izhajajo iz različnih epistemologij. Ko sem razmišljal o razliki med racionalnim, linijskim načinom reševanja problemov (stolpec A) in bolj zapletenim pristopom (stolpec B) se mi je pokazalo, da niso tako pomembne razlike med problemi, kot sta pomembni različni *družbeni vlogi* izvajalca in prejemnika pomoči. Razlike med načini reševanja problemov po metodiki stolpca B in C pa so drugačne narave. Keeney je uporabil primero o upoštevanju ukrivljenosti zemeljske površine pri gradbenem projektiranju. Če gradimo teniško igrišče, ne bi bilo smiselno, da bi v načrte vnesli podatke o ukrivljenosti zemeljske površine, ker je le ta zanemarljivo majhna (Keeney 1987: 75). Če pa se pripravlja načrt transkontinentalne železnice, teorija omogoča, praksa pa zahteva upoštevanje podatkov o ukrivljenosti zemeljske površine. Uporaba formul za ukrivljenost površine mi pomeni metaforo za uporabo znanstvenih tehnik na ravni, ki omogoča upoštevanje večje kompleksnosti, kot je zajeta v linijski konstrukciji sveta, pa hkrati linijske, tradicionalne epistemologije ne zavrže, temveč jo koristno izrabi v okvirih, kjer njena zloraba ni možna. Nekaj podobnega lahko rečemo o razlikah v epistemologijah, ki sta podlagi strategij stolpcev B in C. Pristop, ki je opisan z metodičnimi koraki v stolpcu C, je smiseln in potreben povsod tam, kjer imamo opraviti z vprašanji, ki so *usodna za življenje* posameznikov in družin. To so problemi težjih in dolgotrajnejših kriz, ki ogrožajo življenja, zdravje in socialno prosperiteto ljudi. To so radikalne, temeljne spremembe v družinskem statusu, poklicnih usmeritvah z velikimi socialnimi posledicami, problemi zasvojenosti, ki se vedno tičejo tako posameznikov kot družin, problemi v zvezi s težjimi duševnimi motnjami itd. Najpreprosteje upoštevamo načela nelinijske epistemologije, če ravnamo kot srednjeveški graditelji cest, ki še niso poznali zakonov, po katerih se ravna ukrivljenost

zemeljske površine. Ceste so gradili tako, da so sproti delali načrte, od travnika do travnika, od enega gozdnega roba do drugega, in si niso domišljali, da bi lahko pripravili dovolj kompleksen gradbeni načrt za celotno gradnjo. Vedeli so, da bo nekje prišlo do zapletov, ki jih ne bo mogoče racionalno pojasniti. Tudi pri delu z ljudmi lahko kot pomagajoči ravnamo tako, da se vnaprej odločimo za veliko skromnost pri napovedovanju procesov v daljših časovnih obdobjih in posledic, ki se bodo pokazale v socialnih sistemih. Če pri nudenju pomoči posamezniku (ali sistemu, ki posameznika vključuje) ne upoštevamo vse kompleksnosti problema in osebne stiske, se lahko pričnejo dogajati ugodne spremembe, vendar bo nepričakovano prišlo tudi do povsem novih problemov. To torej pomeni, da je umestno pričakovati nepričakovane zaplete in to upoštevati že v začetnem dogovoru o sodelovanju. Diagnostični proces v tem primeru implicira uporabo *hermenevtičnega pristopa*, ki je nujen za enakopravno dogovarjanje med sistemoma, pri čemer je vsak eksistenčno vezan na svojo logiko delovanja in vzdržuje svojo konstrukcijo realnosti. Etično in strokovno smo upravičeni delati na tak način, če pri prejemnikih pomoči posvečamo posebno pozornost sprotnemu dogovarjanju o željah in pripravljenosti za sodelovanje v procesu pomoči in če z vso možno skromnostjo, kar se da korektno, sledimo njihovi pripravljenosti za sodelovanje in dogovarjanje. Tako kot nekdanji graditelji cest moramo računati, da se bodo kljub vsej korektnosti dela v procesih pomoči in v razvoju pokazali paradoksi, ki jih ne bo mogoče preseči brez *pomoči tretjega sistema*. To je lahko supervizijska (intervizijska) pomoč ali druga organizacija sorodnega tipa, ki do takrat v reševanje problema ni bila neposredno vključena. Opisani način upoštevanja nelinijske epistemologije uvrščam po Keeneyu v kategorijo, ki pomeni prehod iz linijske v nelinijsko epistemologijo. To je način dela, pri katerem se pomagajoči sistem zavestno omeji na oblike ali metodične korake, navedene v stolpcu B, pri tem pa pomagajoči posvečajo posebno pozornost sklepanju in razvijanju medsebojnih dogovorov, ker predvidevajo, da bo prišlo do nevarnih problemov (ali katastrof, ki jih lahko v modelu ponazorimo kot nenadne prehode načina obvladovanja problematike iz višje na nižjo raven) ravno takrat, ko to ne bo predvideno. Mislim, da je pri naših dosedanjih akcijskih raziskavah in pri pomoči, ki smo jo v okviru teh raziskav ponudili, prevladovala prav ta strategija pomoči. Na kvalitativno višjo raven, ki je opisana z metodičnimi postopki v stolpcu C, s enam je posrečilo dvigniti le občasno.

Zanimivo je tudi primerjati tri stolpce v shemi z Grossmannovim (1991) "*hierarhijskim pogledom na sisteme*". Grossmann predlaga, da je pri obravnavanju ekosistemov (npr. dežele, mesta, gozdovi, korporacije) dobro razlikovati tri ravni: *strateško* (najvišjo), *raven holističnega gledanja* (vmesno) in *raven obravnavanja detajlov* (spodnjo).

"Na *spodnji ravni hierarhije nadzora* se nadzorujejo vsi podprocesi (ali podenote) procesa. Tu so tipični problemi nadzor nad produkcijo, distribucijo in časovnim redom (...) Na spodnji ravni navadno dobro poznamo večino spremenljivk in njihovih medsebojnih povezav. Problemi so točno določeni in navadno potrebujejo hitre rešitve. Podatki so že na razpolago in jih je ponavadi veliko. Metode morajo biti torej natančne in spodobne dati hitre odgovore, pogosto na podlagi številnih podatkov. Na splošno je časovno obzorje kratko. Pomembna problema tukaj sta velika količina podatkov in/ali potreba po hitrem ukrepanju (...)

Na *ravni holističnega gledanja* se posvečamo medsebojnim povezavam znotraj sistema (in povezavam sistema z okoljem, kar je pri Beeru funkcija inteligence, dodal B. S.) (...) Npr. regionalno planiranje: če je regija predvsem kmetijska, kakšno je razmerje do bližnjih gozdnih območij (...) Učinkovito orodje za holistično analizo ekosistemov so modeli povratnih zvez (feedback modeli) (...) Holistični pristop pomeni, da je treba združiti mnogo različnih detajlov in pogledov. Zato tu uporabljamo "združene" spremenljivke, sestavljene iz mnogih posameznih delčkov (...) Združevanje mnogih različnih elementov pomeni, da je treba upoštevati mnogotere povezave znotraj sistema. Elementi lahko pripadajo različnim področjem, zato je na tej ravni interdisciplinarnost nekaj samoumevnega. Združevanje spremenljivk zmanjšuje njihovo število. Zato imamo pri posameznih problemih na tej ravni navadno opravka z (mnogo) manj spremenljivkami kot na najnižji ravni. Cilji na tej ravni so dinamični in do neke mere nedoločeni (...) Posledica tega je, da podatki niso več tako natančni in jih marsikdaj niti nimamo (...) A četudi numerična vrednost spremenljivk ni vedno dostopna, je struktura povezav med stvarmi dobro znana (...) V realnih sistemih obstajajo v takih nedoločenih situacijah strukture povratnih zvez, da bi bile kos inherentnim nepredvidljivostim in se odzivale na odklone (...) Časovna obzorja so daljša kot na spodnji ravni.

Tipična *strateška cilja* sta *viabilnost (preživetje)* in *odpornost celotnega sistema*. Slovarska definicija viabilnosti je: sposobnost kaljenja in rasti ali samostojnega obstoja. "Prožnost" (Holling 1978, cit. po Grossmann: 220) je sposobnost sistema, da se po motnji ali propadu "odbije nazaj" in da ohrani to sposobnost (...) Modrost je najbrž za zdaj vendarle primernejša zastopnica takega znanja (za strateško upravljanje, op. B. S.). Mnogi napotki za strateško raven obstajajo kot pregovori (...) Vsekakor je znanje na tej ravni povsem drugačno od znanja na spodnji ali srednji ravni. Tipični so pomanjkanje podatkov, malo strukturnega vedenja ter *mehkost* in nenatančnost razpoložljivega znanja. Časovno obzorje je na tej ravni navadno zelo dolgo (...) O strukturi celotnega sistema se navadno odloča ali na strateški ravni ali v zunanjem okolju" (Grossmann 1991: 218-222, podčrtal B. S.).

Po mojem mnenju ustreza spodnja raven stolpcu A, srednja stolpcu B, stolpec C pa se pokriva s strateško ravnijo, kjer je treba zajeti zelo veliko kompleksnost, kar pomeni, da je slika sveta na tej ravni "mehka".

Pri pomoči v skladu z nelinijsko epistemologijo, ki je kot možen koncept metodičnih korakov opisana v stolpcu C, poskuša pomagajoči sistem zaznati, kako sistem, ki naj bi bil deležen pomoči, vzdržuje svojo *samoreferenčnost, avtonomnost in viabilnost* in poskuša tako uskladiti ter povezati delovanje obeh sistemov, da so možni vplivi v smislu *protiparadoksnega* delovanja. Ravno v tistih točkah, kjer se posrečijo protiparadoksne intervencije, postane sistem, ki prejema pomoč, dojemljiv za spremembe vzajemnih vzorcev socialnih vlog, ki se v daljšem časovnem obdobju izkažejo kot *sistemske spremembe drugega reda*. Delo v skladu z nelinijsko epistemologijo zahteva nepretrgano super- ali intervizijsko spremljanje in posebne spretnosti pri oblikovanju takih medsebojnih dogovorov, ki se v samorekurzivnem razvojnem procesu reševanja problematike sproti, kontinuirano spreminjajo in pri tem ne iztirijo iz vnaprej zarisanega splošnega dogovora o procesu pomoči. Delovni dogovor o sodelovanju v procesu pomoči postane temeljno pravilo, po katerem se ravna *nadsistem*, ki ga sestavljata oba sistema (izvajalec in prejemnik pomoči).

Delovni dogovor je dober, če v nadsistemu omogoča zadovoljivo razmejitev med različnimi ravnmi procesa (nezavedna in telesna raven, zavestna raven, ki najbolj interferira s socialnimi procesi, in duhovna raven, ki omogoča razvijanje novih kulturnih vzorcev: tu se dogaja interferenca s sfero verskega življenja) in hkrati omogoča sinergične vplive med različnimi deli sistema. Proces pomoči je zaključen, ko pride v nadsistemu in s tem tudi v sistemu, ki je bil deležen pomoči, do *epistemoloških premikov*. Stolpec C pomeni raven strateškega (Grossmann 1991) ali političnega (Beer, Espejo 1989) obravnavanja problemov, katerega cilj je *viabilnost* celotnega nadsistema (pomagajoči-prejemnik) in njegovih podsistemov na nižjih ravneh rekurzivnosti. Podobno kot B. Keeney in M. Selvini-Palazzoli sprejemam dejstvo, da na tej ravni postane pomagajoči del sistema skupaj s prejemnikom, kar pomeni, da pomagajoči ravno tako (hkrati) dela na svoji epistemološki spremembi, kot dela prejemnik na svoji. Če poskuša človek opisati dogajanje na tej ravni, se mu zgodi podobno kot junakom Rollandovega romana Clerambault, ko so prebili zvočni zid v strateško razumevanje sebe in sveta - govoriti začne protislovne stvari, nekakšne *koane*. Shemi o reševanju problemov bi ustrezali taki stavki ali ugotovitve: problem=rešitev, problema ni mogoče definirati, problem je definicija problema, problem je problem, prejemnik pomoči pomaga pomočniku, največji problem je problem "problema" itn. Prav struktura koana pa je edino jamstvo, da se iz opisa ne izgubi vidik nejasnosti, skrivnostnosti, ki omogoča tudi doživetje nemoči in skromnosti pred neskončno kompleksnostjo kreature. Predstava "vrtinca", o kateri sem precej govoril, je npr. zame točka, kjer se mi vedno znova odpirajo možnosti novih opisov "problemov" in "rešitev". Vsako operacijsko zapiranje je novo odpiranje, vsak konec je nov začetek. Stolpec C je uporaben za vse probleme, pri katerih lahko predpostavljamo, da je skupina, ki rešuje problem, hkrati tudi del problema. To je pravzaprav situacija, ki jo je Watzlawick v naslovu ene svojih zadnjih knjig opedelil kot "čop barona Kljukca" (*Münchausens Zopf*, 1988). S tem naslovom je avtor poskušal na čim bolj provokativen način povedati, da lahko duševne bolezni in socialne probleme uspešno obravnavamo le, če jih razumemo kot dogajanje v *zaprtih, samoreferenčnih sistemih*, to pa pomeni, da je pomoč mogoča le, če se najde tak način, da sistem dvigne raven svojega delovanja, kakor se je rešil baron Kljukec, ko se je potegnil kvišku za svoj čop.

Poglejmo torej celotno shemo še enkrat z vidika kontinuuma (gl. sosed. str.).

Medtem ko smo bili pred petnajstimi leti prepričani, da smo se organizirali za nek določen cilj, danes vidim te dogodke precej drugače. Sedaj vem, da smo se *zapletli* v neko sodelovanje, ki je bilo notranje protislovno in je prav s tem omogočalo izražanje različnih osebnih nagnjenj, identitetnih problemov vseh sodelujočih in različnih pogledov ter načrtov za uresničevanje prihodnosti. Morda je za naš čas najpomembnejši zaključek našega raziskovalnega dela prav spoznanje, da se v skupini, ki si postavi smiselno delovno nalogo, lahko razvije *notranja avtopoetska organizacija*, ki se potem kaže kot zbir načel ali kot temeljno načelo, ki omogoča postopno razvijanje strukture. Mislim, da je v tem (bila) *kulturna in človeška vrednost* našega sodelovanja. To se je izražalo tudi v številnih posameznih dejanjih, dogodkih, domislicah, uvidih za reševanje tako psihičnih kot tudi interakcijskih problemov in spodbudah za individualno kreativnost udeležencev. *Strokovna vrednost* našega dela pa je (bila) predvsem v tem, da smo v praksi razvili,

A	B	C
	epistemološki premik	
linijska epistemologija "biljardna logika"	prehod cirkularnost kibernetika 1. reda	nelinijska epistemologija kibernetika 2. reda
		samoreferenčnost social. sistema (bazalna, procesualna, refleksija)
raven detajlov	holistična raven	strateška raven
budno spremljanje	koordinacija	inteligenca / politika
trdo moderna objektivni opazovalec		mehko postmoderna udeleženi opazovalec
spremembe prvega reda	spremembe drugega (tretjega?) reda	
dualizem opazovalec-opazovano pomagajoči-prejemnik		nadsistem pomagajoči-prejemnik
teniško igrišče	transkontinentalna železnica	
		hermenevtični pristop kibernetika jezika avtologija
trivialni stroji "banalni" problemi		netrivialni stroji usodna življenjska vprašanja
		vprašanje preživetja viabilnost avtopoeza avtonomija (proti)paradoks raven koanov razumevanje razumevanja problem problema
Nevarnosti zgolj linijskega pristopa k reševanju problemov: egocentrični sistem destruktivni narcizem mesto kontrole=jaz pomagajoči kot "močni", ima monopol nad definicijo problema: (ne)vede se dela na tem, da prejemnik pomoči ostane nemočen, odvisen: onemogočanje avtopoeze, avtonomije, samoreferenčnosti		

preizkusili in strokovno opisali *metodo dela*, ki pomeni hkratno upoštevanje individualne, skupinske in skupnostno-organizacijske ravni. Tak pristop ustreza idejam *socialne ekologije, sistemske teorije, kibernetike drugega reda, znanosti o kompleksnosti ali teoriji kompleksnih, samoreferenčnih sistemov*. Vendar mislim, da je najpomembnejše sporočilo našega dela to, da se je pokazala vrednost in smiselnost ohranjanja medsebojnega *pogovora* med zelo različnimi ljudmi, ki so se zavzemali za različne ideje in so ob upoštevanju medsebojne različnosti vendarle ravno z razgovorom ustvarjali nekaj, kar se je bistveno razlikovalo od produktov sodobnih institucij in je pomenilo odpiranje novih možnosti za bolj polno in smiselno življenje.

Literatura

S. BEER: *Platform for Change*. Chicester: John Wiley, 1975.

S. BEER: The Viable System Model: Its Provenience, Development, Methodology and Pathology. V: R. ESPEJO, R. HARNDEN (eds.): *The Viable System Model*. New York: Wiley, 1989, 11-38.

R. ESPEJO, R. HARNDEN: *The Viable System Model: Interpretations and Applications of Stafford Beers VSM*. New York: John Wiley & Sons Ltd, 1989.

R. ESPEJO: The VSM revisited. V: R. ESPEJO, R. HARNDEN: *The Viable System Model: Interpretations and Aplications of Stafford Beers VSM*. New York: John Wiley & Sons Ltd, 1989.

W. D. GROSSMANN: Hierarhija sistemov. *Nova revija* 1991; 10: 218-229.

B. P. KEENEY: *Aesthetik des Wandels*. Hamburg: Isko-Press, 1987.

P. LUESSI: *Systemische Sozialarbeit - Praktisches Lehrbuch der Sozialberatung*. Bern; Stuttgart: Haupt, 1991.

R. ROLLAND: *Clerambault - izpoved svobodne vesti med svetovno vojno*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1976.

M. SELVINI-PALAZZOLI, L. BOSCOLO, G. CECCHIN, G. PRATA: Hypothesizing-Circularity-Neutrality, *Fam Proc* 1980; 19: 3-12.

M. SELVINI-PALAZZOLI, L. BOSCOLO, G. CECCHIN, G. PRATA: *Paradox and Counterparadox: A New Model in the Therapy of the Family in Schizophrenic Transaction*. 6td ed. London: Jason Aronson, 1985.

F. B. SIMON: *Meine Psychose, mein Fahrrad und ich. Zur Selbstorganisation der Verrücktheit*. Heidelberg: Auer, 1990.

P. WATZLAWICK: *Münchausens Zopf oder Psychotherapie und "Wirklichkeit"*. Bern: Hans Huber, 1988.

J. WILLI: *Koevolution - Die Kunst gemeinsamen Wachsens*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 1985.

Vito Flaker

Duševno zdravje in socialno delo

Uvodna opomba

Orisovanje in opisovanje področja, kot je duševno zdravje, je zahtevna naloga, o kateri nisem gotov, ali sem jo dobro opravil. Ena izmed dilem, s katerimi sem se srečeval, pa jih nisem do konca razrešil, je: ali je in koliko je predmet mojega dela psihiatrija in sploh kompleks *psi*, ki se je v zadnjih desetletjih razvil ob psihiatrični ustanovi in zunaj nje. To boste lahko videli tudi ob branju tega sestavka, ki se včasih osredotoča na psihiatrijo, včasih pa razširi pogled tudi na druge dejavnosti. To je še zlasti očitno pri statistiki, kjer so predstavljeni zlasti podatki, ki se tičejo psihiatričnih služb. Ne gre samo za dilemo, temveč tudi za pomanjkanje drugih podatkov. Hkrati pa bi opozoril, da se kljub težnji, da karseda objektivno predstavim to področje, pri pisanju članka nisem mogel izogniti trditvam, mnenjem in komentarjem, ki izhajajo predvsem iz mojega lastnega pogleda na materijo.

Zgodovina in razvoj

Zgodovina skrbi za duševno zdravje, psihiatrije in norosti je bila v zadnjih desetletjih eden izmed privilegiranih predmetov proučevanja v družboslovju in humanistiki po razvitem svetu (zlasti delo Michaela Foucaulta, pa tudi Roberta Castela in Andrewa Sculla). Če sledimo njihovi liniji, lahko po naših historiografskih izsledkih[1] sklepamo, da je razvoj slovenske psihiatrije in drugih skrbi za duševno bolne potekal kakor drugje v Evropi. Tudi pri nas smo bili v 16. stol. priča velikemu zapiranju deteritorializiranih množic postopačev, ubožcev, sirot, bolnikov in poleg ostalih norcev v izpraznjena zavetišča za gobavce (leprozorije). To so bile splošne ustanove, ki so kot socialno ekološka inovacija čistile mesto odvečne in nedelavne populacije ter ustvarjale red, potreben za delovanje mest v razsvetljenem absolutizmu. Tako se je ustvaril dispozitiv zapiranja in izločanja, ki je paradigmatsko zaznamoval delo z obrobnimi populacijami in devianti skoraj do konca 20. stoletja. Pri nas najdemo identičen proces, saj je bilo gobavišče pri Šempetru v Ljubljani uporabljeno najprej za ubožnico, potem lazaret in nato vojašnico (sedaj sedež medicinske fakultete in onkološki inštitut). Okoli tega stebra zapiranja se je sčasoma na obeh bregovih Ljubljanice razvil bolnišnično-karceralno-kasarniški kompleks, kjer je med drugim sedaj tudi Center za mentalno zdravje na Poljanskem nasipu (v poslopju nekdanje prisilne delavnice).

---

[1] Tu se sklicujem na zgodovinski del poročila L. Milčinski, M. Novak: *Duševno motene osebe v socialnih domovih SR Slovenije*. Univerzitetna psihiatrična klinika Ljubljana, 1987, ter na magistrski nalogi Darje Zaviršek (FSPN) in Bogdana Lešnika (FF), kot tudi na moje lastne izsledke o Šempetru, ki jih še nisem objavil.

Posebna ustanova za blazne se je začela graditi v obliki posebnega oddelka deželne bolnišnice v Ljubljani l. 1821. To je spričo provincialne Ljubljane in tudi cele Avstroogrske proti Franciji in Angliji precej sodoben dosežek. Ideja o ustanovitvi posebnega zavoda se je pojavila že 1841, a je bila realizirana šele 1881, ko se je odprla Kranjska deželna blaznica na Studencu, na kraju, kjer je bila prej menežerija knezov Auerspergov. Ta ustanova je še vedno temelj slovenska psihiatrije. V tem času je za večji del ruralne Evrope značilno, da poleg javne ustanove obstajajo tudi privatne (cerkvene ustanove) ter tudi domača oskrba. Da pa je bila slovenska psihiatrija podvržena podobnim protislovjem kot v metropolah (non-restraint), se kaže v konfliktu, v katerega se je zapletel dr. Robida na začetku stoletja. Med obema vojnama je slovenska psihiatrija "s težavo lovila spodnji rob evropskega povprečja in so ji bile terapevtske možnosti omejene praktično na predkratkim uvedeno inzulinsko komatozno ter konvulzijsko zdravljenje".[1] Posebno nesrečna pa je bila usoda bolnikov in cele stroke med vojno, ko je bila v Novem Celju v okviru nacističnega evtanazijaskega programa likvidirana cela bolnica (430 bolnikov), še 429 pa jih je umrlo zaradi stradanja, prostorske stiske in podobnega, kar je prinesla vojna, in selitev v manj primerne prostore. Se pravi, da je med vojno umrla dobra polovica aziliranih bolnikov (posteljni fond je bil 1370 postelj). Po vojni so se grozljive razmere v psihiatričnih zavodih nadaljevale. Slabe nastanitvene in ubikacijske razmere so ob naraščanju sprejemov l. 1952 pripeljale do stanja, ko ni bilo mogoče spremljati bolnikov. Kriza se je razrešila z dodeljevanjem neuporabnih prostorov zunaj urbanih središč, v stavbah kot gradovi in kasarne. Hkrati se je povečevalo število vseh profilov osebja in obravnavnih možnosti, odprle pa so se tudi prve nebolnišnične službe - psihiatrični dispanzerji. V tem času so se v psihiatriji zaposlili prvi socialni delavci.

V šestdesetih in sedemdesetih letih so bila za slovensko in sploh vso psihiatrijo dinamična. Pod vplivom svetovnih gibanj (deloma tudi v konkretnih stikih z Basaglijevo ekipo v Gorici) se je sprožila serija inovacij v smislu uveljavljanja socialnopsihiatričnih in psihoterapevtskih načel: odpiranja bolnišničnih vrat (odprti oddelki, premisivnejši odnos do bolnikov, uvajanje psihoterapevtskih in socioterapevtskih tehnik, terapevtskih skupnosti, rehabilitacijskih programov, delovne terapije itn. Najbolj ilustrativna primera sta preobrazba Poljanskega nasipa iz kronične enote v moderno psiho- in socioterapevtsko kliniko pod vodstvom dr. Lokarja in pa uveljavljanje socioterapevtskih oblik zdravljenja alkoholizma pod vodstvom dr. Ruglja na Škofljici. V to obdobje spadaja tudi prva prizadevanja za preventivo, predvsem na področju samomorov, kjer sta ustanovljena register in služba, znana kot "Klic v duševni stiski".

To je tudi obdobje, ko se je pojavilo antipsihiatrično gibanje. Gibanje je imelo večji odmev v kulturi (laični) kot v strukturi (psihiatrični) in je tudi v Sloveniji samo na zunaj zatreslo psihiatrično stavbo. Poleg nekaterih časopisnih polemik, posebne številke revije Problemi, v kateri so sodelovali tudi nekateri priznani psihiatri, je treba omeniti nastajanje Društva za pomoč v duševni stiski, ki naj bi bil organizacija pacientov, laičnih prostovoljcev ter strokovnjakov. Napori dr. Rojnikove, ki je bila vodilna figura v tem gibanju, so trčili ob nasprotovanje psihiatrične

[1] Glej L. MILČINSKI, M. NOVAK: *Duševno motene osebe v socialnih domovih SR Slovenije*. Univerzitetna psihiatrična klinika Ljubljana, Ljubljana, 1987, str. 17;

ustanove in pa na ravnokar politizirano zakonodajo, ki je urejala življenje društev.

Znotraj psihiatrije se antipsihiatrično gibanje ni artikuliralo kot smer iskanja novih institucionalnih odgovorov ali v kakršnemkoli gibanju, ki bi imelo za cilj radikalno spremembo v obravnavi pacientov ali dezinstitucionalizacijo duševne bolnišnice. Morda bi lahko rekli, da se je konflikt prenesel ali premestil na razpravo in na konflikt med zastopniki psihoterapevtskega in biološkega pogleda na duševno bolezen. Disidentska kritika Rojnikove in Ruglja pa je sčasoma pripomogla, da sta se potencialna nasprotnika pobotala, konflikt pa se je razrešil v delitvi dela (npr. med Poljanskim nasipom kot izrazito psihoterapevtsko naravnano kliniko in bolnico v Polju kot biološko usmerjenim programom) in sobivanjem obeh različnih pristopov.

Psihoterapija je zares vstopila v psihiatrične kroge šele po vojni, saj psihoanaliza, kljub določenem kulturnem vplivu tudi na psihiatre (Grum) v samo institucijo ni prišla (npr. nasprotovanje Šerka). Po vojni pa so strokovnjaki (zlasti Milčinski in Bergant) vpeljali v delo psihiatričnega dispanzerja psihoterapevtske metode, ki so temeljile na neofreudovski šoli Schultz-Henkeja. Ta sicer obrobna psihoterapevtska šola je do sedemdesetih let obvladovala slovenski psihoterapevtski prostor. V sedemdesetih in še zlasti v osemdesetih so začele prek Zagreba prihajati bolj sofisticirane angleške analitične usmerutve, ki se napajajo iz kleinovske tradicije. Kljub izjemni zastopanosti v slovenskem kulturnem prostoru lacanovska smer v Sloveniji ni razvila svoje prakse.

V 70. letih so se pojavile v slovenskem prostoru tudi t. i. nove skupinske terapije, ki niso bile vezane na psihiatrične ustanove. V Sekciji za skupinsko dinamiko in osebnostno rast so se srečale pobude, ki so nastale ob projektih dela z mladino in otroci (logaški eksperiment, Rakitna) in tiste, ki so nastale med študenti na psihološkem oddelku in v klubu Vsemirje ter se v osemdesetih letih razširile med delavci na *psi* področju. S temi tehnikami so se v pomanjkanju institucije privatne prakse srečali bolj strokovnjaki, v predelani obliki pa so zajele tudi njihove kliente.

Z razvojem nebolnišničnih služb je psihiatrija izgubila vlogo "ekskluzivnega dobavitelja *psi* uslug". Ob njej kot centralni službi za to področje so se razvile še druge službe, npr. vzgojne posvetovalnice, šolske svetovalne službe, industrijski psihologi. Pomnožilo se je tudi število in poglobila kvaliteta *psi* posegov na centrih za socialno delo, vzgojnih zavodih in še kje drugje. Če je šlo v večini teh služb za prenos terapevtskih in diagnostičnih tehnik v drugo okolje, pa so pravo inovativnost v smeri skupnostne skrbi za duševno zdravje prispevali nekateri akcijsko razlikovalni projekti, ki jih je izvajala skupina, ki se je zbrala okoli Stritiha in Kosove. Gre za niz poskusov, ki so uvajali nove obravnavne sheme (terapevtske kolonije in tabori, prostovoljno delo, skupinsko delo) in hkrati podpirali ali celo ustvarjali integracijske procese (vključevanje motečih in motenih v taborniško organizacijo, mladinske klube, osnovno šolo), s tem da so za objekt svojega delovanja in demokratičnega spreminjanja vzeli tudi same organizacije in skupnosti (taborniška organizacija, mladinska organizacija, mladinske delovne akcije, krajevna skupnost). Konec osemdesetih let se je nadaljevanje te dejavnosti razvilo v smer dezinstitucionalizacijskega projekta (Hrastovec) ter v razvijanje metod samopomoči, v devedesetih pa do ustanovitve pravih civilnih organizmov na tem področju (Odbor za družbeno zaščito norosti, Društvo za spodbujanje druševnega zdravja Alpe-

Jadran) ter krhkega soglasja med temi državnimi organi in "uradno psihiatrijo" o nujnosti razvoja psihosocialnih služb v skupnosti (projekti stanovanjskih skupin, dnevnega centra, "študij duševnega zdravja v skupnosti - usposabljanje za psihosocialno delo", Tempusov projekt na Visoki šoli za socialno delo).

Doktrina vprašanja socialnega dela na tem področju

Če Castel[1] ugotavlja, da so na področju duševnega zdravja tri tendence. Najprej medikalizacija, ki se kaže v scientističnem pristopu tako k razumevanju kot k zdravljenju duševne bolezni, se pravi v "vračanju" k organskim in biokemičnim osnovam duševne bolezni in k medicini kot znanstveni disciplini, na področju obravnave pa k bolj objektivnim tehnikam (poleg psihofarmakov so čedalje bolj aktualne vedenske terapije). Drugič, upravljanje tveganj, kar po eni strani pomeni z informacijsko tehnologijo podprto centralno planiranje prebivalstva, ki velja za družbeno tveganje (npr. zgodnja detekcija motenj pri otrocih), in zagotavljanje obravnavnih naprav zanje, po drugi strani pa decentralizirano mrežo (formalne in neformalne narave) različnih služb tako v javnem kot v privatnem sektorju. V tej tendenci so kompetence, ki jih je v klasični psihiatrični ustanovi združeval psihiater in so se dogajale na enem mestu, namreč, kot diagnostična in administrativna obravnava, tako razcepljene, da tisti, ki ugotavlja nesposobnost ali tveganje pri ljudeh, ni v stiku z njihovo obravnavo. In tretjič, psihologizacija normalnosti, se pravi ustvarjanje psihološke kulture, ki temelji na sedanjosti, neposrednosti in na odnosnih predpostavkah, ki je podprta z uveljavljanjem novih humanističnih terapij in ki se je uveljavljala v najbolj očitni obliki v gibanju za osebnostno rast in se je razširila na različna področja daleč ven iz psihiatrije (permanentno izobraževanje, *human relations* v industriji ipd.).[2]

Pri nas lahko opazimo podobne tendence, čeprav nekatere v okrnjeni obliki. Zelo razvita je naprimer bolnišnična psihiatrija; v njenem okviru se je v zadnjih letih razvijal medikaliziran pristop. Veliko dejavnosti je še v zametkih in na deklarativni ravni (npr. oblike skupnostnih služb), hkrati pa lahko ugotavljamo, da so številne oblike *psi* delovanja, ki prepredajo skupnost, že dobro razvite in dolgo delujejo (npr. psihohigienske službe v zdravstvenem varstvu otrok). Izrazito nerazvit pa je privatni sektor izvajanja uslug, tako neprofitni, dobrodelni društveni del kot tudi profitni (npr. privatna praksa).

V tako neenakomerno razviti mreži socialnega dela na področju duševnega zdravstva so se razvile naslednje oblike dela:

- socialno delo s primerom,
- socialna ekspertiza,
- organiziranje in upravljanje skupnostnih oblik in skupnostno socialno delo,

---

[1] Glej R. CASTEL: *Le gestion des risques*. Minuit, Paris, 1981.

[2] Ta povezetek osnovne Castelove misli, ki pa je zelo krivičen njegovi kompleksni in rafinirani analizi, naj zaenkrat zadošča, ker jo imamo tu za primerjalno matrico pri ugotavljanju naših razmer. Vsekakor pa moramo pripomniti, da pri teh spremembah zadenemo ob zelo občutljivo temo družbene kontrole, saj gre za premik od očitno represivnih oblik k bolj subtilnim, ki so po eni strani bolj razprostranjene in destruktivne, kar se tiče osebne in institucionalne zgodovine, hkrati pa puščajo večjo maržo svobode in avtonomnosti tako uporabnikom kot tudi strokovnim delavcem.

• socialno terapevtska dejavnost.

Socialno delo s primerom je klasična oblika socialnega dela, ki po vzoru drugih storitvenih dejavnosti in še zlasti medicinskega modela[1] za svoj predmet in fokus dela vzame posamezno stranko in njene (socialne) težave in jih obravnava kot zaprt, popravljiv sistem. To v socialnem delu pomeni obravnavo socialnih okoliščin pacientove stiske ali bolezni (ocena socialnega stanja družine in posameznika, urejanje socialnega statusa - npr. upokojitev, iskanje službe, nameščanje v dom, urejanje domačih in lastninskih razmerij, socialna pomoč itn.). Ker gre za osebno obravnavo, seveda delo s primerom zajame tudi druge (odnosne, doživljajske) vidike in gre onstran urejanja zgolj socialnih težav v ozkem pomenu te besede. To še toliko bolj drži za socialno delo na področjih, ki ležijo izven bolnišničnega okolja in kjer je delitev dela manj specificirana (npr. v centrih za socialno delo, v vzgojno izobraževalnih ali delovnih ustanovah). V smeri celovite in samostojne obravnave se je razvilo še posebej na področju dela z družino, kjer se ponekod znotraj centrov za socialno delo uveljavljajo zakonske svetovalnice.

Socialna ekspertiza je na neki način avtonomiziran del dela s primerom. Gre za ugotavljanje in ocenjevanje socialnih okoliščin, težav, sposobnosti ipd. zlasti pri posameznikih, po navadi za tretjo stranko in ne nujno v povezavi z obravnavo. To se lahko dogaja v timski obravnavi, ko socialni delavec opravlja samo poizvedbeno funkcijo, ali pa v upravnih ali pravosodnih postopkih. Tako je ekspertna vloga socialnega delavca (kot *psi* strokovnjaka) neobhodna in odločujoča pri kazenskih postopkih zoper mladoletnike, pri kategorizacijskih postopkih za duševno prizadete otroke in pri postopkih invalidizacije.

Organiziranje in upravljanje v skupnostnih oblikah in skupnostno socialno delo se je, kot smo omenili, razvilo šele v zadnjem obdobju. Gre po eni strani za organiziranje in vodenje oblik obravnave, ki se odvijajo v skupnosti, ne pa v segregirani ustanovi (npr. stanovanjske skupine, družinska oskrba duševnih bolnikov), po drugi strani za vključevanje ljudi s psihičnimi težavami, ki so sicer marginalizirani ali stigmatizirani, v skupnost (v organizacije za preživljanje prostega časa) in za onemogočanje segregacije (pomoč pri psihosocialnih težavah otrokom v osnovnih šolah) ali dviganje kvalitete življenja (npr. letovanja, izleti, terapevtske kolonije in tabori), po tretji strani pa za animiranje širše, zlasti pa ožje skupnosti za reševanje problemov in tudi spreminjanje odnosa do motečih fenomenov (delo v novih soseskah za vzpostavljanje solidarnosti, delo Odbora za družbeno zaščito norosti, vključevanje motečih in motenih otrok v taborniško organizacijo ipd.). Žal je večina naštetih izkušenj zgolj eksemplaričnih, se pravi, da obstajajo izkušnje, ki pa se (zaenkrat) še niso razširile in niso stalnice v delu socialnih služb, ne v generičnem socialnem delu kot tudi ne v socialnem delu v psihiatričnih ali drugih ustanovah. Nasprotno, uvajanje teh oblik se pogosto srečuje z velikimi težavami, ki so bodisi organizacijske narave (te oblike niso zakonsko predvidene in zanje niso predvidena sredstva ali organizacijski okviri), bodisi se srečujejo z nerazumevanjem "odgovornih oseb" in forumov ali samih občanov (primer ustanavljanja dnevne oskrbe za duševno prizadete v BS-3), ali pa jih zaustavi pomanjkljivo znanje, organiziranost in socialni pogum tistih, ki naj bi jih organizirali. Izmed oblik skrbi za duševno

[1] Glej GOFFMAN: *Asylums*. Peguin Books, 1968, in povzetek v: *Hrastovški anali za leto 1987*. RK ZSMS, Ljubljana, 1988.

zdravje v skupnosti se je najbolj razvilo prostovoljno delo. Po zgoraj omenjenih eksperimentih se je v slovenskih centrih za socialno delo, vzgojnih posvetovalnicah in izobraževalnih ustanovah razvilo veliko različnih oblik prostovoljnega dela z različnimi skupinami strank, zlasti z otroki in mladostniki.

Pravne osnove

Duševno zdravstvo v ožjem pomenu besede pravno urejata Kazenski zakon in Zakon o nepravdnem postopku. Prvi ureja prisilno zdravljenje storilcev kaznivih dejanj (v psihiatričnem zavodu ali ambulantno) in prisilno zdravljenje alkoholikov in odvisnežev od psihotropnih substanc, drugi pa postopke prisilne hospitalizacije ali "odvzema prostosti" ljudem, ki ogrožajo druge, sebe ali lastnino. Značilnost prvega je, da omogoči sodišču, da namesto obsodbe izreče ukrep zdravljenja, drugi pa odreja sodno kontrolo nad usodo ljudi na zaprtih psihiatričnih oddelkih.

O izvajanju členov Kazenskega zakona, ki se tičejo prisilnega zdravljenja, lahko rečemo, da obstajata dve tendenci. Prvič, da se število ljudi, ki se prisilno zdravijo, zmanjšuje, drugič, da se je število pacientov na forenzičnem psihiatričnem oddelku zmanjšalo ter da je oddelek odprtega značaja, kar je precedens v psihiatrični praksi sploh, tretjič pa, da se veča število ljudi, ki se zdravijo na različnih oddelkih drugih psihiatričnih ustanov.

Ustrezni členi zakona o nepravdnem postopku se ekstenzivno uporabljajo v praksi psihiatričnih ustanov. Eden izmed razlogov za pogosto rabo tega zakona je v organizaciji psihiatričnega zdravljenja, saj je začetek zdravljenja zelo pogosto povezan z bivanjem na sprejemnem oddelku, ki je zaprt in je treba za bivanje na oddelku uporabiti zakon. Dejansko veliko sprejetih pacientov ostane na sprejemnem oddelku kratek čas. To pa ima za posledico zasipanje sodišča z primeri, ki so "rešeni", še preden se sodišče odzove, in nadaljno posledico, da je sodišče razmeroma neobčutljivo za ukrepanje in varovanje pravic ljudi, ki začasno izgubijo prostost.

Za delovanje socialnih delavcev in drugih strokovnjakov na področju duševnega zdravja so pomembni še zakoni, ki določajo njihovo sodelovanje v družinskih procesih (pri razvezi, dodeljevanju otrok, preživninah, posvojitvah in odvzemu starševskih pravic), pri ekspertizah za kategorizacijo otrok in invalidov in mladoletnih prestopnikov, za odvzem opravilne sposobnosti in skrbništvo. Ti zakoni določajo ekspertno vlogo socialnih delavcev in zdravnikov (psihiatrov) v teh postopkih, deloma pa tudi v obravnavi.

Za položaj duševnih bolnikov in drugih ljudi s težavami psihične narave sta pomembna tudi postopka invalidizacije in odvzema opravilne sposobnosti, ki ju urejata Zakon o delovnih razmerjih in Zakon o nepravdnem postopku, saj določata njihovo odvisnost od drugih in njihovo (ne)zavarovanost v teh primerih. Na tem mestu se bomo zadovoljili s splošnim vtisom, da je v primerjavi z drugimi osebami, ki so deležni podobnega statusa (invalida in odvisne osebe), duševni bolnik relativno manj zavarovan tako v državljanskih pravicah (odvzem opravilne sposobnosti ali prostosti) kot tudi socialnih (pravice, ki izhajajo iz statusa invalida). Pred kratkim je bila podana pobuda (v okviru Društva za spodbujanje duševnega zdravja Alpe-Jadran), da se področje duševnega zdravja uredi s posebnim zakonom.

Statistika

Bolnice

Vseh šest psihiatričnih bolnic v Sloveniji ima 1.614 ali 13,6% vseh bolniških postelj v Sloveniji ali 8,08 postelj na 100.000 prebivalcev. Te bolnice sprejmejo 11.127 pacientov letno ali 47,65 na 100.000 prebivalcev. Povprečna ležalna doba je 49 dni.[1]

Trend je bil v zadnjih dvajsetih letih v zmanjševanju števila postelj (1979: 1.849, 1980: 1.731, 1985: 1.594), a se je, kot kaže, ustavil, spremljal pa ga je trend povečevanja števila sprejemov (1970: 6.146, 1975: 7.677, 1980: 9.264, 1985: 9.432), ki, kot kaže, raste, kar pomeni, da se je ležalna doba zmanjšala (1970: 89, 1975: 76, 1980: 60, 1985: 54).[2]

Diagnosticiranih je bilo 10.902 duševnih motenj. Od tega:

	N	%
Sindrom odvisnosti od alkohola	2287	21,0
Shizofrene psihoze	2017	18,5
Nevrotične motnje	1087	10,0
Afektivne psihoze	1025	9,4
Alkoholne psihoze	888	8,1
Drugo	3598	33,0

Po podatkih univerzitetne psihiatrične klinike v Ljubljani so bili sprejemi v 52,8% recidivi. Po socialnem statusu pa so bili v v 45% primerov upokojeni ali občani, 27,8% delavci ter 8,1 vzdrževalni člani.[3]

Stopnja hospitalizacije, t. j., število hospitaliziranih bolnikov na prebivalstvo, je po regijah odvisna od razvitosti regije in tega, ali tam obstaja bolnišnica (Novo mesto, ki je deloma nerazvita občina in nima svoje bolnice, ima daleč najmanjše razmerje hospitaliziranih bolnikov na število prebivalcev: 3,92 na 1000 prebivalcev, v primerjavi z npr. Kranjem: 6.80).[4]

Nekaj duševnih bolnikov je bilo hospitaliziranih na internih (889), nevroloških (565) in pediatričnih oddelkih (371).[5]

Nebolnišnične dejavnosti

Leta 1989 so v splošnem zdravstvu ugotovili 52.387 duševnih motenj. Od tega:

---

[1] Glej *Zdravstveni statistični letopis Slovenije 1990*. Univerzitetni zavod za zdravstveno in socialno varstvo, Ljubljana, 1991.

[2] Podatki, ki jih je zbral dr. J. Lokar, povzeti po L. MILČINSKI, M. NOVAK: *Duševno motene obsebe v socialnih domovih SR Slovenije*. Univerzitetna psihiatrična klinika Ljubljana, 1987, str. 21.

[3] Glej *UPK Ljubljana - Letne analize, gradivo*. Univerzitetna psihiatrična klinika Ljubljana.

[4] Glej *Zdravstveni statistični letopis*. Slovenija 1990, Univerzitetni zavod za zdravstveno in socialno varstvo, Ljubljana, 1991, str. 408.

[5] Glej *Zdravstveni statistični letopis, Slovenija 1990*. Univerzitetni zavod za zdravstveno in socialno varstvo, Ljubljana, 1991, str. 409.

	N	%
psihoze	7043	13,4
alkoholizem	6188	11,8
nevroze, motnje osebnosti idr.	38533	73,6
duševna zaostalost	623	1,2

Poleg tega je 30 psihiatrov v specialističnih ambulantah opravilo 119.071 obravnav, od tega 27.933 prvih. V primerjavi z drugimi specialističnimi ambulantami je relativno veliko ponovnih obiskov.[1]

Ugotovljenih je bilo 32.041 duševnih motenj, od tega:

	N	%
psihoze	8191	25,6
alkoholizem	4739	14,8
nevroze, motnje osebnosti idr.	18396	57,4
duševna zaostalost	715	2,2

Od 42.127 prvih obiskov v letu 1989 jih je patronažna služba opravila 1.559 pri duševnih bolnikih (3,7%), 1.397 pri alkoholikih, 436 pri socialnih podpirancih, 165 pri rejencih in 8.558 pri starostnikih.

Socialni zavodi - domovi

Od 10.983 oskrbovancev domov upokojencev (vključno s Hrastovcem, ki je poseben zavod za kronične duševne bolnike in duševno prizadete) jih je bilo l. 1985 4.730 ali 43% ocenjenih za duševno motene.[2]

Po diagnozah ob dveh pregledih je bila podoba naslednja:[3]

	%	
	l. 1968	l. 1985
oligofrenija	28,8	18,7
senilne in arteriosklerotične demence in psihoze	27	33,9
ostale duševne abnormnosti organskega porekla	0	5,8
psihoze shizofrenega kroga	17	16,5
druge, nediferencirane psihoze, v glavnem endogene	2,3	7,2
alkoholizem, alkoholne psihoze	9,4	12,5
epilepsija	4	2,0
nevrotske motnje	0	3,8

[1] Glej *Zdravstveni statistični letopis, Slovenija 1990*. Univerzitetni zavod za zdravstveno in socialno varstvo, Ljubljana, 1991.

[2] Glej L. MILČINSKI, N. NOVAK: *Duševno motene osebe v socialnih domovih SR Slovenije*. Univerzitetna psihiatrična klinika Ljubljana, Ljubljana, 1987, str. 43.

[3] Glej L. MILČINSKI, M. NOVAK: *Duševno motene osebe v socialnih domovih SR Slovenije*. Univerzitetna psihiatrična klinika Ljubljana, Ljubljana, 1987, str. 48.

Kadri

V bolnicah je zaposlenih 1.236 ljudi, od tega 682 ali 55.18% zdravstvenega osebja: 124 zdravnikov, 171 višjega, 343 srednjega in 37 nižjega.

Organizacijska mreža (institucionalna, volunterska)

V Sloveniji je šest psihiatričnih bolnic: Univerzitetna psihiatrična klinika v Ljubljani (605 postelj), Pohorski dvor pri Mariboru (184), Ormož (160), Vojnik (210), Idrija (255) in Begunje (200). Poleg tega so po vseh slovenskih regijah razporejeni psihiatrični dispanzerji ali specialistične psihiatrične ambulante.

Poleg tega izvajajo pomembne usluge na področju duševnega zdravja še druge službe. Splošno zdravstvo in patronažne službe v skrbi za lažje motnje in oskrbo odpuščenih bolnikov; socialni zavodi za bivanje kroničnih in dolgotrajnih bolnikov; vzgojne posvetovalnice pri vzgojnem svetovanju, družinskem delu ter preventivnih dejavnostih; šolske svetovalne službe pri svetovanju, delu z družino ipd.; psihosocialne službe v delovnih organizacijah pri postopkih invalidizacije, nameščanja in vzdrževanja duševnih bolnikov v delovnem okolju; centri za socialno delo pri dodeljevanju socialnih pomoči, svetovanju družinam, pri pomoči bolnikom za življenje zunaj bolnic, tudi v okviru različnih skupnih akcij, in deloma pri pomoči ogroženim družinam in posameznikom; zavodi za rehabilitacijo pri usposabljanju in nameščanju; vzgojni zavodi pri mladini z vedenjskimi motnjami.

Poleg te institucionalne sfere se v zadnjem času pojavljajo neinstitucionalne pobude, ki jih ustvarjajo bolj ali manj formalno delujoče skupine. Zunaj institucij tako poleg velikega korpusa Klubov zdravljenih alkoholikov delujejo andragoško naravnane skupine pod vplivom dr. Ruglja, nekaj samopomočnih skupin (avtorju je znanih pet) različnih usmeritev (psihoterapevtskih, družabnih, ženskih) ter iniciative za prostovoljno delo, ki jih je sprožil Odbor za družbeno zaščito norosti. Pričakovati je, da se bo v prihodnjih letih razvijala privatna praksa, čeprav za zdaj ni nobenih znakov, ki bi v prihodnjem letu ali dveh nakazovali kakšen bum.

Tako se mreža akterjev na tem področju kaže v obliki koncentričnih krogov, ki se podobno kot Dantejev pekel širijo glede na težavnost motenj in glede na mobilnost in odvisnost posameznikov - od bolnišnične psihiatrije z zadnjo postajo Hrastovec prek specialističnih služb, socialnega dela, posvetovalnic do povsem nepsihiatričnih, preventivnih pristopov in načinov dela. Značilnost teh krogov je, da jim kljub temu, da znotraj njih obstajajo razlike v pogledih, ravnanjih in strokovni ideologiji, da v njih dominira psihiatrična ustanova kot ključ in kriterij, kajti zadnja rešitev je lahko vedno napotitev ali premestitev v naslednjih krog (do Hrastovca). Zastavlja se vprašanje, ali so oblike dela in lotevanje problematike duševnega zdravja, ki se porajajo zunaj institucionalnega kompleksa, tudi zunaj sistema teh krogov ali pa so le njegov del; ali je kapilarnost njihovega pristopa nova kvaliteta v pristopu k duševnem zdravju, ali pa le dopolnilo in varianta logike, ki jo je vpeljal azil.

Problemi in protislovja

Na tem mestu se ne bomo ukvarjali s protislovji, ki so obvladovala kritični

diskurz duševnega zdravja v preteklosti, npr., koliko je duševna bolezen substancialna entiteta, koliko pa le etiketa, ne z razmerji med represivno-kontrolno funkcijo služb duševnega zdravja ter podporno-solidarnostno, med medicinskim, psihološkim in socialnim pristopom k duševnem zdravju, med kurativno in preventivo, temveč se bomo, kolikor nam prostor omogoča, posvetili strukturnim problemom tega področja.

Če smo omenili dvojnost tendence razvoja na tem področju, usmeritev v medikalizacijo psihiatrije in zmanjševanje njene socialne naravnanosti po eni strani ter po drugi usmeritev v skupnost[1], se lahko pridružimo mnenju nekaterih psihiatrov, da se je medicinska usmeritev v zadnjih letih pri nas razvila bolj kot skupnostna. To pomeni, da skupnostna usmeritev brez ustreznih akterjev zaradi nerazvitih oblik prostovoljnega združevanja pri nas tvega razvodenitev.

Ob načrtovanju in uvajanju novih oblik je eden od glavnih problemov denar. Čeprav veliko podatkov kaže na to, da je lahko razvijanje novih oblik tudi ekonomsko in fiskalno učinkovito, je potreben za njihov zagon nov vir denarja, ki ga v sedanji politični in ekonomski situaciji ni.

Naslednje na seznamu problemov je znanje, potrebno za razvijanje psihosocialnih služb, ki naj bi delovale na področju duševnega zdravja v skupnosti. Ravno tako, kot nam manjka kultura prostovoljnega združevanja, nam manjkajo znanja, ki bi jih lahko delavci na tem področju uporabljali na ravneh pristopa k strankam, organizacijskih spretnosti, teoretičnega pogleda na fenomene, ki jih srečujejo, itn. Kajti znanja, ki so na voljo, so nastala v institucionalnih okoljih in so v svoji naravi redukcionistična.

Potem je tu problem oblasti in moči. Tudi v "postkomunistični" Sloveniji je struktura oblasti še vedno difuzna in kafkovska, kar pomeni, da se izmika dosegljivosti, je nepregledna in polna dvojni sporočil. Kajti po eni strani deklarativno podpira projekte, ki peljejo skupnost v smer bolj integriranega in normaliziranega obravnavanja ljudi z duševnimi tegobami, po drugi strani pa je težko dosegljiva, ko bi morala ta prizadevanja tudi zares podpreti.

Slovenska javnost je pomanjkljivo seznanjena s problemi in ni senzibilizirana za to temo. To se kaže po eni strani v nesprejemanju ali odporu do takih projektov v skupnosti (npr. odpor krajanov do skupnostne oblike varstva duševno prizadetih v ljubljanski soseski), po drugi strani pa v pomanjkljivem publiciranju o tej temi. Zastopanost teh in drugih socialnih tem v slovenskih medijih je minimalna, kar je posledica uredniške politike, ne pa nezanimanja občinstva.

V tem smislu lahko govorimo o dvojnosti kulture in strukture, saj je slovenska javnost prek konzumiranja množične kulture iz zahodnih virov (filmi kot *Let nad kukavičjim gnezdom* in *Francis* so bili uspešnice tudi pri nas, pa tudi časopisi poročajo o različnih oblikah ukvarjanja s tem problemom, da ne govorimo o kulturnem fenomenu psihoanalize) spoznala večplastni problem duševnega zdravja, hkrati pa ne pozna pristopov in oblik v njihovi konkretnosti. Gre za razkorak med

[1] Psihoterapija, ki je nekoč predstavljala posebno usmeritev in tudi neke vrste alternativo, je ta trenutek nekje vmes ter pravzaprav razklana na podoben način. Medikalizaciji se priklanja s priseganjem na medicinski model; kot delovno orodje in še zlasti v svojih skupinskih oblikah, s sistemsko teoretičnimi pogledi, družinsko terapijo in ponujanjem terapije samopomočnim prizadevanjem, terapije za normalne, pa koketira s skupnostno usmeritvijo.

predstavami in realnimi možnostmi za reševanje problemov.

Perspektive razvoja

Že dolga leta je perspektiva, ki jo slovenska psihiatrija vzdržuje v okviru težnje po medikalizaciji, ustvarjanje majhnih psihiatričnih oddelkov v splošnih bolnišnicah. Poleg tega je še zlasti v zadnjem času dozorelo spoznanje o potrebnosti razvijanja služb, ki bi imele zlasti socialno noto in bi izvajale usluge predvsem ljudem z dolgotrajnimi duševnimi težavami, stalnim strankam psihiatrije, ki si zgolj z bivanjem v bolnici ne morejo izboljšati kvalitete življenja. Skladno s težnjo po medikalizaciji psihiatrije pa je (žal) prisotna tudi tendenca, da to skrb prevzamejo socialne službe. Ne glede na močnejšo ali šibkejšo navzočnost psihiatrije na tem področju lahko gotovo rečemo, da bodo v prihodnosti socialne službe čedalje pomembnejši akter pri reševanju problemov duševnega zdravja.

V perspektivi ustvarjanja služb v skupnosti ter reintegracije duševnih bolnikov v skupnost je treba tudi skupnost pojmovati kot javnost. In senzibilizirati javna občila za te vrste probleme, kot tudi za socialno tematiko nasploh. To pomeni razpravljati o razvoju tega področja v javnosti in ne zgolj v strokovnih krogih, poročati o projektih in predstavljati porabnike služb skozi druge prizme, ne le skozi črno kroniko. To pomeni publiciranje strokovnih in poljudnih tekstov s temi vsebinami in morda tudi izdajanje specializirane revije.

V perspektivi prestrukturiranja služb za duševno zdravje je treba po eni strani zagotoviti denar za nove, kar bi šlo deloma tudi iz obstoječih fondov, še zlasti pa je treba biti pozoren, da država ne izkoristi prestrukturiranja za odpravljanje ali zmanjševanje izdatkov, ki so že tako premajhni. Gre torej za prestrukturiranje z ohranjevanjem sredstev.

Perspektiva je tudi poseben zakon o duševnem zdravju, ki bi lahko povezal področje ter izboljšal državljansko kot tudi socialno varnost uporabnikov psihosocialnih služb.

Kar se tiče znanja, je začetek študija duševnega zdravja v skupnosti - usposabljanja za psihosocialno delo na Visoki šoli za socialno delo pod okriljem evropske skupnosti (Tempusa) obet za dvig kvalitete in širjenja znanja na tem področju. Reduktivizmu (medicinskemu, psihološkemu ali sociološkemu) se je moč izogniti z antropologizacijo področja ter z normalizacijskimi pristopi, ki naj bi po eni strani omogočali stigmatiziranim in segregiranim dostop do dobrin (v širokem pomenu besede), ki naj bi bile dostopne članom družbe, ter kritičnemu presojanju normalnega človeškega življenja v tej civilizaciji.

Darja Zaviršek

Nasilje kot del intimnosti, spolne zlorabe otrok in posilstva

Kaj pa socialno delo?

1. Nasilje v družini

1.1. Razgrnitev področja in zgodovinska osvetlitev

Nasilje v družini je najpogosteje definirano kot način nadzorovanja, ki ga izvaja ena oseba nad drugo in ki se manifestira na različne načine, vključuje pa fizično in spolno nasilje, grožnje, emocionalne zlorabe in ekonomsko zatiranje. Najpogostejša oblika nasilja v družini je nasilje nad ženskami. Policijske statistike v Sloveniji dokazujejo, da so v 99% primerih nasilja med odraslimi v družini žrtve ženske, povzročitelji pa moški (Bašič, Štriker 1990: 64).

Danes je družina še vedno socialna institucija s trdno določenimi spolnimi vlogami. Ponuja predstavo o idealni materi in o poslušnih otrocih, kar spominja na antični pojem "familia", ki je pomenil služabnike v gospodinjstvu. Čeprav vse več ljudi živi v drugačnih oblikah gospodinjstva, kot je jedrna družina, je tudi socialna politika na tem področju usmerjena v podporo in reguliranje "klasične" družine, ki velja za nekaj funkcionalnega, druge oblike skupnega življenja pa za bolj dezorganizirane, manj funkcionalne ali celo deviantnejše (mati z otrokom, žensko-centrirana gospodinjstva, istospolne partnerske zveze, stanovanjske skupnosti).

Gillian Pascall (1991) poudarja, da v tradiciji socialne politike manjka ženska perspektiva, saj so začeli oddelki za socialno administracijo v zahodnih državah nastajati po drugi svetovni vojni, ko je družbeni govor, ki so ga podpirale različne znanosti (sociologija, socialna politika), začel ponovno potiskati ženske iz sfere javnosti v polje družine. Zato je socialna politika spregledala razlike med tipi gospodinjstev in življenjskih stilov. Pogled nazaj odkrije, da je tudi socialna politika spolno specifična in da je v vsej zgodovini podpirala jedrno družino z moškim, ki prinaša zaslužek, in tako zadrževala ženske v krogu privatnega (Ostner 1980; Pascall 1991). Ena večjih britanskih raziskav gospodinjstev (General Household Survey 1982) je pokazala, da le 29% gospodinjstev sestavljajo poročeni pari s preskrbovanimi otroci, med njimi pa je le 5% gospodinjstev, ki odgovarjajo vsem aspektom družinskega stereotipa (poročeni par z dvema otrokoma in z žensko gospodinjo). To ne pomeni, kot poudarja Gillian Pascall, da je postala poroka manj popularna, temveč da se je večini ljudi to življenjsko obdobje skrajšalo, če ga primerjamo z drugimi obdobji. Socialna politika je tako izpustila ljudi, ki živijo drugačne vrste skupnega življenja kot klasična družina, pozabila je posameznika/

posameznico, ki se o tem neprestano odloča in v življenju svoje odločitve spreminja, ter prikrila, da pomeni podpiranje družine pravzaprav podpiranje skrbstvenega dela žensk doma, ki je še vedno pomembno za delitev dela v sferi javnosti.

Tudi teorija o disfunkcionalni družini je vzroke za nasilje iskala v družinski dinamiki in družinski patologiji (Driver, Droisen 1989). Glavna akterja: frustriran moški in nesposobna žena/mati ne vzdržujeta družinske hierarhije, temelječe na starosti in spolu. Teorija, ki se je razvila sredi 40. let, je bila povezana z novimi težnjami v družinski psihiatriji, ki je namesto individualističnega pogleda odkrila družino kot posebno entiteto. Patološko vedenje enega od družinskih članov je postal simptom celotne družinske patologije. Ker je po familialistični ideologiji in stereotipnih predstavah o ženski vlogi v družbi ona tista, ki je odgovorna za emocionalno dinamiko družinske skupnosti, je bolj odgovorna tudi za disfunkcionalno družinsko skupnost. Njena napaka je trojna: zatajila je kot žena, saj ne zadovoljuje potreb svojega moža in ga ne vpne v družinsko življenje tako, da mu ne bi bilo treba zadovoljevati svojih interesov zunaj nje; zatajila je kot mati, saj ni ustrezna negovalka svojih otrok; zatajila je kot odrasel človek, saj je njena potreba, da naredi iz otrok starše, porušila družinsko hierarhijo.

Teorija o disfunkcionalni družini preprečuje, da bi se spolna zloraba otroka ali pretepanje žene definiralo kot nasilje tistega, ki ima v družinski skupnosti relativno moč in pravico do fizičnega kaznovanja drugih družinskih članov. Pojem disfunkcionalna družina bi v antropološki maniri lahko označili kot "pokrivajoč" (cover term), saj pokrije opise vsakdanjih dogodkov (tudi nasilja, zlorab in odvisnosti). Nekatere raziskovalke upravičeno govorijo o "neizgovorjenih sporočilih", ki se pogosto skrivajo za psihološkimi in medicinskimi opisi družinskih procesov.

Obstoj dvojne morale pomaga razumeti pogoste izjave povzročitelja, da spolna zloraba ali pretepanje nista pač nič takega, da to vendar ni zločin, da se ne počuti krivega, saj si je vzel nekaj, kar mu pravzaprav pripada. Razširjeno je tudi prepričanje, da moški zlorabljajo otroke zaradi potrebe po seksualnosti, ki jih ne morejo zadovoljiti z odraslimi osebami, s katerimi živijo. Raziskave pa so pokazale, da so glavni izvori konfliktov, ki vodijo do moškega nasilja, štirje: posesivnost in ljubosumnost, moška pričakovanja o ženskem delu v gospodinjstvu, njihovo prepričanje, da imajo pravico kaznovati žensko, če naredi kaj "narobe", in potreba moških, da vzdržujejo in manifestirajo svoj položaj avtoritete (Dobash, Dobash 1992). Fizično in spolno nasilje je torej praviloma moško ravnanje in povezano s predstavo o tem, da je moško nasilje sprejemljiva posledica vsakdanjih stresov, naporov in odgovornosti. Z nasiljem v družini moški usmerjajo agresivna čustva navzven, ženske pa jih z naučenim vedenjem usmerjajo navznoter, k sebi, kar pogosto manifestira v obliki psihosomatskih motenj, kroničnih bolezni, depresije ipd.

V družinah, kjer se izvaja nasilje nad ženskami, je pogosto žrtev nasilja tudi otrok. In narobe. Številne raziskave so dokazale, da so bile v 40-60% primerov nasilja nad otroki v družini zlorabljane tudi matere (Gary 1991: 20). Lenore Walker je leta 1983 v svoji raziskavi, ki je obsegala vzorec 403 oseb, žrtev nasilja, ugotovila, da je 53% moških, ki so zlorabljali partnerko, zlorabljalo tudi njene otroke, 33% moških pa je grozilo z nasiljem. Raziskovalka je ugotovila, da je med 403 ženskami, ki so doživljale nasilje, 28% tistih, ki so same izvajale nasilje nad otrokom, medtem ko so živele z nasilnim partnerjem, 33% pa je otrokom grozilo z nasiljem

(*cf.* Gary 1991: 20). Žrtev zlorab pa so tudi tisti otroci, ki so priče nasilju v družini. Vse to dokazuje, da je nasilje nad ženskami povezano z nasiljem nad otroci in narobe. Poleg nasilja nad ženskami in otroci pa je v družini pogosto tudi nasilje nad ostarelimi ter fizično ali psihično prizadetimi.

Pogled v zgodovino dokazuje, da je bila družina v vsej zgodovini prostor interpersonalnega nasilja. Najverjetneje so bile izjeme obdobja spolno egalitarnih, nizko strukturiranih družb, katerih zgodovina sega v čas lovsko nabiralniških skupnosti, pred nastankom družbenih slojev in mest. Za vso poznejšo zgodovino je bilo nasilje v partnerskih odnosih in med otroki ter starši nekaj običajnega. Eugen Lupri (1990), ki definira družino kot najbolj nasilno institucijo moderne družbe, trdi, da ima vsaka družina tako socialno dinamiko, ki lahko privede do nasilja. Zanimivo je, da v spolno egalitarnejših kulturah, kjer niso poznali ostre delitve dela na ženska in moška in kjer vloga ženske ni bila določena v prvi vrsti z njeno reproduktivno sposobnostjo, tudi niso poznali nasilja med družinskimi člani in posilstev (Leacock 1983; Lenz, Luig 1990).

Zgodovina nasilja je torej dolga, vendar pa ima tudi zgodovina novega zavedanja tega, da je proti nasilju nad ženskami potrebno nekaj ukreniti, svojo zgodovino. Gibanje proti nasilju nad ženskami izhaja iz ženskega gibanja, ki je konec 60. let začel preraščati v široko socialno akcijo v Veliki Britaniji in ZDA in se v 70. letih začel širiti po drugih zahodnoevropskih državah.

Tako je ena od prvih ženskih akcij v 70. letih dosegla nastanek zavetišča za pretepene ženske in otroke (Chiswick Women's Aid) na obrobju Londona. Gibanje se je začelo kot protest mater zaradi ukinitve brezplačnega mleka v šolah. Na protestnem maršu se je zbralo 500 žensk in otrok s kravo, ki je simbolizirala njihove zahteve (Dobash, Dobash 1992). Po tej skupni akciji so ženske dobile prostor za druženje v lokalni skupnosti, kjer so prvič med seboj začele deliti zgodbe o fizičnem nasilju, ki so ga doživljale od moških partnerjev. Večina je o nasilju spregovorila prvič in tako tudi prvič artikulirala potrebo po varnem prostoru za tiste, ki se hočejo umakniti pred nasilneži.

V ZDA se je tako gibanje začelo leta 1973, kjer je leta 1974 v Minnesoti začela delovati ženska zagovorniška služba (Women's Advocates) in prehodno zavetišče za pretepene ženske v Bostonu. Isto leto so se številne ženske skupine v VB združile v Nacionalno federacijo ženske pomoči (National Women's Aid Federation), prva zavetišča pa so začela nastajati tudi na Škotskem (Glasgow in Edinburg). Celotno gibanje se je usmerilo zlasti v pomoč in podporo za pretepene ženske, njegove akterke pa so bile praviloma ženske. V začetnem obdobju ustanavljanja ženskih zavetišč so slabe izkušnje, ki jih je prineslo delo moških prostovoljcev v VB, privedle do tega, da so bili izključeni iz ženskega gibanja pomoči, ki je postalo izključno organizacija žensk (prav tako v ZDA).

Ko se je leta 1972 v Londonu odprlo prvo zavetišče Chiswick, se je takoj na začetku vanj vselilo 56 žensk z otroki. Nekaj let pozneje pa je bilo povprečno število prebivalk v zavetišču od 70 do 100 (Haffner 1978). Zavetišča v Glasgowu in Edinburgu so nastala v hišah, ki jih je ženskim organizacijam pomoči odstopila država. Ko je organizacija ženske pomoči v Edinburgu (Edinburgh Women Aid) odprla prvo zavetišče, se je po dveh tednih v tri sobe vselilo 35 žensk z otroki (Dobash, Dobash 1992: 65). To je dokazalo izjemne potrebe po takih namestitvah,

potrdilo pa je tudi nezadovoljstva mnogih, ki so se v zavetišča zatekle in živele v prenatrpanih prostorih skupaj s številnimi ženskami, z otroki in prostovoljkami. Ena od nacionalnih raziskav v Angliji in Walesu kaže, da je v času od septembra leta 1977 do septembra 1978 v zavetiščih ter drugih prehodnih namestitvah za pretepene ženske živelo 11.400 žensk in 20.850 otrok, številne pa so bile zaradi pomanjkanja prostora zavrnjene (Dobash, Dobash 1992: 66). Škotsko gibanje ženske pomoči (Scottish Women's Aid), ki ga sestavlja 37 ženskih skupin z 32 zavetišči, je med leti 1989/90 omogočilo namestitve za 12.000 žensk in otrok, 2.000 prizadetih pa je bilo zaradi pomanjkanja prostora zavrnjenih (*ibid.*: 70).

Prvo zavetišče v nekdanji ZRN je bilo zgrajeno pozimi 1977/78 v Berlinu (Frauenhaus Berlin), v katerega se je takoj vselilo 90 žensk in otrok. Med leti 1976 in 1983 je nastalo okoli 150 novih hiš, iskalke pomoči pa so bile najpogosteje stare med 20 in 40 let, imele dva otroka in polovica od njih tudi stalno zaposlitev (Bergdoll, Namgalies-Treichler 1987).

Zavetišča so po vseh zahodnih državah postala ena od najpomembnejših rezultatov ženske socialne akcije v 70. letih. Rebecca Dobash in Russell Dobash definirata zavetišče kot "fizični prostor, kjer se ženska lahko začasno umakne pred nasiljem, najde varnost in se odloči o svojem življenju" (*ibid.*: 60). Stiki z drugimi ženskami ji pomagajo videti, da ni edina, ki doživlja nasilje, in ji pomagajo premagati socialno izolacijo. Zavetišča pa niso bila pomembna le kot fizični prostor in prostor neformalne podpore, temveč tudi kot možnost profesionalne socialne in emocionalne podpore, svetovanja ter praktične medicinske in pravne pomoči ter pomoči pri iskanju zaposlitve.

V Sloveniji je leta 1989 ženska skupina, ki je izšla iz feminističnega ženskega gibanja, ustanovila prvi telefon za ženske in otroke-žrtve nasilja, ki je veliko prispeval k detabuizaciji tega vprašanja. Prostovoljke, ki so prizadetim na voljo nekaj ur na dan, sprejmejo na večer tri do štiri klice. V zadnjem času pa je vse več posameznic, ki s svojimi klici ne odkrivajo le področja fizičnega nasilja, temveč odkrivajo tudi spolno nasilje in spolne zlorabe v družini.

Dvojno perspektivo, ki je sprožila diskusijo o nasilju nad ženskami in otroki v družini, je začel Inšitut za kriminologijo, ki je marca 1990 organiziral seminar o nasilju v družini. Od leta 1990 pa nastaja vse več novih pobud, ki izhajajo iz različnih ženskih skupin, ki poskušajo z javnimi akcijami, teoretičnimi debatami, okroglimi mizami, vzbuditi zanimanje za ta problem in ga postaviti ob bok drugim problemom, ki se zdijo večini aktualnejši. Vseeno pa se politika na tem področju namesto za zavetišča odloča za tradicionalnejše rešitve in je usmerjena v ustanavljanje materinskih domov, katerih ime in njihova narava delovanja prikrivajo razloge za brezdmostvo žensk, ki so posledica nasilja.

Poročilo o delovanju materinskega doma v Gumnišču kaže, da od 9 žensk, ki so prišle v dom leta 1991, nobena ni imela samo stanovanjskih težav. Vse so prišle v dom zaradi nasilja v družini ali alkohola. Dve ženski sta prišli, ker sta ju trpinčila moža. Kot zapišeta avtorja: "Vse mamice so v MD prihajale zelo čustveno prizadete in notranje ranjene. Rabile so najmanj trimesečno intenzivno delo, da so se nekoliko notranje uredile, da so začele sebe ceniti in spoštovati ter imeti sebe rade kakor tudi svoje otroke" (Jerebic, Jerebic 1992: 2). Gre torej za (ne)prostovoljno brezdomstvo kot eno od možnosti, da človek utrpi čim manj izgub.

1.2. Nasilje nad ženskami in praksa socialnih služb

Ena od pomembnih značilnosti prakse socialnega dela v Sloveniji je, da področje nasilja nad ženskami v družini obravnava zgolj v okviru "družinske problematike". To implicira prepričanje, da so problemi žensk vezani le za področje družine in da je izhodiščni položaj moškega in ženske v družini enak. Tak koncept ima pred seboj družino kot sistem, v katerem ima vsak član določeno vlogo in določeno mesto. Če se spremeni vloga in položaj enega družinskega člana, se spremeni celotni družinski sistem. To pojmovanje spregleda, da moški in ženske na temelju svojega biološkega spola zasedata v zgodovini, konkretni družbi, človeški skupini in družinskem sistemu povsem drugačni mesti. Nekatera ravnanja so pripisana, pričakovana in sprejemljiva le za ženske in druga le za moške. Emocionalna odgovornost za družinsko življenje in skrb za otroke, ostarele in za delo nezmožne člane gospodinjstva je naložena ženski, moški pa ostaja predstavnik družine in domnevni materialni skrbnik.

Zato je za doktrino socialnega dela pomembno razumeti koncept socialnih spolov in ideologijo, ki moškemu pripisuje dominantni položaj. Razumeti je treba družbeni kontekst, v katerem živijo ženske in moški, ki šele omogoča tako strokovno intervencijo, ki je, kot poudarja Gabi Čačinovič Vogrinčič (1992), koristna za "družinsko skupino". Hkrati s tem je treba videti družino kot socialno institucijo, ki je nastala v zgodovini. V njej so spolne vloge natančneje določene in rigidnejše kot v drugih socialnih institucijah, moški vlogi pa je pripisano več pravic in moči kot ženski. Nekateri avtorji poudarjajo, da je struktura družinske skupnosti taka, da otežuje reševanje konfliktov prav zaradi ranljivosti, ki jo sprožajo intimni odnosi. Pogosto postane čas, ki ga družinski člani/članice preživijo med seboj, "čas-tveganje" (Zeitrisiko), ki povečuje možnost za konflikte (Lupri 1990). Konflikti pa v marsikateri družini nikoli ne postanejo viri novih spoznanj o sebi in drugih in se nikoli ne izidejo brez žrtve.

Socialno delo pogosto uporablja medicinski model reševanja problemov, ki družinsko nasilje vidi kot stvar zasebnosti in individuane patologije. Tak model prizadeti ne daje moči, temveč, kot poudarja Lisa Gary (1991), usmerja pozornost k njej namesto k povzročitelju. Zato je pomembno, da strokovnjaki razumejo fenomen viktimizacije ženske v družbi, ne da bi okrivili žrtev in jo tako potisnili na pot dvojne viktimizacije.

Ker se nasilje v družini ne povezuje le s človekom kot "družinskim človekom", temveč se povezuje z vprašanjem žensk, otrok in moških kot nosilcev kulturno definiranih vlog, je v socialnem delu pomembno videti ta problem po eni strani ločeno od družine in po drugi strani povezanega z njo.

Teorije pomoči za ženske, ki doživljajo nasilje v družini, so v preteklosti izhajale zlasti iz koncepta ženske kot žrtve, ki je zaradi svoje nespecifičnosti zabrisal neenako izhodiščno situacijo obeh spolov in spodbudil predstave o ženski kot pasivnem objektu. Gibanje proti nasilju je že na samem začetku izpostavilo probleme poimenovanj, ki s pojmom "žrtev" najpogosteje zaobsežejo celotno identiteto posameznice. Tako so se začeli uveljavljati različni pojmi in sintagme, kot so "ženska objekt nasilja", "zlorabljena ženska", "trpinčena žena". Pozneje je pri večini prevladal koncept prizadete, ki je "preživela".

Položaj posameznice v nasilnem odnosu je torej položaj "prizadete", dejansko dejanje povzročitelja pa jo postavlja v vlogo žrtve nasilnega dejanja. Ta koncept, ki upošteva omenjeno distinkcijo, poudarja pomen tehnik za preživetje in vloženi napor posameznice, da ne bi bila žrtev nasilja in zlorab. Ženska, ki je na primer objekt spolnega nasilja, mora v trenutku sprejeti različne odločitve, zato da preživi. Da bi ublažila trpljenje in poškodbe, postavlja svoje reakcije v odvisnost od povzročiteljevih in v hipu reagira na nove taktike njegovega obnašanja. V taki situaciji lahko deluje kot pasivni objekt ali kot aktivni subjekt. Včasih izbere pasivnost kot najprimernejšo pot za preživetje. Preživele so zavrnile tudi teorijo o "naučeni nemoči" (learned helplesness) žensk, ki naj bi pojasnjevala, zakaj prizadete ne zapustijo nasilneža. Številne raziskave so dokazale, da ženske v situacijah družinskega nasilja uporabijo silno energijo, moč in emocionalno pripravljenost, da bi preprečile nasilje in da bi odnos postal znosen. V upanju, da se bodo rešile pred nasiljem, iščejo pomoč in nasvet v različnih socialnih ustanovah, in dolgo verjamejo, da je bil nasilni dogodek le naključje in pomota (Burgard 1985; 1988). Za njihovo življenje v nasilnem odnosu je značilno "dejavno preživetje", ki je posledica spoznanja, da tudi obnašanje, ki je kar se da prilagojeno zahtevam povzročitelja, ne more preprečiti nasilja. Zato je delovanje posameznic usmerjeno le še v iskanje poti za preživetje in v to, da bi bile fizične in psihične poškodbe čim manjše.

Koncepta ženske kot nemočne žrtve, ki se je v praksi uveljavil zlasti v ZDA, tiste, ki so vodile socialno akcijo proti nasilju v VB, niso podpirale. Britanske skupine ženske pomoči so poudarjale aktivni boj prizadetih, ki poskušajo spremeniti nasilna partnerska razmerja in svoje vsakdanje življenje.

Vseeno pa ostaja pojem žrtve pomemben takrat, ko opisujemo dogodek kot izkušnjo, kjer pa je ženska dejansko žrtev nasilnega napada. Policijske statistike od leta 1988 kažejo, da nasilje v družini narašča in postaja tudi "težje", saj je vse več psihičnega in spolnega nasilja (Bašič, Štriker 1990: 57). Ti podatki dokazujejo, da postaja policija senzibilnejša za pojave teh vrst nasilja, saj prav večja pozornost za problem zveča število znanih zlorab in odkrije, koliko je tistih, ki doživljajo nasilje. Nikjer pa ne obstajajo celovite študije o nasilju v družini, kar poudarjata tudi policijska strokovnjaka: "V zasebnih prostorih je v praksi za okoli 50% več kršitev, kot jih statistično prikazujemo. Gre za primere, ko miličnik ne ukrepa, kršitelja samo opozori na morebitne posledice nadaljne kršitve in zadevo zaključi kot dogodek" (*ibid.*: 56).

Prakse socialnih služb je mogoče shematično razdeliti na tiste, kjer je ženska potisnjena v vlogo pasivne sprejemalke pomoči in objekta intervencije, ter na tiste, kjer je obravnavana kot dejavni subjekt, ki s strokovno pomočjo deluje za spremembo lastnega položaja. V prvem primeru gre za hierarhični odnos med strokovnjakinjo in prizadeto, ki ga nekateri poimenujejo birokratski, filantropski ali klasični terapevtski odnos. V drugem primeru gre za odnos enakovrednosti, ki ženski omogoča, da najde lastne izvore samopomoči in da sama ustvarja svojo realnost brez nadzora in paternalizma. To je mogoče imenovati tudi aktivistični pristop (v smislu socialne akcije, ki vidi osebno kot del družbenega in narobe) ali pristop, v katerem se strokovnjakinja ali strokovnjak zaveda, da je profesionalna pomoč in ideja "pomaganja" pogosto ovira za samostojno akcijo, ki namesto spodbude in spoštovanja prizadete vzpostavlja odnos paternalistične skrbi.

Veliko žensk, ki prihaja po pomoč v socialne službe, potrebuje poleg opogumljanja zlasti veliko praktičnih napotkov, da bi se lažje znašle v vsakdanji realnosti. Za doktrino socialnega dela je pomembno, da je njen koncept pomoči usmerjen v pomoč in ne v ponovno viktimizacijo.

Eden najpomembnejših delov te realnosti je varen prostor za življenje ali vsaj začasna namestitev v izjemnih razmerah. Status ženske, ki se mora umakniti nasilnežu, je status brezdomke, saj ji njen fizični prostor ne zagotavlja tudi občutka temeljne varnosti. Občutek negotovosti v takih situacijah se še poveča v tistih kulturah, kjer ne obstajajo možnosti za to, da bi se posameznica umaknila v zavetišče, prehodno stanovanje ali stanovanjsko skupino. V Sloveniji so zahteve po nastanku prvega zavetišča, tako kot v drugih državah Vzhodne Evrope, povezane s padcem komunizma in z novo možnostjo redefinicije socialnih problemov in ranljivejših družbenih skupin. Nekdanji jugoslovanski mesti Zagreb in Beograd pa sta zaradi močne feministične tradicije pred nekaj leti zapolnjevali praznino, ki so jo na področju nasilja nad ženskami ohranjale okostenele socialne institucije.

V večini Zahodnih držav ima posameznica tudi pravne možnosti za odstranitev nasilneža iz skupnega stanovanja. V VB, na primer, zakon o nasilju v družini (Domestic Violence Act), ki je nastal leta 1976, omogoča, da se nasilneža nemudoma odstrani iz stanovanja. S tem so pogosto preprečili dvojno kaznovanje prizadete, ki se je morala po preživetem nasilju iz skupnega stanovanja izseliti. Obrnjena logika sedaj omogoča, da ženska ostane v prostoru, kjer živi, in ni podvržena dvojni viktimizaciji.

Vprašanje varnega stanovanja ostaja eno najtežjih in najpomembnejših vprašanj, ki jih morajo reševati socialne službe. Šele varen prostor brez nasilja daje možnost za reševanje drugih življenjskih problemov. Mnogo žensk zaradi pomanjkanja izbire ostane pri nasilnežu, ali pa si zaradi finančne in stanovanjske stiske izbere drugega partnerja, kar pogosto pomeni nov nasilni odnos. Nekatere se vrnejo v primarno družino ali pa vstopijo v institucijo. V času prvega obdobja moje raziskave med uporabnicami bolnice Polje (jesen/zima 1992) so tiste, ki so jih možje pretepali, pogosto izjavljale, da se v bolnici "spočijejo od nasilja". Nekatere ženske plačujejo torej visoko ceno za to, ker ni bazičnih namestitev, kamor bi se lahko posameznica umaknila in kjer bi imela možnost pretrgati izolacijo ter dobiti izkušnjo solidarnosti in vzajemne pomoči.

1.3. Perspektiva prizadetih v socialnem delu

Fizično nasilje je praviloma povezano s psihičnim in spolnim nasiljem, kar je najpogosteje tudi skriti vzrok za duševno trpljenje žensk, ki iščejo pomoč zaradi različnih odvisnosti od substanc in zaradi obdobij globokih kriz. Zato je pomembno, da se socialno delo odziva na potrebe uporabnic, ne da bi podpiralo njihov molk, in da namesto vnaprej definiranih rešitev in definicij problemov omogoča, da vsak človek zase definira zlorabo in nasilje. To je pogoj, da lahko strokovna delavka prevzame vlogo zagovornice prizadete ženske.

Reševanje tega problema je proces, ki se redko giblje linearno v smeri rešitve, temveč veliko pogosteje v krogu, ki so ga nekateri opisali kot "ostati, oditi, vrniti se" (Dobash, Dobash 1992: 231). To so potrdile tudi izkušnje iz zavetišč, v

katera so se nekatere vedno znova vračale, dokler niso enkrat zares odšle, tako iz zavetišča kot od nasilneža. Pomemben obrat je narejen takrat, ko začne ženska namesto tolažbe in moči, da se vrne v nasilni odnos, iskati poti in podporo za izstop iz njega.

V pogovorih so prizadete pogosto izražale čustva odtujenosti in nepovezanosti z drugimi ljudmi. Za nekatere je bilo nasilje v partnerskem odnosu nadaljevanje nasilja, ki so ga doživljale kot otroci, marsikatera pa takega nasilja ni poznala. Nekatere ženske so poznale izkušnje nasilja iz preteklih partnerskih odnosov, vendar pa podatki kažejo, da le minimalno število žensk ponovi nasilni odnos, ko se ga enkrat reši (Walker 1990). Zelo pogosto pa so moški nasilni tudi v vseh poznejših odnosih. Ženske, ki so doživljale spolne zlorabe v otroštvu, nosijo s seboj izkušnjo zgodnjega nasilja, kar neposredno vpliva na njihove odnose. Kot zapiše Moira Walker: "Ženske, ki so doživljale nasilje kot otroci ali kot odrasli, vidijo svet z drugačnimi očmi kot tiste, ki ga niso" (1990: 145).

Pomembno je razumeti izkušnjo izolacije in sramu pred drugimi, ki sta skupni značilnosti vseh žensk žrtev nasilja. Občutek izolacije ima različne oblike: ženska lahko čuti, da je edina na svetu, ki doživlja tako nasilje; nasilnež ji lahko prepove zapustiti stanovanje ali družiti se s prijatelji in prijateljicami; lahko je brez telefona, ki ga je nasilnež uničil; lahko je izgubila vse stike z družino, saj je nasilnež z različnimi taktikami uničil družinske vezi, ipd. (Gary 1991: 30). Taka izolacija lahko žensko počasi preplavi in povsem onemogoči. Opisani proces izolacije je dokaz, kakšno moč imajo moški na področju zasebnosti in javnosti. Večina prizadetih prav zato živi v stalnem strahu za svoje življenje, ko ostanejo s povzročiteljem, ali pa z občutki krivde, če od njega odidejo. Roswitha Burgard poudarja, da prizadete niso ženske, ki "preveč ljubijo" (kot je leta 1986 trdila svetovna uspešnica avtorice Robin Norwood z naslovom Women who love too much), temveč tiste, ki imajo premalo samozavesti in samozaupanja, da bi si predstavljale življenje brez tega moškega (1988: 20).

V tujini se na področju svetovanja v socialnem delu v skupinah za samopomoč vse uspešneje uporablja metoda svetovanja s pomočjo ljudskih pravljic (Ucko 1991), ki dokazujejo legitimnost nasilja nad ženskami skoz zgodovino. Ženske se lahko v ljudskih pravljicah identificirajo s prizadeto, prepoznajo vzorce ženskega in moškega vedenja in prepoznajo svoj vzorec delovanja, obenem pa lahko te zgodbe pripovedujejo naprej, ljudem izven skupine. Ena najzgovornejših je ruska ljudska pravljica o stari ženski, ki je zbežala pred možem, ki jo je pretepal, lasal in brcal.

> Nekoč se je stara ženska odločila, da ga zapusti in zato si je pripravila ogromen nahrbtnik, v katerega je naložila hrano in pijačo. Preden je odšla, je mož skrivoma izpraznil nahrbtnik in se sam skril vanj. Ženska se je s težkim tovorom podala na pot, iz njega pa se je vsakič, ko ga je hotela odpreti, zaslišal strašni klic: "Vse vidim in vse slišim!" Prestrašena, da je v nahrbtniku hudič, je pot nadaljevala, dokler se ni vsa omagana le opogumila in nahrbtnik odprla. Iz njega je skočil mož, žena pa je vsa skesana in izmučena prosila, naj ji odpusti, in obljubila, da ne bo nikoli več zbežala. Mož ji je odpustil in skupaj sta se napotila domov. (*Ibid.*: 417)

Veliko žensk je v zgodbi prepoznalo težki tovor občutkov krivde, odgovornosti, dvoma vase in v pravilnost svoje odločitve, ki so ga nosile, ko so izstopile iz nasilnega odnosa. Nekaterim je zgodba potrdila njihove izkušnje, da mora ženska, ki odhaja od nasilneža, zares oditi in se izogibati srečanj, pogovorov in pogajanj.

Socialne delavke poudarjajo, da ljudske pravljice kot tehnika svetovanja omogočijo prepoznati nasilje nad žensko kot zgodovinsko institucionaliziran vzorec vedenja moških, ki z njim izvajajo nadzor nad ženskami. V Sloveniji je še danes popularna stara zabavljaška pesem o možu, ki je vrgel ženo v reko, da bi jo kaznoval (*Po cesti gre en stari mož, na rami nosi zvrhan koš (...) Ko pride mož na Savski most, pa vrže ženo dol čez most (...) Ker ni hotela kuhati (...) V vodi baba čofota, na mostu mož se krohota (...).*) Obenem pa lahko prizadete bolje ločijo med preteklostjo, ko so imele ženske manj alternativ, da bi se umaknile pred nasilnežem, in sedanjostjo, ko je več možnosti, da nasilneža zapusti, čeprav patristična kultura vedno znova reproducira razloge za vztrajanje v nasilnem odnosu.

Nekatere ženske se tako globoko definirajo prek odnosov z moškimi, da konec odnosa doživljajo kot izgubo "same sebe"; druge iz nasilnega odnosa ne morejo izstopiti zaradi ekonomske odvisnosti; tretje je strah naporov, ki jih zahteva skrb za otroka, ki ni porazdeljena med več odraslih; četrte dolgo verjamejo obljubam storilcev in zaupajo v smisel lastnega žrtvovanja. Mnogo žensk doživi premalo podpore pri odločanju za tako dejanje, prestrašene in premalo zavarovane so tudi, ko gre za vprašanje pravnih norm in osebne varnosti.

Socialne delavke dolgo niso bile pozorne na to, da je za večino žensk problem nasilja prevelik, da bi ga lahko rešile same brez podpore drugih žensk in drugih podobnih izkušenj. Kot poudarja Moira Walker (1990), je treba pri svetovanju v socialnem delu upoštevati, da se vsaka ženska različno odziva na svetovalne tehnike. Nekaterim se posreči rešiti iz situacij neverjetnega nasilja in zmorejo neverjetno dobro skrbeti za svoje otroke ali druge ljudi. Druge ne preživijo, ali pa je cena za preživetje previsoka. Včasih posameznice zavrnejo vse ponujene možnosti ali poti, ki se zdijo v določenem obdobju pomembne, kvaliteta njihovega življenja pa ostaja nizka. V svetovalnem procesu je treba upoštevati obe skupini in vedeti, da nekatere ženske, iz kakršnegakoli razloga že, ne preživijo in ostajajo skrajno ranljive. Pomembno pa je, da ostaja strokovna delavka vedno v vlogi njene zagovornice, kar v slednjem primeru pomeni tudi to, da spoštljivo ravna z vsemi odločitvami ženske, tudi z odločitvijo, da ostane v nasilnem odnosu.

1.4. Od kontrole do socialne akcije

Delo z ženskami, ki so žrtve nasilja v zakonu ali partnerskem odnosu, sproža v socialnih službah številne probleme in protislovja, med katerimi se zdijo najpomembnejši naslednji:

- Ker v psihosocialnih službah še vedno prevladujejo stereotipna znanja o nasilju nad ženskami, strokovnjakinje in strokovnjaki pa imajo premalo znanja o njegovem reševanju, prizadete pogosteje spodbujajo k molku kot k odkrivanju problema. Upravičeni zadržki tistih, ki potrebujejo pomoč, izhajajo iz izkušenj, da obstaja možnost, da bo v socialni službi naletela ne le na "nevtralnost", temveč tudi na kritiko.
- Ker ni povezave med različnimi službami, ki naj bi reševale problem nasilja v družini, je socialna delavka pri reševanju tega problema brez možnosti timskega dela in organizirane supervizije.
- Prepletanje svetovalne in nadzorne funkcije v socialnem delu briše meje

med kontrolo in pomočjo ter namesto zaupanja pogosto sproža občutke frustracij in nezaupanja tako pri prizadeti kot pri socialni delavki.

• Strokovnjakinje se pogosto soočajo z občutkom nemoči, saj za konkretno pomoč v Sloveniji nimamo specializiranih služb, kamor bi se lahko prizadeta umaknila.

• Socializacija in družbeno priznane spolne norme povzročajo pri nekaterih socialnih delavkah moralistično držo in predsodke, ko gre za nasilje nad ženskami. Prizadeto vidijo kot krivko za nasilje, ne da bi razumeli, kakšna je razlika med močjo moškega in močjo ženske v patriarhalni družbi. Tako lahko delavka/delavec dvojno viktimizira žensko, ko verjame, da je moč v partnerskem odnosu enakomerno porazdeljena. V primerih nasilja nad otroki socialna delavka pogosto pričakuje, da bo mati najlažje in najbolje zavarovala otroka, in ne vidi, da so nekatere matere prav tako nemočne in nezavarovane kot njihovi otroci.

Nekatere socialne delavke v tujini so aktivne v različnih skupnostnih akcijah in projektih, ki varujejo prizadete, hkrati pa prek izobraževalnih programov vplivajo na spremembe v vedenju nasilnežev. Nekatere so začele javno akcijo za spremembe kazenskih zakonov, in večinoma se jim je posrečilo doseči, da je pretepanje zakonsko obravnavano kot kaznivo dejanje. V Sloveniji so posameznice pravno povsem nezavarovane, saj morajo imeti več kot le zlomljen nos, rebro, lažji pretres možganov ali izbite zobe, če hočejo, da se storilca kazensko preganja.[1]

Nekatere socialne delavke vodijo javne socialne akcije, ki opozarjajo na problem nasilja v družini in na posledice, ki jih ima to za ženske in otroke. Opozorile pa so tudi na problematičnost spolnih vlog, ki pogojujejo nasilje. Tak socialni angažma zahteva, da se strokovni delavci in delavke soočijo z lastnimi spolnimi vlogami in da namesto samoumevnosti, ki sproža stereotipe in predsodke, neprestano prevprašujejo svojo vlogo ženske in moškega v današnji družbi.

Socialne službe morajo torej upoštevati tisto, kar vsak človek zase definira kot nasilje ali zlorabo, pa naj gre za nasilje nad žensko, spolne zlorabe otrok ali posilstvo. Reševanje problema z vidika uporabnice/uporabnika (user perspective), pa zahteva tudi pogled, ki se kritično ozira v družbena razmerja in v preteklost. Nasilje nad ženskami in otroki in še zlasti spolne zlorabe otrok so namreč zgolj učinki patriarhalne ideologije, ki se manifestirajo predvsem skoz tisto, kar patriarhat najbolj nadzoruje, skoz telo.

---

[1] Omenjene poškodbe uvršča Kazenski zakon med lahke telesne poškodbe, ki se kazensko obravnavajo le na zasebno tožbo prizadete, pa čeprav se nasilje ponavlja tudi več let (*cf.* Dobnikar 1991). Zato se ženske skupine v Sloveniji že nekaj let zavzemajo za naslednje zahteve: 1) da se kaznivo dejanje lahke telesne poškodbe in kaznivo dejanje ogrožanja varnosti v družini, zakonski ali izvenzakonski skupnosti, uradno preganja; 2) da se za primere kaznivih dejanj lahke in hude telesne poškodbe, ogrožanja varnosti ter posilstva in spolnega nasilja uvede nov varnostni ukrep, ki bo nasilnežu prepovedoval napadati, groziti, strahovati ali se približati žrtvi, njenemu bivališču in njenemu delovnemu mestu; 3) da pravna definicija posilstva zajema tako vaginalno kot analno in oralno prisilno spolno občevanje; 4) da ima žrtev fizičnega ali spolnega nasilja pravico do pravnega zastopnika po uradni dolžnosti; 5) da ima prizadeta pravico do izbire spola vseh strokovnjakov, s katerimi se srečuje v postopku, in da jo pri tem lahko spremlja tretja oseba po njeni izbiri (*ibid.*:142).

2. Nasilje nad otroki

2.1. Pogled nazaj

Kot v večini znanih kultur v preteklosti, so imeli tudi pri nas otroci status objekta in lastnine odraslih, bili so funkcionalizirani kot dodatna delovna sila in bili garant ekonomske in socialne varnosti ostarelih staršev ter drugih članov gospodinjstva (Puhar 1980). Šele v 19. stoletju se je z nastankom novih socialnih reform in novih znanosti deloma spremenilo nekdaj brutalno obnašanje do otrok ter celotno dojemanje fenomena otroštva. Tako so v Sloveniji nastala zavetišča za revne otroke pa tudi za tiste, "katerih starši ne morejo zadostno nadzorovati svojih otrok" (Karel Pirc, Kronika otroškega zavetišča Marijenišče, *cf.* Kikelj 1985: 86). V Ljubljani so delovali otroško zavetišče v Marijenišču, ustanovljeno leta 1876, otroško zavetišče Lichtenturen za deklice, zavetišče za zapuščene otroke do 7. leta starosti za Bežigradom in prehodni mladinski dom v Cukrarni za otroke stare nad 7 let. Podobni domovi in socialni zavodi so obstajali tudi drugod po Sloveniji (Kikelj 1985).

Potem pa je minilo spet veliko časa, preden se je začelo govoriti o "sindromu trpinčenega otroka" (sintagmo je začel leta 1962 uporabljati Henry C. Kempe), in nastalo je velikansko zanimanje za to vprašanje. Ko se je začelo verjeti pretepenim otrokom, ki so raje zakrili kot razkazovali vidne dokaze, je bilo še malo znanega o spolnih in psihičnih zlorabah. Pomemben premik je v strokovnih krogih prineslo delo Alice Miller (1979; 1981), ki je poudarjala, da prihaja do psihičnih zlorab takrat, ko odrasli (najpogosteje starši ali skrbnik) iz najrazličnejših vzrokov (osebnih, medosebnih, družbenih) niso sposobni tolerirati emocionalnih potreb otroka in odgovarjati nanje. Ta emocionalna nesposobnost odraslega ima številne osebne, medosebne in družbene vzroke. To lahko privede, kot je pokazala Millerjeva, do fizičnih in spolnih zorab. Zgodbe otrok in odraslih, ki so o tem govorili, pa kljub novim teoretičnim perspektivam pogosto niso bile slišane, ali pa so bile označene kot fantazije in laži. Realnost, v kateri so ti otroci živeli, je bila tako drugačna od predstav o otroštvu in družini, da je bila zatajitev te realnosti za mnoge edini način soočanja s tem problemom. Zato je še danes malo strokovnjakov in strokovnjakinj, ki bi se aktivno ukvarjali s potlačeno realnostjo zlorabljenih otrok.

Šele v 90. letih so se začele v Sloveniji pojavljati obsežnejše študije o problemih zlorab nad otroki in otroškimi pravicami, ki jih je zaznamoval zbornik člankov *Psihološke pravice otrok* (1990). Prav gotovo pa je nenavadno, da je prvo brošuro z naslovom *Spolni napad na otroka - NI opravičila NIKOLI* izdal leta 1990 Republiški sekretariat za notranje zadeve in ne katera od socialnih ali pedagoško raziskovalnih ustanov.

2.2 Spolne zlorabe otrok in odraslih

> V plinski celici sem, to je ta, največja plinska celica na svetu, in jaz sem sama v njej. V plinu se ne braniš. Moj oče je izginil, vedel je, kje so vrata, in mi jih ni pokazal, in medtem ko umiram, umre moja želja, da bi ga še enkrat videla in mu tisto povedala. Moj oče, rečem njemu, ki ga ni več tukaj, jaz te ne bi izdala, nikomur ne bi povedala.
>
> Ingeborg Bachmann, *Malina*, 1983

Ker so otrokove pravice nekaj, kar si mora vsaka družba in vsak odrasli v njej šele

pridobiti, je tudi za doktrino socialnega dela danes pomembno, da izhaja iz dejstva, da imajo otroci in starši enake pravice. Neenakovredna zastopanost otroških pravic zahteva na otroka usmerjen pogled (child-centred perspective). To angleško sintagmo je mogoče prevesti tudi kot otroško-centriran pogled, ki ima v slovenščini več konotacij. Po eni strani zahteva prostore in odnose, kjer se varujejo interesi otrok, po drugi strani pa implicira, da zna strokovni delavec gledati ne samo kot odrasli, temveč tudi kot "otrok", da torej prek stika s svojo lastno izkušnjo otroštva bolje razume, občuti in s tem podpre otroka, ki potrebuje pomoč. Komunikacija med strokovnjakinjo in otrokom temelji vedno na pristranosti, ki je pogoj za vzpostavitev sistema zaupanja in varnosti.

V Sloveniji je na tem področju pomembno razvijanje neposrednega dela z otroki po principih zagovorništva, ki omogoča, da si človek postavi hipoteze o tem, kaj se dogaja v notranjem svetu otroka, ki se mu dogaja nasilje. To popotovanje v otrokov notranji svet izkušenj ni mogoče brez potovanja skoz izkušnje lastnega otroštva in otroškega sveta v sebi. Nekatere strokovne delavke gredo skoz ta proces, druge ne. Zato ni nujno, da je strokovna delavka že tudi otrokova zagovornica in nasprotno, človek, ki ni strokovnjak, je lahko otrokov zagovornik, če upošteva temeljne funkcije in načela zagorništva: poslušanje z nedeljeno pozornostjo, pričevanje, protest, prevajanje, podpiranje notranjega otroka in osebno ustvarjalnost (Southgate 1990a: 90; 1990b; White 1990).

Številna razmišljanja o tem, kaj je zloraba otrok, je mogoče strniti v sklep, da gre za zlorabo moči odraslega nad otrokom. Če govorimo o spolni zlorabi, je ta moč spolno specifična, saj gre praviloma za zlorabe moških. Ker je otrok pri vseh vrstah zlorab od odraslih odvisen in povsem nemočen, večine zlorab ne odkrijejo. Kot poudarjata Sue Richardson in Heather Bacon (1991), je prvi korak v smeri zdravljenja storjen takrat, ko postane na zlorabo pozoren neki tretji človek, ki odkritju verjame ter je pripravljen slišati otrokovo bolečino in začeti akcijo, da se zlorabljanje preneha. Ker so pravice otrok v družbi neenakovredno zastopane, pomeni taka akcija tudi začetek različnih konfliktov, ki jih sproža problem zlorab.

Spolne zlorabe imajo različne oblike in otrok jih lahko doživlja od različnih ljudi. Veliko jih trpi več kot le eno obliko zlorabe, včasih od različnih povzročiteljev. Številne definicije spolne zlorabe poudarjajo, da gre za različne vrste spolnih dejanj, ki pomenijo vdor v otrokovo notranje življenje, njegov svet in njegovo spolnost, njihova skupna značilnost pa je, da odrasli zlorablja zaupanje, odgovornost in svojo moč, pred katero se otrok takrat, ko odrasli uporablja različne vrste nasilja, groženj in manipulacij, ne more braniti (Rush 1988; Thuermer Rohr 1987; Rijnarts 1988; Steinhage 1989; Enders 1989). Odrasli, ki spolno zlorablja otroka, uporablja otroka v svoje lastne namene, ga funkcionalizira in ne spoštuje otrokovega sveta. Otrok je orodje za zadovoljevanje potreb tistih odraslih, ki, kot poudarjajo omenjene avtorice, izkoriščajo otroke pod "plaščem starševske ljubezni".

Povzročitelji so namreč najpogosteje moški, ki jih otrok dobro pozna in najpogosteje izhajajo iz ožjega ali širšega družinskega kroga, ali pa so kakorkoli povezani tudi z drugimi družinskimi člani (prijatelji, zdravniki, učitelji). Statistike zahodnih držav ugotavljajo, da so najpogosteje zlorabljene deklice (okoli 80%) in da je zlorabljen približno vsak četrti otrok. Vse to govori o položaju otrok v zahodnih družbah in še zlasti o položaju ženskih otrok in položaju žensk v družbeni

strukturi. Vse več odkritij pa kaže, da tudi matere zlorabljajo svoje otroke. Študija, ki sta jo izvedli Kraljeva bolnica v Belfastu (Royal Belfast Hospital) in Kraljeva univerza (Queen's University) leta 1991, je odkrila, da so bile matere aktivno vpletene v tretjino visokega števila spolno zlorabljenih otrok (Gorman 1992: 12).

Vseeno pa spolne zlorabe v družini malo povedo o tem, koliko spolnih zlorab se dogaja ranljivejšim skupinam otrok, namreč, fizično in duševno prizadetim, tistim, ki živijo v nadomestnih družinah, in tistim, ki živijo v različnih institucijah. V zahodni kulturi, kjer prevladuje idealizacija otroštva, so fizično in duševno prizadeti in otroci z drugimi težavami, ki jih delajo "drugačne", še veliko bolj kot tisti, ki odgovarjajo predstavi o "lepem" otroku, izpostavljeni nevarnostim različnih zlorab (Watson 1989).

Moira Walker (1992) poudarja pomen razumevanja izkušenj otroka in otroškega sveta, ki so nujne za razumevanje posledic, ki jih ima zloraba tako na otroka kot pozneje na odraslega. Otrok, ki je odvisen, ki potrebuje zaupanje, ljubezen, varnost, skrb in občutek, da je pomemben, doživi z zlorabo izkušnjo izgube tega varnega sveta. "Katalog izgub", o katerih govori avtorica, za mnoge pomeni, da morajo hitro odrasti in zapustiti dom ter se tako rešiti okolja, kjer se človek ne počuti varnega. Za mnoge pomeni nujnost, da razvijejo različne strategije za preživetje. To ima pomembne posledice na življenje odraslega človeka, ki za nekatere lahko pomeni tudi začetek bolezni ter fizičnih in psihičnih simptomov, kot so migrene, astma, ekcemi, epilepsija, bolečine v križu, problemi z grlom, želodčne bolečine, bolezni ustne votline, ginekološki problemi, motnje v hranjenju in odvisnosti od različnih substanc (Walker 1992). Valeri Sinason (1992) govori o "telesnih spominih" (body memories), ki so redko verbalno artikulirani.

Posledice, ki jih imajo spolne zlorabe na otrokovo poznejše življenje, so za različne ljudi različne. Pogosto se kažejo v različni možnosti za izobraževanje, pridobitev poklica in delovnega mesta. Nekateri zato, ker hočejo kmalu oditi od doma, hitro zapustijo šolanje in imajo zato slabše možnosti za pridobitev delovnega mesta, ki si ga želijo, za druge pa lahko velja prav nasprotno. Izkušnje spolnih zlorab vplivajo na človekov občutek lastne vrednosti, samozavesti in naravnanosti do življenja in prihodnosti. Zato so s spolnimi zlorabami povezani poskusi samomorov, razvoj "telesnih strategij" in tistih duševnih stanj, ki dobijo psihiatrične diagnoze in peljejo v psihiatrično hospitalizacijo (multipla osebnost, anoreksija, bulimija, depresije, odvisnost od substanc). Nekateri avtoji/avtorice imajo prav razvoj multiple osebnosti (multiple personality disorders) za zelo kreativo metodo za preživetje in za spopad z izkušnjami zlorabe. Psihiatrična hospitalizacija pa je spet rizični dejavnik za ohranitev delovnega mesta ali za pridobitev boljšega, kar dokazuje, da imajo spolne zlorabe za osebo-v-okolju včasih usodne posledice.

Čeprav različni ljudje reagirajo različno, pa so za večino izkušnje spolnih zlorab travma, ki vpliva na celotno življenje prizadetega človeka (Miller 1979; 1981; Walker 1992; Sinason 1992). Za večino je značilno, da se v vsakdanjem življenju počutijo manj gotove, da težje najdejo občutek varnosti in samozavesti in da imajo pogosteje občutke izgube, poškodovanosti in kaosa ter da redkeje najdejo intimen partnerski odnos, ki bi temeljil na medsebojni skrbi in negovanju. Mnogi od njih vse življenje ponavljajo izkušnje izgube, pa naj gre za partnerske, prijateljske ali strokovne odnose. Čeprav iščejo v odnosih varnost in zaupanje, le redko tak odnos

tudi najdejo. To je povezano z učenjem zaupanja ali nezaupanja do ljudi, z učenjem o lastni pomembnosti ter vrednosti, z učenjem o mejah, spoštovanju sebe in spoštovanju drugih ljudi. Zaradi negotovosti, ki jo ponavljajo v intimnih odnosih, ki so še zlasti za ženske pomemben del njihove identitete, potrebujejo veliko energije, da v teh odnosih preživijo, zato pa jim ostane manj moči za druga področja življenja. Tako se reproducira krog izgub, neenakih priložnosti in skrite deprivacije.

Kljub doživetju šoka in bolečine veliko otrok nikoli ne pove, kaj se jim je zgodilo, in sicer iz različnih razlogov. Odkritje je še zlasti redko takrat, ko se strokovnjaki/strokovnjakinje zanašajo le na pravno in medicinsko razumevanje spolnih zlorab, saj le okoli 30% otrok kaže tudi medicinske znake zlorabe, večina dokazov pa je zbranih v "zavesti, spominih, čustvih in obnašanju otroka" (Sinason 1992: 312). Tiste/tisti pa, ki o tem govorijo, a niso slišane/slišani in razumljene/razumljeni, doživljajo dvojno zlorabo, ki še poglobi njihovo travmo. Različne psihosocialne službe so pogosto prostor dvojne zlorabe, tako v psihičnem kot v dejanskem smislu, ki jih človek doživi od osebja. Nasprotno pa lahko varno okolje za otroka bistveno zmanjša posledice izgub, povzročenih s spolno zlorabo.

2.3. Socialne službe in mreža pomoči

Kako torej ravnati takrat, ko problem spolne zlorabe zahteva neposredno delo z otrokom, za katerega je premalo strokovnega znanja, ko med različnimi institucijami ni dovolj velikega pretoka informacij, ko za specifične probleme ni enotne doktrine in ko ni mogoče zagotoviti varnega prostora niti za zlorabljenega otroka niti za mater, ki je pogosto ogrožena skupaj z otrokom?

Vprašanje nasilja nad otroki in še zlasti problem spolnih zlorab je področje, ki pri socialnih delavkah in drugih strokovnjakih v socialnih in psihosocialnih službah povzroča številne konflikte, v samih ljudeh, med njimi in z ljudmi, ki pridejo po pomoč. Te konflikte imajo pogosto za posledico neprofesionalnosti, le redko pa v njih prepoznajo tudi kreativno možnost za reševanje tega kompleksnega in težkega vprašanja. Prav tiste strokovnjakinje, ki neposredno delajo s spolno zlorabljenimi otroki, vedo, da ne morejo zares pomagati otroku, če nimajo podpore in razumevanja skupnosti ter različnih institucij.

Izvor konfliktov je vedno znova že samo dejstvo, da opravljajo Centri za socialno delo po eni strani represivne funkcije odvzema otroka ali oddaje v rejniško družino, po drugi strani pa svetovalno delo z otrokom in starši. Za odvzem otroka ali za oddajo v rejništvo se socialne službe odločijo takrat, ko je prizadeta večina otrokovih pravic in je ogrožen otrokov telesni in duševni razvoj v okolju, v katerem živi. Pri tem upoštevajo tako družino kot širše socialno okolje, kar včasih sproža konflikte, zlasti če gre za odvzem otroka izrazito socialno marginaliziranim skupinam žensk, kot so prostitutke, tiste, ki so odvisne od legalnih ali ilegalnih drog ipd. Centri za socialno delo lahko podajo tudi predlog za odvzem roditeljske pravice enemu ali obema staršema, ki ogrožata otroka.[1]

[1] Eden od ukrepov socialnih služb v primerih nasilja nad otroci je iskanje nadomestne (rejniške) družine. Na tem področju nastaja mreža specializiranih rejniških družin za zlorabljene otroke. Njen koncept temelji na pripravi otroka, ki vstopa v novo družino, na pripravi otrokove primarne

Večina socialnih delavk in drugih strokovnjakov na socialnem področju doživi vsaj enkrat izkušnjo "neučinkovite" intervencije, ko gre za nasilje nad otrokom. Pogosto se neučinkovita intervencija zgodi takrat, ko gre za sum spolnih zlorab, ne da bi se lahko to zares odkrilo. V teh primerih se strokovna delavka/delavec znajde pred redko rešljivim vprašanjem, kako v takih primerih zavarovati otroka. To pogosto zbudi veliko občutkov nemoči in razočaranja, ki so posledica pričakovanja javne in institucionalne podpore v družbi, kjer je otroško centriran model reševanja teh problemov še vedno tabu.

Med zdravstvenimi in socialnimi ustanovami (pa tudi šolami in vrtci) obstaja premajhno sodelovanje, ki bi ga bilo mogoče vzpostaviti z rednimi timskimi konferencami in z neposrednim sodelovanjem med strokovnimi delavkami. Številne raziskave namreč dokazujejo, da je tam, kjer so se zdravstvene ustanove senzibilizirale za probleme zlorab in o svojih domnevah obveščale socialne službe, prišlo do izjemnega porasta števila odkritih zlorab in do tega, da otroci niso molčali, temveč so razkrili dejanje in tako omogočili intervencije (Richardson 1991). To pa je povezano zlasti z učinkovitim delom z mrežami (networking), s katerim je mogoče v skupnosti najti ljudi, ki se s to problematiko ukvarjajo in so pripravljeni s skupnim delom reševati problem spolne zlorabe.

Delo z mrežami pomeni po eni strani način vzpostavljanja partnerstva z različnimi strokovnjaki/strokovnjakinjami v skupnosti in s številnimi osebami, ki so povezane z otrokom. Po drugi strani pa je delo z mrežami raziskovanje, kako varna je otrokova osebna mreža. Steve Trevillion poudarja, da je delo z mrežami, ko gre za spolne zlorabe otrok, pomembno še zlasti zato, da se ugotovi, ali obstajajo v otrokovi socialni mreži določeni rizični dejavniki, ki bi osebno mrežo spreminjali v polje zlorabe (1992: 124). Gre torej za odkrivanje tega, kateri deli mreže otroku niso naklonjeni in kateri deli mreže otroka varujejo in lahko tudi vnaprej varovalno vplivajo na otroka. Prav to pa so ljudje, na katere se obrača socialna delavka, ko išče tiste, na katere lahko naslovi zahteve po varstvu in skrbi za otroka.

Osebno mrežo otroka tvorijo številni ljudje, čeprav se včasih zdi, da je otrokov svet omejen le na odrasla v nuklearni družini: to so tudi sorodniki, sosedje, drugi otroci in njihovi starši, učiteljice in vzgojiteljice, zdravniki/zdravnice. Vsak od njih lahko sestavlja otrokov podporni ali pa ogrožujoči del socialne mreže. Prav zato na otroka usmerjen pogled upošteva ne le družino, temveč tudi druge ljudi, s katerimi prihaja otrok v stik. Ko je povzročitelj zlorabe družinski član, je treba iskati podporo pri tistih osebah v otrokovi mreži, ki niso del najožje družine, pri drugih sorodnikih, prijateljih, učiteljicah ipd. To je pomembno zlasti takrat, ko drugi od staršev iz kakršnegakoli razloga ni sposoben zavarovati otroka. V primeru spolne zlorabe v družini je le redko pričakovati, da bo pomoč zagotovila družinska socialna mreža, ki je v tem primeru praviloma izrazit rizični dejavnik in ogrožujoči del. In narobe, otrok, ki doživi izkušnjo spolne zlorabe v šoli, pri zdravniku ali v stanovanju sošolca, potrebuje družinske člane in članice, ki so lahko izrazito varovalni, podporni del socialne mreže, ki ga zavaruje pred novimi zlorabami.

---

družine in nove rejniške družine. Specializirane družine so nuklearne družine, imajo le enega rejenca/rejenko in se strokovno usposabljajo za vlogo rejnikov/rejnic zlorabljenega otroka. Poleg takih rejniških družin obsega ta koncept tudi t. i. stand-by družine, ki bi bile na voljo ves dan (24 ur) v primerih, ko je treba otroka hitro in začasno umakniti iz njegove družine.

Vloga socialne delavke pri tem pa je, da osebam, ki so povezane z otrokom, posreduje informacije, novo znanje, razvidnejši vpogled v problematiko ter učenje tega, kako v taki situaciji ravnati kot otrokov zagovornik. Delo z mrežami v primeru spolnih zlorab torej ne pomeni urejati in odločati namesto drugih, temveč delovati v smislu posredovanja informacij, spodbujanja stikov med ljudmi, ki so del otrokove mreže, opozarjati na nujno pomoč, ki jo otrok v taki situaciji potrebuje, in skupaj z otrokom iskati najboljšo rešitev. Najboljša rešitev za otroka pa pogosto pomeni, da socialna delavka omogoči otroku zaupno osebo, ali pa je sama v tej vlogi, in otroka ne izpostavlja mučnim pritiskom različnih ljudi, ki so seznanjeni z otrokovo stisko. Ko se socialna delavka odloči za delo z mrežami, se mora zavedati nevarnosti, da prekrši načelo zaupnosti podatkov in otroka tako izpostavi različnim postopkom, ki ga vse bolj viktimizirajo.

Delo z mrežami torej ne pomeni nasilnega poseganja v realnost nekega človeka ali izvajanje institucionalnega nadzora, ki se včasih spreminja v odločanje o človekovi prihodnosti, temveč nasprotno, pomeni aktiviranje članov mreže, da prepoznajo problem in skupaj razmislijo o različnih rešitvah. To pomeni, da postanejo stiki med nekaterimi člani mreže in otrokom pogostejši in bolj poglobljeni, kar hkrati deluje varovalno tudi takrat, ko oseba, ki je rizični del mreže, zahteva stik z otrokom.

Socialna intervencija ob tem ne pomeni, da je otrok izključen iz lastne socialne mreže, temveč da se okrepijo stiki z varnim, varovalnim delom mreže in da se poskušajo izključiti stiki z rizičnim delom. Otrok ostane povezan s tistimi ljudmi, pri katerih se počuti varnega in sprejetega. Za tiste, ki imajo izjemno majhno in plitko socialno mrežo, pa je pomembno, da socialna delavka/delavec s pomočjo lastne strokovne mreže vzpostavi novo varovalno mrežo za otroka, ali pa deluje v vlogi zaupne osebe, ki varuje otroka.

Kakšno bo delo z mrežami socialne delavke, ki je soočena s problemom spolne zlorabe otroka, pa je odvisno predvsem od njene lastne sposobnosti, ustvariti široko in poglobljeno strokovno osebno mrežo. Socialna delavka/socialni delavec, ki dobro pozna lokalno skupnost, zdravnike in zdravnice, ki so senzibilnejši za vprašanje zlorab, učiteljice in učitelje, ki so pripravljeni verjeti, razumeti in zavarovati otroka, nove prostovoljne službe, ki nastajajo v skupnosti, bo imela/imel več možnosti, da najde zagovornike in zagovornice za otroka ter strokovno pomoč pri svojih lastnih dilemah in problemih. To prinaša nove možnosti tako za otroka, ki je zlorabe odkril, kot tudi za pogumnejše nevsakdanje strokovne rešitve socialne delavke, ko gre za pomoč otroku.

Delo z mrežami v primeru spolnih zlorab je po Trevillionu (1992: 134) pomembno iz naslednjih razlogov:

- omogoča, da se otrok ne izgubi med neznanimi ljudmi, če je oddan v nadomestno družino ali v institucijo, temveč da ohranja stike z ljudmi, ki so del osebne mreže (prijatelji, družina, sorodniki);
- omogoča, da otrok razširi stike tudi na druge pomembne odrasle in da njegovi stiki niso omejeni le na družinske člane;
- pelje k praksi, ki je usmerjena na otroka (child centred practice) in pripomore, da se preidejo medstrokovni nesporazumi;
- spodbuja nove oblike skupnega dela, kar lahko privede do tega, da se

aktivirajo novi izvori pomoči in nenavadne rešitve;

• spodbuja in daje podporo mladim, da se družijo med seboj v smislu samozagovorništva;

• omogoča ustvarjanje novih mrež, ki jih uporabljajo mladi ljudje, ko zapustijo nadomestno družino ali institucionalno skrb in ki poleg mladih ljudi vključuje tudi različne skupine vrstnikov, nadomestne starše, delavce in delavke v ustanovah ter prostovoljne službe.

Ko je delo usmerjeno v neposredno svetovalno pomoč otroku, je pomembno, da socialne službe ustvarijo socialni in emocionalni prostor, ki ga otrok potrebuje, da zmore proces odkritja. Sue Richardson in Heather Bacon (1991) sta intervencijo razdelili na korektno identifikacijo situacije, ki je omejena najmanj na nujnost, da se zloraba konča, iskanje načinov, kako vzpostaviti otrokovo zaupanje vase in občutek lastne vrednosti, in ponudba svetovanja (terapije) tako otroku kot njegovemu najbližjemu. Ko gre za sum spolne zlorabe, ki postaja vidna, je gotovo, da se zloraba dogaja že dolgo časa. Tak otrok je razvil številne strategije za preživetje, s katerimi se brani. Zato študije opozarjajo na pomen časa, ki si ga mora vzeti socialna delavka za razmislek o tem, kaj lahko stori za otroka, in da razišče, kakšne možnosti ima otrok zunaj družinskega sistema, kjer se odvija nasilje. Taka otroškocentrirana intervencija poudarja delovanje v smeri otrokovih dolgoročnih interesov, kar pomeni, da je treba prav pri spolnih zlorabah včasih narediti tudi tisto, česar otrok noče in kar zadeva samo odkritje spolne zlorabe, in da iz družine odstrani povzročitelja in ne otroka.

Že omenjeni pomen zagovorništva, ki vsebuje poslušanje, podporo otrokovih čustev in hkrati nadaljevanje postopka za pomoč, vsebuje po Sue Richardson (1991: 21) tudi pet pomembnih elementov, ki jih mora strokovna delavka izreči ali pa neverbalno sporočati otroku:

• verjamem ti;
• vesela sem, da si prišel k meni;
• žal mi je, da se je to zgodilo;
• to ni tvoja krivda;
• skupaj bova poiskala možnosti za pomoč.[1]

V socialnem delu je torej prav pri vprašanju zlorab otrok pomembno zagovorništvo, ki mora postati norma, ne da bi bile socialne delavke, ki sprejmejo vlogo zagovornice, etiketirane ali celo viktimizirane od drugih institucij. To je pogosto posledica razlik v definicijah, ki so na primer v zdravstvenih službah, temelječih na medicinskem modelu, pogosto ožje kot v socialnih službah. Včasih lahko postanejo nekatere funkcije zagovornice/zagovornika, kot na primer pričevanje, protestiranje, prevajanje, nelegitimne in nerazumljene. Zato se nekatere strokovnjakinje zavzemajo za princip avtoritativne intervencije, ki zagovorniku ali zagovornici podeli avtoritativni mandat, ki ga sprejema in podpira skupnost in ki izhaja iz spoštovanja otrokovih pravic. Tak mandat pomeni tudi zvezo med zagovornikom in

[1] V tujini se pogosto uporablja tehnika dela z anatomsko natančno izdelanimi lutkami, ki personificirajo različne družinske člane in članice in ki jih terapevtke, socialne delavke in druge strokovnjakinje uporabljajo pri delu z otrokom. Anatomsko natančne lutke omogočajo, da otrok na različne načine prikaže, kakšen odnos ima z družinskim članom ali drugim človekom, ki ga lutka personificira.

tistim delom otrokove družine, ki otroka varuje.

Tudi preventivno delo na področju spolnih zlorab je pogosto odvisno zlasti od pripravljenosti socialne delavke za vzpostavljanje partnerstev v otrokovi socialni mreži in v svoji lastni strokovni mreži.

Danes vemo, da so prav zaprte, vase umaknjene nuklearne družine rizični prostor za pojav spolnih zlorab. V njih se zlorabe redko odkrijejo, saj so otrokovi stiki s pomembnimi odraslimi zunaj družine bežni in premalo trdni, da bi pomenili varnostni dejavnik v trenutku pojava zlorabe. Otroci imajo v takih družinah malo možnosti, da spregovorijo o zlorabah, in zato pogosteje razvijejo strategije preživetja, ki se nekaterim bolje posrečijo, drugim slabše. V vseh pa ostanejo sledovi trpljenja, ki se kažejo na najrazličnejše načine in najpogosteje s svojo raznovrstnostjo za vedno prekrijejo sledove zlorab in vzroke njihovega nastanka.

Preventivno delo v socialnem delu torej pomeni, da socialne delavke spodbujajo vzpostavljanje otrokove osebne mreže, ki lahko v odločilnih trenutkih deluje varovalno. Kot piše Steve Trevillion (1992: 125): "Preventivni pristop zmanjšuje priložnosti za zlorabe in je hkrati spodbuda za otroke, da so ljudje, h katerim se lahko obrnejo, ko se pojavi zloraba ali če obstaja nevarnost, da se to zgodi."

Tu pa znova ugotovimo, kako pomembno je, da socialne delavke in delavci čim bolje, čim pogosteje in čim širše uporabljajo lastno strokovno mrežo, jo širijo in poglabljajo ter tako pridobivajo nove informacije in podporo za svoje delo. Socialna delavka, ki dobro pozna vzgojiteljice v lokalni skupnosti, lažje pride do informacij o novih ponudbah za otroke, ki nastajajo v lokalni skupnosti, ter hitreje vzpostavi stik z učiteljico, za katero domneva, da bi bila lahko pomembna zagovornica prizadetemu otroku. Njeni pogosti stiki z lokalnim vrtcem lahko vplivajo varovalno že sami po sebi, njej sami pa omogočajo, da ugotovi, katere vzgojiteljice so senzibilnejše za problem zlorab med otroki in katere ne. To pa omogoča vzgojiteljici, da hitro najde učinkovito pomoč za otroka in za svoje strokovno delo.

Socialna delavka, ki dobro pozna zdravnike ali zdravnice v lokalnem zdravstvenem domu, bo iskala pomoč pri svojem lastnem strokovnem delu, pri tistih, ki se intenzivneje ukvarjajo z vprašanjem zlorab in so pripravljeni otroka spodbujati k odkritju. In narobe, na podlagi slabih izkušenj, ki jih ima z lokalnimi zdravniki, bo iskala strokovno podporo zunaj lokalne skupnosti.

Pogosto je zaradi sistemskih pomanjkljivosti pri obravnavi zlorabljenih otrok (sodstva, premalo različnih ponudb za pomoč otrokom, premajhno znanje strokovnjakov in strokovnjakinj za konkretno delo ipd.) pomoč otroku odvisna od konkretnega interesa in zavzetosti posamezne strokovne delavke. Delo z mrežami, ki je pomemben princip v praksi socialnega dela, onemogoča, da bi bila dolgotrajnejša pomoč otroku ustavljena zaradi individualnih razlogov, kot so nastop novega delovnega mesta, porodniški dopust ipd., saj iskanje partnerstev v skupnosti delegira odgovornost na različne ljudi in ni vse odvisno le od profesionalne strokovne delavke. Delo z mrežami omogoča strokovnjakom in strokovnjakinjam spoznanje, da le malo otrok živi samo v družinski mreži ter da je učinkovita intervencija možna takrat, ko aktiviramo čimveč delov varovalne mreže zunaj družine.

Ena od blokad je sistemsko delo pravosodja, ki primere nasilja v družini obravnava nefleksibilno (čakalna doba je lahko tudi leto ali več) in pogosto premalo pozna ter razume socialne vidike nasilja. Ta blokada onemogoča postavljanje

pravih vprašanj. Zato se je pojavila zamisel o družinskih sodiščih, ki bi bila specializirana za družinsko problematiko in bi zmogla obravnavati primere v nekaj dneh. Članice in člani družinskih sodišč pa bi morali biti ljudje, ki se s to problematiko intenzivneje ukvarjajo, ki zagovarjajo k otroku usmerjen pristop in so pripravljeni odkrito obravnavati tabuizirana družbena vprašanja.

Poleg družinskih sodišč so za varnost zlorabljenih otrok potrebne nove državne in prostovoljne službe, kot so otroške hiše, kamor se lahko zatečejo zlorabljeni otroci, hiše za deklice, krizni centri, svetovalnice za spolno zlorabljene otroke, otroške skupine, skupine za samopomoč staršev, ki tepejo svoje otroke, skupine za samopomoč staršev, katerih otrok je doživel spolne zlorabe ipd.

Ob tem pa se mora spremeniti zakonodaja, ki bi specializiranim socialnim službam omogočala, da v primeru hudih zlorab nemudoma odstranijo otroka iz družine in zanj poskrbijo tako, da ne utrpi še večje viktimizacije. Tako je mogoče otroka zavarovati za 48 ur, medtem pa morajo strokovne delavke in delavci čim natančneje raziskati položaj otroka v družini, organizirati pogovore s starši in z drugimi ljudmi, ki so del otrokove socialne mreže.

Poleg Centrov za socialno delo, Svetovalnega centra, šolskih svetovalnih služb in pedopsihiatričnega oddelka se s problemom zlorab otrok ukvarja specializirana služba za preprečevanje zlorabe otrok pri ljubljanskih Centrih za socialno delo, ki je leta 1990 ustanovila Otroški telefon. Njegov cilj je "odkrivanje težav in pomoč otrokom v stiski" (zgibanka Otroški telefon), pri katerem sodelujejo poklicni strokovnjaki in strokovnjakinje in prostovoljni sodelavci in sodelavke. Glavne dejavnosti telefona so sprejemanje klicev (v 90% kličejo otroci, veliko je tudi klicev žensk, ki kličejo zase in za otroke, nekaj pa je tudi klicev moških) in povezovanje z drugimi službami na tem področju (v obliki organiziranja timskih konferenc, na primer). Taka strokovna služba omogoča, da imajo otroci neposredno priložnost govoriti o svojih stiskah, in je hkrati medij, prek katerega imajo otroci možnost sporočiti, kaj se jim dogaja. Otroški telefon ponuja otroku neposredno pomoč v obliki pogovorov, nasvetov, zagovorništva, obenem pa senzibilizira tiste odrasle, ki kličejo po telefonu, druge strokovnjake ter javnost. Od njegove ustanovitve do konca leta 1992 je telefon odgovoril na 6045 klicev, od katerih jih je 354 statistika Otroškega telefona uvrstila med na novo odkrite primere na najrazličnejše načine zlorabljenih in zanemarjenih otrok (Čonč 1993).

Spomladi 1992 je začel delovati Center za pomoč mladim. Njegovo delo izhaja iz teoretičnih konceptov alternativnega in radikalnega socialnega dela in temelji na neposrednih potrebah tistih uporabnikov (otrok in mladih), ki sami iščejo pomoč in sami definirajo svoje potrebe. Center za pomoč mladim ima širok informacijski sistem, ki deluje s pomočjo odprtega telefona in pisarne za pomoč in svetovanje mladim, deluje pa tudi preventivno v primerih zlorabe in uporabe drog, odvisnosti od alkohola in na področju spolnih zlorab otrok. Njegovo delovanje, ki temelji na skupnostnem socialnem delu, spodbuja organiziranje mladih v različna združenja, društva, skupine za samopomoč in podobno.

Ena od "slepih peg" socialnih služb je že omenjeno prepričanje, da lahko otroke zavarujejo zlasti matere. Ko so odkrili, da tudi matere zlorabljenih otrok največkrat same potrebujejo varovanje, so v tujini začeli razmišljati o novem modelu pomoči za otroke in matere.

Zato je leta 1986 v Bostonu nastal model socialno zdravstvene intervencije za matere in otroke v primeru nasilja v družini. Gre za projekt AWAKE (Advocacy for Women and Kids in Emergencies), katerega osrednja dejavnost je zagovorniška služba, ki naj bi obema dajala podporo, matere pa naj bi bile s pomočjo sistema dvojnega zagovorništva v prihodnosti sposobne zavarovali sebe in svoje otroke. AWAKE, ki je nastal v bostonski otroški bolnici, je bil prvi most med službami, specializiranimi za ženske, in tistimi, ki se ukvarjajo samo z otroki (Gary 1991). Služba AWAKE je učinkovita zlasti v pristopu k delu z mrežami, ki se omejuje na otroke in na matere. Delo z mrežami, ki temelji na dvojnem zagovorništvu, omogoča, da se zlorabe odkrijejo prej, da je možnost intervencije večja in da otrok ostane z nenasilnim članom družine.

Od leta 1986 je AWAKE delal z okoli 430 ženskami in z več kot 500 otroki (Gary 1991: 26). Ugotovitve in izkušnje te zagovorniške službe je mogoče strniti v naslednje:

• ob nasilju nad otroki so bile v 60% ogrožene tudi matere, ki zato potrebujejo pomoč ter dovolj varen in zaupen način podpore;

• kadar ženske ne zanemarjajo ali zlorabljajo svojih otrok, je pomembno in nujno, da otroci in matere ostanejo skupaj;

• če ostane povzročitelj v družini, je pomembno podpreti tistega starša, ki ni nasilen;

• za socialne službe je pomembno, da vedo, da veliko žensk prikriva nasilje nad otrokom, ker se bojijo, da bodo izgubile otroka, bojijo se povzročiteljevih groženj in jih prikrivajo, ker se počutijo odgovorne za nasilje, ki se mu tudi same največkrat ne morejo ubraniti. Veliko se jih boji, da jih bodo tudi institucije in širša družba imele za krive povzročenega nasilja;

• včasih socialne službe materam sporočajo, da niso "dovolj dobre matere" (good enough mother), da morajo izboljšati "starševske sposobnosti", kar je v prostoru, ki ni varen, zelo neustrezna ponudba;

• ženske, ki so objekt zlorab, potrebujejo številne službe, kot so hiše, stanovanja, ustrezne policijske službe, zagovorništvo na sodišču, krizne centre, kjer si lahko poiščejo varstvo.

Kot kaže primer bostonske zagovorniške službe, je pomembno, da nove institucije ne utrjujejo zlorab in moralističnih ravnanj in da v svoji nesposobnosti, da bi odgovorile na potrebe otrok, žensk in drugih družinskih članov, ki doživljajo nasilje, ne razvijejo posebne vrste institucionalne "naučene nemoči", ki jo doživljajo ljudje, ko iščejo pomoč.

Namesto dramatičnih posegov, ki izpostavijo otroka travmatičnim raziskovalnim postopkom, je pomembneje iskati tisto, kar otrok v situaciji zlorabe najbolj potrebuje: varnost, zavetje, občutek sprejetosti in spoštovanje njegovih potreb. To lahko omogočijo ljudje, ki sestavljajo varni del otrokove socialne mreže. Ta del je potrebno odkriti, spodbuditi k pomoči in k skupinskemu zagovorništvu.

Prav delo z mrežami omogoča, da pri zlorabi otroka ugledamo celosten problem skupnosti in ne le vprašanje družinske zasebnosti. To pa hkrati zahteva, da ponovno premislimo stališča o varovanju družinske zasebnosti, saj to včasih pomeni, da se zlorabe prikrivajo tako v celotni družbi kot v strokovnih institucijah.

3. Posilstvo - kaos in travma

Izkušnja spolnega nasilja transformira ljudi v žrtve in za vedno spremeni njihovo življenje. Ko je oseba enkrat viktimizirana, se ne more nikoli več čutiti tako neranljivo kot prej.

Mary P. Koss, Mary R. Harvey 1991

3.1. Posilstvo kot katastrofa

Do začetka 70. let se je o posilstvih govorilo zlasti v zvezi z izrazitimi nasilnimi dejanji, ki so bili storjeni nad žensko in so vsebovali uporabo orožja ali predmetov, ki so osebo poškodovali ali ranili. Šele z nastajanjem različnih kriznih centrov za posiljene ženske po ZDA, Kanadi, Evropi in Avstraliji se je začelo govoriti o posilstvih, katerih posledice niso bile nujno hude fizične poškodbe, temveč globok psihični šok, občutki sramu in globokega nezaupanja (Koss, Harvey 1991). To se je nadaljevalo zlasti z zahtevami po skupnostnih akcijah feminističnih skupin, ki so začele ustanavljati zagovorniške službe za posiljene ženske in krizne svetovalnice, ki so vplivale na premik perspektive od fenomena posilstva kot problema posameznice k problemu družbe in kulturnih vrednot. Ta premik je opozoril, da posilstvo ni le individualno "patološko" dejanje posameznika, temveč korenini v družbenih odnosih med spoloma.

Danes postaja pojem posilstvo vse spornejši. Do leta 1978 je osem držav pojem nadomestilo s pojmom "spolno nasilje", ali "kriminalno spolno nasilje", in tako poudarilo, da gre za nasilno kriminalno dejanje povzročitelja. Posilstvo je torej nasilje, ki prevzame formo seksualnosti.

Posilstvo je v Evropi prvič opredelilo za zločin angleško sodišče kralja Alfreda v 10. stoletju. Zakon ni govoril o posilstvih žensk, temveč sužnjev, in je gospodarjem zagotavljal povračilo storjene škode nad njihovo lastnino. Svobodni moški, ki so jih obsodili za posilstvo, so morali plačati lastnikom in kralju globo, sužnji, ki so posilili sužnje, pa so bili kastrirani (Koss, Harvey 1991: 125). Ko je živela starogrška Kasandra, ki jo je Ahajec Mali Ajas, eden od osvajalcev Troje, posilil pred Ateninim kipom, posilstvo še ni imelo oznake zločina. Prav v Kasandri pa je, kot zapiše Christa Wolf, "ohranjeno izročilo ene prvih ženskih figur, katere usoda vnaprej kaže, kaj se bo potem, celih tri tisoč let, dogajalo ženskam: da jih bodo spreminjali v objekt" (1989: 80).

Po tem pa je minilo veliko stoletij, preden je bilo posilstvo po zakonu opredeljeno kot kriminalno dejanje (v ZDA, na primer, šele v 70. letih). Za večino držav je še danes značilno, da mora ženska kriminalno dejanje šele dokazati. To pomeni, da mora dokazati, da v spolni napad ni privolila, in še več, ponekod tudi, da se je fizično branila.

Tudi slovenska zakonodaja temelji na binarni opoziciji privolitev/neprivolitev, kar pomeni, da mora ženska dokazati (predvsem s fizičnimi poškodbami na svojem telesu), da se je aktivno branila. Taka logika izključuje uklonitev in zmanjšuje žensko avtonomno odločitev o tem, kakšna bo njena strategija ob nasilnem dejanju. Taka logika ne upošteva, da se posameznica v konkretni situaciji odloči o tem, kako ravnati, da bo utrpela čim manj poškodb in čim manjše nasilje. Dosti žensk se posilstvu namreč ukloni, ker je to najmanjša nevarnost za njeno življenje.

Posilstva se razlikujejo med seboj po formi (individualno, posilstvo dveh

oseb, skupinsko posilstvo), po interpersonalnem kontekstu (osebi se poznata, bežno poznanstvo, sta neznani, ali pa sta v zakonski zvezi) in po spontanosti (načrtovano posilstvo, delno načrtovano posilstvo, nenačrtovano posilstvo, ki je pogosto povezano z alkoholom). Dejanje se razlikuje tudi po tem, ali javnost zanj izve ali ne (prijavljeno, neprijavljeno posilstvo). Mary Koss in Mary Harvey (1991) ločita med neprijavljenim posilstvom, ko se oseba zavestno odloči, da ga iz kakršnegakoli razloga ne prijavi, in tistim neprijavljenim posilstvom, ko oseba ne prepozna dejanja kot kriminalnega in se nima za žrtev.

Evropske statistike dokazujejo, da je večina posilstev storjenih ženskam, ki so stare manj kot 21 let (več kot 50%), in da se po 30 letu starosti možnost posilstva zmanjša. Podobno pa je tudi z povzročitelji, ki so pogosteje stari manj kot 30 let (Schram 1978).

Povezave med posilstvi, rasnimi in nacionalnimi razlikami ter ranljivejšimi skupinami ljudi (fizično in duševno prizadetimi) kažejo, da obstajajo skupine ljudi, ki so pogostejše žrtve nasilja. Ameriška raziskovalka Gail Wyatt se je usmerila v raziskovanje posilstev med posebnimi skupinami ljudi in jih je spraševala po spolnih izkušnjah, ki so jih imeli pred 18. letom starosti, ne da bi privolili vanje, s prijateljem, znancem, sorodnikom, tujcem. Njene primerjave med črnimi afroameriškimi ženskami in belkami v Los Angelesu leta 1990 so pokazale, da je posilstev črnih žensk več kot posilstev belk. Med črnimi ženskami je vsaka četrta poročala o preživetem posilstvu (intervjuvanih je bilo 126 žensk), med belkami pa vsaka peta (intervjuvanih je bilo 122 žensk) (Koss, Harvey 1991: 27). Za ranljivejše skupine ljudi je značilno, da so lahko tudi moški pogosteje žrtve posilstev. Ena od študij iz leta 1986, ki je raziskovala posilstva med ljudmi v psihiatrični instituciji in ljudmi v zaporih, je ugotovila, da je med prvimi 49% pacientk psihiatrije poročalo o posilstvih v instituciji in noben moški. V nasprotju s tem so vse vprašane zapornice poročale o posilstvih v zaporih in 8% vprašanih zapornikov (*cf.* Koss, Harvey 1991: 28). Ameriške primerjalne študije različnih skupin žensk v različnih ameriških državah ugotavljajo, da ima približno 20 odstotkov vprašanih odraslih žensk izkušnjo posilstva po standardizirani definiciji posilstva kot kriminalnega dejanja. Te raziskave so ugotovile, da ima torej vsaka peta ženska izkušnjo posilstva do trenutka v njenem življenju, ko se je odvijala raziskava (*ibid.*: 29).

Vzrokov za to, da moški posiljujejo ženske, je veliko, povezani pa so z določeno stopnjo družbene legitimnosti, ki jo imajo posilstva, saj so izraz spolne neenakosti in sredstvo podrejanja žensk. Številne študije so našle povezavo med družbenimi vrednotami in tolerantnostjo do nasilja, kulturno pogojenimi predstavami o ženskah in moških, manifestiranjem seksualnosti in stopnjo posilstev v določeni družbi (Koss, Harvey 1991; Brownmiller 1988). V nekaterih družbah je kulturno sprejemljivo in del moške stereotipne vloge, da žensko z različnimi taktikami in strategijami sili k spolnemu odnosu. Z agresivnim seksualnim vedenjem je povezana tudi izkušnja spolnih zlorab v otroštvu, saj vpliva na predstavo o tem, kaj je "normalna" seksualnost. To velja tako za ženske kot za moške. Novejše analize zato zavračajo tiste študije, ki so poudarjale pomen ženske obrambe v trenutku napada (kričanje in poskus pobega naj bi odločilno vplivala na nasilneža in na izid napada), saj je vprašanje izida spolnega napada odvisno predvsem od nasilneža in le redko od odpora.

Kako je mogoče tako travmatično izkušnjo integrirati v življenje in tako ne narediti razkola med svojim telesom in miselnim svetom? Ta potencialno travmatičen dogodek je za nekatere bolj travmatičen kot za druge, in nekatere posameznice imajo več mehanizmov za njihovo premagovanje kakor druge.

Posilstvo je totalno dejanje, saj vpliva na telo in na čustva hkrati. Mnoge ženske, ki so posilstvo preživele, so ga opredelile za dogodek osebne katastrofe. Marion Gibson govori o njih takole: "Ena od skupnih značilnosti večine katastrof je, da se dogodijo navadnim ljudem, ko počnejo navadne stvari. Ljudem, ki se peljejo na delo, ljudem na delu, ljudem, ki uživajo v športnem dogodku - ljudem, kot ste vi in jaz" (1991: 9).

S tem pojmom označujemo navadno naravne nesreče, vojne, nacionalistična etnična čiščenja, pa tudi smrtne nesreče in neozdravljive bolezni. Tudi posilstvo je lahko katastrofa, saj mnoge ženske doživijo občutek strahu pred izgubo svojega življenja, obenem pa ima ta dogodek za mnoge ženske dolgotrajne posledice v njihovem vsakdanjem življenju. Nekatere so ga opredelile za veliko osebno krizo, saj vsebuje številne temeljne elemente krize: nepričakovanost, občutek izgube nadzora nad lastnim življenjem, občutek ponižanja, ki je povezano z občutkom stiske in življenjsko ogroženostjo (Parry 1990). Posilstvo je za veliko žensk težka travmatična izkušnja. Travmatični dogodki pa so tisti, ki imajo naravo nenavadnega dogodka, ki vsebujejo močan občutek nevarnosti, saj zamajejo bazično gotovost in občutek varnosti, namesto katerega se pojavijo negotovost, strah in zmedenost. Ljudje, ki preživijo tako emocionalno katastrofo, potrebujejo posebno emocionalno pomoč in podporo, ki jim pomaga v življenje znova vnesti urejenost, varnost in samozaupanje. Potrebujejo tudi ljubezen in skrb. Hkrati pa gre za globoko osebno izkušnjo, na katero vsaka ženska odgovori na svoj način. Za nekatere je to pomemben obrat v življenju, za nekatere globoka travma, za nekatere pa dogodek, ki ne vpliva odločilno na življenje, na njihov odnos do sebe, do drugih, do moških. Posilstvo je za mnoge preživele katastrofičen dogodek, saj je izginilo prepričanje o varnem in dobrem svetu in o tem, da se ženski ne more dogoditi nič "hudega".

Ženska je soočena z izkušnjo, da je v elementarno šibkejšem in ranljivejšem položaju kot moški zaradi svojega biološkega spola. Izkušnja ženske je, da lahko postane žrtev moškega. Tiste, ki preživijo, doživijo poleg občutka globoke izgube tudi spoznanje, da je nasilni vdor, ki je totalen, nekaj, česar ženska ne more preprečiti in kar jo potisne na raven objekta drugega. Travmatični dogodek včasih zahteva zatajitev realnosti, ki se lahko v skrajni obliki manifestira v norosti (na primer po množičnih posilstvih).

Posilstvo je travma, zato se govori tudi o sindromu travme po posilstvu, za katero so značilne različne reakcije. Prva je skrajni psihološki šok, ki nekaterim onemogoči, da bi takoj prijavile posilstvo, temveč naredijo to šele nekaj dni pozneje. Nekatere imajo v tem obdobju občutek, da so umazane, zato se neprestano umivajo in preoblačijo. Druga faza je povezana z dejstvom, da vsaka posameznica, ki je žrtev posilstva, občuti šok v smislu življenjskega strahu in totalne življenjske ogroženosti. Strah jo lahko spremlja dolgo časa in jo navdaja s kontinuiranim občutkom nevarnosti ali ogroženosti, saj je bilo v času posilstva v nevarnosti njeno življenje. Poleg občutka izjemnega strahu pa obstajajo tudi številne druge emocije, jeza, sram, krivda, tesnoba, maščevanje, nemoč, ponižanje. To emocionalno stanje

nekatere opisujejo, da je "vse v redu", in tako manifestirajo racionalno nadzorovano reakcijo, ki ji lahko sledi občutek nemoči, tesnobe in strahu.

Študije, narejene na osnovi intervjujev z ženskami, ki so preživele izkušnjo posilstva, ugotavljajo, da je za prvo fazo samega spolnega napada značilno zanikanje in prepričanje žensk, da se jim ne bo nič zgodilo, saj se jim kaj takega ne more pripetiti. Ko pa se zločin zgodi, je večina žensk pripovedovala o občutkih strahu pred izgubo življenja in o strahu pred smrtjo. Reakcije tistih, ki posilstvo prijavijo, raziskovalke delijo na tiste, za katere je značilno močno izražanje čustev (jok, tresenje) in na tiste, kjer so emocionalne reakcije zastrte z umirjenim in nadzorovanim izražanjem emocij. Značilne so številne somatske in psihosomatske reakcije, od nespečnosti, depresije, strahov in tesnobe, glavobolov, pa do poskusov fizične poškodbe same sebe. Veliko jih po fazi šoka zamenja telefonsko številko, se odseli ali se vrne v družino, iz katere so odšle. Strah, ki je najbolj izrazit v obodobju po posilstvu, pa je značilen praviloma za vse prizadete.

Tiste, ki preživijo posilstvo, pogosto potebujejo ljudi, da jim pomagajo premagati kaos. Ljudje, ki "pomagajo", so lahko družinski člani in članice, prijateljice in prijateji, člani in članice prostovoljnih organizacij in prostovoljci ali profesionalci in strokovnjakinje itn. Človek, ki pomaga drugemu po osebni katastrofi, ni nujno strokovnjak, temveč je lahko vsakdo, ki stoji človeku ob strani, ga posluša, mu daje psihično podporo, občutek varnosti in ga opogumlja. To pomeni, da nismo neprizadeti, objektivni poslušalci in distancirane priče, temveč izražamo svoje sočustvovanje in osebno prizadetost po dogodku osebne katastrofe. Ali, kot poudarja Marion Gibson (1991: 6): "Ko smo v vlogi pomočnikov, zrcalimo čustva tistih, ki so neposredno prizadeti. Edinstvene zahteve, ki jih katastrofa nenadoma usmeri na nas, povzročijo kaos tudi v nas samih. Pojavi se občutek, da smo nevešči in da nimamo znanja. Red se ponovono vzpostavi takrat, ko spoznamo, da so bili naše predhodno učenje in izkušnje pri delu s travmo ustrezni. Svoje veščine moramo prilagoditi tako, da jim dodamo znanje, ki se ga naučimo iz dinamike katastrofe."

Marion Gibson (1991) govori o mehanizmih delovanja v kriznih situacijah, ki jih ima vsakdo, tudi ko je v globoki krizi. Psihološko ravnotežje med stresom in mehanizmi za njegovo preprečevanje je porušeno takrat, ko sta kriza in stres preglobokа in je mehanizmov za njuno ublažitev premalo. V taki situaciji človek potrebuje pomoč. Ko takrat pomagamo ljudem, moramo vedeti, da mehanizmi za ublažitev stresa še vedno delujejo, le da potrebujejo čas, da se prilagodijo na nove in večje zahteve, ki jih je sprožila kriza. Zato je pomembno, da tisti, ki pomaga, najde pri človeku, kateremu pomaga, mehanizme za ravnanje v težki situaciji (coping mechanisms). Kdor pomaga, mora spodbujati prav te človeku lastne mehanizme za delovanje, jih podpirati in se pri svoji pomoči opirati nanje. Nekateri potrebujejo podporo prav v fazi, ko znova iščejo omenjene notranje sile, drugi potrebujejo pomoč tudi, ko jih že najdejo, pa ne zadostujejo, da bi se oseba vrnila v stanje "psihološkega ravnotežja", tretji pa se v stanje pred krizo in stresom ali katastrofo nikoli več ne vrnejo. Veliko jih vse življenje trpi čustveno prikrajšanost, veliko jih stopi na pot duševnega trpljenja in kariere psihiatričnega pacienta. Ko govorimo o pomoči ženskam, ki so preživele posilstvo, mislimo pomoč, ki jo lahko ponudi določena oblika emocionalne socialne podpore v obdobju po dogodku individualne katastrofe.

3.2. Poti iz kaosa

V strokovni literaturi, pa tudi v svetovni književnosti je omenjenih malo žensk, ki so morale po posilstvu pozabiti, potisniti in zavreči identiteto, da bi preživele. Prav tako je malo napisanega o tistih, ki se po posilstvu nikoli več niso počutile tako varne kot prej. Tiste, ki vedo, da je preživeto posilstvo za zmeraj zaznamovalo njihovo življenje, o tem praviloma molčijo. Kako trden pa bo njihov molk, je odvisno od tega, koliko možnosti imajo v določeni kulturi, da o dogodku spregovorijo, in koliko možnosti imajo, da bodo razumljene in da bodo dobile pomoč.

Poti iz kaosa peljejo za večino prizadetih prek predelave travmatičnega dogodka v obdobje po krizi, ki je lahko krajše ali daljše in vsebuje naslednja obdobja: šok, spoznanje, kaj se je zgodilo, sprejetje dogodka, nova prilagoditev glede na preživeto izkušnjo (Gibson 1991; Southgate 1990b). Za prvo obdobje šoka je značilna zelo pogosta otrplost, katere posledica je, da ženske pogosto ne prijavijo posilstva, ne gredo k zdravniku in pozabijo na vse tisto, kar večina žensk ve, da mora storiti (ohraniti oblačila, oditi po zdravniški izvid, pobrati ostanke, ki jih je zapustil storilec). Mnoge se počutijo povsem same in ne občutijo nobene povezave in pripadnosti z drugimi ljudmi. Nekatere v obdobju šoka izgubijo občutek za to, da se to dogaja njim. Druga faza je spoznanje o tem, kaj se je zgodilo, in veliko tistih, ki so verjele, da se posilstvo njim ne more dogoditi, je spoznalo, da se lahko. Včasih pride do obdobja zanikanja, ali za obdobje jeze in agresivnega obnašanja. Tretja faza je obdobje med bolečino spoznanja in med ponovno prilagoditvijo, čas sprejemanja situacije, v katerem je pomembno svetovanje. Oseba je pogosto v obdobju žalovanja in nase naslavlja številna vprašanja, kot na primer: "Zakaj se je to moralo zgoditi meni?"

Zadnja faza je obdobje okrevanja, prilagoditve na situacijo in sprejetje dogodka ter njegovo integriranje v celotni izkustveni svet. Nekateri ljudje ne le preživijo travmo, temveč jo, kot poudarja Marion Gibson (1991: 160) preživijo "triumfirajoče": "To so ljudje, ki so razvili strategije za preživetje. Z bolečino se ukvarjajo v majhnih segmentih, grejo naprej in jo vnesejo v svoje življenje. To so tisti, ki se z bolečino soočijo, vzdržijo v stanju nemoči in vedo, kako najti ravnotežje med samostojnostjo in sposobnostjo, da se obrnejo na druge, ko je to potrebno."

Za vse prizadete pa je pomembno, da se jim omogoči prostor, v katerem se bodo počutile varne, kjer bodo čutile zaupanje, moč, bližino in samozaupanje. Varnost pomeni zaupanje v to, da lahko človek sam sebe brani in zavaruje, pa tudi osnovno zaupanje v to, da mu drugi ne bodo povzročali bolečine, nasilja in izgube.

Iz feministične perspektive in s feministično akcijo so v 70. letih po vsem svetu ustanavljali skupnostne službe za pomoč ženskam, ki so bile posiljene. Filozofija feministično usmerjenih skupnostnih služb je temeljila na štirih poudarkih:

1) na dejstvu, da je posilstvo nevarnost, ki so ji izpostavljene vse ženske in ki je povezana s patriarhalnimi vrednotami;

2) poudarila je pomen emocionalne in fizične travme, ki je posledica tega nasilnega dejanja, in zahtevala, da obstoječe službe ustrezneje odgovarjajo na ta problem in prenehajo institucionalno viktimizacijo;

3) feministična perspektiva je kritizirala obstoječe hierarhično in androcentrično organizirane psihosocialne službe in zahtevala nove, manj centralizirane in

egalitarnejše skupnostne strukture, ki bi temeljile na definiranju problema s prizadete perspektive;

4) poudarjala je pomen nastajanja novih specializiranih skupnostnih služb in zlasti kriznih centrov za posiljene ženske, ki naj bi v obliki svetovalnih služb delovali na individualni ravni, z raziskavami in preventivnimi programi pa na politični.

Najpomembnejše skupnostne službe so postali krizni centri, ki delujejo skupaj z bolnišnično oskrbo in policijsko službo. Med pomembne krizne službe prištevamo tudi telefonsko linijo, ki deluje 24 ur dnevno, kjer dajejo socialno podporo s poslušanjem in različnimi informacijami. Ponekod je obveljala zahteva, da je dobra svetovalka in zagovornica le tista, ki je sama preživele izkušnjo posilstva.

Krizna služba lahko deluje kot svetovalnica, kjer ženska s svetovalko predeluje travmatično izkušnjo. Lahko pa se organizira krizni center, kamor se prizadeta zateče takoj po posilstvu ali pa pozneje in ostane v njem določeno obdobje. Ženske najpogosteje kontaktirajo krizni center zaradi potrebe po tem, da bi s kom govorile, da bi dobile informacije, pravni in zdravniški nasvet, spremljevalko, ki bi šla z žensko k zdravniku, ali pa takrat, ko hočejo narediti anonimno prijavo na policijo.

Prvi krizni centri za pomoč posiljenim ženskam so bili ustanovljeni leta 1970 v približno šestih mestih po ZDA in do leta 1974 je bilo ustanovljenih že 61 skupnostnih kriznih centrov v 27 državah. Nacionalna ženska organizacija (National Organization for Women, NOW) je pomagala iniciirati 136 skupnostnih projektov za preprečevanje posilstev v skupaj 39 državah (Koss, Harvey 1991: 120). Leta 1976 je federativna zakonodaja ustanovila Nacionalni center za preventivno dejavnost in nadzor nad posilstvi (National Center for the Prevention and Control of Rape, NCPCR), ki naj bi financiral raziskovanje, izobraževanje in delo v javnosti na tem področju. Zanimivo je, da je bil NCPCR nameščen v Nacionalnem inštitutu za duševno zdravje (National Institute of Mental Health), kar je pomenilo, da je posilstvo dobilo legitimnost kot kriminalno dejanje, katerega travmatične posledice lahko odločilno vplivajo na duševno zdravje posameznice.

Za bolnišnično oskrbo je pomembno, da je osebje senzibilizirano za vprašanje posilstva in da se je sposobno odzvati na travmatični dogodek. Ženska mora imeti možnost izbrati žensko osebje, ustanova pa mora poskrbeti, da bo medicinski postopek čim manj travmatičen. Podobno morajo tudi na policijski postaji omogočiti žensko policijsko osebje in prilagoditi policijske postopke prizadeti osebi. Čustva prizadete morajo biti razumljena skupaj z razumevanjem travmatičnega dogodka in se zato nanje ne sme odgovoriti z medikalizacijo, temveč s psihično podporo in opogumljanjem, ki bo vrnilo ženskam samozavest in zaupanje vase.

Skupnost pa mora odgovoriti tudi na dejanje povzročiteljev. Eden od možnih odgovorov je preventivno delo z ženskami kot potencialnimi žrtvami nasilja in z moškimi kot potencialnimi storilci. Prvo vsebuje znanja o varovanju in samovarovanju, o različnih strategijah in mehanizmih za izogibanje napadov, in hkrati razširja znanja o tem, kako je dejanje posilstva povezano s spolnimi stereotipi in s predstavami in ženskem in moškem ravnanju in ženski in moški seksualnosti. Delo s potencialnimi storilci pa je povezano z učenjem o izvorih spolnega nasilja, o tem, kako se počuti žrtev ob napadu in kako ravnati z lastnim nasiljem.

Pomembno je o tem govoriti pogosteje in bolj javno, saj posilstvo ni le dogodek posameznice ali interakcija med povzročiteljem in prizadeto, temveč je

posledica določenih kulturnih izkušenj, učenj in okolij.

3.3. Posilstva v vojni in prizadete v begunskih centrih

Posilstva so bila v vseh vojnah taktika sovražnikovega bojevanja, ko je stopil na nasprotnikovo ozemlje. Zasedba ozemlja je bila simbolno dokončana takrat, ko so moški posilili tudi ženske poražencev. Tako so markirali moško dominacijo. V I. svetovni vojni so ohranjeni dokumenti množičnih posiljevanj, ki jih je nemška vojska leta 1914 izvajala po zasedbi Belgije kot namerno taktiko (Brownmiller 1988). S konca 30. let in iz druge svetovne vojne je znano množično posiljevanje Židinj, množična posilstva, ki so ga izvajali japonski vojaki v kitajskem mestu Nanking in jih (do leta 1945) cenijo na okoli 200 tisoč, ustanavljanje institucionaliziranih taboriščnih bordelov, kjer so morale biti ženske pod grožnjo smrti pripravljene na vsakodnevne ritualne prihode sovražnikovih vojakov. Posiljevali pa so tudi ruski zavezniški vojaki, ki so na primer množična posilstva v Berlinu izvajali kot posebno metodo povračila in maščevanja. Pakistanski vojaki so v devetmesečni vojni z Bangladešem posilili več kot 200 tisoč bengalskih žensk, večinoma muslimank, od katerih jih je 25 tisoč zanosilo (Brownmiller 1988: 76-80). Veliko se jih je znašlo v zavetiščih za žrtve posilstev, saj jih možje in očetje, zvesti islamu, niso več sprejeli v družino. Ameriška vojska je posiljevala v Vietnamu in Koreji ter tako strahovala domačinsko prebivalstvo. V zalivski vojni so Iračani posilili okoli 5000 Kuvajtskih žensk; večino so njihovi možje pozneje zavrgli. Skope informacije, ki prihajajo o množičnih posilstvih v Bosni in drugih področij nekdanje Jugoslavije, kažejo na to, da so posilstva del uradne vojne, ki pa so zavita v propagandno-informacijski molk (glej izjave prizadetih: Posiljevanje je del politike, *Delo* 21. dec. 1992, s. 5; Vergewaltigung als Waffe in Menschenrechte sind Frauenrechte, *Stern*, št.49, 1992, ss. 21-28). Po mednarodnih ocenah je bilo doslej v Bosni in Hercegovini posiljenih več kot 60 tisoč deklic in žensk.

Ker muslimanski nauk moškim prepoveduje, da bi šli v posteljo z žensko, ki jo "oskruni" drugi moški, in obenem zapoveduje, da se očetje takih hčera sramujejo, se mora veliko žrtev odseliti od doma ter v zavrženosti živeti s svojo sramoto. Ženske so torej dvojno prizadete, kot objekt posilstva in kot objekt šovinistične religiozne ideologije. To iracionalno dejanje mož in očetov je mogoče pojasniti le z naravo samega posilstva. Gre torej za akt podreditve, potlačitve, ki jo moški posiljenih žensk dojemajo kot lastni poraz in sramoto, in s tem znova dokazujejo to, kar vztrajno zanikajo: da je ženska lastnina, ki igra menjalno vlogo med samimi moškimi. Ženska je tisti simbolni predmet, prek katerega komunicirajo moški med seboj, ko govorijo v jeziku penetrativne ideologije, ki zapoveduje, da prav ti moški, ki zavržejo posiljeno žensko, posiljujejo na ozemlju, kjer so zmagovalci. Susan Brownmiller to ilustrira takole: "Dejansko si moški po navadi vzamejo k srcu posilstvo "svojih žensk" le kot del svojega moškega trpljenja ob porazu. Ta egocentrični odnos je deloma celo pravilen. Poleg pristne, človekove skrbi za žene in hčere, ki so jim blizu in drage, je posilstvo, ki ga izvrši zmagovalec, neovrgljiv dokaz stanja moške impotence premaganca. Obramba žensk je bila dolgo znak moškega ponosa, enako, kot je bilo lastništvo nad ženskami znak moškega uspeha. Posiljevanje, ki ga izvršijo zmagovalni vojaki, poruši vse preostale iluzije moči in

lastnine moških premagane strani. Telo posiljene ženske postane ceremonialno bojišče, paradna steza zmagovalčevega pozdrava zastavi. Dejanje, ki je izvršeno nad njenim telesom, je sporočilo moškega moškemu - živ dokaz zmage enega ter neuspeha in poraza drugega" (*ibid.*: 41).

Položaj muslimanskih žensk je podoben položaju bengalskih žrtev posilstva v sedemdesetih letih in kuvajtskim v devetdesetih, ki so bile pogosto izgnane iz vasi. Moški, ki jih zavržejo, jim s tem naložijo krivdo samega posilstva in jim tako poleg trpljenja in sramu naložijo tudi breme totalne odgovornosti. Tako postanejo prizadete implicitno tudi krive za moško taktiko vojskovanja. Ker je glavna naloga nacionalističnih vojn prav narodno podjarmljenje, pomeni podreditev sovražnikovih žensk dejansko podreditev in ponižanje tistih, ki narod reproducirajo in "vzgajajo". Največ, kar lahko takrat naredijo njihovi moški, je, da preprečijo rojevanje sovražnikovih sinov. Kot dokumentira Susan Brownmiller, je v Bangladešu pet tisoč žensk opravilo splave brez medicinske pomoči, z različnimi domačimi metodami, tudi s strupom za podgane (*ibid.*: 80). Vprašanje pravice do izbire se spet pokaže kot zgolj politični in ne moralni ali verski problem.

Marsikatera, ki je preživela množična posilstva, je danes begunka v begunskem zbirnem centru, katerega politika je praviloma taka, da jih izključuje iz domačinskega naroda, in hkrati etnocentrična, ko gre za spoštovanje in spodbujanje kulturnih vrednot in vzorcev obnašanja begunk in beguncev (od pripravljanja hrane do obredov zdravljenja in žalovanja). Biti begunka/begunec postane totalno družbeno dejstvo, ki zakrije vse druge identitete.

Če se na tem mestu omejim le na razmišljanje o tem, kakšna je travma posilstva današnjih begunk, se moram ustaviti najprej pri zapletenosti izgube. Biti begunka/begunec pomeni doživljati izgube, kot so izgube domovine, osebne lastnine, najosebnejših predmetov, izgubo znanega okolja, socialnih vezi in socialne mreže, izgubo kulture in tradicije, socialnega statusa in neke samoumevne emocionalne podpore, ki jo ima večina ljudi v domovinski kulturi. Biti begunka, ki je preživela množična posilstva, pa poleg naštetih izgub pomeni izgubo osebne integritete, izgubo emocionalne pripadnosti, pomeni občutke krivde in sramu. Še več, lahko pomeni tudi popolno izgubo družine, ki je preživela z njo, moža, otrok, staršev. Njen status matere, žene in hčerke ni več enak njenemu statusu pred zločinom. Posiljena ženska je v muslimanski kulturi ožigosana in izločena.

Osebje, ki dela v begunskih centrih, ima pogosto razvite številne obrambne mehanizme, s katerimi se brani, da bi videlo vprašanje posilstev ali omogočilo varen prostor, v katerem bi lahko prizadeta o tem spregovorila. Take obrambne mehanizme so antropologinje pogosto opazile med osebjem, ki je delalo z begunci iz Afrike; med njimi je vladalo prepričanje, da "Afričani ne občutijo bolečin" in da "niso prizadeti ob smrti otroka, saj so tega tako ali tako navajeni".

Eden od razlogov za tako ravnanje je prav gotovo v tem, da je posilstvo tabuizirana tema tako za prizadete begunke kot za strokovno osebje ali prostovoljke v zbirnih centrih. Pravijo, da lahko Muslimanke govorijo o največjih strahotah, ki so jih preživele in videle, o trpljenju svojih mož, prijateljev in sorodnikov, le o izkušnji lastnega posilstva molčijo. Njihov molk je posledica socializacije, položaja ženske v muslimanski kulturi, odnosa do lastnega telesa in naučene pokorščine, ko gre za vprašanje moških pravic do žensk nasploh, pa tudi posledica molka in

zanikanja osebja v begunskih centrih, medijev in večinske kulture. Molčati o preživetem posilstvu je torej kulturni vzorec in kulturna prilagoditev hkrati, je najsprejemljivejši način reagiranja na moško podjarmljenje ženskega telesa.

Nekatere pa so o preživetem posilstvu govorile in v begunskih taboriščih med seboj delile osebne zgodbe ter opravljale različne rituale zdravljenja travme (pogovori, pripravljanje hrane in delitev hrane med seboj, medsebojna skrb, iskanje medijev za obvestitev mednarodne javnosti ipd.).

Antropološka perspektiva nas je naučila pozornosti na kulturne razlike, kar zahteva tudi razumevanje tega, na kakšen način različne kulture manifestirajo občutke hudega trpljenja in stresa ter kakšen je njihov stil reševanja težkih življenjskih situacij.

Za tisto, ki je preživela množična posilstva, življenje ne bo nikoli več tako, kot je bilo prej, in človeku, ki je v vlogi "pomočnice", ostane ob tem kaj malo besed. Še manj pa ostane idej za izumljanje novih rešitev. Ostati na tej točki, iz nje razumeti nekaj o kulturi prizadete in o tem, kakšni so mehanizmi nje same za lastno zdravljenje, je najboljša rešitev. To prav posebno obmolčanje vključuje vzpostavljanje odnosa varnosti in varne navezanosti, gotovosti. Vključuje socialno podporo, poslušanje in opogumljanje prizadete, da izrazi jezo in gnev nad posiljevalci, žalost nad izgubo in bolečino, sram in občutke krivde, pa tudi spodbujanje za notranjo pomiritev in uporabo tistih notranjih potencialov in zunanjih mehanizmov podpore, ki ji bodo pomagali h kreativnemu preživetju. Vse to so ravnanja zagovornice. Biti zagovornica pa mora po mojem mnenju postati ena od temeljnih značilnosti socialne delavke, če hočemo imeti kvalitetne socialne službe.

Literatura:

K. BAŠIČ, M. ŠTRIKER (1990): Družinsko nasilje in žrtev v njem. Seminar Nasilje nad žensko - zlasti v družini, Ljubljana.

K. BERGDOLL, C. NAMGALIES-TREICHLER (1987): Frauenhaus im laendlichen Raum. *Schriftenreihe des Bundesministers fuer Jugend, Familie, Frauen und Gesundheit*, Verlag Kohlhammer, Band 198, Stuttgart/Berlin/ Koeln/ Mainz.

S. BROWNMILLER (1987): *Proti naši volji*. KRT, št.45, Ljubljana.

R. BURGARD (1985): *Misshandelte Frauen: Verstrickung und Befreiung*. Beltz, Weinheim und Basel.

R. BURGARD (1988): *Mut zur Wut; Befreiung aus Gewaltbeziehungen*. Orlanda Frauenverlag, Berlin.

G. ČAČINOVIČ VOGRINČIČ (1992): *Psihodinamski procesi v družinski skupini*. Biota, Ljubljana.

M. ČONČ (1993): Preprečevanje zlorabe otrok v letu 1992. Ljubljana, tipkopis, 6 str.

E. R. DOBASH, P. DOBASH, P. Rusell (1992): *Women, Violence and Social Change*. Routledge, London.

M. DOBNIKAR (1991): Nasilje nad ženskami kot oblika socialne kontrole. V: Ženska-Politika-Družina, *Časopis za kritiko znanosti*, št. 136/137, Ljubljana, pp. 138-142.

E. DRIVER, A. DROISEN (1989): *Child Sexual Abuse*. Feminist Perspecitve. MacMillan, London.

U. ENDERS (1989): *Sexueller Kindesmissbrauch und Jugendhilfe*. Der Minister fuer Arbeit, Gesundheit und Soziales des Landes Nordrhein-Westfalen, Duesseldorf.

L. T. GARY (1991): Feminist Practice and Family Violence. V: Bricker-Jenkins, Mary, Hooyman, Nancy R., Gottlieb, Naomi: *Feminist Social Work Practice in Clinical Settings*. Sage, London, pp. 19-33.

M. GIBSON (1991): *Order from Chaos; Respodning to Traumatic Events*. Venture Press, Birmingham.

J. GORMAN (1992): *Out of the Shadows*. MIND campaigns for women's mental health, London.

S. HAFFNER (1976): *Gewalt in der Ehe*. Klaus Wagenbach, Berlin.

L. JEREBIC, I. JEREBIC (1992): Analiza dejavnosti materinskega doma v letu 1991. Slovenski Karitas, neobj. poročilo.

A. KIKELJ (1985): Socialno skrbstvo med NOB in v povojni izgradnji (1940-1950). Raziskovalno poročilo *Socialna politika in socialno delo v samoupravni socialistični družbi*, Univerza Edvarda Kardelja, Višja šola za socialne delavce, Ljubljana.

M. P. KOSS, M. R. HARVEY (1991): *The Rape Victim; Clinical and Community Interventions*. Sage Library of Social Research 185, Newbury/London.

E. LEACOCK (1983): Položaj žene u egalitarnom društvu-implikacije po društveni razvoj. V: *Antropologija žene*, Žarana Papić, Lydia Sklevicky ured., Prosveta, Beograd.

I. LENZ, U. LUIG (ur.) (1990): *Frauenmacht ohne Herrschaft. Geschlechterverhaeltnisse in nichtpatriarchalischen Gesellschaften*. Orlanda Frauenverlag, Berlin.

E. LUPRI (1990): Harmonie und Aggression. Ueber die Dialektik ehelicher Gewalt. *Koelner Zeitschrift fuer Soziologie und Sozialpsychologie*; Nr.3, Opladen pp. 474-502.

A. MILLER (1979): *Das Drama des begabten Kindes*. Suhrkamp, Frankfurt a. M..

A. MILLER (1981): *Du sollst nicht merken*. Suhrkamp, Frankfurt a. M..

I. OSTNER, B. PIEPER (ur.) (1980): *Arbeitsbereich Familie*. Frankfurt, New York: Campus.

G. PARRY (1990): *Coping with Crises*. The British Psychological Society and Routledge, Leicester/London.

G. PASCALL (1991): *Social Policy; A feminist Analysis*. Routledge, London/New York.

A. PUHAR (1980): *Prvotno besedilo življenja*. Globus, Zagreb.

S. RICHARDSON (1991): The Continuum of Disclosure. V: *Child Sexual Abuse: Whose Problem?* Venture Press, Birmingham, pp. 65-81.

S. RICHARDSON, H. Bacon (ur.) (1991): *Child Sexual Abuse: Whose Problem?* Venture Press, Birmingham.

J. RIJNARTS (1988): *Lots Toechter. Ueber den Vater-Tochter-Inzest*, Claasen, Duesseldorf.

F. RUSH (1988): *Das bestgehuetete Geheimnis*. Berlin, Orlanda Verlag.

D. D. SCHRAM (1978): Rape. V: CHAPMAN, Jane Roberts, GATES, Margaret (edit.): *The Victimization of Women*. Sage, London, pp. 53-79.

V. SINASON (1992): *Mental Handicap and the Human Condition; New Approaches from the Tavistock*. Free Association Books, London.

J. SOUTHGATE (1990a): Skriti otrok v nas. V: *Psihološke pravice otrok*, ur. Zoran Pavlović, Društvo psihologov Slovenije, Ljubljana, pp. 80-90.

J. SOUTHGATE (1990b): Toward a Dictionary of Advocate based Self Analysis. *Journal of the Institute for Self Analysis*, London, Vol 4, No.1, pp. 47-57.

J. SOUTHGATE, K. WHITE (1990): Clinical Application of Little Caretaker Self to Mourning. *Journal of the Institute for Self Analysis*, London, Vol. 4, No. 1, pp.42-47.

R. STEINHAGE (1989): *Sexueller Missbrauch an Maedchen*, Hamburg.

C. THUERMER ROHR (1987): *Frauen in Gewaltverhaeltnissen*. Koeln.

S. TREVILLION (1992): *Caring in the Community. A Networking Approach to Community Partnership*. Longman, Essex.

V. TURK, H. BROWN (1992): *Sexual Abuse of Adults with Learning Disabilities. Results of a Survey carried out by the University of Kent 1989-1990*. razisk. poročilo, Univ. of Kent.

L. G. UCKO (1991): Who's Afraid of the Big Bad Wolf? Confronting Wife Abuse through Folk Stories (*Social Work*, No. 5, Vol. 36, pp. 414-419.

M. WALKER (1990): *Women, Therapy and Counselling*. Open Univ. Press, Buckingham.

M. WALKER (1992): *Surviving Secrets; The experience of abuse for the child, the adult and the helper*. Open Univ. Press, Buckingham/Philadelphia.

G. WATSON (1989): The Abuse of disabled children and young people. V: ROGERS, Wendy Stainton, HEVEY, Denis, ASH, Elizabeth, *Child Abuse and Neglect. Facing the Challenge*. The Open University, London.

K. WHITE (1990): The little caretaker self. *Journal of the Institute for Self Analysis*, Vol. 4, No. 1, London, pp. 38-42.

C. WOLF (1989): *Kasandra*, Obzorja, Maribor.

D. ZAVIRŠEK (1993): *Ženske in duševno zdravje. O novih kulturah skrbi*. Visoka šola za socialno delo, Ljubljana.

Bernard Stritih

Socialno delo z ljudmi, ki imajo probleme v zvezi z alkoholom

V socialni politiki in socialnem delu se vedno znova zastavlja vprašanje, kako razmejiti uživanje alkoholnih pijač kot sestavino naše vsakdanje kulture in naše blaginje od takega uživanja alkoholnih pijač, ki pomeni zlorabo in pelje v odvisnost. Drugo pomembno vprašanje je, kakšni so vplivi uživanja alkoholnih pijač in zlorabe alkohola, kako daleč segajo posledice odvisnosti od alkohola. Menim, da to niso le akademske in teoretske dileme, ampak vprašanja, ki imajo usodne posledice za posameznike, družine in tudi družbene institucije.

Najbrž je res, da ne moremo ločevati porabe in uživanja alkoholnih pijač od raznih vrst njihove zlorabe. Pa vendar lahko oboje razlikujemo in načrtujemo dejavnost družbenih ustanov tako, da bomo to razlikovanje upoštevali kar se da pametno in inventivno. Sicer se bo še dogajalo, da bomo nemalokrat priča dejavnostim, ki so kontraproduktivne in namesto zmanjševanja problemov peljejo k poslabšanju stanja.

Čeprav lahko mirno rečemo, da sodi področje zdravljenja in rehabilitacije alkoholikov med dejavnosti, ki so se v zadnjih dveh desetletjih najbolj uspešno razvile, moramo priznati, da je pri vsem tem socialno delo ostajalo ob strani. Poznam več socialnih delavcev, ki so se usposobili za delo pri zdravljenju in rehabilitaciji alkoholikov, poznam njihovo uspešnost in priznavam, da so mnogi od njih v vrstah socialnih delavcev v prvih vrstah tako po znanju kot tudi po osebni zavzetosti in moralno-etični opredeljenosti. Vendar bi večino teh dejavnosti postavil na rob psihiatrije; kot da gre za nekakšne "delavce v tujini", se pravi, da so ti socialni delavci večinoma sprejeli drug jezik, da se ravnajo po pravilih in etičnem kodekstu druge stroke ipd. Tako kot naši delavci v tujini naenkrat ne razumejo več tistih, ki delajo doma, tudi socialni delavci, ki so se usmerili na področje alkoholizma, zelo pogosto izgubijo možnost komuniciranja z drugimi socialnimi delavci, s tem pa izgubijo tudi možnost vplivanja na hitrejši razvoj socialnega dela nasploh.

Posebna ovira v komuniciranju so nekatera stališča, ki so na področju zdravljenja alkoholizma povsem nasprotna kot sicer v socialnem delu in socialni politiki. V referatu nameravam osvetliti nekatere dileme z vidika sistemske teorije; na ta način bi želel prispevati k večji gibčnosti v medsebojnem komuniciranju ter k oblikovanju načel in metod socialnega dela na področju alkoholizma.

Prvi kamen spotike je gotovo že vprašanje vzrokov za zlorabo alkoholnih pijač in alkoholno odvisnost kot eno od oblik te zlorabe. Pri nas se je v povojnem obdobju uveljavilo stališče o prevladujočem pomenu družbenih vzrokov za zlorabo alkohola. Družbeni in družbenoekonomski vzroki za zlorabo alkohola segajo po teh pogledih od iskanja ekonomskih dobičkov pri proizvajalcih in prodajalcih

alkohola do raznih oblik pomanjkanja in družbenih krivic, ki tarejo delavski razred, vplivajo na občutek brezperspektivnosti življenja ter silijo posameznike in družine, da posegajo po alkoholu. Taka stališča so se izgubila v pozabo zaradi vedno novih bolečih spoznanj o širjenju alkoholizma v vseh slojih sodobne kapitalistične družbe, zlasti pa zaradi podatkov o širjenju alkoholizma v vseh družbenih skupinah socialističnih družb.

Kolikor že je navedena teza o družbeni vzročnosti alkoholizma neutemeljena in v nasprotju z dejstvi, je bil vpliv takega mišljenja na razvoj doktrine socialnega dela močan in je povsem paraliziral vsako razvojno delo na tem ožjem področju.

Posledice dogme o družbenih vzrokih alkoholizma so povsem paradoksne, saj definicija alkoholizma kot posebnega področja socialne problematike sploh ni bila mogoča. Tako npr. dr. B. Gašić piše: "Sindrom alkohole odvisnosti kot najmnožičnejše toksikomanije je eden od najresnejših problemov sodobne socialne medicine." Nobene strokovne avtoritete s področja socialnega dela ne poznam, ki bi s podrobno vehemenco zagovarjala stališče, da je alkoholna odvisnost skupaj z družinskimi in skupnostnimi problemi, ki se z njo povezujejo, eden od najresnejših problemov sodobnega socialnega dela. Pri tem seveda izvzemam socialne delavce, ki delajo na področju alkoholizma - ker zastopajo predvsem terapevtsko doktrino, dosti premalo pa se govori, kaj in kako delati, kadar postopek ne pomeni zdravljenja. Tako tudi Gašić piše naprej: "Lahko rečemo, da so tako imenovani socialni simptomi (družinski idr.) v naši populaciji resnejši in alarmantnejši problemi od zdravstvenih, to je dejstvo, ki ga premalo poznam in ga v praksi često zanemarjamo" (Gašić 1978:17).

Alkoholizem kot ena od odvisnosti ali zasvojenosti ljudi

Problem zlorabe alkoholnih pijač je zelo kompleksen. Večina strokovnjakov se strinja z mnenjem, da alkoholna odvisnost najbolj otežuje smotrno uporabo alkohola v okviru kulturnih vrednot. In kaj je bistvo odvisnosti? Znani zdravnik je pred leti razložil poslušalcem radia, da se človek, ki ni nagnjen k alkoholizmu, napije le enkrat, kajti za vedno si zapomni glavobol, ki sledi pijanosti. V jeziku sistemske teorije ali kibernetike bi to pomenilo, da v primeru zasvojenosti ne deluje mehanizem povratne sprege, kar pomeni, da informacije o posledicah in učinkih določenih dejanj ne pridejo do tistih psiholoških struktur, kjer nastaja odločitev za pitje alkoholne pijače.

Odpirata se še dve vprašanji. Kaj pri nekaterih preprečuje normalno delovanje povratne sprege? Ali lahko govorimo o stalnih okvarah, ali lahko ugotovimo, da so določeni karakterni tipi posebej občutljivi za take okvare? Kaj povzroča okvare? Ali so ljudje, pri katerih mehanizem povratne sprege deluje zadovoljivo, res celo življenje varni pred alkoholno zasvojenostjo? Priznati moramo, da za večino navedenih vprašanj nimamo enoznačnih odgovorov. Po mojem mnenju so zlasti vznemirljive razlike med pojavi alkoholne zasvojenosti pri moških in ženskah. Pri alkoholizmu žensk je skoraj pravilo, da se zasvojenost razvije pri tistih, ki dolga leta niso kazale nobenih takih nagnenj in so pitje z lahkoto nadzorovale, ko pa so doživele težjo izgubo, se je nenadoma pričela razvijati odvisnost od alkohola.

V zvezi s splošnimi problemi odvisnosti naj navedem še nekaj misli enega

največjih antropologov polpretekle dobe Gergoryja Batesona. Leta 1985 je Mary Catherine Bateson izdala knjigo, v kateri je zbrala vrsto neobjavljenih rokopisov svojega očeta. V zvezi s problemom odvisnosti je zapisal: "To je eden velikih problemov, na katerem so se dvigale in padale civilizacije. O tem problemu ne vemo še skoraj ničesar, kar bi zdržalo formalnologično kritiko." Bateson meni, da so pojavi odvisnosti nedvomno sistemske narave. Problem alkoholne odvisnosti primerja z drugimi oblikami odvisnosti, ki niso v našem svetu nič manj navzoče in so lahko prav tako ali pa še bolj usodne. To so odvisnosti od raznih drugih psihotropnih drog, odvisnost od določenih prehrambenih navad, odvisnost od dela, odvisnost od standarda; na ravni državnih sistemov se, kot kaže, razvija odvisnost od nenehne gospodarske rasti in odvisnost od oboroževanja.

Za vse oblike odvisnosti je značilno, da obstaja neka potreba (po hrani, varnosti, udobju, razvedrilu...). Druga nepogrešljiva sestavina procesa, v katerem se razvija odvisnost, pa je "nekaj, kar je videti kot rešitev, kar pa v resnici veča potrebo." Problem se stopnjuje, ker posameznik, skupine ali kar cela civilizacija ne more sprevideti, da je pot (rešitev) napačna in da namesto k zadovoljitvi potrebe vodi le k njenemu stopnjevanju.

Bateson govori o tem, da ljudje v naši kulturi razvijajo sposobnost dolgočasenja. Bolj se skušamo izogniti dolgočasju, bolj preži na nas; zato si urejamo življenje tako, da nas vsak trenutek spremljajo glasba, časopisi, televizija...

Odvisnost se razvija tam, kjer namesto negativne povratne sprege začne delovati pozitivna. To pomeni, da se z zadovoljevanjem "potrebe" (ki ni prava) vedno hitreje veča lakota (pohlep); da se "potreba" veča tem hitreje, čim več zadovoljitev človek dobi.

Po tej logiki bi bilo pomembno, da človek, skupina ali družba spozna svojo ujetost. Bateson meni, da za odločilen (potreben) preobrat to ni dovolj. "Druga stvar, ki jo človek verjetno potrebuje, je katastrofa, to, čemur 'anonimni alkoholiki' pravijo 'udarec ob dno' - nekega jutra se moraš zbuditi v obcestnem jarku ali izgubiti službo. In če katastrofa, ki si jo doživel, ne pelje k spremembi, to pomeni, da potrebuješ hujšo katastrofo. Vendar konfrontacija in boj z odvisnostjo nista koristna, ker povečujeta razcep med razumom in telesom, podžigata boj med njima. To imam za 'strašno past'," je napisal Bateson.

Naprej navaja primer oboroževalne tekme. Kljub strašnim katastrofam, ki so se dogodile v našem stoletju, še vedno vidimo poroštvo za večjo varnost le v hitrejšem oboroževanju. O oboroževalni tekmi med supersilama pravi: "Trenutno vsaka poteza, ki jo napravimo kot poiskus, da bi dosegli večjo varnost zase, pospešuje oboroževalno tekmo na njeni poti v pekel."

V gornjem citatu je še zlasti pomembna beseda "zase". Problem bi lahko pričeli reševati le, če bi presegli dvojnost (dualizem - nepomirljivo nasprotje) ali razcepljenost, iz katere raste problem. Torej - če bi bili sposobni spregledati, da je vojna nevarnost skupni problem. V primeru raznih oblik telesne odvisnosti je najbrž osnovno vprašanje, kako priti do občutka, je resnična blaginja mogoča le takrat, kadar opustimo dualizem med telesno in duševno sfero. Morda to ljudje slutijo, spodnese pa jih ravno pri tem, ko poskušajo doseči to "pomiritev" na način, ki morda le za las zgreši svoj cilj in namesto k preseganju dualizma vodi k občasni ali stalni dominaciji enega aspekta nad drugim.

V nadaljevanju tega sestavka Bateson spregovori tudi o potrebi po učenju. Vendar tu ne gre za to, da bi eni ljudje učili druge, kako naj živijo, niti za to, da bi ena država učila drugo, kako naj si zagotavlja varnost. Batesonova razlaga potrebe po učenju je zelo abstraktna, četudi zveni zelo enostavno. Gre za to, kako se človek lahko nauči "učiti se" na nov način; gre za to, kako se človek lahko nauči učiti se zaznavati povratne informacije o učinkih svoje dejavnosti.

Če hočete, da boste kot ljudje in strokovanjaki kdaj storili kaj koristnega v zvezi s katerokoli odvisnostjo, morate najprej odpreti oči. Morda boste lažje videli ves obseg in mnogovrstnost pojavov, ki tvorijo alkoholno odvisnost, če boste skušali iskati koristne plati uživanja alkohola. Prehitro postavljanje vprašanja ZAKAJ le odvrača pozornost od tega, kar se dogaja. Enako velja za moralne obsodbe; dobro je vedeti, kako mogočne in nepremagljive nasprotnice so odvisnosti, dobro je vedeti, koliko nesreč in trpljenja je povezanega z eno ali drugo odvisnostjo, a kdor misli, da ima pravico do obsodbe drugih, naj si vse skupaj rajši pobližje ogleda. Morda bo v kakšnem kotu svoje duševnosti vendarle našel zanemarjen potencial za doživljanje globlje tragičnosti življenja, s tem pa se mu morda odprejo tudi novi pogledi na vprašanja smisla trpljenja in smisla življenja.

J. Schenk meni, da moramo pri razmišljanju o problemih alkoholizma upoštevati dejstvo, da je alkohol ena od bistvenih sestavin naše kulture in civilizacije. Avtor opozarja na drugačnost stališč do drugih drog in celo do tobaka v primerjavi s prevladujočimi stališči do alkohola. S tem je povezana tudi nemoč vseh sodobnih držav glede nadzora in omejevanja alkoholnih pijač v določenih okoljih (delo, promet...) in za določene rizične skupine prebivalcev (otroci, mladina, noseče matere, starostniki).

G. Bateson meni, da se moramo ravno v zvezi z vprašanji alkoholizma zavedati, da ni mogoče rešiti gozda na ta način, da diagnostično ocenimo vsako drevo posebej in potem pripravimo za vsako drevo poseben program, kako ga negovati. Lahko si predstavljam, da bi ravno množica agronomov, biologov in raznih pomočnikov dodobra pogubila vso podrast in še bolj oškodovala sožitje mnogih rastlin in živali v ekološkem sistemu, ki ga imenjujemo gozd. Zdi se, da na področju obravnave in zdravljenja alkoholizma veljajo podobni odnosi. Bateson je eden od avtorjev, ki ustvarjajo novo predstavo, po kateri enota preživetja ni posameznik, ampak osnovne socialne celote, ki so eksocialni sistemi in sestavljajo socialno okolje, v katerem lahko posameznik najde za sebe smiselno dejavnost in delo.

V zvezi z alkoholizmom in teorijo sistemov si ob posameznih konkretnih primerih večkrat prikličem v zavest zasnovo ali scenarij igre "alkoholik", kakor jo je formuliral E. Berne. Avtor predpostavlja, da v tej igri lahko srečamo vsaj pet različnih vlog, ki so lahko porazdeljene celo med večje število oseb, lahko pa ena oseba izmenično prevzema tudi več vlog:

1. ta, ki pije,
2. preganjalec,
3. rešitelj,
4. dobavitelj,
5. ravnodušni opazovalec.

Menim, da pride do ekscesnih pojavov takrat, ko sistem uide izpod nadzora ali podivja. Do tega pa lahko pride zaradi zelo različnih dejavnikov. Izvor

odločilnih impulzov - motenj - je lahko zunaj sistema, lahko pa pri kateremkoli sestavljenem delu.

Bateson pravi, da si ne moremo zamisliti treznosti brez pijanosti. Torej teh dveh stanj tudi ne moremo razdvajati.

Za sodelovanje vsakega sistema je pomembna mreža komunikacijskih poti, ki poleg govornih komunikacij obsega telesni govor v najširšem smislu; v mreži nikakor ne potekajo le komunikacijski impulzi, ki prihajajo iz zavestnih struktur vključenih posameznikov, ampak imajo velik pomen tudi sestavine nezavednega.

Spreminjanje predstav o naravi alkoholne odvisnosti

Bateson meni, da je pomembno, kako mislimo o našem načinu duševnega delovanja in kakšne predstave imamo. Misli in predstave o mišljenju ter medsebojni komunikaciji lahko proizvajajo motnje in s tem same sebe potrjujejo.

To še zlasti velja za vsakdanje ločevanje med duševno in telesno sfero; tako ločevanje je lahko izhodišče osebne drame, ki je v bistvu podobna poskusu, da bi človek sam sebe za lase potegnil navzgor. Taka dvojnost se mora izteči v prazno, vendar se lahko človek pri tem poškoduje in povečuje paradoksnost medsebojnih komunikacij v smislu dvojne vezi ("double bind"), s tem pa lahko ustvarja razmere, ki so ugodne za ekscesivno pitje alkohola. Naj ponazorim to abstraktno zapovrstje misli s preprostim primerom. Recimo, da žena sumi, da je mož nagnjen k pitju (morda ima slabe izkušnje iz lastne družine), in misli, da je bolje, če moža opozarja na nevarnost; mož upošteva njen strah in se bolj ali manj drži načel treznega življenja, priložnostno pitje pa prikrije. Ko žena to slučajno zve, začuti potrebo po tem, da nadzoruje moža, hkrati pa poišče zavezništvo potencialnega rešitelja - socialnega delavca. Lahko si mislimo, da s tem verjetnost ekscesnega pitja veča in ne manjša. Mogoče si je predstavljati, da v takem primeru alkohol kaj lahko postane predmet sporov in da v zvezi z alkoholom letijo očitki v vse smeri. Gotovo, da alkoholizem enega ali drugega partnerja nikakor ni nujno in edino mogoče nadaljevanja takega stanja; menim, da si lahko zamislimo še bolj tragične oblike nadaljevanja in da jih v realnem življenju tudi srečujemo.

Za terapevtsko delo na področju alkoholizma je pomembno definirati tiste tipe alkoholizma, pri katerih se domneva, da je posameznik izgubil nadzor nad uživanjem alkoholnih pijač, tako da se ne more zaustaviti pred nastopom akutne opitosti. O izgubi nadzora lahko govorimo že v *stadiju beta*, ko se posameznik ne more izogniti raznim neugodnim posledicam, ker se ni mogel ustaviti, ko je pričel s pitjem - sicer pa alkoholik beta ni odvisen od alkohola, se pravi, da lahko ostaja cele dneve trezen. Odvisnost (psihološka in telesna) naj bi nastopila v *stadiju gama;* v tem stadiju postane alkohol sestavnina vsakdanjega življenja. Življenje ljudi se postopoma spremeni, alkohol ima pomembno (osrednje) mesto, glede na pivske navade se spreminjajo odnosi v družini, potek dneva, tedenski ritem življenja, poklicno življenje, prijateljski krog; zmanjša se poklicna uspešnost in plodovitost ter kreativnost v socialnih odnosih; večajo se izgube na vseh področjih življenja, veča se se tudi konfliktnost, ki narekuje alkoholiku gama zatekanje k raznim oblikam manipuliranja. *Alkoholik delta* življenje v celoti preuredi tako, da lahko vzdržuje stalno raven alkohola v krvi, naj bi bil telesno odvisen, v tem stadiju pa pride tudi

do notranjega protislovja v organizmu, zaradi česar odpornost organizama upada. Kaže, da kar okrog 15% ljudi zaide v odvisnost od alkohola predvsem zaradi navad in ne zaradi globljih psiholoških, socialnih, psihiatričnih ali somatskih problemov. Takim ljudem bi bilo vsekakor lažje pomagati s pojasnjevanjem o nevarnostih pitja alkoholnih pijač.

G. Bateson se sklicuje na iste izkušnje kot Jellinek in na številne poznejše raziskave, ki so jih opravili zagovorniki teze o telesni odvisnosti, vendar daje tudi drugačno razlago in seveda tudi drugačne napotke za življenje in delo.

Bateson primerja pivca z voznikom avta. Tako kot je voznik avta vstopil v vozilo in z določenimi gibi sprožil gibanje celega sistema (avto + voznik), podobno posameznik, ki vstopi v gostilno "na požirek", s tem vstopi v neki socialni, odnosni sistem, ki ima določene dinamične značilnosti, ki jih lahko primerjamo z gibanjem avtomobila. Voznik avta ne more vsak trenutek po mili volji vplivati na hitrost in smer gibanja, niti ne more vsak trenutek izstopiti iz vozila - čim večja je hitrost, dalj časa je treba, da se vozilo ustavi, večja je stopnja negotovosti, ali bomo obvladali smer vožnje, in seveda se veča negotovost o tem, kje in kako hitro se bo vozilo zaustavilo. Nekaj podobnega se prične dogajati človeku, ki je stopil v gostilno in si natočil pijačo - s tem je stopil v socialni odnos, ki ima določene značilnosti, opredeljene v "tihi vednosti" vseh vključenih ljudi. Sprva lahko človek vsak trenutek izstopi iz situacije, npr. naroči pijačo, plača, dejansko popije požirek in zapusti lokal... Če bi se tako vedel delavec, ki vsak dan popije v bifeju malo pivo, bi ga marsikdo vprašal: "Kaj pa je narobe, da se ne pridružiš razgovoru?" Kaj je torej dinamična sila vztrajnosti v zgornjem primeru? Posameznik, ki nekaj dni zapored ob malici odide v bife in popije steklenico piva, bo kmalu začutil, da se je na to navadil. Že ko se bliža čas odmora, začuti prijetno pričakovanje. Kmalu ne more več razlikovati, kaj je posledica zaužite pijače, koliko pa je prijetno počutje morda nastalo zaradi lastnega pričakovanja, da se bo zgodilo nekaj prijetnega. Tako nastanejo zaradi zaužite pijače in zaradi vnaprejšnjih pričakovanj telesne spremembe, ki jih posameznik doživlja kot ugodje in so lahko same po sebi vir ugodja - občutek toplote, uravnotežen telesni tonus itn., prav te spremembe pa imajo tudi psihološki pomen, so znamenje skupnega doživetja, sprostitve in ugodja ter sprožijo doživetje spontanosti. Če tak posameznik sklene, da ne bo več hodil na pivo, se bo moral soočiti z željami ali razočaranji (pivske?) druščine, ki morda medtem povsem neopazno nastaja.

Bateson domneva, da obstaja ravno pri tipičnih članih naše indstrijske civilizacije velika verjetnost, da jim bodo navade v zvezi s pitjem alkoholnih pijač ušle izpod nadzora. To so posamezniki, ki so izrazito racionalno usmerjeni (z racionalnim mišljenjem je mogoče obvladovati telo, čustva in počutje); prežeti so s tekmovalnostjo (tekmovanje je vir delovnih uspehov, čim več vložiš v tekmo, toliko verjetneje boš zmagal); vprašanjem interesov ter imetja dobrin pripisujejo večji pomen kot vprašanjem polnosti življenja in uživanja dobrin; ker dajejo prednost interesom (ekonomskim in socialnim interesom kot možnosti za razpolaganje z vrednostmi in uveljavljanje socialne moči), se jim svet in življenje vedno znova kažeta kot sredstvo, kot trgovina in kot racionalno urejen sistem postavljenih odnosov. S prikazom siromašenja komunikacij v družini, ki poteka skozi več generacij, lahko razumemo, da so ti ljudje nekako ujeti v racionalen način urejanja

medčloveških odnosov in da odpisujejo velik del življenjske realnosti. Nekako kot tisti, ki je barvno slep, živi v sivem svetu, tako ljudje, ki odpisujejo čustva, živijo v svetu, kjer vidijo le denar, stroje, cene, stroške in postvarele odnose.

Lahko si mislimo, kaj pomeni alkohola pijača ljudem, pri katerih so navedene karakterne in vrednostne usmeritve zelo izrazite. Alkohol lahko takim ljudem omogoči trenutek sprostitve, trenutek, ko začutijo toploto lastnega telesa in bližino drugih, trenutek, ko se je zameglila ali je celo zaspala njihova zavest, ki jih neprestano sili k temovanju in boju za lastne interese. Zmerna pijanost lahko takemu posamezniku pomeni, da lahko za trenutek začuti lastne človeške vzgibe in prave življenjske vrednoste. Bateson se upravičeno sprašuje, kdaj je tak človek normalnejši - ali takrat, ko je trezen in kronično prenapet, ali takrat, ko je pod vplivom alkohola. Ko razmišljamo o teh pojavih, se moramo ves čas zavedati, da ne gre le za fiziološko-kemične procese, kot npr. (bolj ali manj?) pri psihofarmakoloških zdravilih. Psihoaktivno delovanje alkohola kot kemične substance je vedno znova in tako rekoč v slehernem okolju podprto z vero in rituali, ki jih celo socialno propadli ljudje opravljajo z globoko gorečnostjo - vse to pomeni le trenutek v tisočletnem razvoju pivske kulture.

Kako pa pride do izgube nadzora in odvisnosti od pijače? Po dosedanji logiki razmišljanja lahko razumemo občasno potrebo po uživanju alkoholnih pijač, toda kako in zakaj pride do tega, da posameznik izgubi nadzor nad pitjem in da mu ne uspe korigirati svojih navad, kljub številnim neprijetnostim, ki so s tem povezane? Navedeni citat iz izkušenj Anonimnih alkoholikov morda vsebuje tudi izhodišča za iskanje tega drugega odgovora. Anonimni alkoholiki ne pravijo, da boste ob poskusu, da bi nenadno prenehali piti, doživeli (zagledali) lastno "telesno odvisnost", ampak boste odkrili nekaj drugega - namreč, "da sami sebe varate". Bateson nam je opisal dokaj zapleten sistem samoprevar in manipulacij, ki po njegovem mnenju vodijo v začarani krog brez izhoda.

Vzemimo za primer Župančičev verz, ki ponazarja modrost, značilno za človeka nove dobe. To je prispodoba o oslu, ki gre le enkrat na led, "in baš to je oslovstvo. Človek pa, danes je pal, jutri bo plesal po njem". Ko se človek s tipično strukturo vrednot, ki smo jih nakazali prej, znajde pri kozarcu, bo po vsej verjetnosti popil še drugi kozarec. Tudi to je vsebovano v tradicionalni epistemologiji naše kulture - "če je nekaj dobro, potem je več tega še boljše". Kdor je sposoben dojeti in upoštevati izkušnjo po prvem resnem "mačku", bo pri ravnanju z alkoholom nadvse pazljiv. Kdor pa se identificira s tipičnimi gesli naše kulture:

- vsakdo je gospodar svoje usode,
- vedno se je mogoče obvladati - vsega se je mogoče naučiti,
- strah je v življenju le balast (dovoljen samo otrokom in ženskam),
- vse je mogoče nadvladati - vsako bitko je mogoče dobiti,

takemu je lahko alkohol le izziv, da spije še več, tvega glavobol, postane še bolj neobčutljiv za bolečino in se spusti v tekmo z alkoholom. Po vrsti neugodnih izkušenj, ki bi morale pripeljati posameznika k spoznanju, da se vedno znova sprožijo mehanizmi, zaradi katerih je pitje lažje nadaljevati kot pa prekiniti, si človek reče: "Saj sem lahko trezen, če hočem." In ko pride do tega, to pomeni nič manj in nič več kot to, da ima alkohol v njegovem življenju že pomembno mesto.

Ponos alkoholika

Prav stavek "Saj sem lahko trezen, če hočem" pomeni naslednjo "samoprevaro", ki vodi naprej k alkoholni odvisnosti (kot igri ali karieri). Navedeni stavek ima veliko pomenov. Zlasti izraža stališče, ki ga g. Bateson imenuje "ponos alkoholika". To je pravzaprav izziv samemu sebi, češ, kaj pa pomeni, če sem ostal trezen - cena za to je previsoka, življenje sem moral spremeniti, moral sem se izogibati gostilni in pivskim prijateljem.

Z vidika terapevtov je povsem jasno, da je vključitev v terapijo težka odločitev. Za alkoholika, ki se resno odloča, je to morda najtežja odločitev v življenju, saj implicira priznanje nomoči ravno na tistem področju, kjer še vedno ohranja kanček ponosa, in mu grozi, da se mu bo s priznanjem nemoči zrušila vsa zgradba njegove identitete, ki je trda, a ne trdna - nastane strah, da se bo ta psevdoidentiteta sesula. Človek se za kaj takega odloči le v skrajni stiski, ko mu ne kaže nič drugega. Logično bi bilo torej reči: spravite ga v stisko, pa boste skrajšali svoje trpljenje in njegovo kariero alkoholizma ter ga "spravili" na zdravljenje. Tak nasvet bi lahko primerjali z vedenjem čevljarja, ki bi ljudem govoril, drsajte s čevlji po asfaltu in hodite po lužah, pa boste kmalu prišli do novih čevljev ali pa vsaj do tega, da vam bomo stare dobro zakrpali.

Z vidika socialnih delavcev in drugih občanov, ki se srečujejo z odvisnostjo od alkohola in problemi, ki jih ta prinaša, so stvari povsem drugačne. Že preprost račun nam pove, da vseh "alkoholikov gama", ki jih premore Slovenija, ni mogoče spraviti na zdravljenje, ker ni toliko strokovnjakov za zdravljenje, niti ni toliko tovrstnih ustanov. Če bi v nekaj letih - recimo petih - izpeljali vse možne ukrepe in "spravili" vse "alkoholike" na zdravljenje, bi prišlo do tolikšnih ekonomskih in organizacijskih težav, da si tega ne moremo predstavljati.

Torej se moramo učiti obvladovati številne probleme, ki izhajajo iz slabih navad v zvezi s pitjem alkoholnih pijač ali z alkoholizmom, in učinkovito omejevati zdravstvene, gospodarske, prometne, socialno-pedagoške, politične in obrambne probleme, ki lahko izvirajo iz tega, da poraba po alkoholnih pijačah raste in po vsej verjetnosti tudi število ljudi, ki so odvisni od alkohola. Težko je reči, kdaj se pri posamezniku prične razvijati odvisnost od alkohola, a ko proces poteka v tej smeri, je kaj lahko škodovati in ni enostavno pomagati, da ne bi prišlo do eskalacije. Za socialnega delavca je zato zelo pomembno, da razume notranja protislovja v doživljanju posameznika, ki gre po poti odvisnosti. Protislovja se razvijajo prav okrog "ponosa", ki ga neizkušen človek praviloma na prepozna kot šibko točko v osebnosti. V zgoščeni obliki bom navedel sestavine tega, kar Bateson imenuje alkoholikov ponos (Bateson 1978: 415). Ob posameznih postavkah bom nakazal, kako lahko odvisni posameznik investira v igro svoj "ponos", in podal razmislek o možnosti za iskanje antiteze.

"Alkoholikov ponos" ne temelji na dejanskih dosežkih; alkoholik ne more biti zares ponosen ob naštevanju "naredil sem to in to", kajti njegovi načrti (magično mišljenje, Wunschdenken) so neprimerno svetlejši in brez sence. Pri tem pa sogovornik prezre kompetitivno ali tekmovalno korenino, iz katere rastejo načrti. Čeprav imajo načrti zunanjo podobo želje, ostajajo tuji človekovim dejanskim željam in potrebam. V sproščenem pogovoru z odvisnim posameznikom o

njegovih ciljih in načrtih prav na koncu priplava na vrh poslednji in resnični argument: "To bom naredil zato, da ne bodo rekli, da tega ne zmorem." Če bi se približal sebi, svojim telesnim občutkom, svojim zmožnostim in potrebam, bi se igra alkoholne odvisnosti razblinila v nič. Igra se vzdržuje z utemeljevanjem ponosa na postavki "zmorem"..., predstava o zaželjenih ciljih pa ni zrastla iz dejanskih želja in potreb subjekta, ampak je nastala kot prisilni odgovor na (resnične ali namišljene) izzive "tega ne zmoreš", ki jih je bil ta človek morda deležen v otroštvu. Po vsej verjetnosti so mu te izzive posredovali v družini v obliki double-bind komunikacije, npr.: "Če si bil v šoli tako dober, bi bil gotovo lahko vsaj še malo boljši..."

Po tej logiki ni pomemben dan, ko je človek ostal trezen ali pa je pil le zmerno. Saj je najmanj, kar si alkoholik na začetku alkoholne kariere postavi za cilj: "Jaz sem lahko vedno trezen, kadar hočem in kadar je to res treba, sicer pa najbolje vem, kdaj lahko pijem in koliko."

Če nam kaj takega reče kdo, za kogar še ne sumimo, da je alkoholik, mu bomo odgovorili po zdravi pameti: "V redu, toda vsakomur se kdaj zgodi, da ga okoliščine pripravijo do tega, da popije več, kot bi hotel." Pogovor se lahko nadaljuje v taki smeri, da se pokaže, kako labilno je lahko človekovo ravnotežje v odnosu do tako splošno razširjene in zahrbtne "dobrine", kot je alkohol.

Če domnevamo, da se naš sogovornik nagiba k alkoholizmu, nam bo naša zdrava pamet narekovala drugačen odgovor, ki si ga lahko zamislimo takole: "To je dobro, podpiram tvoje prizadevanje, da bi se uprl želji po pijači; če se boš tega vedno zavedal in če si takrat zmogel, ne dvomim, da boš to zmogel tudi vnaprej."

Če ste sorodnik ali zakonski partner takega človeka in ste morda že neštetokrat doživeli, kako so se dobri načrti spremenili v katastrofo, vam bo zdrava pamet najprej narekovala odgovor: "Ne me farbat." Sledilo bo naštevanje argumentov za tezo: "Saj vem, da bi ti lahko, ampak tega ti nočem več verjeti..." Ravno z besedami "nočem verjeti" ali "ne verjamem" pride do usodnega premika v ravni razgovora - pogovor se odmakne od boleče stvarnosti k temu, kaj kdo verjame ali ne - kot da je to najpomembnejše - in za nadaljevanje igre je to res najpomembnejše. Za tem se skriva nekaj takega kot: "Prepričaj me zopet, saj ti ne morem več verjeti"; "Toda tega, kar se dogaja, tudi ne verjamem"; "Pripravi mi vsaj trenutek olajšanja, da bom vsaj za trenutek mislil, da verjamem..."

Lahko si mislimo, da tudi človek, ki je odvisen od alkohola, ne verjame v celoti, da bi imel pogovor posrečen izid. Vendar krvavo potrebuje vsak dokaz, da ima prav, da zmore. Zato se lahko zgodi, da v tem trenutku ne manipulira. Lahko si mislimo, kako se bo trenutek vere spremenil v dejanje za dokončni dokaz "alkoholikovega ponosa"; četudi se bo morda enkrat uspešno izognil pijači, bo potem toliko več tvegal, dokler mu ne bo ponovno vse ušlo z vajeti. Lahko si mislimo, da je v takem primeru poraz krvavo resen in razočaranje nad samim seboj tako hudo, da ga odtehta le najhujši maček ali nesreča v prometu ali še kaj hujšega.

Strokovno podkovani bralec je ob branju zadnjega odstavka verjetno že uganil, da namigujem na to, kako lahko z dobrohotnostjo človeku pomagamo, da še naprej vztraja pri svojem načinu ali da problematično vedenje celo stopnjuje. Po E. Berneju lahko razlikujemo tri ravni socialnih iger:

• na prvi ravni doživljamo osebna razočaranja in medsebojna razočaranja v najožjem (intimnem) krogu odnosnih oseb;

• na drugi ravni postane dogajanje očitno širšemu krogu in nastanejo že tudi blažje socialne spremembe kot odmevi na govorice, ki se širijo, ali kot posledica neprijetni "scen", do katerih prihaja ob raznih priložnostih in ki jih partnerja kar ne moreta zdržati, zato se ponavljajo;

• na tretji ravni se igre iztečejo tragično - na kirurgiji ali na pokopališču.

Če smo si zastavili vprašanje, kako živeti s človekom, ki je odvisen, in kako preživeti, potem bi v strokovni terminologiji (zgoraj navedene teorije) svoj cilj formulirali tako: Kako reagirati na izzive, ki lahko pripeljejo do stopnjevanja težavnosti problema ali do stopnjevanja ravni igre?

a) Resnična osebna prizadetost sogovornika je v navedenem primeru lahko nevarna za oba. Tudi geslo, ki se ga je v preteklosti pogosto ponavljalo v predavanjih in knjigah o socialnem delu: "Pridobiti si moramo zaupanje stranke", je nevarno. Če si pridobimo zaupanje in tudi sami zaupamo, smo se ujeli v past lastne človeške naivnosti (ne morem si zamisliti, da se to ne bi od časa do časa zgodilo vsakomur, ki dela na tem področju). Če smo si pridobili zaupanje, pa sami ne zaupamo - v tem primeru bolj ali manj zavestno vstopamo v nevarno tekmo, ki se bo prej ali slej končala z razočaranjem.

Pogosto sem srečal ljudi z nekoliko neosebnim nasmeškom poklicne prijaznosti in prizadevnosti, ki jim je s pomočjo ostre pameti (tudi na osnovi znanja in izkušenj) uspelo obdržati zelo realen stik z odvisnimi posamezniki in njihovimi svojci in so peljali pogovor varno in gotovo. Zakaj sem zapisal "tudi" znanje in izkušnje? Zato, ker v trenutku dela z ljudmi to ni nič posebno koristnega - pomembneje je, da znamo odpreti oči in ušesa ter da uporabimo vso ostrino misli zato, da si dovolimo videti in slišati ter da odgovarjamo tako, da niti samemu svetovalcu niti stranki ne uspe neopazno redefinirati ravni pogovora.

b) Ker posameznik zaide v zlorabo alkohola ali če mu to očitajo, potem ga njegov ponos sili k izjavi: "Jaz lahko ostanem trezen." Bateson meni, da se dilema "trezen ali pod vplivom alkohola" za nekatere ljudi lahko razreši na dva načina:

• kot izziv za pretirano pitje in za stopnjevanje drugih problemov;

• kot priznanje nemoči posameznika (samega jaza), da je pred alkoholom nemočen, in prošnja za resnično pomoč.

Če vemo, da se zadnje praviloma zgodi šele takrat, ko posameznik, ki je odvisen od alkohola, nima druge izbire, potem tudi vemo, da ni težko presoditi, kakšna naj bo strategija svetovalnega pogovora. Kadar ne pričakujemo, da se bo človek odločil za zdravljenje, se je vedno potrebno izogniti dilemi, ali lahko ostane trezen, oziroma, ali lahko "nadzoruje pitje". Npr.: "Ne nameravam razpravljati o tem, ali ste lahko trezni ali ne, na koncu koncev, kaj pa je to takega, skoraj vsak človek je lahko trezen. Govoriva o tem, da pitje alkohola ni dovoljeno npr. v službi. Če se tega držite, je - kar se tiče tega pogovora - vse v redu."

Izzivalna komponenta "alkoholikovega ponosa" (ki se po potrebi lahko kaže kot pametna spravljivost ali želja po spremembi itn.) je iskanje tveganja. Notranji monolog alkoholika si lahko zamislimo takole: "Jaz zmorem ostati trezen, čeprav dosedanji dogodki pričajo o nasprotnem; zato je bolje, da na vse to ne mislim. Spodrsljaj me lahko uniči... To je srhljivo, napeto... Bo, kakor bo; če hočem, lahko ostanem trezen" itn.

Če alkoholiku uspe ostati trezen, pogosto sliši pripombe pivskih tovarišev: "A

te je zvilo", "Si se ustrašil", "Si pa res ena..." Najhujše je, da podobne pripombe pridejo iz gluhih globin lastne osebnosti, "od znotraj", npr.: "Kaj pa je to takega, če sem trezen, vsak je lahko trezen, če se izogiba gostiln in pijače; to je dolgčas, sicer pa sem pokazal, da sem dovolj trden, da lahko ostanem trezen, če le hočem...".

Na tej točki se zopet začenja magično mišljenje. Z vidika magičnega mišljenja ni pomembno, da se mora človek organizirati, če hoče kaj doseči, da si mora postaviti načrt in se ga držati. Pomembnejše je, da "le hočem", ali pa, da celo "zares hočem", ali pa, da "verjamem, da mi bo uspelo".

Potem pa pride "smola" - "Zagotovo bi mi uspelo, če ne bi imel smole". Ta stavek pomeni samemu alkoholiku v njegovi samorefleksiji: "Problem ni to, da sem preveč tvegal, več, kot pa bi bilo pametno. Ni res, da je sistem močnejši od mene (celota medčloveških odnosov - se pravi družinske navade, delo in pivski tovariši), saj je jasno, da sem imel le smolo. - Ker sem imel le smolo, to tudi pomeni, da nisem bil poražen; tudi moj življenjski koncept ni bil poražen. To pomeni, da lahko vse zgubim, da lahko obdržim svoj ponos. - Nima smisla, da bi resno in odgovorno razmišljal o tem, kako bom preživel jutri." Pravzaprav je v logiki magičnega mišljenja edino smiselno početje gojiti upanje, "da ne bom imel smole".

Alkoholiku se vsak dan znova potrjuje, da tak način mišljenja ni napačen. Z izgovarjanjem na "smolo" se posameznik lahko otrese vsakega občutka krivde. Rezultat lahko vidimo v izjavi: "Vsak človek na mojem mestu bi bil strt in depresiven."

Razvoj alkoholizma si lahko razlagamo le kot sistemski proces. Popivanje se lahko razvije kot navada, ko poskuša posameznik nekako poračunati z mučno vsakdanjostjo ene ali druge odnosne skupine, ki jo doživlja, kot da:

• je to scena, na kateri se (kot zakleto) ponavljajo vedno enaki prizori, ki jih ni mogoče niti razumeti niti sprejeti;

• v takem življenju ni mogoče izoblikovati realnih in privlačnih skupnih ciljev;

• je mogoče ustvariti iluzijo, da vse protislovno izhaja iz enega dela sistema, če on sam uprizori dramatično grdobijo, s katero druge prizadene, spravi v strah, jih prebudi iz vdanosti v usodo, in pri kateri tudi sam plača ceno z doživetjem mačka.

Vedno znova se izkaže, da ni mogoč niti poračun za vsa protislovja, ki so se že zgodila v odnosni skupini, in ni mogoče začeti znova. Mogoče pa je vedno znova uiti v alternativno realnost pivske druščine in v alternativno doživljanje sveta skozi očala pijanosti.

Ko strokovnjak kot zunanji opazovalec spoznava vse mogoče nezgode, ki se dogajajo v odnosni skupini, ko začuti trenutke trpljenja enega ali drugega ali tudi vseh članov, ko vidi, kako taka skupina ni sposobna koristno uporabiti pomoči, pogosto ne more verjeti, da je vse to res. Ne more verjeti, da je trpljenje pristno, in seveda ne more verjeti niti tega, da se bo proces po vsej verjetnosti končal s smrtjo. Morda strokovanjak ob vsem tem lažje verjame v možnost pozitivne razrešitve. Ta možnost dejansko vedno obstaja, vendar je pot do razrešitve večkrat še težja kot vse trpljenje, ki je povezano z alkoholno odvisnostjo, zato je odločitev za bistveno spremembo sožitnega stila izredno težka. Tudi v primerih, ko se ljudje dobro odločijo in se jim pričnejo odpirati prave poti skozi spremembe, pozneje priznajo, da

si "takrat" sploh niso mogli predstavljati, kaj ta odločitev zares pomeni. Nekateri so mi že rekli, da je to tako, kot da bi človek začel življenje na novo, in to novo pomeni ponovno iskanje lastnega mesta pod soncem, ponovno opredeljevanje glavnih odnosov in kategorij življenja, ponovno učenje nekaterih primarnih življenjskih-psihičnih funkcij, vse to pa pomeni znova in znova prestopiti meje bojazni, znova in znova spregledati, za kakšne stvari sem se doslej zavzemal, ter znova in znova začeti drugače. Zato ljudje, ki so šli skozi te procese, pravijo, da je odločitev lahko le intuitivna. Ne enkrat sem slišal ljudi, kako so v zvezi z alkoholno odvisnostjo in v zvezi s psihološkim spreminjanjem govorili povsem protislovne stvari: "Ko pomislim, kaj vse sem spregledal na poti zdravljenja, imam občutek, da sem lahko usodi hvaležen celo za alkoholizem, ker sicer ne bi mogel doživeti vsega tega. Če bi takrat, ko sem se odločil, vedel, kaj to v resnici pomeni, se po vsej verjetnosti ne bi mogel odločiti."

Odvisnost od alkohola kot sožitni slog

Opredeljevanje odvisnosti od alkohola kot posebnega sožitnega sloga pomeni za socialno delo še zlasti važen premik. Iz misli, ki sem jih nanizal v uvodu, izhaja, da moramo ob srečanju s problemi, ki so povezani z zlorabo alkoholnih pijač, skrbno paziti, kaj se dogaja v odnosnih skupinah kot celotah.

Mara Selvini Palazzoli piše, da v zvezi z različnimi motnjami v družinah ugotavljajo, da segajo korenine motenj precej daleč nazaj v prejšnje generacije. Selvinijevi in sodelavcem je že večkrat uspelo, da so sestavili nekakšno sliko družinskega ozračja in načinov pogovarjanja v družinah v treh generacijah. Kaže, da se motnje v komunikacijskem sistemu družine razvijejo v več stopnjah in se prenašajo med generacijami ter postajajo vedno bolj usodne.

Prva generacija: v družini se pogovarjajo tako, kot da so potrebe po nežnosti in človeški bližini znak osebne šibkosti ljudi oziroma članov družine. Otroci so večkrat deležni posmehljivih pripomb na račun teh potreb.

Druga generacija: pride do stroge delitve vlog in področij družinskega življenja in dela. Vsak "tabor" govori omalovažujoče o drugem "taboru"; o delu in o stvareh se je težko pogovarjati z vidika družine kot celote. O odnosih pa se je mogoče pogovarjati le na double-bind način, npr., zakonca s posmehom in omalovažujoče govorita vsak o svojih erotičnih željah.

Tretja generacija razvije simptom, ki je osnovno sredstvo za urejanje nezadovoljivih odnosov v družini. Veliko družin niha med fazo "suhega alkoholičnega ozračja" in fazo "mokrega alkoholičnega ozračja". V vsakem primeru pa alkoholna pijača in besede, ki označujejo razna doživetja v zvezi z alkoholom, dobijo pomembno funkcijo v vseh razgovorih v družini.

Niti v pogovorih s posamezniki niti v družinah, kjer se razvija odvisnost od alkohola, ne dobimo vtisa, da se ljudje težko pogovarjajo. Včasih dobimo celo nasproten vtis, da veliko govorijo o tistih sestavinah medsebojnih odnosov, o katerih se drugod ne govori. Če pa je opazovalec pozoren, bo videl, da se npr. o erotičnih potrebah govori le tako, da se drugemu kaj očita, ali pa govorijo o preteklosti, "ko še ni bilo problemov"; neznansko težko je reči nekaj besed o lastnih željah in upih; kar nemogoče pa je resno, brez manipulacije spregovoriti o lastni občutljivosti in

ranljivosti. Tako da smo pri svetovalnem delu večkrat presenečeni, ko je kdo, ki se zna širokoustiti na račun erotike, dejansko lahko "nepismen" glede tega, kako pokazati toplino na način, ki ne bi bil niti naivno otročji niti obarvan z ironijo ali celo s cinizmom.

Nezmožnost komuniciranja o človeških potrebah družinskih članov in nezmožnost komunikacije o komunikaciji ustvarjata v družini neko žalostno stanje notranje praznine, na katero se zlasti boleče projicirajo problemi družbe, dobe, okolja in kulture. Po H. Stierlinu sem povzel nekaj tipičnih podob družinskega ozračja, v katerem se ljudje doživljajo kot žrtve in ne morejo videti, da dejansko paralizirajo eden drugega. V takem ozračju sta najprej stopnjevanje odvisnosti in prehod v mokro fazo alkoholizma edini možni izhod.

Ozračje se kaže v ponavljajočih se opredelitvah usodnega problema, ki družini in njenim članom otežuje življenje in vpliva na to, da življenja ni mogoče osmisliti ali spremeniti, in še zlasti na to, da se ni vredno pogovarjati o različnih možnostih:

• Še vedno smo dediči problemov, ki izvirajo iz bližnje ali daljne preteklosti, o katerih ne vemo, kako so nastali, a smo bili deležni zagrenjenosti, ki so jo gojili starši in okolje, in prav to neznano še vedno onemogoča, da bi si ustvarili realna pričakovanja in življenjske načrte.

• Živimo v času in prostoru, kjer smo vložili veliko truda v samoobvladovanja, da bi uresničili življenjsko pot, ki nam je morda pomenila socialni vzpon, pa se je vse skupaj izkazalo za privid. Življenje ni postalo nič lažje, ni postalo ne polnejše niti bolj smiselno.

• Živimo v družinah, kjer se sprva čutimo močne in izključne gospodarje svoje usode, pa se izkaže, da družina le ponavlja povsem podoben scenarij, kot so ga uresničevale že predhodne generacije.

• Živimo razpeti med delovne naloge in družinsko "srečo", vse bi bilo tako lepo, če ne bi eden od družinskih članov delal sramote celi družini.

V odnosnih skupinah se o teh rečeh govori na poseben, ritualiziran način. Posamezniki niti ne opazijo, da se vsak pomembnejši pogovor prične ali konča s stavki, ki imajo skrit pomen in včasih zvenijo kot "zaklinjanje", brez vidne zveze s predmetom pogovora. Npr.: "Oče je trpel, jaz sem trpela, tudi tebi se slabo piše"; "Samo da se našemu najmlajšemu ne bi zgodilo kaj podobnega, kot se je zgodilo stricu, ki se je zapil"; "Lahko smo še zadovoljni, da živimo sorazmerno dobro; že naša mama je vedno rekla, da je človek v pričakovanju ljubezni zmerom razočaran"; "Važno je, da človek zna delati, kaj pa ima od tega, če se šola; v naši vasi se je neki študent zapil in je žalostno propadel"; "Pri nas doma smo vedno govorili le o stvareh; kaj pa boš govoril o željah, če bi imeli denar, bi bilo vse enostavno, ker denarja ni, želje le otežijo življenje"; "Ah, saj je tako vedno kaj narobe, mama so rekli, da moramo vedno misliti, kaj pa, če bi bila vojna" itn.

Če spremljam pogovor družine kot strokovnjak, marsikdaj lahko ugotovim, da taki izreki pomenijo konec razgovora ali pa označujejo spremembo ravni; ali pa uvajajo pravilo izogibanja določenim življenjsko pomembnim temam. Pogosto imam vtis, da taki izreki kar paralizirajo vsako konstruktivno iskanje in razmišljanje o možnih spremembah življenja. Večkrat sem prišel do ugotovitve, da besedni obrazci, ki sem jih navedel kot primer, niso sestavina mišljenja, vendar

pogosto delujejo že prej, kot znak "samoumevnosti, da o čem ni vredno razmišljati" ali da je pogovor o kakem predmetu lahko le resigniran ali celo ciničen. Zgodi se tudi, da posamezniki dovolj dobro in uspešno delujejo na "nevarnem področju", ko pa se pojavi razmeroma nepomembna motnja v družini, pride do izbruha: "Saj smo vedeli, da se to ne more srečno končati, ker..."

Dodajam pregledno tabelo s prikazom nekaterih pomembnih raziskav o delovanju družinskih sistemov v zvezi z nastajanjem in medgeneracijskim prenašanjem odvisnosti od alkohola (gl. naslednjo stran).

Otroci iz družin, v katerih se razvija alkoholna zasvojenost

Naj za začetek navedem skope, a prepričljive sklepe obsežne študije, ki jo je v zadnjem desetletju v ZDA izvedla Janet Geringer Woititz. Njeni respondenti so bili odrasli ljudje, med njimi velik odstotek intelektualcev, ki izhajajo iz družin, v katerih se je razvijala alkohola odvisnost.

• Vedno znova ugibajo, kaj je normalno vedenje; sprašujejo se, kdo je sploh odgovoren odrasel človek; ne morejo zaupati ne ustanovam ne ljudem, pa četudi imajo dolgoletne izkušnje, ki jim prepričljivo dokazujejo, kdo je odgovoren ter pošten pri delu in življenju.

• Imajo težave pri uresničevanju določenih delovnih projektov - od zamisli do konca; pogosto se zgodi, da spustijo stvari iz rok takrat, ko se že začenja sklepna faza, ko delo ni več naporno, ko je treba stvari dodelati, spraviti v primerno obliko in jih ponuditi v oceno ali prodajo. Neredko se zgodi, da drugi izkoristijo to slabost in jih oškodujejo.

• Večkrat lažejo, čeprav bi bilo enako lahko in preprosto povedati resnico. Večkrat iščejo izgovore v zvezi z dejanji in dogodki, ko bi bilo veliko bolj umestno reči, kaj se je v resnici zgodilo, ker bi bili s tem odnosi jasni; bojazen bi se s tem kvečjemu zmanjšala in nikakor ne zvečala.

• Sebe in svoje delo sodijo brez milosti. Četudi se to pogosto skrije in zanika, se vedno znova pokaže, da ne morejo biti z ničimer zares zadovoljni in niso prepričani, da so naredili to, kar so v danih okoliščinah zares zmogli.

• Do sebe so nekorektno trdi, brez možnosti notranje distance. Ne morejo si oddahniti in ne morejo se duhovito (nestrupeno) pošaliti na svoj račun. Zdi se, kot da se bo nekaj zrušilo, če bodo za trenutek sami s seboj popustljivi in se za trenutek odrekli svojim skrbem.

• Imajo težave v intimnih odnosih človeške bližine. V trenutku, ko bi lahko prišlo do občutka bližine, začutijo, da ne vedo, kaj storiti, če do tega res pride; včasih začutijo ob tem nestrpnost in odidejo; včasih postanejo nerodni, nedomiselni, nekako pusti; ob zbližanju z ljudmi drugega spola doživijo občutek, da imajo pred seboj le enosmerno pot, v seksualni odnos.

• Če začutijo, da so zgubili nadzor nad spremembami v delovnem okolju, družinskem življenju ali soseski, reagirajo pretirano. V tem primeru se čutijo upravičene nastopiti z najhujšimi grožnjami, se umakniti iz situacije ali se zavarovati s podtalnimi intrigami.

• Na vsakem koraku se morajo dokazovati; če jim to spodleti, so nenadoma na robu obupa.

Študija	Vzorec	Raziskovalno vprašanje	Metoda	Odkritja
Steinglass 1979	17 družin z najmanj enim otrokom (starost 12 let in več). V raziskavi je vedno sodeloval po en otrok.	Kakšni so družinski vzorci reševanja problemov? a) Učinkovitost reševanja problemov vse družine b) Stopnja podobnosti individualnih rešitev problemov s tistimi, ki jih najde cela družina	Laboratorij za družinske interakcije: 1) za določanje alkoholizma: • strukturirani intervju z zakoncema, • skala za samoocenjevanje (SAAST); 2) reševanje intelektualnih nalog (RPRCS).	Alkoholične družine kažejo kontinuum interakcijskih stikov. So heterogena skupina. Razlikovanje na suhe in mokre alkoholične družine se je pokazalo kot učinkovit pripomoček za razlikovanje v odnosu na interakcijske stile družin. Člani družine v mokrem obdobju kažejo močnejše težnje k obnašanju, v katerem so videti neodvisni eden od drugega, v katerem ohranjajo učinkovitost skupinskega reševanja problemov ali pa učinkovitost reševanja problemov celo zvišujejo. Alkoholične družine delujejo alternativno enkrat v stilu suhe faze, drugič v stilu mokre. Od alternativnega prehajanja iz ene faze v drugo je odvisna stabilnost družine.
Walin, Bennett, Noonan 1979 in Walin, Bennett, Noonan, Teitelbaum 1980	25 družin z 1-6 otrok v starosti 14-34 let. V raziskavi je sodelovalo povprečno po 2,5 otroka na družino.	Kaj vpliva na to, da se alkoholizem v nekaterih družinah "psihološko deduje", v drugih pa ne? Kakšne so spremembe, ki jih naredijo alkoholične družine glede družinskih ritualov?	Dva delno strukturirana intervjuja z vsakim od staršev vseh 25 družin s 63 odraslimi otroci, ki so lahko sodelovali: 1. intervju: osebna zgodovina; 2. intervju: vprašanja v zvezi z družinskimi rituali.	Obstaja soodvisnost med spremembami v ritualnem življenju izvorne družine in prenašanjem alkoholizma na naslednje generacije. 25 družin so lahko razvrstili v 3 skupine: a) družine, v katerih so bili družinski rituali zaradi alkoholizma moteni (subsumptivne družine); b) družine, v katerih so bili moteni nekateri rituali (intermediarne subsumptivne družine); c) družine, v katerih so ostali družinski rituali ohranjeni kljub alkoholizmu (distinetivne družine). V družinah iz skupine (a) se alkoholizem v največji meri prenaša na mlajše generacije.
Steinglass 1981	31 alkoholičnih družin z odraščajočimi otroki. Opazovanje je bilo usmerjeno na zakonske pare.	Kakšna je soodvisnost med specifičnimi interakcijami, vedenjskimi vzorci družin in njihovo trenutno fazo alkoholizma (moker, suh)? Kakšen interakcijski stil je opaziti v njihovem vsakdanjem družinskem življenju?	Obiski na domu v času šestih mesecev: 1. neposredno opazovanje, osredotočeno na 9 aspektov; 2. strukturiran intervju. Pripomoček: lista za opazovanje (HOAM).	Odkritja izhajajo iz šestmesečnega raziskovalnega spremljanja. 1. V družinah je bil širok razpon različnih interakcijskih stikov. 2. Mogoče je bilo razlikovati med vsakokratno povezavo specifičnih vedenjskih vzorcev z fazami alkoholizma (stabilna mokra, stabilna suha, prehodna faza). 3. Faze alkoholizma so vplivale na določene vidike vedenja, niso vplivale na vsa področja. Kot zlasti relevantna smo lahko identificirali dva alkoholično-senzitivna dejavnika: regulacijo medsebojne distance in vsebinsko variabilnost. V teh vidikih vedenja smo pri družinah v stabilno mokri in prehodni fazi opažali večjo rigidnost, v družinah v stabilno suhi fazi pa večjo fleksibilnost.

• Živijo z občutkom, da so drugačni od drugih, hkrati se tolažijo s tem, da tudi drugi niso taki, kot je videti.

• So pretirano vestni in odgovorni ali pa povsem zanemarijo svojo odgovornost.

• So skrajno lojalni do ljudi, pred katerimi imajo občutek avtoritete in odvisnosti, čeprav je očitno, da to ni na mestu.

• Težijo k temu, da bi bili aktivni, ne da bi se dovolj spraševali o tem, kam aktivnost vodi. Pogosto ravnajo po načelu - nekaj je treba narediti, ni važno kaj, samo da se stvari premaknejo z mesta.

Očitno je, da taki ljudje potrebujejo pomoč, ki pa jo zelo težko dobijo. V družini in poklicnem življenju še zdaleč ne uresničijo svojih resničnih potencialov. Zato mislim, da bi morali razvijati različne oblike dela za otroke in za odrasle, ki izhajajo iz družin, v katerih se razvija odvisnost od alkohola. Le tako si lahko obetamo, da bodo ljudje našli trdna tla pod nogami.

Kurt Lewin je napisal, da družina pomeni otrokom zanesljivost in stalnost. Pravi, da ni treba, da bi se otrok zavedal zanesljivosti tal - ker se giblje tako, kot da je trdnost tal nekaj samoumevnega. Sam menim, da otroci iz družin, v katerih se razvija alkohola odvisnost, nimajo tega samoumevnega občutka; po trdnih tleh se gibljejo tako kot mornarji na kopnem. Kot da nevede na vsakem koraku računajo s tem, da se tla po njimi zibljejo.

Biti na koncu

V otroških letih sem večkrat slišal ljudsko modrost: "Pijanec se spreobrne, ko se v jamo zvrne." To zveni nadvse surovo in kaže, da so ljudje verjetno že davno dojeli vso tragičnost in notranjo protislovnost alkoholizma. Če o napisanem izreku nekoliko globje premislimo, se nam bo odkrilo, da to reklo ni le skrajni izraz pesimizma, ampak da je tudi izraz krute nemoči tistih, ki se znajdejo v bližini takega človeka, in nemoči samega posameznika, ki je postal odvisen od alkohola. Pa se vendar vprašajmo, zakaj ima izrek skrivnostno obliko: najprej napove, da se pijanec-alkoholik lahko spremeni, potem pa napove tudi čas oziroma situacijo, ko se to lahko zgodi. Pri tem se lahko vprašamo, ali jama pomeni grob in ali ta metafora res pomeni le smrt? Ali je prispodoba uporabljena res le zaradi baladne učinkovitosti in v resnici vsebuje le nespodbitno mnenje: "Človek, ki je odvisen od alkohola, se do smrti ne bo rešil svoje odvisnosti." Sprašujem se, ali ta prispodoba morda vendarle ne dopušča drugačnega izida iz alkoholne odvisnosti. Da nekdo pije tako dolgo, dokler se ne zvrne v jamo, morda še ne pomeni, da bi ga položili v grob. Torej ni rečeno, da je alkoholik neizogibno zapisan smrti. Kljub temu, da se zvrne v jamo, morda obstaja neko neznatno upanje, da ostane živ in se tudi spreobrne. Slednje lahko razumemo ne le kot prenehanje odvisnosti, ampak tudi kot globoko spremembo miselnosti in čustvovanja ter seveda tudi vedenja.

"Jama" v ljudski modrosti morda ne pomeni groba in smrti, ampak nekaj, kar je temu stanju na las podobno in je dejansko blizu fizičnega propada in torej pomeni najglobljo stopnjo človeškega (moralnega in socialnega) dna. Taka razlaga se mi zdi verjetna tudi zato, ker je skladna s spoznanji Anonimnih alkoholikov. Začetniki tega gibanja, ki se je v zgodovini izkazalo za prvo uspešno obliko pomoči ljudjem,

odvisnih od alkohola, so izhajali iz izkušnje, da je zdravljenje mogoče in verjetno šele takrat, ko človek pride do konca, ko udari ob dno, ko trešči z glavo ob tla. Lahko bi naštel še več podobnih prispodob, ki niso znanstveno-strokovne definicije, a zato niso nič manj pomembne za življenje in strokovno delo. Ker "konca" ni mogoče strokovno in znanstveno definirati, lahko aktivisti Anonimnih alkoholikov ob neuspehih vedno znova rečejo: "Očitno še ni bil dovolj daleč, še ni dovolj propadel, še ni prišel do konca."

Bateson piše, da Anonimni alkoholiki menijo, da je konec za različne ljudi različen in da nekatere doleti smrt, še preden dosežejo "konec". Bateson misli, da je "konec" dejansko čarobna formula panike in da je priložnost za spremembo ta trenutek. Avtor meni, da je v tem trenutku mogoče globoka preusmeritev in sprememba življenjskih konceptov, vendar taka sprememba na nastopi vedno in avtomatično, zato je ne moremo razumeti zgolj kot posledico stanja skrajne eksistencialne stiske, ampak le kot rešilni vzgib in kot možnost odločitve subjekta, ki v trenutku skrajne stiske odkrije, da je v njegovih rokah možnost, da ohrani svojo človeško bit, in to človeka pripelje k odkritju, da je možna sprememba. Lahko rečemo, da v tem trenutku izjemoma najde tudi prave soljudi, ki so mu pripravljeni stati ob strani in mu brez okolišenja potrdijo, da je to edina resnična možnost izhoda, ali kot piše J. Ramovš, edina ozka pot iz močvirja. V trenutku odločitve je ta pot praviloma videti najtežja, in tudi v resnici je tako težka, da si lahko to komaj predstavljamo. Kadar se v takem trenutku najdejo ljudje, ki bodisi zaradi družinske solidarnosti ali iz sramu ali pa iz humanih in strokovnih motivov človeku, ki je na koncu, ponudijo roko pomoči, mu s tem neredko vzamejo življenjsko priložnost. Pomagajo mu, da še ohrani svoje človeško dostojanstvo, da še obdrži vsaj minimalne pogoje za preživetje in se zopet reši panike, ki ga je nevzdržno morila. Bateson je zapisal: "Če alkoholiku, ki je na koncu, njegovi prijatelji in terapevti s pogovorom pomagajo zmanjšati paniko, se bo po vsej verjetnosti zgodilo, da si bo toliko opomogel in opogumil, da bo sposoben ponovno vzpostaviti labilno ravnotežje in da bo postal odvisen od teh ljudi, dokler se ne bo pokazalo, da to tudi tokrat ne deluje dobro in bo zopet 'na koncu', vsekakor še globje, kot je bil prej" (Bateson 1986: 427).

Za socialne delavce in vse, ki delajo v zdravstvu, je pomembno, da so pripravljeni na dogodke in doživetja soljudi, odvisnih od alkohola, ki pomenijo zrušitev, padec, udarec ob dno - skratka to, kar Anonimni alkoholiki imenujejo "konec". V zvezi s temi dogodki pogosto slišimo razna razmišljanja, npr.: "Človek končno spozna, da nima več nobene druge možnosti, kot da prisluhne pametnim in poštenim ljudem, zlasti pa strokovnjakom, in uboga njihove nasvete..." Taka razumska razlaga nam ne pove, od kod človek v skrajni paniki dobi ogromno moč, ki je potrebna, da si upa opustiti utečeni način življenja, da tvega izgubo prijateljev-"pivskih bratov", da opusti samo pitje alkoholnih pijač, kar mu je doslej pomagalo v lepih in težkih trenutkih življenja, in se napoti nekam, kjer se že prvi trenutek sreča s problemi, ki se jim je celo življenje izogibal in ob katerih mu gre dobesedno na bruhanje. To so problemi, kako se trezen približati drugemu človeku, kako trezen razumeti druge, najti pravo distanco itn.

Če se spomnimo, da je gibanju Anonimnih alkoholikov v začetku botroval Carl Gustav Jung, nehote pomislimo, da se za miselnim konstruktom "priti na

konec" skriva še kaj več, nekaj, kar ima po vsej verjetnosti opraviti z nezavedno sfero psihičnega življenja. Priti do konca bi v Jungovem jeziku lahko izrazili na ta način, da "jaz" (princip racionalnosti) spusti iz rok vajeti posameznikove usode. V tem trenutku se aktivirajo druge sile, ki jih je "jaz" doslej omalovaževal, morda celo zasmehoval, in ki so bile po vsej verjetnosti zelo zanemarjene. Posameznik se s temi neznanimi potenciali večkrat sreča na šokanten način, ko ga preplavi žalost, ko se ne more več ubraniti raznih predstav in občutkov, ki se jih je vedno izogibal kot sramotnih ali kot "nemoške nemoči". Največja nevarnost v tem trenutku je, če "sam" v tem usodnem trenutku ne začuti, da so to pravzaprav njegovi zavezniki. Kontraproduktivno je tudi, če strokovni pomočniki ne stojijo posamezniku ob strani, ampak z besedami in s pomočjo preveč aktivno posežejo v dogajanje. S tem lahko onemogočimo "neznanim silam" v človeku, da bi se izrazile, da bi prišlo do reorganizacije načina "notranjega vladanja", kar pomeni, da človek ne odkrije svojih pravih potreb in vrednot, ki so mu bile doslej tuje in morda celo neznane. Spominjam se moža srednjih let, ki je v solzah ihtel: "Nič mi ni ostalo, razen golega življenja... Kako da sem se šele sedaj zavedel, da je vredno živeti zaradi življenja, živeti zaradi sebe in zaradi ljudi, pri nas so bile vedno pomembne le stvari. Vsak otrok, ki se igra, je bolj pameten in živi bolje kot jaz. Bil sem tako pameten, da mi je škodovalo, da sem skušal preigrati samega sebe..."

Čeprav je videti, kot da človek v takem stanju rije po sebi, po svojem preteklem življenju, in da se je odmaknil od tega, kar se dogaja okrog njega, je nadvse pomembno, da ga ob vsem razumevanju njegove stiske ogovorimo tako, da zagleda vsakdanjo resničnost in da se ne more izogniti odločitvi o svojem življenju. Cinizem in sadizem okolja mu lahko "pomaga", da se skuša "postaviti na noge", poskuša pokazati, da je še močan, in zastaviti zadnje sile. Nekaj podobnega bi lahko rekli za usmiljenje. Pomembno je vedeti, da je v tem trenutku za človeka zelo bistveno to, kar se dogaja v notranjem dialogu - četudi pri tem prihaja na rob blodenj; a nič manj pomembno ni to, da v dragocenem trenutku notranjega premika človek na nov način vidi in začuti svet okrog sebe, ljudi in drobne vsakdanjosti.

Tisti, na kogar se človek v takem trenutku obrne, nehote postane priča usodnega preobrata, ki črpa svojo moč iz globine nezavednih delov osebnosti. Lahko mu da čutiti, da ni sam, da njegovo stisko spoštuje, zato ga ne poskuša niti tolažiti niti prepričevati, zato tudi ne postavlja radovednih vprašanj. Za Anonimne alkoholike to, da je nekdo "na koncu", pomeni spiritualno izkušnjo, ki jo lahko v celoti razume le tisti, ki je že sam "preživel svoj konec". Drugi pa se lahko učimo, kako v takem trenutku ravnati s človekom.

Zlasti težko je razumeti, da lahko v tem boju "na koncu" človek zmaga le tako, da je poražen in prizna, da je življenje, ki ga je doslej skušal nadvladati, vendarle močnejše od njega. Ta globoko protislovna resnica se pokaže v doživetju ponižnosti, ki se lahko oblikuje v religiozne predstave ali v črno ekstazo umetniške imaginacije, lahko pa se v zavesti pokaže tudi kot preprost, nedramatičen stavek: "Tako res ne gre več naprej". Pomagamo lahko le tako, da proces spremljamo človeško prizadeto in da v tem trenutku ne naredimo ničesar, kar bi lahko odvzelo posamezniku občutek, da se je zares lotil razvozlavati svoj najhujši vozel, da to dobrohotno spremljamo in ga podpiramo.

Prošnja ali klic na pomoč

Med protislovji v razvoju alkoholne odvisnosti je tudi to, da se tako posameznik, ki je odvisen, kot njegovi najbližji najbolj bojijo priznanja, da bi v zvezi s pitjem potrebovali pomoč. Pogosto ljudje dolgo vzdržujejo lažen občutek, da potrebujejo pomoč kvečjemu za ureditev drugih težav, da pa v zvezi z "nesposobnostjo nadzora" pri pitju alkoholnih pijač ne potrebujejo nobene pomoči; prav tako so prepričani, da ne potrebujejo pomoči ali da jim nihče ne more pomagati v zvezi s tistimi procesi v medsebojnih odnosih, kjer je dejanski primanjkljaj, zaradi katerega se zatekajo k pijači. Se pravi, da ljudje ne uvidevajo potrebe po pomoči ravno v zvezi z reševanjem tistih odnosnih vozlov, ki vplivajo na to, da se delne rešitve kaj lahko sprevržejo v "več istega", se pravi, v podpiranje neugodnega, socialno in psihično nezdravega načina delovanja sistema.

Kdo je pravi prijatelj, kdo je človek, vreden zaupanja v najtežjih trenutkih?

Če bi si predstavljali človeka kot celoto, ki jo ponazorimo z dvema krogoma, bi zunanji krog ponazarjal sekundarne funkcije osebnosti, kot so inteligentno reševanje problemov, opravljanje socialnih vlog, spominske funkcije, učenje učne snovi idr. Notranji krog pa bi ponazarjal osrednje funkcije osebnosti, kot so samozadovoljstvo, doživljanje strahu in agresivnosti, seksualnosti, sposobnost zaupanja ljudem, stalnost, stik z nezavednim, intuicija itn.

Podobno shemo bi lahko naredili tudi za družino kot celoto. Alkoholna odvisnost se razvije tam, kjer so deficitarne osrednje funkcije, vendar ljudje sami sebi praviloma ne priznajo primanjkljajev v osrednjem jazu oziroma v jedrnem predelu družinskih funkcij. Poenostavljeno lahko rečemo, da sekundarne funkcije strežejo zlasti reševanju vsakdanjih problemov in uspešnosti pri izvajanju osnovnih delovnih obveznosti. Osrednje funkcije strežejo temeljnim življenjskim opredelitvam, postavljanju življenjskih ciljev in mobilizaciji energije za vztrajanje, pa tudi intuitivnemu zaznavanju potreb po spremembah. Kadar skuša človek s sekundarnimi funkcijami razreševati temeljna življenjska vprašanja, to pomeni, da taktizira. Podobno lahko rečemo za družino, da s taktiziranjem poskuša nadomestiti notranjo praznino; na ta način ne posameznik ne družina ne moreta priti do zaupanja, do pravih ciljev, in tudi ne moreta začutiti življenjskega smisla. Tak človek na račun

delnih rešitev zmerom znova zanemari tisto, kar je v življenju bistveno.

Socialni delavec srečuje ljudi v kritičnih življenjskih situacijah. V takem primeru ljudje pogosto začutijo vzgibe, ki prihajajo iz globljih plasti, srečajo se z novimi življenjskimi vprašanji in pogosto začutijo tudi nove potrebe. Vse to pa je mogoče zares odkriti največkrat le na posreden način. Človek, ki intuitivno čuti, da njegovo življenje teče brez pravega smisla, nima besed, da bi izrazil svojo potrebo. Zato imajo problemi, s katerimi ljudje prihajajo k socialnim delavcem, pogosto dvojni pomen: po eni strani pomenijo poskus, da se s taktiziranjem reši nekaj, kar se je doslej le slabšalo; po drugi strani pa so lahko taki problemi tudi znak, da skuša človek najti rešitev pač v tisti smeri, ki mu jo narekuje razum, ob tem pa lahko doživi tudi globlje premike. Zato je nadvse pomembno, da socialni delavec to dvojnost spozna in najde pot za vplivanje na globlje procese.

Za svetovalno delo so pomembne naslednje odločitve: kdaj načeti problem odvisnosti od alkohola; kdaj sprožiti vprašanje zdravljenja, da ne bo prepozno ali prezgodaj; kakšne spremembe v družini in pri posamezniku podpirati v posameznih fazah razvoja odvisnosti oziroma zdravljenja.

Kaj naj svetovalec spodbuja in v čem naj ponudi oporo posameznikom in družini oziroma delovni skupini

Svetovalec pogosto dobi o sogovornikih dvojno predstavo. Eno je to, kar slednji kaže, kar nekako ponuja - vtis, ki ga skuša napraviti; drugo je zgodba, polna protislovij, ki je zlasti v hudem neskladju z vtisom; tretje je tisto, kar slutimo za vsem tem - osebne slabosti, nedoraslosti, obdobja obupa, trenutki dolgočasja in praznine itn. Kaj od tega velja v svetovalnem delu podpirati?

• Dobro je, da kdo ustvarja ugoden vtis na druge, ni pa dobro, če pri tem zanemarja svoje resnične značilnosti.

• Zgodba je lahko še tako protislovna, to je vedno le zemljevid nekega dogajanja, ki pa ga bomo jutri iz novega zornega kota videli drugače, kot ga vidimo danes. Torej lahko podpiramo to, da svetovalec govori o svojih problemih po svoje, podobno kot mentor podpira svojski način izražanja.

• Prikrite slabosti pogosto skrivajo nerazvite osebnostne potenciale. Prav iz teh potencialov se bo moralo razviti še marsikaj, da bo lahko človek drugače zastavil življenje. Ob teh nerazvitih potencialih se večkrat spomnim na nekega očeta, ki je prišel s sinom. Oče je takole opisal problem: "Veste, ta fant je bolj podoben cmeravi deklici kot pravim fantom. Ne vem, kaj naj naredim, kar naprej ga spodbujam, pa mu pravim, poglej Petra, kako je korajžen in sproščen, bodi vendar malo bolj spontan, boš videl, da ti bo vse lažje," itn.

Vprašanje je, kako podpreti tiste oblike vedenja, ki si jih posameznik sam ne more dovoliti, in hkrati si upravičeno postavljamo vprašanje, kakšne spremembe so v določenem odnosnem sistemu sploh mogoče. Na kratko lahko rečemo: ko se proces razvije tako daleč, da so spremembe nujne, praviloma pride do več istega - katastrofa postaja vse bolj neizogibna; če v tem trenutku kdo, ki ni simbiotsko vpleten, prične razumevajoče spremljati dogajanje, lahko družina v "njegovih očeh zagleda lastno realnost na nov način". Če pride do tega, je treba jemati ljudi skrajno resno, in to jim omogoči, da "nemogoče postane mogoče".

Podporna (suportivna) funkcija socialnih delavcev pri delu s posamezniki in družinami, v katerih se razvija alkoholna odvisnost

V zvezi s podporno (suportivno) funkcijo se zastavlja vprašanje, koga naj svetovalec podpira - posameznika, ki je odvisen, zakonskega partnerja, otroke, v igri pa so pogosto še starši odvisnega človeka, sodelavci in predpostavljeni.

Na prvi pogled se zdi samoumevno, da bo svetovalec podpiral tistega človeka, ki je videti najšibkejši člen v družini, se pravi posameznika, ki je odvisen od alkohola in na najboljši poti, da postane identificiran pacient. Na večini medicinskih področij velja pravilo, da so bolniki deležni posebne nege, da jim dajejo zdravila itn. V psihiatriji stvari večkrat potekajo precej drugače, na področju dela z ljudmi, ki so alkoholno odvisni, pa pogosto velja prav narobe, da socialni delavci ponudijo pomoč in oporo ženi in otrokom, medtem ko je za zasvojene posameznike še do prve svetovne vojne veljalo, da potrebujejo le pomoč za rešitev duše.

Čeprav so v novejšem času stvari zastavljene precej drugače in je jasno, da pojmovanje alkoholne odvisnosti kot družinskega sloga potegne za seboj nujnost takega strateškega pristopa, da se ponudi pomoč, torej tudi suport družini kot celoti, so stare predstave še vedno tu; če že svetovalci poskušajo najti način, kako zavarovati družino, kako podpreti razvoj in zorenje družinske skupine, pa zakonci še vedno živijo v prepričanju, da potrebujejo pomoč zlasti sami, medtem ko človek, ki je zasvojen, pač veselo živi, izrablja zaupanje, manipulira in je sploh neobčutljiv. Zato potrebuje bolj pritisk kot spodbude in podporo. Vse to je na nek način res, res pa je tudi, da nihče ne bi mogel tega delati tako dolgo, če partner ne bi na neki način sodeloval v igri.

Eno ključnih vprašanj pomoči družini je, ali je umestno, da socialni delavec kar takoj pri prvih korakih stopi v koalicijo z zakonskim partnerjem. To je mogoče narediti tako, da svetovalec podpre nezadovoljstvo partnerja in da mu daje oporo pri izvajanju pritiskov, ki se lahko stopnjujejo do grožnje z razvezo zakonske zveze. V tem primeru govorimo o terapevtski double-bind komunikaciji.

Tak pristop pa skriva mnogo nevarnosti; mnenja sem, da se socialni delavci lahko poslužujejo takih načinov dela, le če sodelujejo v strokovnem timu in če imajo ustrezno dodatno usposobljenost.

Po mojih izkušnjah številne žene, katerih možje se zapijajo, dejansko skrivajo svoje trpljenje in razočaranje pred drugimi in pred seboj. Hkrati pa lahko rečem, da sem v pogovorih s temi ženami skoraj vedno odkril skrite misli, včasih tudi načrte za razvezo. Te "skrite fantazije" so večkrat vrata v sanjski svet, ki ga ne potrebujejo zgolj zaradi tega, ker mož pije, ampak tudi zaradi lastne zavrtosti, sramežljivosti in bojazni. Ko jim sedaj pride naproti socialni delavec s svojimi nasveti, nikakor niso sposobne razlikovati med pritiskom na moža in lastnimi željami. Da je zmeda še večja, se na prizorišču takoj pojavijo še starši, včasih pa še drugi sorodniki. Otrokom se v takih razmerah godi skrajno slabo; marsikaj se lahko pozneje popravi, marsikaj pa se v poznejših fazah reševanja problemov pokaže za veliko oviro.

Zato menim, da naj bi socialni delavec spodbujal in podpiral vse člane družine, vendar naj bi pri tem zelo pazil na celovitost družine. Pri vsakem članu naj spodbuja tiste oblike vedenja in tiste odločitve, ki pomenijo korak k individuaciji,

emancipaciji in avtonomiji. Pri tem je neprecenljive vrednosti skupen pogovor vse družine, včasih pa celo pogovor, v katerem sodelujejo tudi stari starši in v katerem je mogoče s tehniko postavljanja cirkularnih vprašanj sprevideti celotno mrežo odnosov in pomagati k bolj zdravim porazdelitvam odgovornosti, kar lahko potem v kratkem času privede do pomembnih novih odločitev. Vemo, da so potrebne bistvene spremembe v "notranji politiki" medsebojnih odnosov generacijskih skupin. Čeprav ljudje, ki se zapirajo, večkrat kažejo videz poudarjene odmaknjenosti od družine, so pogosto ohranjene simbiotske vezi, ki vplivajo na deformacije življenjskega scenarija; te deformacije lahko v jeziku transakcijske analize opišemo kot prepovedi: "Ne boš me zapustil", "Ne boš odrastel", "V življenju boš neobčutljiv za odnose z drugimi in za vsakdanje radosti".

Svetovalni pogovor v pravem pomenu besede lahko začnemo takrat, ko sta svetovalec in stranka že opredelila stvarne in osebne težave in ko je zarisana črta, ki omogoča razlikovanje med enim in drugim.

Po kratkem vljudnostnem uvodu naj svetovalec jasno pokaže, da želi preiti na bistveni del pogovora. To je mogoče narediti na razne načine:

"Sedaj pa lahko preideva k stvari. S čim vam lahko pomagam pri vaših prizadevanjih?"

"Najbrž ste kaj razmišljali, o čem bi se želeli danes pogovarjati z menoj."

"Zadnjič sva se pogovarjala o vaših problemih, za današnji pogovor sva se odločila, ker sva se strinjala o tem, da se stvari ne bodo rešile same od sebe. Rekla sva, da se bova danes pogovarjala o tem, kaj se lahko spremeni, kaj je koristno spremeniti, kako priti do sprememb in kaj je v vaših močeh."

Minute, ki sledijo, so pomembne za celoten potek pogovora. Dobro je pazljivo spremljati sogovornika, da dobimo vtis, iz kakšnega počutja govori. Sogovornik lahko čuti potrebo po tem, da najprej spusti nekaj poskusnih balonov, da bi ugotovil, kam pravzaprav piha veter. Sam imam največkrat opraviti s problemi alkoholne odvisnosti v zvezi z vzgojnimi in psihičnimi težavami otrok. Pogovor se je že večkrat pričel takole:

"Nerodno mi je, da vas moram nadlegovati z našimi problemi. Veste, saj tudi drugi vedo, da mož pije, a nič ne pomaga..."

"Ne nadlegujete me, saj sva se dogovorila, to je moje delo. Vi ste rekli, da ste se že veliko trudili, pa ni nič pomagalo."

"Ne morete si misliti, kakšen je, ko se napije..."

"Iz tega, kar ste mi povedali, vidim dvoje, da on pije, da je težko in da je sploh veliko problemov. Hkrati se ves čas sprašujem, kaj pa vi, kako vi to doživljate, kako si pomagate, pri čem vam lahko pomagam?"

Potem sogovornica praviloma preide k opisu dogodka in svojega ravnanja. Slednje se pogosto sklene: "Ničesar drugega nisem mogla" ali "Vedno je podobno".

Potem pride na dan vrsta vprašanj: "Kaj vi mislite, da bi bilo mogoče narediti, vi ga ne poznate..."

Socialni delavec naj bi se zares poglobil le v vprašanja, ki jih sam doživi kot dovolj tehtna in sodijo v njegov delokrog. Ostala naj vljudno in kratko zavrne ali odgovori na kratko, na preprost, konvencionalen način, z besedami, ki so sogovorniku dovolj domače.

Neredko svetovalci podcenjujemo sogovornike, zato pristajamo na banalno in nesmiselno govorjenje. Če sogovornik, ki je v stiski in mu gre za življenjsko pomembne probleme, začuti, da se svetovalec nekritično trudi narediti dober vtis, se izkazati ipd., to lahko pomeni začetek igre. Sogovornik potem hitro ugotovi, s čim lahko zaposli svetovalčevo pozornost, hkrati pa pogovora dejansko ne vodi več svetovalec. Po razgovoru sogovornik sam za sebe ali pa v družbi s kom vzdihne: "Kaj pa on ve, taki naj bi šli rajši delat, kakor da brezplodno zapravljajo čas." Zelo mogoče je, da bo na enem od prihodnjih razgovorov kaj podobnega slišal tudi sam svetovalni delavec.

"Saj ne vem, kaj pravite, ali je alkoholik ali pa pije le zaradi težke mladosti, ker drugega, zgleda, ni imel, in zato, da tiste svoje napetosti s tem izbruha in poplakne..."

"Glede na to, kar ste mi povedali in kar mi je znanega že od prej, skoraj ne dvomim, da mu bodo zapisali približno takole diagnozo: bolezenska alkoholna odvisnost. A tukaj niste v specialistični psihiatrični ambulanti. Vedite, zdravnik specialist zapiše diagnozo, ker ima potem osnovo, da človeka napoti na nadaljnje zdravljenje, da mu piše bolniški stalež in podobno. Tukaj za te stvari nismo pristojni, zato tudi ne pišemo diagnoz. Jaz po navadi zapišem dejstva, npr.: X.Y. je bil obravnavan pred disciplinsko komisijo zaradi prekrškov... Pomembna okoliščina pri teh prekrških je nedovoljeno pitje alkoholnih pijač. Iz pogovorov s sodelavci in svojci sklepamo, da je to večleten proces, ki so ga svojci sprva doživljali le kot navado, v zadnjem času pa spoznavajo, da se X.Y. vse težje obvladuje. Jaz ne morem nikogar poslati na zdravljenje. Če se bosta za to odločila, vama lahko pomagam z nasveti, ker vem, da gredo ljudje včasih strahotno težko k zdravniku po napotnico za specialista psihiatra.

Moja naloga je, da v pogovoru z vami čim bolj stvarno ugotovim, kakšni problemi so se že nacepili na pretirano-neobvladano pitje. Tega ne delam zato, da bi vam bilo še huje, ampak zato, da bi vam pomagal jasno videti, kaj se dogaja. Zagotavljam vam, da je moja poklicna dolžnost, da stojim na strani tistega, s komer delam, se pravi, da sem na vaši strani in na strani vašega moža. Vse, kar se pogovarjava, je poklicna skrivnost in svojih ugotovitev ne sporočam nikomur, razen če bo treba zaradi zdravljenja, v tem primeru pa vam bomo povedal, o kakšnih ugotovitvah bom pisal v svojem poročilu.

Torej, moja poklicna naloga je, da vam ponudim možnost za pogovor, da vam pojasnim tisto, česar morda še ne veste, in da vam stojim ob strani v tistih prizadevanjih in odločitvah, za katere bova skupaj ugotovila, da so nesmiselne.

Vidite, alkohol se počasi in neopazno pritihotapi v človekovo življenje in v življenje družine. Ko se zavemo škodljivosti, so navade že tako utrjene, da jih ni lahko opustiti. Tudi če ima človek dober namen, takih navad ponavadi ne more opustiti brez pomoči.

Pomoč pa potrebujete tudi vi, odpreti morate oči, pogledati morate problemom v obraz in si priznati, kaj se dogaja. To ni niti najmanj lahko. Alkoholna odvisnost ni le smrtna bolezen, to je še huje, to je počasno propadanje, ki zapusti sledove tudi na tistih svojcih, ki so živeli skupaj s človekom, ki je zapadel v alkoholno odvisnost. Ljudje imamo srečo, da včasih ne vidimo tistega, kar je najbolj boleče in zaskrbljujoče. To je v glavnem dobro, slaba stran tega pa je, da se tolažimo in

sprejemamo probleme kot usodo, ne da bi se zares uprli poteku stvari.

Jaz dejansko ne morem narediti ničesar namesto vas, lahko pa naredim nekaj za vas in za vašo družino. Lahko vam zagotovim možnost zaupnih pogovorov. To je drugače kot pogovor s prijateljico ali sestro. Redkeje se bova pogovarjala, pogovori pri meni trajajo največ po eno uro. Jaz si skušam nekaj zapisati, nekaj zapomniti, to pa zato, da vas bom lahko opozoril, ko se bova vrtela v istem krogu. Večkrat slišimo ljudi, ki pravijo, da je koristno, če se človek z govorjenjem lahko olajša, jaz v to verjamem le delno. Seveda mora vsakdo kdaj 'pojamrati', če mu je hudo. Za ta namen poiščeš zaupnega človeka; pri meni gre za nekaj drugega, ne zgolj za pogovor o tem, kaj je bilo, ampak se vedno znova sprašujemo o željah in načrtih za jutri, za bližnjo prihodnost, potem pa se vprašamo, kaj delam danes; ali lahko s tem, kar delam sedaj, pripomorem k uresničevanju svojih teženj jutri. Vidite, dobro je spregovoriti o trpljenju, človek ima potem več volje za to, da si reče, ne bom se sprijaznil z nečim, kar ni je neznosno. Zgodb o trpljenju pa ni dobro ponavljati, s tem ni dobro pretiravati, ker se potem lahko počutiš izpraznjen, in namesto odločnega vztrajanja pride le do občutka zmedenosti.

S podobnimi problemi se pri delu stalno srečujem, lahko mi zaupate, če vas bom kar prekinil in če vas bom usmerjal. Morda ne bova že danes prišla do pomembne odločitve, do spoznanja, kje je možni izhod. Pomembno je, da boste jutri čutili, da ste bolj na svojih nogah kot sicer. Mogoče boste pomislili, da se vam še niti ne sanja, kje je izhod, hkrati pa se vam bo krepil občutek, da se v življenju mora najti izhod. Mogoče se nama bo obema zdelo, da sva kot dvojica v alpinistični navezi, zaskrbljeno hodiva pod triglavsko severno steno in ne najdeva prave poti. Včasih poskušava, pa ne gre; potem pride malodušje; pomembno je, da najprej spoznate, da vas ne bom silil nikamor, kjer vi ne bi zmogli vzpona; za začetek je pomembno, da skupaj odkrijeva pot, ki je primerna in uresničljiva. Pri tem je treba stalno misliti na sto drugih stvari, ki lahko naenkrat vplivajo na to, da se stvari ne izboljšajo, ampak poslabšajo."

Glede informativne vloge je treba opozoriti na nekatere zakonitosti, ki lahko bistveno vplivajo na učinke našega dela. Pri socialnem delu večkrat naletimo na prav neverjetno neinformiranost ljudi. Npr., moški in ženske z visoko izobrazbo, ki obvladajo različna strokovna in znanstvena področja, ostajajo nekritični in popolnoma nepoučeni o tem, kako se razvija alkoholna zasvojenost, četudi morda skrivoma čutijo strah, da se kaj takega dogaja z družinskim članom. Kako to? Ali jim ni znano, da je mogoče najti knjige, ki izčrpno obravnavajo ta vprašanja? Poleg tega pri večini takih ljudi v prvem pogovoru ugotovimo, da so v svoji bližini že doživljali procese alkoholne zasvojenosti, a zdi se, kot da tudi o teh pojavih nimajo nobene celovite predstave. Zdravniki, medicinske sestre in socialni delavci, ki v pogovorih naletijo na nekakšne bele lise, ki jih imajo ljudje v osnovnem znanju o alkoholizmu, pogosto začutijo, da je treba tem ljudem posredovati osnovna znanja o medicinskem pojmovanju alkoholizma kot bolezni. Nova znanja zlasti intelektualcem pogosto pomenijo nekaj novega, logika alkohološkega razmišljanja se jim zazdi zanimiva in pod vplivom novih znanj pričnejo o svojem življenju govoriti na nov, drugačen način.

S tem je dosežena nevarna kritična točka. Če je kdo kljub poplavi vsakovrstne resne literature o nevarnostih in poteku alkoholne odvisnosti zadržal svoje

neznanje, si lahko to razložimo po analogiji s člani kakšne politične struje, ki znajo za vsako ceno ohraniti nepoznavanje načel pozitivnih ciljev in dosežkov druge politične struje. Človek, ki je toliko pameten, da se je uspešno izogibal ključnim informacijam o nevarnostih zlorab pitja alkoholnih pijač in o osnovnih dejstvih v zvezi z alkoholno odvisnostjo, pred novimi znanji kloni le navidezno: "Sedaj šele vem, kaj se dogaja, ko..." To je vedel že dolgo, le da smo ga sedaj naučili govoriti v jeziku, ki je na las podoben strokovnemu. Če strokovnjak pristane na to izjavo, ki mu praviloma godi, se lahko prične nova laž. Človek si poskuša pridobiti vlogo bolnika. Izogiba se konfrontaciji s tistimi lastnimi prepričanji, zaradi katerih je bil doslej slep in neobčutljiv za povratne informacije. Najbolj bistveno je, da s tem ne jemlje resno niti sebe niti svetovalca.

Kadar se to dogaja v terapevtski skupini, se ta nova lupina hitro zdrobi: če bi skupina dopuščala take načine komuniciranja, bi ozračje postalo neživljenjsko; človeška vsebina skupine bi bila tako razvlečena, da bi jo celo terapevt pričel doživljati kot prazno, dolgočasno in nesmiselno.

V individualnih razgovorih pa pogosto niti zdravnik niti psihologi, socialni delavci in bolniške sestre ne morejo ugotoviti, da je z razgovorom kaj narobe. Ko se potem izkaže, da je človek "pač prihajal vedrit" k strokovnjaku, da je vse skupaj omalovaževal, vendar pa kot nadomestilo za svojo pridnost in lojalnost le pričakoval kakšno korist, takrat strokovnjak največkrat izgubi potrpljenje in prične pritiskati.

Glede na teoretske koncepte sistemske teorije medsebojnih komunikacij (Bateson, Watzlawick) si cilje in metodo svetovalnih razgovorov lahko začrtamo takole:

- ne gre za količino informacij, ki jih ponuja svetovalec;
- kvaliteto informacij lahko presojamo le po tem, ali imajo vpliv na konstruktivno spreminjanje stanja ali ne;
- nobene objektivne resnice ali znanosti ni, ki bi obstajala odvisno od ljudi, ki trpijo zaradi določenih problemov;
- človeške probleme si lahko predstavljamo kot iztirjenje procesa, ki so ga ljudje nekaj časa zadovoljivo nadzorovali. Ljudje težko sprejmejo informacije, ki niso v skladu s starimi pogledi in navadami, bolj si prizadevajo dobiti nasvete in podporo zato, da bi stari načini obvladovanja problema (ki so jih že preiskusili, jih že poznajo in jim zaupajo) zopet postali učinkoviti;
- informacije so vredne toliko, kolikor ustrezajo novemu stanju in kolikor so za svetovanca sprejemljive in uporabne;
- primerjava z znanostjo o prehrani: ni pomembno le, da so v hrani tiste sestavine, ki jih telesu primanjkuje, pomembno je, da so v taki obliki, da jih telo lahko kar najbolj izkoristi.

Kako lahko v praksi uporabimo spoznanja o odnosu med besedami in predstavami na eni strani ter stvarnostjo objektov samih po sebi?

Kaj pomeni za uspešno informiranje v svetovalnem delu že navedena misel H. Warela, da besede niso v neposrednem odnosu s predmeti, katere označujejo? Pri svetovalnem delu moramo upoštevati zlasti to, da so besede, pojmi in predstave

sestavine psihičnih procesov in da so te sestavine med seboj povezane na več načinov. Watzlawick npr. govori o tem, da ima vsak človek celo zbirko zemljevidov o svoji življenjski resničnosti in da imajo ti zemljevidi velik vpliv na to, kaj smo sposobni videti, slišati, zaznati in kaj nam to, kar smo zaznali, pomeni. Če hočemo, da bo lahko človek opazil kaj, česar doslej ni opazil, mora začutiti, da na njegovem zemljevidu nekaj manjka. To pa je najlažje doseči, če začuti, da njegov sogovornik razpolaga s popolnejšim zemljevidom. V tem primeru bo človek začel postavljati "prava vprašanja".

V psihiatrični strukturi ne le na tisti ravni, ki omogoča neposredno zaznavanje, ampak na bolj abstraktni ravni, kjer se človek sprašuje po tem, kako razvrstiti slučajne dogodke v vrste, itn.

Torej je naša slika sveta sestavljena iz besednih simbolov in predstav (ki so lahko vidne, slušne, proprioceptivne/telesne in druge). Slika sveta je dejansko večdimenzionalna struktura, ki jo gradimo, dopolnjujemo in popravljamo vse življenje. Za svetovalno in terapevtsko delo z ljudmi so pomembne zlasti tri karakteristike te strukture:

- raven abstraktnosti posameznih sestavin strukture;
- čustveno-doživljajski potencial predstav in psihičnih vsebin;
- ali so strukture dostopne naši zavesti ali ne; to, česar se bojimo, pogosto izgine v nezavedno sfero, zdi se, kot da je pozabljeno, a to ne pomeni, da je izbrisano iz spomina.

S tem v zvezi so potrebne stvarne informacije o različnih možnostih pomoči in institucionalnih mrežah za strokovno obravnavo. Teh informacij ne smemo ponujati kot ekonomsko propagando; človek se bo na tej osnovi odločil za največje tveganje v življenju. Odločil se bo, da se sam ves nemočen izpostavi kirurškemu nožu, da tvega najdragocenejše, kar ima: človeško dostojanstvo. Za to potrebuje stvarne podatke o raznih možnostih, potrebuje pa tudi nekakšna očala, skozi katera je mogoče videti ustanove tako, kot se definirajo same. Pri tem socialni delavci naj ne bi govorili zgolj tega, kar vedo iz seminarjev, ampak naj bi si pomagali tudi s tem, kar pripovedujejo ljudje, ki so sami doživeli različne izkušnje. Za vsakega človeka, ki je zaradi alkoholne odvisnosti v življenjski stiski, in za družinske člane je pomembno, da osebno srečajo človeka, ki se mu je posrečilo rešiti problem alkoholne odvisnosti, in se sistematično pogovarjajo z njim.

Poleg vseh navedenih informacij potrebuje človek tudi informacijo oziroma novo osebno izkušnjo o sebi, o doživetjih strahu, malodušja, o tem, kako ga doživlja nekdo, ki z njim sicer ni povezan niti kot sorodnik niti kot sodelavec.

Največ informacij o tem, kako ga doživlja svetovalec, človek razbere iz vedenja in mimike. Če svetovalec pozorno spremlja svetovanca, potem lahko v sebi zazna nekaj, kar je morda daljni odmev čustvenega doživljanja svetovanca. Ni mogoče dovolj poudariti, kako pomembna je ta tiha medsebojna izmenjava, ki teče ves čas pogovora. Svetovalec naj se ne sili z empatijo, ampak naj se temu nekako prepusti, s tem da delček pozornosti stalno posveča telesni drži, občutkom v zvezi z mimiko, nehotnim gibom in posebnostim pri dihanju. (Včasih bo svetovalec, ki spremlja te pojave, dobil pri sebi in pri svetovancih vtis, da nastajajo zanimive kombinacije - tako kot pri večglasnem petju.) Večjega dela neverbalnih komunikacij ne moremo ne razumeti ne prevesti v besede - neverbalni znaki največkrat

ostajajo nekakšen okvir za to, kar se govori (drugo Watzlawichovo pravilo). Izurjeni in človeško občutljivi svetovalci na supervizijskih pogovorih večkrat hkrati z verbalno vsebino reproducirajo tudi spremljajoče neverbalne znake. Lahko je tudi dragoceno sredstvo za osvežitev spomina na svetovalni razgovor, če svetovalec zavzema karakteristično držo in mimiko svetovanca.

Pomembno je, kako se svetovalec odziva na besede svetovanca. Poskuša naj se približati načinu svetovančevega izražanja, vendar ne do te mere, da bi se silil ali smešil. Pomembno je, da svetovalec ves čas goji odnos do govorjene besede v tem smislu, da je dobro, če je besedni zaklad bogat, da v izražanju uporablja bogate in raznolike metafore in da prav s tem vedno znova kaže, da besede in pripovedovanje o dogodkih pomenijo le posnetek nečesa, kar se res dogaja. To, kar se dogaja, to, kar je predmet sam na sebi, je mogoče videti na več načinov, o vsem tem je tudi mogoče govoriti na različne načine, glede na to, iz katerega položaja gledamo na stvari in kako smo pri tem razpoloženi. Na ta način lahko vplivamo na stranke, da bodo pričele razvijati raznolike načine izražanja in pripovedovanja o stvareh, s tem pa človek pride do izkušnje, da je mogoče gledati na stvari na različne načine.

Pomembno je, kako se v pogovoru odzivamo na čustva svetovanca. Pogosto se zgodi, da se svetovanec nenadoma razjoka. V takem primeru se moramo nujno zaustaviti, dati temu beseden izraz: "Vidim, da vam je hudo... To je čisto v redu, vsakomur včasih postane hudo... Lahko si vzamete čas... Ali lahko pridete v stik z občutki? Kaj se dogaja? Mi želite kaj reči? Je že bolje?" Pomembno je, da zaznamo notranjo stisko, pomembno je o tem spregovoriti, pomembno je napotiti svetovanca, da poišče notranji stik z bolečino in da jo izrazi, kolikor je mogoče; pomembno je tudi, da niti svetovalec niti svetovanec ne zapadeta zmotni predstavi, da bo človeku lažje, če se bo do konca zjokal ali odprl ali odreagiral - taki dogodki pri ljudeh lahko povzročijo dolgotrajen občutek sramu in strahu. S tako obravnavo dobi svetovanec potrditev, da ni nič narobe, če pride v stik z notranjo bolečino, a da je tudi dobro, če jo zadrži, če ohrani jasen občutek za mejo, ki deli občutke od zaznav stvarnosti. S tem svetovalec sporoča, da ni otročje in ne znak slabosti, če ti postane hudo, in po drugi strani, da ni razloga za strah - če se svojim občutkom posvetite, bo bolečina hitro prešla. Tretje sporočilo, ki ga je svetovalec s tem posredoval sogovorniku, pa je, da ni mama, ki poskuša tolažiti ali jemati nase občutke svojega otroka; pripravljen je posvetiti pozornost občutkom svetovanca, a hkrati pazi, da nenadna žalost ne bi postala vaba za socialno igro "stekleni vrt".

Teorija transakcijske analize veliko govori o tem, da človek potrebuje "dovoljenje" in nekakšno človeško "pokroviteljstvo" za doživljanje občutkov, ki si jih nikoli ni dovolil. Npr.: "Pravite, da vam je vaša mama rekla: 'saj si nora, da to prenašaš'. Se res bojite svojih občutkov zmedenosti?... Ni čudno, da vas je strah... Jaz vas vidim takole..." Potem pride feed-back, ki mora biti korekten in konkreten in v katerem mora biti jasno, kaj so čustva, kaj so mnenja, kaj so oznake za predmetni svet in kaj so oznake za odnosni svet... Sklenemo lahko npr. takole: "Kdor se boji, ni slabič, občutki strahu vam bodo pomagali razpoznati, kaj je za vas pomembno."

Ljudje potrebujejo dovoljenje in spodbude zlasti v zvezi z doživljanjem erotičnih čustev, čustev jeze in strahu; potrebujejo pa tudi pomoč in dovoljenje, da

začnejo resno in odgovorno razmišljati in se odločati.

V družinskem svetovanju je veliko govora o tem, kako ljudje s pomočjo tako imenovanih cirkularnih vprašanj pripeljati do tega, da zagledajo celoto iz novega zornega kota. Svetovalec lahko stranki veliko pomaga tudi s tem, da podpira tiste miselne procese, s katerimi si stranka ustvarja nove okvire in nove doživljajsko-miselne celote. Npr.: "Po razgovoru z vami sem pomislila, da ni razlogov za to, da si očitam, ker on pije. Ko sem videla, da vi na to gledate resno, sem tudi sama začela razmišljati, kaj se je pravzaprav dogajalo... Vse bolj pa vidim, da si bom enkrat očitala, če sedaj ne bom naredila vsega, kar je v mojih močeh, da se nekaj spremeni..."

Čeprav nisem omenjal kakšnih pretresljivih znanstvenih spoznanj in dejstev, menim, da lahko s pogovorom, v katerem se svetovalec ravna po navedenih smernicah, svetovanca res pripelje do povsem novih informacij, zlasti pa do novih pogledov, ki lahko ostanejo trajen vir drugačnih informacij, kot jih je človek dobival doslej. Vezni člen med informativno in suportivno funkcijo je medsebojno zaupanje, ki se razvije v svetovalnem procesu.

Dobro opravljena funkcija informiranja pomeni, da bo človek pričel svetovalcu zaupati. Pred leti smo v pogovorih z alkohologi prišli do stališča, da naj bi bil socialni delavec tak lik strokovne osebe, ki bi spominjal na nekdanje notarje: strokovno dobro podkovan v pravnih znanjih; dosleden v zavzemanju etično in pravno utemeljenih stališč; dosleden v spoštovanju poklicne skrivnosti; vedno na strani svoje stranke; z velikim razumevanjem za težavne ljudi, ki se skušajo izkopati iz utvar, blodnih predstav o življenju in tudi iz problematičnih povezav z drugimi ljudmi; ter zanesljiv glede tega, da ne sprejema koalicijskih zvez z raznimi nasprotniki, dobrotniki, rešitelji itn.

Bibliografija

G. AMMON (ed.): *Handbuch der Dynamischen Psychiatrie 1*. Muenchen: Ernst Reinhardt 1979

G. BARNES: *Epistemology of Alcoholism*. Alcoholism, Zagreb 1985; 21-85

G. BARNES: Future of Psychotherapy Today. *Psychiat. Danub.*, Zagreb 1993, 5: 1-2

G. BATESON: *Oekologie des Geistes*. Frankfurt am Main: Surkamp, 1985

E. BERNE: *Struktur und Dynamik von Organisationen und Gruppen*. Muenchen: Kindler 1979

B. GAČIČ: *Porodična terapija alkoholizma*. Beograd: Rad, 1978

V. HUDOLIN: *Obiteljsko liječenje*. Zagreb: Školska knjiga, 1986

N. LUHMANN: Zamenjava paradigme v sistemski teoriji. *Nova revija* 1990; 9: 761-824

J. RAMOVŠ: *Socialni delavec in alkoholizem*. Ljubljana: Delavska enotnost, 1988

J. RUGELJ: *Uspešna pot*. Ljubljana: Rdeči križ Slovenije, 1983

B. STRITIH, M. MOŽINA: Autopoeza: Procesi samoorganiziranja in samopomoči. *Socialno delo* 1992; 1-2: 18-74

T. VILLIEZ, S. REICHELT-NAUSCEF: *Alkoholismus und Familie - ein kritischer Überblick zum Forschungsstand*. Suchtgefahren 1986; 32, 373-385

P. WATZLAWICK, J. H. BEAVIN, D. D. JACKSON: *Menschliche Kommunikation*. Bern: Hans Huber, 1982.

Andreja Kavar Vidmar

Brezposelnost

Teme

1. Pojem in vrste brezposelnosti
2. Brezposelne osebe
2.1. Definicija brezposelne osebe
2.2. Brezposelna oseba po ZZZB
2.3. Statistika
3. Položaj in stališča brezposelnih oseb
3.1. Zbiranje podatkov
3.2. Splošne značilnosti brezposelnih
3.3. Posebno ogrožene skupine
3.4. Brezposelni o svojem položaju
4. Aktivnost brezposelnih pri reševanju problema
4.1. Pričakovanja od zavoda za zaposlovanje
4.2. Iskanje zaposlitve ali dela
4.3. Brezposelnost in centri za socialno delo
5. Problemi, protislovja
6. Perspektive razvoja

1. Pojem in vrste brezposelnosti

Brezposelnost je eden od najbolj aktualnih problemov sodobnega časa. Pojavlja se tako v razvitem kot v nerazvitem svetu. V zadnjih letih je močno prizadela tudi Slovenijo.

V sistemu socialne varnosti je brezposelnost poseben socialni primer. V grobem razumemo socialni problem kot dogodek ali stanje, ki poslabša materialno raven prizadetega s tem, da mu zmanjša prejemke ali poveča izdatke. Po vzrokih delimo socialne primere na fizične, ki prizadenejo delovno zmožnost, in ekonomske, pri katerih delovna zmožnost prizadetega ni zmanjšana, vendar si zaradi ekonomskih razlogov ne more pridobivati sredstev za življenje. Brezposelnost je ekonomsko socialni primer.

Za sistem socialne varnosti ima brezposelnost dvojne negativne posledice: naraščanje izdatkov za dajatve brezposelnim in zmanjševanje prispevkov za vsa področja socialne varnosti, ker so prispevki odvisni od števila zaposlenih in njihovih plač.

Teoretično delimo brezposelnost na več vrst po vzroku nastanka in posledicah, ki jih povzroča. Najtežja je množična brezposelnost, ki nastopa v obdobjih gospodarskih kriz. Strukturna brezposelnost nastopa zaradi neskladja v strukturi

ponudbe in povpraševanja po delovni sili. Sezonska brezposelnost se pojavlja v določenih obdobjih, vezanih na proizvodni (delovni) proces. Latentna ali prikrita brezposelnost nastopa, kadar je zaposlenih več delavcev, kot bi bilo glede na zahteve delovnega procesa potrebno.

2. Brezposelne osebe

2.1. Definicija brezposelne osebe

Med "rednim delovnim razmerjem" s polnim delovnim časom za nedoločen čas in "popolno brezposelnostjo" je vrsta vmesnih stopenj.

Brezposelna oseba mora biti sposobna za delo in voljna delati. Če zaradi bolezni, invalidnosti, starosti ali drugih vzrokov ne more delati, so ji zagotovljene pravice iz drugih panog socialne varnosti, če izpolnjuje predpisane pogoje.

Svetlik in Trbanc delita populacijo brezposelnih v več zaposlitvenih kategorij:

- Registrirano brezposelni so iskalci zaposlitve, ki so prijavljeni pri službi za zaposlovanje.
- Neregistrirano brezposelni so osebe, ki so v zadnjem mesecu aktivno iskale zaposlitev ali samozaposlitev, pa niso niti zaposlene, samozaposlene niti prijavljene pri službi za zaposlovanje.
- Latentno brezposelne so osebe, ki niso niti zaposlene ali samozaposlene niti odkrito brezposelne, a bi se bile pod določenimi pogoji pripravljene zaposliti (Svetlik, Trbanc 1991: 3, 4).

2.2. Brezposelne osebe po zakonu o zaposlovanju in zavarovanju za primer brezposelnosti

Po zakonu o zaposlovanju in zavarovanju za primer brezposelnosti (ZZZB) lahko osebe, ki iščejo zaposlitev, glede na pravni status razdelimo na tri skupine: zavarovance, brezposelne osebe in druge iskalce zaposlitve.

Zavarovanci so tisti, ki se zavarujejo za primer brezposelnosti. Zavarovanje za primer brezposelnosti je lahko obvezno ali prostovoljno.

Za primer brezposelnosti se obvezno zavarujejo delavci v delovnem razmerju (14. čl.).

Prostovoljno se za primer brezposelnosti lahko zavarujejo: delovni ljudje, ki samostojno opravljajo dejavnost kot redni poklic; ustanovitelji, lastniki ali solastniki podjetij, ki niso zavarovani na drugi podlagi; naši državljani v delovnem razmerju z delodajalcem v tuji državi, ki po vrnitvi v domovino ne morejo uveljavljati pravic za primer brezposelnosti na drugi podlagi (npr. na podlagi bilateralne pogodbe o zavarovanju za primer brezposelnosti); zakonci naših državljanov, zaposlenih v tuji državi, če so bili pred odhodom v tujino v delovnem razmerju. Naštete osebe imajo iz zavarovanja za primer brezposelnosti enake pravice kot tisti, ki so obvezno zavarovani. Natančnejše pogoje za prostovoljno zavarovanje ter višino prispevka za to zavarovanje predpiše republiški upravni organ za delo (15. čl.).

Brezposelna oseba je tisti iskalec zaposlitve, ki se prijavi zavodu in izpolnjuje naslednje negativne pogoje:

- ni v delovnem razmerju;
- ni lastnik ali solastnik podjetja, v katerem je v zadnjem koledarskem letu

pred prijavo za iskanje zaposlitve ustvaril dohodek, s katerim se lahko preživlja, s tem da ustvarjeni dohodek letno ne sme biti nižji od zajamčenega nadomestila osebnega dohodka;

• ne opravlja samostojne dejavnosti kot redni poklic;

• ni lastnik, zakupnik, najemnik ali drug uporabnik kmetijskih ali gozdnih zemljišč ali drugih nepremičnin, od katerih se lahko preživlja na osnovi ustvarjenega dohodka, s tem da ustvarjeni dohodek letno ne sme biti nižji od zajamčenega nadomestila osebnega dohodka (16. čl.).

Vse druge osebe, ki iščejo zaposlitev, so iskalci zaposlitve. *Iskalec zaposlitve* je najširši pojem, ki vključuje zavarovance, brezposelne osebe in druge iskalce zaposlitve.

2.3. Statistika

Brezposelnost je začela v Sloveniji naraščati po letu 1986. Takrat je relativna stopnja brezposelnosti glede na zaposlene znašala 1,7%, glede na celotno delovno silo (mednarodno primerjalna stopnja) pa 1,4%. Leta 1990 je bila relativna stopnja brezposelnosti glede na zaposlene 5,5%, glede na celotno delovno silo pa 4,7% (Letopis, str. 140).

Strukturo aktivnega prebivalstva v Sloveniji konec maja 1992 prikazuje tabela 1. Število in delež žensk v strukturi aktivnega prebivalstva prikazuje tabela 2.

Od decembra 1991 do konca maja 1992 se je relativna stopnja brezposelnosti za celotno aktivno prebivalstvo povečala od 10,1 na 10,8, pri ženskah pa od 9,6 na 10,1. To je v nasprotju s pričakovanji, da bo brezposelnost prizadela predvsem in najprej ženske. Nižja stopnja relativne brezposelnosti pri ženskah v obdobju, ki ga zajemajo podatki, se pojasnjuje z večjim številom stečajev in presežnih delavcev v panogah, kjer so zaposleni predvsem moški. Domneva se, da se je določen del žensk umaknil s trga delovne sile v latentno brezposelnost (Letopis, str. 140). Možno pojasnilo za nižjo relativno brezposelnost žensk bi bilo lahko tudi dejstvo, da so v večji meri zaposlene v negospodarstvu. Decembra 1991 je bilo od skupno 675.854 oseb v gospodarstvu zaposlenih 546.974 ali 81% in v negospodarstvu 128.880 ali 19%. Od skupno 319.773 žensk pa je bilo v gospodarstvu zaposlenih 226.607 ali 7% in v negospodarstvu 93.166 ali 29%. Zdravstvo, šolstvo, socialno varstvo in druga področja negospodarstva so delovno intenzivne panoge, kjer se zaradi sprememb v tehnologiji in organizaciji dela število zaposlenih ne more toliko zmanjšati kot v gospodarstvu. Ko bo potekel moratorij za stečaje, se lahko razmerje med relativno stopnjo brezposelnosti moških in žensk spremeni, skoraj gotovo pa se bo povečala splošna stopnja brezposelnosti.

Težavnost položaja brezposelnih oseb in možnost ponovne zaposlitve sta povezani s trajanjem brezposelnosti. Strukturo brezposelnih po trajanju brezposelnosti in stopnji strokovne izobrazbe prikazuje tabela 3. Od skupno 97.175 brezposelnih jih je bila konec junija 1992 polovica (50,88%) brez dela že več kot eno leto. Največji (40,16%) je delež tistih, ki so brezposelni od enega do treh let. Pri iskalcih prve zaposlitve položaj ni veliko boljši (tabela 4). Tistih, ki so brezposelni do 12 mesecev, je bilo 52,79%, brezposelnih več kot 12 mesecev pa je bilo 47,21%.

3. Položaj in stališča brezposelnih oseb

3.1. Zbiranje podatkov

V teku raziskave so študenti VŠSD opravili 14 intervjujev z brezposelnimi osebami. Namen intervjujev je bil zbrati informacije o tistih vidikih položaja brezposelnih, ki jih kvantitativni podatki ne morejo prikazati. Tovrstne informacije o položaju brezposelnih smo dobili tudi iz diplomskih nalog študentov Visoke šole za socialno delo.

Razgovori so bili izvedeni na naslednjih enotah oziroma izpostavah zavoda za zaposlovanje: Celje, Kranj, Lendava, Ljubljana, Maribor, Murska Sobota, Nova Gorica, Novo mesto, Radovljica, Sevnica, Trbovlje, Velenje, Žalec.

Anketarji so respondente izbirali med brezposelnimi osebami, ki so se na dan zbiranja podatkov oglasile na enotah in izpostavah zavoda za zaposlovanje. Študenti so dobili navodilo, naj za intervjuje izberejo ljudi obeh spolov ter različne starosti in strokovne izobrazbe. Razdelitev respondentov po starosti in spolu prikazuje tabela.

Tabela 5. Spol in starost respondentov

Spol	Starost				
	do 25 let	26-35 let	36-45 let	nad 45 let	skupaj
moški	11	4	4	4	23
ženske	11	2	3	2	18
skupaj	22	6	7	6	41

Med respondenti prevladujejo mlajše osebe, verjetno zato, ker je bilo anketarjem z njimi najlaže vzpostaviti stik.

3.2. Položaj anketiranih brezposelnih oseb

Anketiranci so navajali - v večji ali manjši meri - nekatere podobne probleme. Skoraj pri vseh se v tej ali oni obliki pojavljajo materialne težave. Kot problem se ne kažejo le materialne razmere same po sebi, ampak njihove posledice v družbenem položaju prizadetih. Tiste, ki jih vzdržujejo drugi družinski člani, finančna odvisnost zelo teži. Navajajo jo kot enega od razlogov za nesoglasja in prepire v družini. Veliko jih pogreša delovno okolje, sodelavce in delo. Izražajo občutke zapostavljenosti, nekoristnosti, izoliranosti, neenakosti v družbi. Mnogi težko najdejo smiseln način uporabe prostega časa. Nekateri se bojijo, da bodo za vedno ostali brez zaposlitve.

Razgovori z brezposelnimi kažejo, da so mnogi med njimi v hudih stiskah, ki se ne nanašajo zgolj na pomanjkanje denarja in dela. Brezposelnost prinaša tudi druge probleme, ki niso v izrecni "pristojnosti" nobene socialne institucije.

3.3. Posebno ogrožene skupine

Posebne težave posameznih skupin brezposelnih oseb so dveh vrst: posebno

slabi izgledi za zaposlitev ali delo in pa posebno težke materialne, socialne ali čustvene posledice brezposelnosti.

Služba zaposlovanja se je doslej ukvarjala predvsem s tistimi, ki imajo posebno slabe možnosti za zaposlitev.

Malo možnosti za zaposlitev in delo imajo Romi. Zelo težko se zaposlijo tudi starejši delavci, iskalci prve zaposlitve, invalidi, duševno manj razviti in duševno bolni, osebe brez poklica (samo OŠ ali še ta nedokončana), pripadniki drugih narodov, alkoholiki, dolgotrajno brezposelni in vsi tisti, ki imajo kakršnekoli ovire ali odstopajo od povprečja.

To so težje zaposljivi iskalci zaposlitve. "Težja zaposljivost" pomeni na ravni pojavnosti vrsto ovirajočih stanj in naravnanosti v zvezi s sposobnostjo delati, ki so lahko posledica pomanjkljive ali celo odsotne izobrazbene ali poklicne usposobljenosti, resnih telesnih in/ali duševnih okvar ter socialne prikrajšanosti (Brejc).

Manjše možnosti za zaposlitev imajo tudi tisti, ki so postali brezposelni ob stečaju, ker je takrat hkrati brez dela množica delavcev.

V zlasti težavnem položaju so dolgotrajno brezposelne osebe. Za dolgotrajno brezposelne imamo tiste, ki so brez zaposlitve več kot eno leto (Ashby). ZZZB pa omogoča zavodu, da lahko na podlagi prijave prostega delovnega mesta brez predhodne javne objave napoti osebo, ki išče zaposlitev dalj kot dve leti, v organizacijo oziroma k delodajalcu. V takem primeru se lahko sklene delovno razmerje za določen čas. Dveletno obdobje v ZZZB kaže, da imajo več kot dvoletna nezaposlenost za še zlasti kritično.

Velik delež v populaciji dolgotrajno brezposelnih imajo težje zaposljivi. Po drugi strani pa je velika verjetnost, da dolgotrajno brezposelne osebe zaradi svojega položaja postanejo tudi težje zaposljive. Znano je, da je trajanje brezposelnosti v obratnem sorazmerju z verjetnostjo, da se bo brezposelna oseba ponovno zaposlila (Ricca).

Brezposelne invalidne osebe, prijavljene pri zavodu za zaposlovanje, imajo ta status po zakonu o usposabljanju in zaposlovanju invalidnih oseb (ZUZIO) in pa delovni invalidi. Usposabljanje in zaposlovanje prvih je v pristojnosti zavoda za zaposlovanje. Zaposlitev za delovne invalide bi morala v prvi vrsti zagotoviti organizacija, kjer so (bili) zaposleni. Zaradi stečajev in prestrukturiranja organizacij pa med brezposelnimi invalidnimi osebami prevladujejo delovni invalidi.

Med invalidnimi osebami so v zlasti težavnem položaju duševno bolni. Po mnenju, ki ga je zabeležil eden od anketarjev, je razlog za to stališče zdravstva, ki vztraja na vrnitvi duševnih bolnikov na prejšnje delo. V enoti službe zaposlovanja pa ugotavljajo, da se te osebe najbolje počutijo med enako prizadetimi, zlasti če gre za motnje, ki zahtevajo izrazito toleranten odnos do človeka (LJ).

Težave imajo tisti brezposelni, ki so opravili pripravništvo in nimajo možnosti za nadaljnjo zaposlitev oziroma delo. Večina se jih po opravljenem pripravništvu vrne na zavod za zaposlovanje. Imajo strokovni izpit, še vedno pa nimajo dovolj izkušenj, da bi imeli na trgu delovne sile enakopraven položaj. Nekateri delodajalci izkoriščajo mlade kot poceni delovno silo.

Socialno, ekonomsko in osebno so najbolj prizadeti ljudje v srednjih letih (po 40. letu) in starejši delavci, ki po 20, 25 ali več letih dela skorajda nimajo več možnosti, da bi se ponovno zaposlili. Ekonomsko so v zlasti hudem položaju mlade

družine, ki so sicer urejene, a sta oba zakonca brezposelna. Denarno nadomestilo je za preživljanje štiričlanske družine s šoloobveznima otrokoma navadno prenizko. Nekateri mladi so v času študija prejemali štipendijo, po šolanju pa ostanejo z diplomo in brez denarja, prijavljeni na zavodu za zaposlovanje.

3.4. Brezposelni o svojem položaju

Anketiranci so se po življenjskih razmerah in stališčih zelo razlikovali. Svoj položaj so presojali z vidika materialnih razmer, emocionalne prizadetosti in odnosov do okolja.

Za poglavitno težavo jih je največ navedlo materialne razmere. Mlajše brezposelne vzdržujejo starši, starejše zakonci in drugi sorodniki. Čeprav dohodki drugih družinskih članov rešujejo materialne probleme ("Še sreča, da je žena zaposlena. Ko sem ostal brez službe, je morala ona plačevati stanovanje in sploh vse stroške"), je za mnoge finančna odvisnost hud problem. Mlajši navajajo nelagodnost, zadrego ("Nimam ugleda pri dekletovih starših"). Starejši menijo, da ne opravljajo svoje vloge v družini ("Sem odveč kot moški, ki ni sposoben preživljati družine").

Težak je prehod k skromnejšemu ali celo revnemu življenju ("Naenkrat moraš znati živeti veliko bolj skromno"). Kaj to pomeni za posamezno družino, je odvisno od življenjskega standarda pred brezposelnostjo. Nekomu je težko sprejeti situacijo, v kateri mora paziti na ceno hrane. V družini, kjer je oče brezposeln že skoraj celo leto, redno plačujejo le račun za elektriko, za ostalo prejemajo opomin za opominom.

Izgubo zaposlitve povezujejo z občutki zapostavljenosti in odvečnosti. Izguba zaposlitve pomeni pretrganje stikov s sodelavci, prekinitev delovnih navad. Priložnostna dela ne dajejo občutka pripadnosti. "Ritem" pri takem delu je drugačen. Pogrešajo delovno okolje, sodelavce in delo samo ("Rada bi delala, pa čeprav mi za delo ne bi plačali"). Zanimivo je, da je navezanost na delovno okolje izrazilo zelo veliko mladih ljudi s kratko delovno dobo ali samo s končanim pripravništvom. Za mlajše je izguba zaposlitve tudi izguba možnosti za strokovno izpopolnjevanje in nabiranje delovnih izkušenj. Nekaterim brezposelnim osebam (npr. iskalcem prve zaposlitve) se čas brezposelnosti ne šteje v pokojninsko dobo, kar bo kasneje imelo materialne posledice v nižji pokojninski dobi ali podaljšano zaposlitev v starejših letih.

Brezposelnost onemogoča doseganje materialnih ciljev, kot je urejanje stanovanja.

Odnosi v družini so se spremenili ("Vse je prevzela v roke žena", "Doma mi težijo, ker ne delam"). Pravijo, da so prepiri v družini postali pogostejši, odkar so brezposelni. Nekdo pogreša, ker se žena zanj več ne uredi in lepo obleče. Prepirajo se zaradi malenkosti. Nekateri mlajši se pritožujejo, da jim starši ne dajo denarja za drobnarije kot pivo, slaščice, revije. Drugi se pred starši čutijo krive, "ker oni delajo, jaz pa samo postopam, ker ne najdem nikjer obstanka".

Tiste, ki imajo družino, skrbi vzdrževanje otrok. "Najtežje mu je, ker otrokom ne more zagotoviti normalnega otroštva. Odraščajo v napeti družinski atmosferi, ki jo povzroča stalno pomanjkanje denarja." 26-letni nekvalificirani delavec:

"Najtežje mi je, ker sem mlad in zdrav in bi delal vse, pa ne morem dobiti dela. Letos sem bil na javnih delih, bilo je dobro plačano, tako da ima zdaj hčerka zimsko obleko."

Posamezniki se ne čutijo enakopravne z nekdanjimi prijatelji, ki so še zaposleni. ("Gledajo te zviška, češ, 'Kaj boš ti, ki ti ni treba zjutraj vstajati in garati za uboge pare. Dobiš jih, čeprav doma lenariš.'")

42-letni ključavničar pravi, da se je v času, ko je bil zaposlen, počutil varnejšega, preskrbljenega in predvsem normalnega. Z "normalnim" razume: "Bil sem delavec. Imel sem OD. Imel sem prijatelje. - Zdaj eden dela v Italiji, drugi na kmetiji, jaz pa se očitno ne znajdem. Nimam zvez, sam sem in reven."

Ta človek toži, da ga mori utesnjenost. Nervozo sprošča z gledanjem TV. "Saj če grem v gostilno, ne morem plačati niti runde s tem, kar imam."

Nekateri preživljajo izredno hude krize: depresije, celo poskuse samomora.

Velik problem je prosti čas. Precej anketirancev se je vključilo v razne oblike usposabljanja, ki jih organizira zavod za zaposlovanje, vendar kaže, da to ne zadostuje. "Prostega časa imam na pretek, da se počutim zgubljen v njem."

Veliko brezposelnih, zlasti starejše in tiste, ki so že dalj časa brez dela, težita strah pred trajno brezposelnostjo in splošna negotovost ("Neprestano je treba skrbeti in gledati naprej").

Manjši del brezposelnih je s svojim statusom zadovoljnih. To so zlasti nekateri mladi, ki imajo doma zagotovljeno eksistenco in jim je všeč več prostega časa z denarnim nadomestilom kot žepnino. Vendar je to manjšina. Posamezniki kombinirajo občasna dela in prosti čas. Nekateri so kot pozitivno navedli več možnosti ukvarjanje z otroki, neki moški navaja, da se je naučil kuhati.

4. Aktivnosti brezposelnih pri reševanju problema

4.1. Pričakovanja brezposelnih ob prijavi na RZZ

Pričakovanja prezposelnih ob prijavi na zavod za zaposlovanje so kratkoročna in dolgoročna, odvisna tudi od starosti in pravnega statusa iskalca zaposlitve.

Iskalci prve zaposlitve pričakujejo možnost za pripravništvo in zdravstveno zavarovanje. Delavci, ko so že bili zaposleni, uveljavljajo denarne pravice.

Vse zanimajo možnosti za zaposlitev v njihovem poklicu. V kratkem času pričakujejo zaposlitev, vendar jih veliko ve, da so možnosti za zaposlitev majhne, in se ne zanašajo le na pomoč zavoda. Želijo najrazličnejše informacije o zaposlitvenih možnostih, samozaposlovanju, predčasni upokojitvi, prekvalifikaciji, raznih tečajih, višini denarnih pravic, dodatku za otroke, nadomestilu v primeru nosečnosti, posledicah, če odklonijo ponujeno zaposlitev ipd. Drugim zadostuje, da so prijavljeni, zlasti, dokler prejemajo nadomestilo, in sami niso pripravljeni veliko storiti za ponovno zaposlitev ali delo. "Nekateri so zelo aktivni in si sami iščejo možnosti zaposlitve, drugi čakajo, da jim bo zavod vse uredil."

Ob prijavi je večina brezposelnih zaskrbljena, vendar dokaj optimistična. S trajanjem čakalne dobe pričakovanja upadejo. Večje spremembe nastopijo približno po enem letu. Spočetka so se brezposelni pripravljeni zaposliti le v svojem poklicu, pozneje bi sprejeli kakršnokoli delo. Ljudje postajajo obupani in jezni ali

apatični, pasivni in vdani v usodo. Denarna stiska raste iz dneva v dan, pojavlja se strah za preživetje.

"Tisti, ki ne izgubijo volje, niso nikoli prijavljeni eno leto na zavodu, saj si sami poiščejo službo oz. zaposlitev" (svetovalec).

Usluge zavoda za zaposlovanje ocenjujejo brezposelni zelo različno. Samo posamezniki se pritožujejo, da jim zavod še ni našel zaposlitve in da je denarno nadomestilo prenizko. Večina ve, da zavod na to ne more vplivati. Veliko se jih pritožuje, da imajo na zavodu zanje premalo časa. Glede odnosa uslužbencev zavoda do strank pa smo zabeležili nasprotujoče si ocene. Od tega, da pogrešajo bolj human odnos, da bi želeli biti obravnavani kot ljudje, ne kot številke, da zavod brezposelne premalo obvešča o možnosti dela, prek ugotovitev, da so vrste dolge, da zavod nič ne more, če dela ni, do pohval. "Socialna delavka, ki dela na področju pripravništva, je zelo prijazna in zna prisluhniti človeku." (LJ). "Na zavodu so prijazni, velikokrat so zaradi posredovanja dela že klicali na dom" (Žalec). 45-letni strojni ključavničar se pritožuje, da mu na zavodu vedno pravijo, da je delo zanj pretežko, da je bolj primerno za mlajše, zaradi česar se počuti manjvrednega. 25-letni strojni tehnik: "Vedno so me prijazno sprejeli, poslušali moje probleme. Svetovalec mi je - po mojem občutku - po najboljših močeh in možnostih svetoval. Mogoče me moti le malo preveč birokracije." (NG). 20-letni elektromehanik: "Kljub polni čakalnici sem imel občutek, da sem edini, ki je brez zaposlitve in da mi resnično želijo pomagati. Všeč mi je, da je pogovor oseben, v posebnem prostoru, da ne slišijo vsi svojih težav. Pa tudi čakanje v predprostoru lahko koristno izkoristiš z branjem raznih oglasov, navodil, prospektov." (NG). Pohvalili so tudi možnosti za izobraževanje.

4.2. Prizadevanja brezposelnih za zaposlitev ali delo

Prizadevanje brezposelne osebe, da si sama najde delo, imajo za znak verodostojnosti njenega statusa. V britanski zakonodaji je zahteva, da oseba tudi sama aktivno išče zaposlitev, celo pogoj, da pridobi pravice za primer brezposelnosti (Deakin, Wilkinson 1991/92).

Večina brezposelnih oseb si pri nas sama bolj ali manj intenzivno prizadeva najti zaposlitev ali delo ali začeti samostojno dejavnost.

Iskanje zaposlitve je izraženo s tem, da se brezposelni sami prijavljajo na objave prostih delovnih mest. Nekateri se osebno oglašajo v podjetjih, organizacijah in pri zasebnikih ter se zanimajo za možnosti zaposlitve. Nekateri iščejo delo v Avstriji in Italiji. Številni iščejo in tudi najdejo razna "honorarna dela". S tem so mišljena predvsem priložnostna dela. Nekdo je izrecno izjavil, da dela "na črno". Gre za oblike dela, ki bi jih označili kot sivo ekonomijo ali delo na sekundarnem trgu delovne sile. Posamezniki uporabljajo usluge zasebnih posredovalnic.

Intenzivnost prizadevanja za zaposlovanje in delo je težko oceniti. Neka anketiranka (starost 40 let, 17 let delovne dobe) je izjavila, da je napisala 40 prošenj; večina navaja nižje številke, pod 10. Le redkokdo sam oglaša, a tudi to predvsem za razne storitve, npr. tipkanje, knjiženje. Precej je takih, ki si priložnostno delo iščejo sami, pri iskanju zaposlitve pa se zanašajo na zavod.

Priložnostna dela, ki jih opravljajo brezposelni, so odvisna od sposobnosti,

starosti in spola. Moški navajajo pomoč pri gradnji hiše, težaških delih, ženske varstvo otrok in starejših oseb, mladi pomoč starejšim (kurjava, prinašanje iz trgovine). Veliko jih omenja, da dobijo občasna dela pri zasebnikih, "obrtnikih".

Tisti, ki imajo vrt ali kakšno drugo možnost samooskrbe, si z domačim delom izboljšujejo materialne razmere.

Pri samozaposlovanju sta oviri tveganje in vprašanje, kako priti do začetnega kapitala. Svetovalci za zaposlitve pravijo, da imajo nekateri brezposelni izvirne ideje, ki jih ni mogoče izvesti zaradi pomanjkanja denarja. Ni ugodnih bančnih posojil za nove dejavnosti. Od mladih lahko začno samostojno dejavnost le tisti, ki imajo dovolj premožne starše, da jim lahko pomagajo.

Opaziti je, da je kar nekaj brezposelnih z zadovoljstvom sprejelo možnost javnih del, če so le-ta primerna njihovim sposobnostim.

Precej zanimanja je za razne tečaje, ki jih organizira zavod. Z dodatnim znanjem si obetajo boljše zaposlitvene možnosti.

Posamezniki pa so že povsem obupali in se ne trudijo več, da bi našli zaposlitev ali delo. Starejši računajo na možnost upokojitve, nekoliko mlajši na invalidsko upokojitev.

4.3. Brezposelnost in centri za socialno delo

Ko brezposelni izgubijo pravice iz zavarovanja za primer brezposelnosti ali če le-te ne zadoščajo, jim lahko kot zadnja državna institucija zagotovi pomoč center za socialno delo. Anketarji, ki so proučevali delovanje centrov za socialno delo, so zbrali nekaj podatkov o obravnavanju brezposelnih na centrih. Na nobenem centru za socialno delo niso naleteli na poseben referat za brezposelne, v vseh centrih pa se na ta ali oni način ukvarjajo s pomočjo brezposelnim. V različnih okoljih je problem brezposelnosti bolj ali manj težek

V občini Lenart v času zbiranja podatkov brezposelnost ni bila posebna težava. "Brezposelnost v občini Lenart se ne pojavlja kot resen problem. Večina prebivalcev ima doma vsaj majhen košček zemlje, če že ne kmetije. Zaposlitev v tovarnah je ljudem dodaten zaslužek. Tisti, ki izgubijo zaposlitev ali so na čakanju, niso pravi brezposelni, ker obdelujejo zemljo. To so ljudje z razmeroma nizko izobrazbo. Problem bo nastopil v prihodnjih letih za mlado generacijo, ki bo končala srednjo šolo, novih delovnih mest pa ne bo. Veliko ljudi hodi na delo v Avstrijo, vsaj sezonsko. Na CSD Lenart se še nihče ni obrnil samo zaradi brezposelnosti."

V večini centrov za socialno delo je položaj težji. Brezposelni se obračajo na centre zlasti po denarno pomoč, zaradi oprostitve participacije za zdravstveno varstvo, po subvencije za stanarine in zaradi podobnih materialnih vprašanj. Kriteriji za dodeljevanje denarnih pomoči so vedno strožji in dobijo jih le tisti, ki so zares v hudi materialni stiski. Če izpolnjujejo pogoje, jim je dodeljena enkratna ali začasna pomoč. Na centrih za socialno delo menijo, da denarne dajatve iz zavarovanja za brezposelnost številnim upravičencem ne zadostujejo za življenje. Na več centrih poskušajo pomagati brezposelnim pri iskanju del, kot so obiranje sadja, sezonska dela, priložnostna dela. Včasih delavci CSD pomagajo tudi pri iskanju zaposlitve prek svojih zvez (Sežana). Skoraj na vseh centrih usmerjajo brezposelne na javna dela.

V manjši meri prihajajo brezposelni na center za socialno delo zaradi psihičnih težav, "ko so notranje čisto na tleh". Center za socialno delo nastopi kot "podporni svetovalec". Na centrih ugotavljajo, da brezposelnost vpliva na družinske razmere, odnose med partnerjema in na odnos do otrok. Tako se brezposelnost posredno obravnava v sklopu drugih socialnih težav.

Po ocenah respondentov na centrih za socialno delo je sodelovanje s službo zaposlovanja dobro, ali pa vsaj ne prihaja do težav. Konkretno so navajali sodelovanje pri usposabljanju težje zaposljivih oseb, pri javnih delih, pri urejanju zdravstvenega zavarovanja in pri posredovanju podatkov.

5. Problemi, protislovja

Brezposelnost v Sloveniji je v zadnjem času zelo porasla. Za socialno delo je relativno nov problem tako po obsegu kot po vsebini. Do sprejetja sedaj veljavnih predpisov o delovnih razmerjih je bila stalnost zaposlitve skoraj popolnoma zagotovljena. Delo je bilo pri vrhu lestvice vrednot v načinu življenja, v političnih opredelitvah in v zakonodaji. Delo je ena od tradicionalnih vrednot v naši kulturi.

Brezposelnost v naših sedanjih razmerah prizadetim ne povzroča samo materialnih problemov, ampak tudi vrsto drugih, zlasti socialnih in emocionalnih. V družbi, ki je vključenost v delo postavljala v središče posameznikovega življenja, pomeni izguba zaposlitve izgubo številnih človeških stikov in izključenost iz številnih dotedanjih aktivnosti.

Ker so bili do nedavnega brezposelni zlasti ljudje, ki sodijo med tako imenovane težje zaposljive, je bila brezposelnost posebna stigma.

V Sloveniji je veliko brezposelnih delavcev, ki so se identificirali z organizacijami, v katerih so bili zaposleni. Veliko je brezposelne mladine po končanem šolanju, katere strokovno znanje propada. Družine so materialno in socialno obremenjene z vzdrževanjem odraslih otrok, ki se ne morejo osamosvojiti in ki kot brezposelni izgubljajo najbolj perspektivno obdobje svojega življenja. Brezposelnost staršev ustvarja socialno neenakost med otroki vseh starosti. Alkoholizem, nasilje v družini in podobni pojavi bodo ob množični brezposelnosti skoraj gotovo porastli.

Očitno je, da brezposelnost za prizadete in njihove družine ne pomeni samo znižanja življenjskega standarda, čeprav to občutijo najprej. V številnih primerih lahko govorimo o nastopu hujših materialnih težav, izolaciji iz dotedanjega okolja, prikrajšanosti v kulturnem in družabnem življenju, krčenju človeških stikov, osamljenosti in podobno.

Vprašanje je, ali je brezposelnost pri anketirancih, zajetih z raziskavo, povzročila revščino. Njihove materialne razmere so zelo različne, odvisne zlasti od družinske situacije. Iz intervjujev izhaja, da je posledica brezposelnosti pri nekaterih prenehanje udeležbe v navadah in aktivnostih njihovega okolja. To prenehanje imajo za znak nastopa revščine (Wictor 1986: 31).

Opozoriti velja na angleško ugotovitev, da je brezposelnost glavna pot v revščino (Robinson, Gregson 1992: 46).

Drugo vprašanje je, ali brezposelni sodijo v tako imenovani "podrazred", precej ohlapno definiran pojem, ki se pojavlja v ameriški in angleški literaturi.

Analitiki se v glavnem strinjajo, da je za podrazred značilno naslednje:

• huda prikrajšanost pri prejemkih - revščina in odvisnost od socialnega varstva,

• nestabilna zaposlitev oziroma delo (ali brezposelnost, nezaposljivost),

• nizka strokovna usposobljenost,

• slab, otežen dostop do izobraževanja, socialnih služb itn.,

• stalna revščina: ne samo začasna revščina, zapredeni, potegnjeni so v intergeneracijsko revščino,

• prostorska koncentracija: podrazred živi v getih,

• velika pogostost zdravstvenih težav, fizičnih in psihičnih (Robinson, Gregson 1992: 41).

Pri anketiranih brezposelnih celotnega sklopa teh značilnosti nismo ugotovili. Kaže pa, da se nekatere pojavljajo, zlasti prikrajšanost pri prejemkih, nestabilna zaposlitev oziroma delo, zdravstvene težave. Posebno zaskrbljujoče je, da so posamezniki omenjali vpliv brezposelnosti na položaj otrok, kar lahko pomeni začetek prehajanja revščine v naslednjo generacijo.

Standing kot podrazred opredeljuje tiste, ki ne sodijo več niti v marginalno delovno silo, so docela izpadli s trga delovne sile in živijo le še od socialne pomoči.

Številne industrijske države so izdelale obsežne sisteme za varstvo brezposelnih in nezmožnih za delo. Nadomestila za brezposelnost in druge pravice socialne varnosti sestavljajo varnostno mrežo, ki zagotavlja prejemke za relativno dolgo obdobje. Vendar se prejemki s časom zmanjšujejo. Denarnemu nadomestilu za primer brezposelnosti sledi denarna pomoč brezposelnim in nato socialna pomoč. Dolgotrajna brezposelnost sčasoma povzroči dokončno izključitev s trga dela. To kaže, da se je pojavila posebna institucionalna oblika brezposelnosti - "izključenost" -, pri kateri brezposelni niti ne veljajo več za brezposelne (Kerschen, Kessler: 274). Tudi slovenska ureditev pozna "sestopanje": denarno nadomestilo za brezposelnost, denarna pomoč za brezposelnost, "družbena denarna pomoč".

6. Perspektive razvoja

S tržnim gospodarstvom so povezana gibanja na področju zaposlovanja in brezposelnosti, na katera se mora odzvati strokovno socialno delo. Raziskava je opozorila na nekatere socialne težave, ki prizadevajo velik del brezposlenih tudi tistih, ki imajo realne možnosti ponovne zaposlitve.

Populacija, ki glede na (pričakovano) pravno ureditev in po sami logiki dogajanja prehaja iz pristojnosti službe zaposlovanja v pristojnost socialnih služb, so brezposelni, ki jih prizadeva revščina, težje zaposljivi in tisti, ki so dejansko izključeni s trga delovne sile.

Ashby meni, da je edini realni način, da se ljudem, ki so bili brez svoje krivde izključeni s trga dela, povrne dostojanstvo in samospoštovanje, ta, da se jim pomaga, da se bodo bolje znašli v življenju brez dela. Ljudje, ki so se brezuspešno prijavljali na stotine ponudb za delo, so silno demoralizirani in depresivni. Če so nekateri opustili brezuspešne poskuse, da bi dobili delo, in poskušajo v danih okoliščinah napraviti iz življenja brez zaposlitve najboljše, kar je mogoče, imajo pravico do pomoči (support and assistence).

Glede na izkušnje drugih držav je zelo verjetno, da bo tudi pri nas del dolgotrajno brezposelnih prešel v položaj popolne izključenosti s trga delovne sile.

Druga pot pri obravnavanju izključenih s trga delovne sile je kritičen odnos do "mita nezaposljivih" (van den Berg, van der Veer 1992). Nekateri poskusi kažejo, da je s posebnimi metodami mogoče uspešno zaposliti tudi težje zaposljive. "Zaposlovanje po meri" (Tailor-made Method), kot so ga imenovali v projektu, izvedenem v Helmondu na Nizozemskem, je intenziven način posredovanja zaposlitve, usmerjen k posamezniku, pri čemer ima velik pomen socialno vodenje (social guidance) pred zaposlitvijo in po njej. Iz podrobnega opisa in evalvacije metode je razvidno, da je usmerjena ne le k iskalcem zaposlitve, ampak tudi k potencialnim delodajalcem. Le-ti nekaterih skupin ljudi ne zaposlujejo radi, ker imajo predsodke o njihovi zanesljivosti pri delu. Metoda je uspešna zlasti v manjših in srednjih podjetjih, ki nimajo razvite lastne kadrovske službe in so pripravljena sprejeti usluge iskanja in izbora ustreznih delavcev. "Zaposlovanje po meri" zahteva trdno organizacijsko mrežo, v katero so povezane izobraževalne agencije in lokalni dejavniki. Velik pomen imajo neformalni in osebni kontakti. "Zaposlovanje po meri" povezuje posredovanje zaposlitve s socialnim delom. Vredno bi ga bilo preizkusiti tudi pri nas.

Brezposelnost otežuje ali onemogoča zadovoljitev vrste človekovih potreb in pravic. Nova slovenska ustava med pravicami in svoboščinami človeka in državljana ne navaja pravice do dela. Iz naše analize pa izhaja, da brezposelnost za delo sposobnemu in voljnemu človeku, ki nima dela, onemogoča ali vsaj zelo otežuje veliko aktivnosti. Delo ni samo temelj za človekovo materialno eksistenco, ampak tudi eden najpomembnejših pogojev za aktivno udeležbo v dogajanjih v civilni družbi in državi. Predvsem pa pomanjkanje dela in zaposlitve onemogoča prizadetemu prispevati svoj delež k skupnosti. Brezposelni so prikrajšani pri moralni pravici, ki jo Ashby imenuje "the right to contribute" - pravica prispevati.

Socialno delo ne more rešiti problema brezposelnosti, lahko pa brezposelnim ponudi strokovno pomoč. Naloga socialnih delavcev v takih razmerah ni le skrb za zagotavljanje najnujnejših materialnih dobrin, ampak je zlasti pomoč pri izboljšanju kvalitete življenja brezposelnih. Brezposelnim je treba pomagati, da uporabijo "prosti čas" na zadovoljiv in perspektiven način. Brezposelnost, zlasti dolgotrajna, je stanje, v katerem prizadeti potrebujejo specifično strokovno pomoč. V sedanjih razmerah je brezposelnost eden največjih izzivov za inovativnost socialnega dela.

Viri

1. P. ASHBY: *The long-term unemployed. Action for a forgotten million*. Bedford Square Press of the National Council for Voluntary Organisations (NCVO), London, 1988

2. T. BREJC: *Rehabilitacijsko delo s težje zaposljivimi osebami*. Zveza skupnosti za zaposlovanje Slovenije, Ljubljana, marec 1987

3. S. DEAKIN, F. WILKINSON: Social policy and economic efficiency: The deregulation of the labour market in Britain. *Critical Social Policy*, 33, winter 1991/92, str. 40-61

4. N. KERSCHEN, F. KESSLER: Unemployment benefit in France and the Federal Republic of Germany: Social protection or employment market regulation? Some legal aspects. *ISSR*, 3 (43) 90

5. R. KONLE-SEIDL, H. ULLMANN, U. WALWEI: The European social space: Atypical forms of employment and working hours in the European Community, *ISSR*, 2 (XLIII) 90, str. 143-179

6. R. KYOVSKY, A. RADOVAN: *Konvencije in priporočila Mednarodne organizacije dela s komentarjem*. Center za samoupravno normativno dejavnost, Ljubljana, 1975

7. J. PUHAR: *Aktivna politika zaposlovanja. Programi ukrepov in načini njihovega izvajanja. Pravno urejanje trga dela*. Inštitut za delo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Ljubljana, marec 1991

8. S. RICCA: *Les services de l'emploi*, BIT, Geneve, 1982

9. F. ROBINSON, Nicky GREGSON: The "Underclass: a class apart? *Critical social Policy*, 34, summer 1992, str. 38-51

10. A. RADOVAN: Socialna varnost, v V. ROZMAN, A. RADOVAN: Delovna razmerja v združenem delu, *Socialna varnost*, 3. dop. izd., Center za samoupravno normativno dejavnost, Ljubljana, 1978

11. I. SVETLIK, Martina TRBANC: *Zaposlitveni barometer 1984-1990*. Inštitut za družbene vede, Center za družbeno blaginjo, Skupina za delo in zaposlovanje, Ljubljana, maj 1991

12. G. STANDING: The road to workfare: Alternative to welfare or thread to occupation? *ILR*, vol 129, št. 6, str. 678

13. H. VAN DEN BERG, C. G. VAN DER VEER: The Myth of "Unemployable" People: An Evaluation of a New Employment Service for the "Hard Core"" Unemployed, *Journal of Social Policy*, vol. 21, April 1992, str. 145-210

14. J. P. WICTOR: La pauvrete et la securite sociale, Sociological Research and Social Security, European institute for Social Security, *EISS yearbook*, 1986, Kluwer Law and Taxation Publishers, Deventer, Netherlands

15. Zakon o zaposlovanju in zavarovanju za primer brezposelnosti, *Ur. l. Rs*, 5/91, 12/92

16. Zakon o usporabljanju in zaposlovanju invalidnih oseb, *Ur. l. SRS*, 18/76

17. Zakon o socialnem skrbstvu, *Ur. l. SRS*, 35/79

Tabela 1
Struktura aktivnega prebivalstva

vrsta aktivnosti	mesec						delež v %		indeks maj 92 - dec. 91	povprečje jan.-maj 92		indeks povprečij 1.maj 92 - 1.maj 91
	dec. 91	jan.	feb.	mar.	apr.	maj	dec. 91	maj 92		abs. št.	delež v %	
gospodarstvo	546974	574845	544119	538294	533961	531479	60,70	59,70	97,20	539140	60,10	90,00
negospodarstvo	128880	129066	129739	129718	128995	129209	14,30	14,50	100,30	129345	14,40	98,60
skupaj (gosp., negosp.)	675854	676911	673858	668012	662956	660688	75,10	74,20	97,80	668485	74,50	91,60
zaposleni pri zasebnikih	33560	33094	33100	32851	33032	33215	3,70	3,70	99,00	33058	3,70	101,10
zasebniki	37286	37226	37108	37117	37276	37541	4,10	4,20	100,70	37254	4,20	105,90
svobodni in drugi poklici	6981	6905	7219	7112	7112	7138	0,80	0,80	102,20	7097	0,80	105,80
kmetje	55631	55743	55743	55743	55743	55743	6,20	6,30	100,20	55743	6,20	100,00
samozaposleni	99898	99874	100070	99972	100131	100422	11,10	11,30	100,50	100094	11,20	102,50
skupaj delovno aktivno preb.	809312	809879	807028	800835	796119	794325	89,90	89,20	98,10	801637	89,40	93,20
registrirani brezposelni	91161	94065	95710	95479	95875	95804	10,10	10,80	105,10	95387	10,60	145,60
skupaj aktivno preb.	900473	903944	902738	896314	891994	890129	100,00	100,00	98,90	897024	100,00	96,90

Vir: Zavod Republike Slovenije za statistiko, Univerzitetni zavod za zdravstveno in socialno varstvo, Republiški zavod za zaposlovanje.

*Relativna stopnja brezposelnosti, izračunana po definiciji Mednarodne organizacije dela.

OPOMBA: Z januarjem 1992 so v raziskovanje (RAD-1) o zaposlenih v gospodarstvu in negospodarstvu (bivši t. i. družbeni sektor) vključena tudi zasebna podjetja, ki so po kriteriju števila opravljenih ur izkazovala vsaj 3 zaposlene delavce. Podatki za december 1991 zaposlenih v teh podjetjih še ne vključujejo, zato je treba pozitivno rast med dec. 91 in jan. 92 pripisovati temu dejstvu.

Tabela 2
Struktura aktivnega prebivalstva- ženske

vrsta aktivnosti	mesec						delež v %		indeks maj 92 - dec. 91	povprečje jan.-maj 92		indeks povprečij 1.maj 92 - 1.maj 91
	dec. 91	jan.	feb.	mar.	apr.	maj	dec. 91	maj 92		abs. št.	delež v %	
gospodarstvo	226607	277467	226355	224092	221208	221910	54,10	53,40	97,90	224206	53,70	90,80
negospodarstvo	93166	92815	92909	92754	92069	92266	22,20	22,20	99,00	92563	22,20	95,90
skupaj (gosp., negosp.)	319773	320282	319264	316846	313277	314176	76,30	75,70	98,20	316769	75,90	92,20
zaposleni pri zasebnikih	14032	13908	13979	13811	13905	13997	3,30	3,40	99,80	13920	3,30	104,90
zasebniki	9346	9396	9365	9373	9412	9475	2,20	2,30	101,40	9404	2,30	109,90
svobodni in drugi poklici	2244	2256	2300	2261	2295	2311	0,50	0,60	103,00	2285	0,50	112,70
kmetje	33379	33446	33446	33446	33446	33446	8,00	8,10	100,20	33446	8,00	100,00
samozaposleni	44989	45098	45111	45080	45153	45232	10,70	10,90	100,60	45135	10,80	102,50
skupaj delovno aktivno preb.	378774	379288	378354	375737	372335	373405	90,40	89,90	98,60	375824	90,00	93,80
registrirani brezposelni	40322	41376	41763	41446	41788	41809	9,60	10,10	103,70	41636	10,00	140,80
skupaj aktivno preb.	419096	420664	420117	417183	414123	415214	100,00	100,00	99,10	417460	100,00	97,00

Vir: Zavod Republike Slovenije za statistiko, Univerzitetni zavod za zdravstveno in socialno varstvo, Republiški zavod za zaposlovanje.

*Relativna stopnja brezposelnosti, izračunana po definiciji Mednarodne organizacije dela.

OPOMBA: Z januarjem 1992 so v raziskovanje (RAD-1) o zaposlenih v gospodarstvu in negospodarstvu (bivši t.i. družbeni sektor) vključena tudi zasebna podjetja, ki so po kriteriju števila opravljenih ur izkazovala vsaj 3 zaposlene delavce. Podatki za december 1991 zaposlenih v teh podjetjih še ne vključujejo, zato je treba pozitivno rast med dec. 91 in jan. 92 pripisovati temu dejstvu.

Tabela 3

Struktura brezposelnih na dan 30. junij 1992 po trajanju brezposelnosti

trajanje brezposelnosti	SKUPAJ	%	I	%	II	%	III	%	IV	%	V	%	VI	%	VII	%	
	STOPNJA STROKOVNE IZOBRAZBE																
SKUPAJ	97175	100	40251	100	6288	100	1802	100	24963	100	18807	100	2777	100	2287	100	
%	100		41,42		6,47		1,85		25,69		19,35		2,86		2,35		
do 6 mes.	25954	26,71	9336	23,19	1535	24,41	453	25,14	7381	29,57	5464	29,05	972	35	813	35,55	
%	100		35,97		5,91		1,75		28,44		21,05		3,75		3,13		
od 6 do 9 mes.	13096	13,48	5123	12,73	686	10,91	250	13,87	3147	12,61	3047	16,2	429	15,45	414	18,1	
%	100		39,12		5,24		1,91		24,03		23,27		3,28		3,16		
od 9 do 12 mes.	8684	8,94	2885	7,17	570	9,06	166	9,21	2476	9,92	2049	10,89	273	9,83	265	11,59	skupaj do 12 mes.: 49,13%
%	100		33,22		6,56		1,91		28,51		23,6		3,14		3,05		
od 1 do 3 let	39023	40,16	16530	41,07	2760	43,89	803	44,56	10353	41,47	7021	37,33	910	32,77	646	26,25	
%	100		42,36		7,07		2,06		26,53		17,99		2,33		1,66		
od 3 do 5 let	7521	7,74	4499	11,18	510	8,11	102	5,66	1193	4,78	959	5,1	152	5,47	106	4,63	
%	100		59,82		6,78		1,36		15,86		12,75		2,02		1,41		
od 5 do 8 let	2275	2,34	1479	3,67	158	2,51	27	1,5	318	1,27	227	1,21	33	1,19	33	1,44	
%	100		65,01		6,95		1,19		13,98		9,98		1,45		1,45		
nad 8 let	622	0,64	399	0,99	69	1,10	1	0,06	95	0,38	40	-0,21	8	0,29	10	0,44	
%	100		64,15		11,09		0,16		15,27		6,43		1,29		1,61		skupaj nad 12 mes.: 50,88%

Tabela 4

Struktura iskalcev prve zaposlitve na dan 30. junij 1992 po trajanju brezposelnosti

trajanje brezposelnosti	SKUPAJ	%	I	%	II	%	III	%	IV	%	V	%	VI	%	VII	%	
	STOPNJA STROKOVNE IZOBRAZBE																
SKUPAJ	17569	100,00	8854	100,00	925	100,00	196	100,00	2309	100,00	4450	100,00	422	100,00	413	100,00	
%	100,00		50,40		5,26		1,12		13,14		25,33		2,40		2,35		
do 3 mes.	2483	14,13	787	8,89	108	11,68	24	12,24	586	25,38	705	15,84	126	29,86	147	35,59	
%	100,00		31,70		4,35		0,97		23,60		28,39		5,07		5,92		
od 3 do 6 mes.	1978	11,26	999	11,28	71	7,68	12	6,12	197	8,53	572	12,85	59	13,98	68	16,46	
%	100,00		50,51		3,59		0,61		9,96		28,92		2,98		3,44		
od 6 do 9 mes.	2229	12,69	805	9,09	96	10,38	25	12,76	285	12,34	905	20,34	67	15,88	46	11,14	
%	100,00		36,11		4,31		1,12		12,79		40,60		3,01		2,06		skupaj do 12 mes.: 52,79%
od 9 do 12 mes.	2584	14,71	947	10,70	193	20,86	41	20,92	601	26,03	736	16,54	33	7,82	33	7,99	
%	100,00		36,65		7,47		1,59		23,26		28,48		1,28		1,28		
od 1 do 3 let	5772	32,85	3506	39,60	371	40,11	77	39,29	505	21,87	1145	25,73	86	20,38	82	19,85	
%	100,00		60,74		6,43		1,33		8,75		19,84		1,49		1,42		
od 3 do 5 let	1889	10,75	1337	15,10	72	7,78	13	6,63	107	4,63	291	6,54	38	9,00	31	7,51	
%	100,00		70,78		3,81		0,69		5,66		15,40		2,01		1,64		
od 5 do 8 let	517	2,94	387	4,27	14	1,51	4	2,04	21	0,91	86	1,93	8	1,90	6	1,45	
%	100,00		73,11		2,71		0,77		4,06		16,63		1,55		1,16		
nad 8 let	117	0,67	95	1,07	0	0,00	0	0,00	7	0,30	10	0,22	5	1,18	0	0,00	
%	100,00		81,20		0,00		0,00		5,98		8,55		4,27		0,00		skupaj nad 12 mes.: 47,21%

Andreja Kavar Vidmar

Republiški zavod za zaposlovanje

Teme

1. Razvoj zaposlovanja in zavarovanja za primer brezposelnosti
2. Pravna ureditev
3. Naloge Republiškega zavoda za zaposlovanje
3.1. Naloge Republiškega zavoda za zaposlovanje in socialno delo
3.2. Posredovanje zaposlitve in posredovanje dela
3.3. Zavarovanje za primer brezposelnosti
3.4. Aktivna politika zaposlovanja
3.5. Javna dela
3.6. Štipendiranje
4. Delo z brezposelnimi na enotah in izpostavah Republiškega zavoda za zaposlovanje
4.1. Potek dela
4.2. "Okolje"
5. Organizacijska mreža
6. Kadri
7. Problemi, protislovja
8. Perspektive razvoja

1. Razvoj zaposlovanja in zavarovanja za primer brezposelnosti

V Sloveniji je bil razvoj zaposlovanja in zavarovanja za primer brezposelnosti do osamosvojitve povezan z jugoslovanskim, zlasti na pravnem področju. Vendar je bil delež brezposelnih kljub migraciji delovne sile zelo različen, zlasti v zadnjem obdobju obstoja Jugoslavije.

Na nekdanjem jugoslovanskem ozemlju so med obema svetovnima vojnama posredovanje dela opravljale borze dela, ki so bile leta 1946 odpravljene. Službo zaposlovanja so nato najprej prevzeli sindikati. Njena glavna naloga je bilo posredovanje delavcev gospodarstvu. Brezposelni so lahko dobili pomoč, ki pa še ni bila pravica. To je postala z uredbo iz leta 1952. Pravica do nadomestila je pripadala delavcem od poteka odpovednega roka do ponovne zaposlitve.

Leta 1957 je bil sprejet zvezni zakon o delovnih razmerjih, ki je urejal tudi pravice delavcev za čas brezposelnosti in posredovanje zaposlitve. Poleg brezposelnih delavcev so tedaj imeli pravico do denarnega nadomestila tudi učenci in študenti, ki po končani šoli niso mogli dobiti zaposlitve. Leta 1960 je bil sprejet zakon o službi za zaposlovanje delavcev, ki se glede pravic brezposelnih sklicuje na tedanji zakon o delovnih razmerjih.

Na podlagi ustave SFRJ iz leta 1963, ki je zagotavljala pravico do dela in svobodo dela, je zaposlovanje delavcev in pravice delavcev med brezposelnostjo uredil temeljni zakon o organizaciji in financiranju zaposlovanja iz leta 1965, ki je bil večkrat spremenjen in dopolnjen. Republike so sprejele svojo zakonodajo s področja zaposlovanja in zavarovanja za brezposelnost.

Po tej ureditvi so bili pogoji za pridobitev nadomestila "nezaposlenosti" (kot stanja, v katerem se nahaja tisti, ki je brez zaposlitve) predhodni staž zaposlitve, denarni cenzus in prijava pri občinskem zavodu za zaposlovanje. Osebe po končanem šolanju niso več imele pravice do nadomestila. Trajanje prejemanja nadomestila je bilo časovno omejeno na največ 24 mesecev in sorazmerno s trajanjem predhodne zaposlitve. Poleg nadomestila so bile predvidene dajatve za strokovno usposabljanje, pravica do zdravstvenega zavarovanja, do invalidskega zavarovanja in do otroškega dodatka (Radovan b. l.).

Ustava iz leta 1974 in zakon o združenem delu sta utrdila varstvo zaposlitve in načelo samoupravljanja. Področje zaposlovanja je bilo organizirano v obliki samoupravnih interesnih skupnosti za zaposlovanje. Strokovno delo zanje so opravljale strokovne službe, v katere so se reorganizirali nekdanji zavodi za zaposlovanje. V Sloveniji je zaposlovanje in zavarovanje za primer brezposelnosti uredil zakon o zaposlovanju in zavarovanju za primer brezposelnosti (Ur. l. SRS, 18/74, 14/77, 8/78 - p. b. 27/82 in 48/87), ki je bil večkrat spremenjen in dopolnjen. Veljati je prenehal 16. 2. 1991, ko je stopil v veljavo sedanji zakon o zaposlovanju in zavarovanju za primer brezposelnosti (Ur. l. RS, 5/91, 12/92 - ZZZB). S sprejetjem tega zakona je bila dana podlaga za ustanovitev sedanjega Republiškega zavoda za zaposlovanje (RZZ).

2. Pravna ureditev

Zavarovanje za primer brezposelnosti ureja več konvencij Mednarodne organizacije dela (MOD). To so: št. 2 o brezposelnosti (1919), št. 88 o organizaciji službe zaposlovanja (1948) in št. 122 o politiki zaposlovanja (1964). Razen tega so dajatve za primer brezposelnosti predvidene v konvenciji št. 102 o minimalni normi socialne varnosti (1952), posredno pa na področje zaposlovanja posegajo še nekatere druge konvencije, zlasti s področja izobraževanja. Vsebina ZZZB je v skladu z navedenimi konvencijami.

ZZZB obravnava dve glavni vsebinski področji: zaposlovanje in zavarovanje za primer brezposelnosti. Sprejet je bil hkrati z novelo zakona o delovnih razmerjih (Ur. l. RS, 5/91, ZDR), s katero so se zmanjšale obveznosti organizacij do delavcev, ki so zaradi operativnih razlogov postali odveč. ZZZB je pravice teh delavcev na področju zavarovanja za primer brezposelnosti razširil in uvedel aktivno politiko zaposlovanja, ki naj bi prispevala k čimprejšnji ponovni zaposlitvi ali drugačni vključitvi brezposelnih v delo.

Zaposlovanje po ZZZB obsega posredovanje zaposlitve, posredovanje dela, ukrepe za pospeševanje zaposlovanja in odpiranje novih ter ohranjevanje produktivnih delovnih mest ter vse tiste dejavnosti, ki zagotavljajo pogoje za produktivno in svobodno izbrano zaposlitev, poklicni in strokovni razvoj ter uporabo delovnih sposobnosti posameznikov (1. čl., 2. odst.). Našteti ukrepi in dejavnosti (razen

posredovanja zaposlitve in dela) so po vsebini tako imenovana aktivna politika zaposlovanja. Kot dejavnost zaposlovanja šteje po tem zakonu tudi štipendiranje.

Na podlagi ZZZB sta bila doslej sprejeta pravilnik o pogojih, ki jih mora izpolnjevati pooblaščena organizacija oziroma delodajalec za izvajanje posredovanja zaposlitve oziroma posredovanja dela (Ur. l. RS, 14/91), in pravilnik o štipendiranju (Ur. l. RS, 24/91, 14/92). Zaposlovanje tujcev ureja zakon o zaposlovanju tujcev (Ur. l. RS, 33/92). Zaposlovanje individualnih oseb se izvaja po zakonu o usposabljanju in zaposlovanju invalidnih oseb (ZUZIO).

3. Naloge republiškega zavoda za zaposlovanje

3.1. Naloge Republiškega zavoda za zaposlovanje in socialno delo

Naloge zavoda za zaposlovanje so posredovanje zaposlitev in posredovanje dela, ustvarjanje novih zaposlitvenih možnosti (aktivna politika zaposlovanja), izvajanje zavarovanja za primer brezposelnosti in dodeljevanje štipendij.

Posredovanje zaposlitve in posredovanje dela sta neke vrste "kliring", usklajevanje ponudbe in povpraševanja. Aktivna politika zaposlovanja združuje ekonomski in socialni vidik. Ustvarjanje in ohranjanje delovnih mest ali možnosti za delovno angažiranje delovno zmožnega prebivalstva je socialno izredno pomembno, pozitiven učinek pa lahko doseže samo, če je ekonomsko utemeljeno. Zavarovanje za primer brezposelnosti je ena od panog socialnega zavarovanja (varnosti). Uveljavljanje pravic iz zavarovanja za primer brezposelnosti poteka po upravnem postopku.

ZZZB socialnega dela ne navaja med nalogami zavoda za zaposlovanje. Uveljavljanje nadomestila za primer brezposelnosti je pravnotehnično podobno uveljavljanju drugih pravic socialne varnosti, npr. nadomestila za čas odsotnosti z dela zaradi bolezni ali pokojnine. Vendar so osebe, ki uveljavljajo pravice iz zavarovanja za primer brezposelnosti, v prav posebnem, negotovem in ogroženem življenjskem položaju. V nasprotju z upokojitvijo prejemanje denarnih dajatev za brezposelnost ni trajna rešitev. Osebe, ki iščejo zaposlitev, so v hudi materialni in osebni stiski. Potrebujejo pomoč pri iskanju nove zaposlitve ali drugih zaposlitvenih in delovnih možnosti, materialno pomoč in osebno podporo.

Bistvo zavarovanja za primer brezposelnosti je zagotavljanje materialnih pravic, ki so časovno omejene. Z vidika socialnega dela je poleg materialne eksistence brezposelnih pomembno tudi vprašanje, kako zagotoviti "moralno preživetje" oseb brez dela, ohraniti njihove delovne sposobnosti in socialne vezi ter jih motivirati za delo, zaposlovanje in samozaposlovanje. Če do prenehanja izplačevanja dajatev za primer brezposelnosti ne najdejo zaposlitve ali dela in nimajo drugih sredstev za preživljanje, jim je minimalno socialno varnost mogoče zagotoviti v sistemu socialnega varstva. (Do sprejetja novega zakona še po zakonu o socialnem skrbstvu, Ur. l. SRS, 35/79.)

Iz razgovorov s svetovalci zaposlitve izhaja, da se socialno delo v enotah zavoda za zaposlovanje opravlja nekako "neuradno", kot določen pristop ali način obravnavanja brezposelnih. Od osebne pripravljenosti, strokovnega znanja in časa, ki ga svetovalci zaposlitve lahko namenijo posamezni stranki, je odvisno, v kolikšni meri so brezposelni poleg "zaposlovalnega" deležni tudi "socialnega" svetovanja.

Poglavitna težava brezposelne osebe je rešena, ko dobi zaposlitev ali vsaj delo. Če se med brezposelnostjo delovne zmožnosti brezposelnega, odnosi z okoljem in druge pomembne značilnosti njegovega položaja bistveno ne poslabšajo, so lahko sekundarne posledice brezposelnosti relativno kmalu odstranjene.

V razmerah množične brezposelnosti se lahko zaposli le manjši del iskalcev zaposlitve. Čas čakanja na zaposlitev se podaljšuje. Brez dela ostajajo ljudje, ki v svoji življenjski perspektivi upravičeno niso upoštevali možnosti, da postanejo brezposelni, saj so se izobraževali in zaposlili v razmerah skorajda popolnega varovanja stalnosti zaposlitve. "Nepričakovanost" dodatno otežuje socialni položaj brezposelnih v Sloveniji.

3.2. Posredovanje zaposlitve in posredovanje dela

Posredovanje med ponudbo in povpraševanjem po delovni sili je klasična dejavnost službe zaposlovanja.

Novost ZZZB v primerjavi s prejšnjo ureditvijo je, da poleg posredovanja zaposlitve ureja posredovanje dela. Posredovanje zaposlitve ima za cilj sklenitev delovnega razmerja, posredovanje dela pa je namenjeno vključitvi brezposelne ali druge osebe v delo, ki se ne opravlja kot delovno razmerje.

Ko zavod prejme prijavo prostega delovnega mesta, mora javno objaviti prosto delovno mesto ter izvesti vse potrebne postopke v zvezi s posredovanjem zaposlitve. Za javno objavo se šteje tudi objava v uradnih prostorih zavoda za zaposlovanje. (ZDR, 8. čl., 2. odst.)

Za posredovanje zaposlitve in posredovanje dela zavod ne sme zahtevati plačila. Če se s posredovanjem dela ukvarja pooblaščena organizacija oziroma delodajalec, ta od iskalca zaposlitve oziroma dela ne sme zahtevati plačila. Lahko pa zahteva plačilo od tistega, ki išče delavce.

V nekaterih enotah se pri posredovanju zaposlitve in dela povezujejo z ustreznimi službami v obmejnih državah (Italiji in Avstriji). Tam se lahko zaposlijo zlasti delavci brez izobrazbe, vendar morajo znati jezik.

3.3 Zavarovanje za primer brezposelnosti

Zavarovanje za primer brezposelnosti obsega dajatve in storitve. Glavni denarni pravici, denarno nadomestilo in denarna pomoč, pripadata le zavarovancem, to je tistim, ki so pred nastopom brezposelnosti izpolnili pogoj predhodne zaposlitve (9 mesecev nepretrgano ali 12 mesecev s presledki v zadnjih 18 mesecih). Ostale pravice, priprava na zaposlitev, povrnitev prevoznih in selitvenih stroškov ter sofinanciranje pravic delavcev, ki so postali iz operativnih razlogov odveč ("presežni delavci"), pripadajo tudi drugim brezposelnim osebam. Pravice do pokojninskoinvalidskega in zdravstvenega zavarovanja brezposelnih se obravnavajo po predpisih s teh dveh področij.

Denarno nadomestilo je subjektivna pravica zavarovanca. Višina nadomestila je odvisna od plače, ki jo je zavarovanec prejemal pred nastopom brezposelnosti. Denarna pomoč med brezposelnostjo pa je socialni korektiv. Vezana je na pogoj cenzusa, višina pa zagotavlja minimalno socialno varnost.

Zavarovanje za primer brezposelnosti je "kratkoročna" panoga socialnega zavarovanja. Denarne pravice brezposelnih so časovno omejene: denarno nadomestilo praviloma na največ dve leti, denarna pomoč na tri leta, pri čemer se upošteva tudi čas prejemanja denarnega nadomestila.

K denarnemu nadomestilu in denarni pomoči se odmeri dodatek za nepreskrbljene družinske člane, če je izpolnjen pogoj cenzusa.

Priprava za zaposlitev obsega več različnih dajatev in storitev. Namen priprave na zaposlitev je povečanje priložnosti, ki jih ima brezposelna oseba na trgu delovne sile. Po vsebini in namenu je priprava za zaposlitev v bistvu že ukrep aktivne politike zaposlovanja. Priprava za zaposlitev obsega vse oblike izobraževanja in usposabljanja, kritje stroškov ter denarno pomoč. Brezposelna oseba pridobi pravico do priprave za zaposlitev, če jo zavod napoti na izobraževanje oziroma usposabljanje zaradi povečanja zaposlitvenih možnosti. Če brezposelna oseba odkloni pravico do priprave na zaposlitev, izgubi status brezposelne osebe. Oseba, ki namerno ali iz velike malomarnosti ne izpolnjuje obveznosti, ki jih prevzame, ko se vključi v pripravo za zaposlitev, izgubi vse pravice v zvezi s pripravo za zaposlitev.

Namen povrnitve prevoznih in selitvenih stroškov je olajšanje in spodbujanje prostorske mobilnosti brezposelnih. Brezposelna oseba ima pravico do povrnitve prevoznih in selitvenih stroškov zase in za svoje družinske člane, če so ti stroški povezani z zaposlitvijo izven kraja njenega stalnega bivališča in če ji teh stroškov ne povrne organizacija ali delodajalec, kjer se zaposli.

Sofinanciranje pravic "presežnih" delavcev v bistvu ni zavarovanje delavcev, ker se sofinanciranje zagotavlja organizaciji, ne neposredno delavcem. Organizaciji ali delodajalcu se lahko za delavce, ki jim zaradi operativnih razlogov ni mogoče zagotoviti dela v organizaciji ali pri delodajalcu, pod pogoji, ki jih določa ZZZB, zagotovi povrnitev do 50% stroškov za prekvalifikacijo ali dokvalifikacijo (izobraževanje in usposabljanje) ali za dokup zavarovalne dobe zaradi izpolnitve pogojev za pokojnino.

3.4 Aktivna politika zaposlovanja

Samo s posredovanjem zaposlitve in dela ni mogoče niti zaposliti brezposelnih niti preskrbeti delodajalcem ustrezno usposobljenih delavcev. Aktivna politika zaposlovanja pomeni prehod od zgolj posredovanja med ponudniki in iskalci zaposlitev k strokovnim ukrepom za ustvarjanje večjih zaposlitvenih možnosti.

Organizacijam oziroma delodajalcem se lahko zagotovi sofinanciranje dejavnosti, ki prispevajo k večjemu zaposlovanju. Osebam, ki so vključene v programe aktivne politike zaposlovanja, se lahko krijejo nekateri stroški, lahko se jim izplačajo nadomestila in dodelijo posojila.

Čas, ko je oseba vključena v program aktivne politike zaposlovanja, se všteje v zavarovalno dobo, če je za ta čas plačan prispevek za pokojninsko in invalidsko zavarovanje (ZPIZ, 206. čl.).

Iz podatkov, ki so jih zbrali anketarji, izhaja, da je bila v letu 1991 posebna pozornost namenjena akciji za nova delovna mesta, pospeševanju samozaposlovanja in sofinanciranju pripravništva.

V razmerah množične in dolgotrajne brezposelnosti so poleg aktivne politike

zaposlovanja v ožjem smislu potrebne še druge dejavnosti, ki pomagajo brezposelnim uporabiti "prosti čas" v svojo in splošno korist. To so zlasti tečaji in druge oblike izobraževanja. Razmejitev med usposabljanjem in koristno uporabo prostega časa je težko postaviti. Nekaj primerov: številni jezikovni tečaji, tečaji računalništva, knjigovodstva, podjetništva. Zanimanje za izobraževanje je po oceni anketiranih svetovalcev največje med brezposelnimi, ki imajo vsaj 5. stopnjo izobrazbe.

3.5. Javna dela

Novost ZZZB so tudi javna dela. Javna dela so razpisana po kriterijih, ki jih določi zavod, in so z enakimi pogoji dostopna vsem nezaposlenim. Javna dela ne morejo vsebovati rednih programskih aktivnosti organizacij ali delodajalcev na območju družbenopolitične skupnosti. Program javnih del sprejme upravni odbor. Izvajanje javnih del organizira zavod v sodelovanju z drugimi zainteresiranimi organizacijami. (52. čl., 1. odst.)

Republiški zavod za zaposlovanje kot bistveni namen javnih del opredeljuje preprečevanje, da bi bile skupine dolgotrajno brezposelnih izrinjene na družbeno obrobje, s tem da se jim zagotovi socialno vključenost in smiselne družbeno koristne dejavnosti, ki ugodno vplivajo na interese ter delovne sposobnosti teh oseb. V javna dela vključujejo dolgotrajno brezposelne osebe, ki nimajo drugih, boljših možnosti - nimajo skorajšnje možnosti zaposlitve, niso vključene v izobraževanje ali to zanje ni smotrno, so gmotno ogrožene, nimajo pogojev za zaposlitev. Poleg pogojev, ki jih za javna dela predpisuje zakon, se zahteva, da morajo biti programi odprti, to se pravi, da udeleženec iz programa izstopi, če mu je ponujena sklenitev delovnega razmerja. Trajanje je predvideno najdalj do 12 mesecev. Vključene naj bodo praviloma manjše skupine brezposelnih, to je do 10, največ 20 oseb.

Stroški izvajanja javnih del so pokriti takole. Republiški zavod za zaposlovanje zagotavlja sredstva za denarno pomoč, zdravniški pregled, prevoz na delo in prehrano med delom ter morebitne druge stroške po pogodbi. Izvršni svet občine mora zagotoviti kritje stroškov za dodatno stimulacijo udeležencev javnih del. Izvajalec del, to je, zainteresirana organizacija ali delodajalec zagotovi strokovni nadzor nad izvajanjem del, varstvo pri delu in kritje drugih stroškov. Obveznosti so opredeljene s tripartitno pogodbo. (RZZ, april 1991, 6-8.)

Prvi razpis za javna dela po novem ZZZB je bil v Sloveniji objavljen aprila 1991. Na razpis se je prijavila večina slovenskih občin z zelo raznolikimi programi. Precej programov je bilo na socialnem področju: pomoč in nega starejših občanov, invalidov in prizadetih otrok na domu, pomoč pri učenju in varstvu otrok iz socialno ogroženih družin, pomoč obsojencem med prestajanjem kazni in po njej, delo s skupinami mladoletnikov, varstvo otrok na domu, animiranje in vodenje dejavnosti za prosti čas otrok in mladine in podobno. Veliko je ekoloških projektov kot čiščenje bregov rek in urejanje javnih površin. Kulturni projekti so npr. varovanje in obnova kulturnih spomenikov. Na področju javne uprave so javna dela pri urejanju arhivov itn. (RZZ, 24. 6. 1991.)

V javna dela se vključujejo brezposelne osebe, prijavljene pri zavodu, ki v tem času obdržijo status brezposelne osebe. Tem osebam se v času opravljanja javnih del zagotavljajo pravice iz priprave za zaposlitev in plačilo za opravljeno delo,

določeno s pogodbo. (53. čl.) Po predpisih pokojninskega in invalidskega zavarovanja se osebe, ki prejemajo denarno nadomestilo za primer brezposelnosti, in osebe, ki opravljajo javna dela, obvezno zavarujejo za čas prejemanja nadomestila ali za čas opravljanja javnih del. (ZPIZ, 17. čl.)

3.6. Štipendiranje

Z novim zakonom je tudi štipendiranje opredeljeno kot dejavnost službe za zaposlovanje.

V Sloveniji obstajata dve vrsti štipendij: kadrovske in republiške. Kadrovske štipendije podeljujejo organizacije in delodajalci v skladu s svojimi potrebami. Republiške štipendije so namenjene učencem in študentom, ki nimajo kadrovskih štipendij. Pogoj za pridobitev republiške štipendije je, da dohodek družine ne presega cenzusa. Izrazito nadarjeni učenci in študentje lahko pridobijo republiško štipendijo ne glede na cenzus. To je tako imenovana Zoisova štipendija.

4. Delo z brezposelnimi na enotah in izpostavah republiškega zavoda za zaposlovanje

4.1. Potek dela

Za zadovoljstvo strank z uslugami služb socialne varnosti je poleg obsega pravic, ki jih lahko uveljavijo, pomembno tudi to, v kakšnih zunanjih okoliščinah, na kakšen način lahko to storijo. Gre za odnose z javnostjo oziroma strankami. Način dela s strankami vpliva na učinkovitost dela.

Po opisu anketarjev poteka delo z brezposelnimi na naslednji način. Ko se stranka prijavi za zaposlitev, jo seznanijo, katere dokumente mora dostaviti (osebna izkaznica zaradi stalnega bivališča po ZUP in delovna knjižica). Če delovne knjižice nima, jo napotijo na občino, da si jo tam preskrbi. Nato se zglasi pri svetovalcu, ki vnese njene osebne podatke na DOK (delavčev osebni karton). Stranka posreduje tiste informacije, ki so potrebne za uveljavljanje pravic med brezposelnostjo (denarnih pravic, zdravstvenega in pokojninskega zavarovanja) in iskanje zaposlitve: strokovna izobrazba, razni tečaji, posebna znanja, konjički, dotedanje zaposlitve, ali izrecno želi zaposlitev, ustrezno svoji izobrazbi, ali bi se zadovoljila tudi z drugačno zaposlitvijo itn. Ob prijavi dobijo brezposelni informacije o možnostih zaposlitve oziroma dela in uveljavijo pravice za primer brezposelnosti, za katere izpolnjujejo pogoje. Za dela, kjer so potrebne posebne psihofizične lastnosti, so kandidati testirani, kar opravi psiholog.

Tisti, ki prejemajo denarno nadomestilo ali imajo priznane kakšne druge pravice, se morajo javljati na zavodu vsak mesec, ostali vsake tri mesece.

Zaradi velikega števila strank so razgovori kratki, rutinski. Anketarji navajajo: "15 brezposelnih v eni uri" ipd. To ni izmerjeno časovno obdobje, ampak bolj vtis anketarjev, da je procedura hitra. Trajanje razgovora je odvisno od tega, ali je stranka prišla prvič, ko je treba zbrati podatke in dati več informacij, ali gre za nadaljnje obiske, ko se posredujejo samo morebitne nove informacije in so namenjeni zlasti pozvedovanju, ali brezposelni še išče delo. Povpraševanje na zavodu pogosto velja za nekakšno merilo resnosti iskanja zaposlitve. Če se brezposelna oseba ne javlja v dogovorjenih rokih ali se ne oglasi na pisno vabilo svetovalca,

izgubi pravice iz naslova brezposelnosti.

Posamezni svetovalci se zlasti zavzamejo za tiste iskalce zaposlitve, ki so socialno najbolj ogroženi. Drugi ponudijo možnost zaposlitve najprej tistim, ki prejemajo denarno nadomestilo ali denarno pomoč. Trudijo se doseči, da bi se z brezposelnimi "vedno nekaj dogajalo", da ne bi postali apatični in da bi ohranili delovne navade in spretnosti. Spodbujajo jih k dodatnemu izobraževanju in samozaposlovanju. Gredo tudi v podjetja, ki potrebujejo delavce in si izberejo najustreznejše kandidate za zaposlitev.

Nekateri svetovalci so izrazili mnenje, da so zaradi časovne stiske prisiljeni rutinsko obravnavati stranke. Posamezniki so izjavljali, da svetujejo brezposelnim, kako naj napišejo prošnje, kako naj nastopajo v organizacijah, kjer se zanimajo za zaposlitev, in podobno.

Ena od svetovalk je odgovorila, da pri delu z brezposelnim upošteva neka svoja merila: videz oz. urejenost, ali so se javili na zavodu zato, ker je potekel predpisani rok, ali iz lastne potrebe, ali so si ogledali seznam prostih delovnih mest že na oglasni deski. Ogled seznama prostih delovnih mest ima za znak prizadevanj brezposelnega, da se zaposli.

Anketarji so opazili zelo različen odnos svetovalcev do strank. Pripisujejo ga osebnim lastnostim, volji do dela, vzdržljivosti in obremenjenosti svetovalcev.

4.2. "Okolje"

Na večini obiskanih enot ali izpostav so iskalcem zaposlitve na voljo izčrpne pisne informacije (na posameznih listih) o načinu uveljavljanja pravic, potrebnih dokumentih, samozaposlovanju, sofinanciranju pripravništva, javnih delih, raznih tečajih ipd. Na nekaterih enotah se načrtno usmerjajo v "samopostrežni način" poslovanja, da bi pridobili čas za poglobljeno delo, ko je to nujno. Na nekaterih izpostavah so informacije objavljene samo na oglasnih deskah. Oglasne deske so ponekod nameščene že ob vhodu v stavbo. V enem primeru (Radovljica) je oglasna deska zasteklena in zaklenjena, da stranke ne bi odnesle gradiva. Na posameznih oglasnih deskah so tudi ponudbe brezposelnih, ki iščejo zaposlitev.

Več anketarjev ugotavlja, da čakalnice, kjer je to gradivo na voljo, niso ustrezno opremljene, npr. s pisalnim priborom in mizami, da bi si lahko čakajoči kaj zapisali. Stolov je premalo ali jih sploh ni, pred vrati pisarn in po hodnikih so vrste. Prostore ene od enot so v času izvajanja ankete obnavljali, da bi ločili "šalterski" postopek od svetovalnega. Razgovori s strankami potekajo v pisarnah svetovalcev. V nekaterih enotah mora brezposelna oseba med razgovorom stati, ker zanjo ni stola (npr. Kranj). Ponekod delata v enem prostoru dva svetovalca. Zgodi se, da mora eden na željo stranke v času razgovora prostor zapustiti (Gorica).

V večjih enotah zaradi interne organizacije dela opravljajo svetovanje za moške in ženske različni svetovalci.

Uradne ure so ob ponedeljkih, sredah in petkih, v glavnem dopoldne, kot je v navadi za urade. Upoštevanje uradnih ur je v nekaterih enotah "strogo", zlasti ob malici (Ljubljana), drugod lahko stranke pridejo tudi izven uradnih ur (Kranj).

Stranke so posebej naročene, kadar gre za posamezne oblike izobraževanja, zdravniške preglede in podobno.

5. Organizacijska mreža

Politiko zaposlovanja in program za njeno izvajanje sprejema Skupščina republike Slovenije na predlog izvršnega sveta (vlade). Na isti način se določa potrebni obseg sredstev.

Strokovne naloge, ki se nanašajo na zaposlovanje, zavarovanje za primer brezposelnosti in izvajanje ukrepov aktivne politike zaposlovanja, opravlja Republiški zavod za zaposlovanje. Ima 10 območnih enot v naslednjih regijah: Celje, Koper, Kranj, Ljubljana, Maribor, Murska Sobota, Nova Gorica, Novo mesto, Sevnica, Velenje. Leta 1990 je bilo na republiškem zavodu za zaposlovanje zaposlenih 461 delavcev (Letopis: 137). Enote zavoda imajo izpostave v večjih krajih.

Republiški zavod za zaposlovanje je javni zavod za območje Republike Slovenije. Območne enote se oblikujejo zaradi posebnosti posameznih območij in zaradi neposrednejšega stika z uporabniki storitev. Območne enote se organizirajo za območja, ki so z zaposlovanjskega vidika zaokrožena celoto in praviloma obsegajo več občin (61. čl.).

Zavod upravlja upravni odbor. Upravni odbor sestavlja 15 članov, od tega pet predstavnikov organizacij in delodajalcev, organiziranih v gospodarski zbornici in drugih združenjih, pet predstavnikov delavcev, organiziranih v sindikatih, in pet predstavnikov izvršnega sveta Republike Slovenije (62. čl., 1. in 2. odst.).

S statutom zavoda so natančneje urejeni organizacija zavoda, organi, njihove pristojnosti in način odločanja ter druga vprašanja, pomembna za delo in poslovanje zavoda.

Sredstva za zavarovanje za primer brezposelnosti se zagotavljajo s prispevki delavcev, organizacij in delodajalcev in se zbirajo v proračun Republike Slovenije ter se prek finančnega načrta upravnega organa, pristojnega za delo (Ministrstvo za delo), usmerjajo k izvajalcem programov po namenu porabe. Sredstva za druge namene, to je, za aktivno politiko zaposlovanja, štipendiranje in delovanje javne službe pa se zagotavljajo iz republiškega proračuna. Zakon predvideva, da se iz republiškega proračuna pokrije primanjkljaj sredstev za zavarovanje za primer brezposelnosti, če do njega pride (14).

Posredovanje dela, v določenih primerih tudi zaposlitve, lahko izvajajo organizacije in posamezniki na podlagi koncesije. Pogoje ureja pravilnik. S posredovanjem dela so se že po prejšnjih predpisih lahko ukvarjali "študentski servisi". Ob anketi je bilo ugotovljeno, da "študentski servisi" delujejo v vseh regijah.

V času izvajanja ankete so anketarji izvedeli le za tri koncesijske posredovalnice. Dobili pa so informacije, da je v obravnavi več vlog za koncesijo.

Posredovanje dela in zaposlitev poteka tudi po neformalnih poteh: čez male oglase v dnevnem in drugem časopisju, informacije v drugih sredstvih javnega obveščanja (npr. "Naša žena", rubrika SOS). Pri iskanju dela pomagajo sindikati, organizacije za (samo)pomoč, dobrodelne organizacije (npr. Karitas) in drugi. Anketirani brezposelni so kot tiste, ki jim največ pomagajo pri iskanju zaposlitve ali dela, navajali sorodnike in prijatelje, neka anketiranka je navedla nekdanje sodelavke, nihče pa ni omenil organizacije, kjer je bil zaposlen neposredno pred prenehanjem delovnega razmerja, čeprav so bili med brezposelnimi tudi respondenti, ki jim je delovno razmerje prenehalo iz operativnih razlogov.

6. Kadri

Med dejavnostmi zavoda za zaposlovanje ni socialnega dela. Po sili razmer nekatere naloge socialnega dela opravijo tisti delavci zavoda za zaposlovanje, ki delajo neposredno z iskalci zaposlitve.

Delovno mesto, na katerem je največ stika z strankami, je svetovalec zaposlitve. Anketiranih je bilo 16 svetovalcev zaposlitve, od teh je bilo 5 socialnih delavcev, 4 pravniki, 2 višja upravna delavca ter po en pedagog, predmetni učitelj, ekonomski tehnik z nedokončano fakulteto za organizacijo dela in upravnoadministrativni tehnik. Za enega ni bilo podatka. En socialni delavec je bil zaposlen kot poklicni svetovalec učencev. Število anketiranih socialnih delavcev je verjetno večje od njihovega deleža med svetovalci, ker so študenti dobili naročilo, naj anketirajo zlasti socialne delavce. "Opravil socialnega delavca" kot delovnega mesta na Republiškem zavodu za zaposlovanje ob času izvajanja ankete ni bilo.

Svetovalci zaposlitve so navajali, da potrebujejo široka in raznorodna znanja, ker morajo svetovati na področju izobraževanja, podjetništva, delovne, zdravstvene in pokojninsko invalidske zakonodaje. Poznati morajo tudi proizvodne procese. Leta 1991 so bili na tečaju za delo z ljudmi. Enkrat mesečno imajo strokovne posvete. Pripravlja se izobraževanje delavcev zavoda za delo z duševnimi bolniki.

Kot težave pri delu so svetovalci opisovali časovno stisko, občutke nemoči ("Rad bi pomagal, pa ne moreš" - MS), utrujenosti ("Niti tistih pet minut s stranko ne morem optimalno izkoristiti" - LJ) in izpostavljenosti. Včasih pride do kakšnega izgreda, ko brezposelni razočaranje in jezo strese na svetovalca. Iz ene enote je podatek, da so svetovalci opremljeni z alarmno napravo (Gorica).

Izjave svetovalcev zaposlitve se ujemajo z ugotovitvami raziskave o metodah zaposlovanja invalidnih oseb (Brejc 1988), v kateri so anketirani strokovni delavci službe zaposlovanja pri rangiranju pogojev za uspešno delo pri zaposlovanju na prvo mesto postavili število obravnav (obremenjenost s primeri).

Dejstvo je, da se je število brezposelnih v zadnjih letih močno povečalo, ne da bi se sorazmerno spremenilo število svetovalcev zaposlitve. Leta 1987, ko je znašalo skupno število iskalcev zaposlitve 15.184 oseb, je bilo na tedanjih regionalnih zavodih za zaposlovanje zaposlenih 68 svetovalcev zaposlitve s polnim delovnim časom. Decembra 1991 je bilo registriranih 91.161 brezposelnih oseb, na zavodu za zaposlovanje pa je bilo s polnim delovnim časom zaposlenih 86 svetovalcev zaposlitve in 8 delavcev, ki so opravljali kombinirano delo zaposlovalca in poklicnega svetovalca. Izračun pokaže, da je prišlo decembra 1991 na enega svetovalca zaposlitve štirikrat več prijavljenih brezposelnih oseb kot leta 1987. Obremenitev zmanjša dejstvo, da je bilo leta 1991 na zavodu na delovnem mestu svetovalca zaposlitve zaposlenih tudi 32 pripravnikov, medtem ko je leta 1987 na regionalnih zavodih za zaposlovanje na tem delovnem mestu delalo največ 8 pripravnikov (ocena). Če pri izračunu razmerja med številom brezposelnih in številom svetovalcev zaposlitve upoštevamo tudi pripravnike, se je število brezposelnih na posameznega svetovalca zaposlitve povečalo za triinpolkrat.

Pogosto izraženo mnenje svetovalcev zaposlitve je, da je njihovo delo preveč zbirokratizirano, tako da pravega svetovanja ni. Želijo biti manj obremenjeni s formalnimi postopki, da bi se laže posvetili svetovanju. Podobno stališče je izraženo v

poročilu strokovnjakov MOD, ki pravijo, da so institucije socialne varnosti pod pritiskom, da povečajo učinkovitost. Učinkovitost pa ne sme iti predaleč, da ne onemogoči upoštevanja specifičnih potreb posameznikov in manjšinskih skupin (ILO 1984: 76).

Svetovalci vidijo rešitev problema v širjenju računalniške mreže, v ločitvi svetovalnega dela od administrativnega, v tesnejši povezanosti z drugimi institucijami in v tem, da bi imel zavod za zaposlovanje večji vpliv na politiko zaposlovanja.

7. Problemi, protislovja

Delo zavoda za zaposlovanje s strankami je usmerjeno k iskanju zaposlitve in dela, ohranjanju oziroma razvijanju delovnih zmožnosti in zagotavljanju minimalne materialne eksistence zavarovancev in drugih iskalcev zaposlitve. Podobne naloge ima služba zaposlovanja tudi v drugih evropskih državah.

Ukrepi aktivne politike zaposlovanja so podobni kot v razvitih državah. Za nekatere brezposelne, ki se jim ne posreči najti redne zaposlitve, je aktivna politika zaposlovanja paliativ (v pozitivnem pomenu besede). Nekateri ukrepi, ki naj bi pospešili ali olajšali redno zaposlitev, po mnenju posameznih respondentov nimajo pričakovanih učinkov, vsekakor pa prekinjajo obdobja brezposelnosti in s tem blažijo materialne in socialne težave prizadetih.

Sofinanciranje pripravništva je izredno pomemben ukrep, ker diplomantom omogoči pridobiti izkušnje za samostojno delo v svoji stroki in opraviti strokovni izpit. Z opravljenim pripravništvom se šele resnično konča izobraževalni proces za poklic. Po izjavah anketiranih pa jim niti opravljeno pripravništvo na trgu delovne sile ne omogoča enakopravnega položaja, ker se delodajalci ne zadovoljijo s pripravništvom, ampak zahtevajo izkušnje pri samostojnem delu.

Večina sistemov zavarovanja za primer brezposelnosti pozna, podobno kot slovenski, postopno zmanjševanje socialne varnosti brezposelne osebe. Nadomestilu za brezposelnost sledi pomoč, ki je vezana na cenzus. Ko so dajatve za primer brezposelnosti izčrpane, prizadete prevzame "sekundarna mreža", to je socialno varstvo. V Sloveniji lahko pričakujemo podoben razvoj, ko se bodo iztekla obdobja prejemanja denarnih nadomestil in denarne pomoči za brezposelnost tistim, ki jih zdaj prejemajo. Ob tem je v sedanjem trenutku sekundarna mreža še zelo šibka. Pričakovati je, da jo bo eksplicitno vzpostavil novi zakon o socialnem varstvu.

V sedanjih razmerah doživljajo brezposelne osebe poleg materialnih problemov vrsto dodatnih socialnih težav, ki formalno ne sodijo v pristojnost zavoda za zaposlovanje. Svetovalci zaposlitve te težave zaznavajo, nimajo pa časa, pooblastil in po večini tudi ne potrebne usposobljenosti, da bi jih lahko obravnavali. Tako brezposelni ostanejo brez pomoči strokovnega socialnega dela, kar otežuje njihov položaj in jim v končni posledici tudi zmanjšuje možnosti za ponovno zaposlitev.

8. Perspektive razvoja

Pravna ureditev zaposlovanja in zavarovanja za primer brezposelnosti je v Sloveniji podobna kot v državah zahodne Evrope, v nekaterih pogledih pa je za delavce celo ugodnejša.

Novi ZZZB, ki je uvedel ukrepe aktivne politike zaposlovanja, je primerljiv z zakonodajo v drugih državah tudi v pogledu razvijanja novih zaposlitvenih možnosti in drugih oblik delovnega angažiranja brezposelnih.

Socialno delo za brezposelne na zavodu za zaposlovanje ni organizirano. Po ZZZB to tudi ni naloga Republiškega zavoda za zaposlovanje. Vendar je očitno, da velik del brezposelnih potrebuje strokovno pomoč socialnega dela, ki je služba zaposlovanja in zavarovanja za primer brezposelnosti v okviru svojih nalog in pristojnosti ne vključuje. Ni treba, da bi bilo mesto "socialne pomoči brezposelnim" prav na zavodu za zaposlovanje. Lahko bi jo razvili pri različnih že obstoječih socialnih institucijah. Vsekakor pa je stanje brezposelnosti, posebno dolgotrajnejše, situacija, v kateri prizadeti potrebujejo specifično strokovno pomoč.

Viri

1. P. ASHBY, *The long-term unemployed. Action for a forgotten million*. Bedford Square Press of the Nationl Council for Voluntary Organisations (NCVO), London, 1985

2. T. BREJC, Analiza vprašalnika o aktualni zaposlovalski praksi. V: *Raziskava: Razvoj metod zaposlovanja invalidnih oseb*. Univerzitetni zavod za rehabilitacijo invalidov Ljubljana, Ljubljana, januar 1988

3. D.H. FREEDMAN, Special employment programmes in developed and developing countries. *ILR*, vol. 129, 2/1990

4. *Into the twenty-first century: The development of social security*. ILO, Geneva, 1984

5. N. KERSCHEN, F. KESSLER, Unemployment benefit in France and the Federal Republic of Germany: Social protection or employment market regulation? Some legal aspects, *ISSR*, (43)90

6. R. KONLE-SEIDL, H. ULLMANN, U. WALWEI, The European social space: Atypical forms of employment and working hours in the European Community. *ISSR*, 2(XLIII)90, str. 143-179

7. R. KYOVSKY, A. RADOVAN, *Konvencije in priporočila Mednarodne organizacije dela s komentarjem, center za samoupravno normativno dejavnost*. Ljubljana, 1975, str. 341

8. *Letopis o zdravstvenem in socialnem varstvu v Sloveniji 90*. Ljubljana, sept. 1991

9. A. RADOVAN, Osiguranje za slučaj nezaposelnosti. V: *Monografija socijalnog osiguranja SFRJ (prva knjiga)*. Savez zajednica zdravstvenog osiguranja i zdravstva Jugoslavije i savez penzijskog i invalidskog osiguranja Jugoslavije, brez letnice, str. 245-261

10. *Republiški zavod za zaposlovanje: Pregled programov javnih del v Sloveniji*. Ljubljana, 24. 6. 1991

11. *Republiški zavod za zaposlovanje: Novi ukrepi aktivne politike zaposlovanja*. April 1991

12. S. RICCA, *Les services de l'emploi*. BIT Geneve, 1982

13. The XXIIIrd General Assembly of the International Social Security Association. *ISSR*, 1(XLIII)90

14. Več avtorjev, *Pravno urejanje trga dela*. Inštitut za delo pri pravni fakulteti v Ljubljani, Ljubljana, marec 1991

15. Zakon o delovnih razmerjih s komentarjem sprememb in dopolnitev. Zakon o zaposlovanju in zavarovanju za primer brezposelnosti s komentarjem. *Gospodarski vestnik*, Ljubljana, 1991

16. Zakon o zaposlovanju in zavarovanju za primer brezposelnosti. *Ur. l. RS*, 5/91, 12/92

17. Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju. *Ur. l. RS*, 12/92

18. Zakon o zaposlovanju tujcev, *Ur. l. RS*, 33/92

19. Zakon o socialnem skrbstvu. *Ur. l. SRS*, 35/79

20. Pravilnik o pogojih, ki jih mora izpolnjevati pooblaščena organizacija oziroma delodajalec za izvajanje posredovanja zaposlitve oziroma posredovanja dela. *Ur. l. RS*, 33/92

21. Pravilnik o štipendiranju. *Ur. l. RS*, 24/91, 14/92

Nada Turnšek

Socialne funkcije vrtcev

Na povojni razvoj vzgoje in varstva predšolskih otrok je tako kot na druge družbene dejavnosti najmočneje vplival proces podružbljanja. Osnovni smisel tega pojma in hkrati socialnopolitičnega cilja ter ideološke usmeritve naše povojne družbe je v povezovanju družine s širnim družbenim sistemom in v postopni širitvi specializiranih in profesionaliziranih ustanov, ki prevzemajo vedno več funkcij, ki jih je sprva v celoti opravljala družina.

V teoretskem modelu Vesne Pešić je socialni vidik eden izmed treh vidikov podružbljanja. (Poleg njega navaja še strukturno-funkcionalni in kvalitativni vidik.) Socialni vidik je opredeljen s pojmom dostopnost - ustanove naj bi uporabljali kar najširši sloji prebivalstva -, cilj pa je odpravljanje vplivov socialne stratifikacije na razvoj družine in njenih članov.

Tako je prva naloga vrtcev kot ustanov podružbljanja na predšolskem področju doseganje socialne enakosti v varstvu, vzgoji in izobraževanju predšolskih otrok. Cilji odpravljanja socialnega razlikovanja so za programska izhodišča in dokumente v vsem obdobju planiranja prednostni. Z vzgojnovarstvenimi programi naj bi zagotavljali "postopno izenačevanje pogojev za razvoj in življenje vseh predšolskih otrok". (V ozadju teh ciljev je predpostavka o kompenzacijskem učinku ustanov, ki naj bi prav z vključevanjem otrok iz nižjih socialnoekonomskih slojev pri njih nadomestila "vzgojnoizobraževalne primanjkljaje", ki domnevno obstajajo v družinah, in jim omogočila ustrezen razvoj ter "uspeh v šoli".)

Operacionalizacijo ciljev "socialne enakosti" bi lahko strnili v naslednja prizadevanja, ki so razvidna tako na normativnem kot na empirični ravni:

a) doseči kar najvišji delež vključenosti otrok v ustanove in dolgoročno zajeti celotno generacijo predšolskih otrok;

b) izenačiti regionalno dostopnost - doseči enako raven zajetja predšolskih otrok v vrtce, ne glede na razvitost/nerazvitost, oz., ne glede na stopnjo urbaniziranosti in zaposlenosti območij (občin) v Sloveniji;

c) izenačiti socialno dostopnost - vključevati v vrtec vse otroke ne glede na karakteristike družine, kot so zaposlenost, poklic in izobrazba staršev.

Poskušali bomo ugotoviti, koliko je družba uresničila cilje podružbljanja, ki si jih je zastavila, ne glede na to, ali s temi cilji soglašamo ali ne.

ad a) Vključenost otrok v vrtec

O stopnji zadovoljenosti potreb družine po varstvu predšolskih otrok v vrtcih najbolj nazorno govorijo podatki o otrocih, ki so bili pri sprejemu v vrtec odklonjeni. Ti kažejo, da je bilo v slovenskem prostoru relativno *dolgo obdobje veliko neskladje med potrebami in možnostmi družbe, da jih zadovolji.* Problem zavrnjenih

otrok je bil najhujši med letom 1971 in letom 1981, ko je odklonjenih kar tretjina do četrtina vseh otrok, ki so v ustanovah. Zanje zaradi pomanjkanja prostora niso mogle zagotoviti varstva. Če jim prištejemo še potencialne prosilce, ki zaradi prenapolnjenih vrtcev niti ne prosijo za sprejem, lahko ocenimo, da je bila *širitev ustanov neadekvatna, saj ni zadovoljila niti potreb, ki so jih kazale družine, kaj šele, da bi zadovoljila deklaracije, ki so težile k vključitvi celotne predšolske generacije.*

Slika 1
Delež zavrnjenih otrok v slovenskih vrtcih v obdobju od leta 1971 do leta 1988

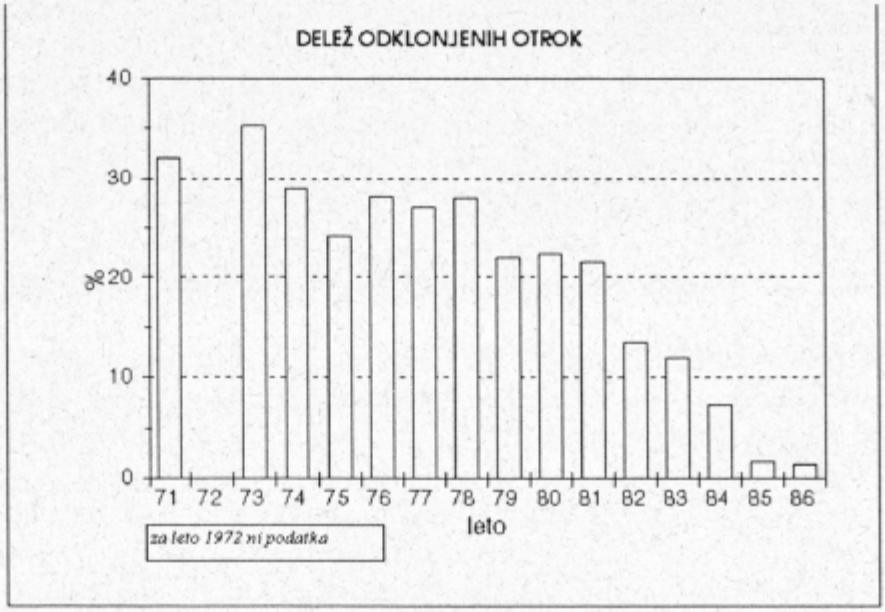

Po letu 1984 je delež zavrnjenih otrok padel na minimalno raven, kar povezujemo zlasti z dejavniki, kot so upadanje stopnje rojstev in vse večja finančna udeležba staršev pri plačevanju storitev. (V strukturi otrok v vrtcu se veča delež tistih, katerih starši prispevajo polovico oskrbnine ali več, ter manjša delež tistih, ki prispevajo polovico ali manj). Zaradi teh pojavov je prišlo le do *relativne uskladitve potreb z možnostmi*; pojava nikakor ne moremo interpretirati kot zadovoljitev potreb, saj je vpršanje, kako je poskrbljeno za otroke, ki so bili izpisani iz vrtca, ker družina ni zmogla plačevati oskrbnine.

V vsem obdobju so primanjkljaj v državni sferi kompenzirale različne neinstitucionalne oblike varstva predšolskih otrok. (Šele leta 1987 doseže delež zajetja 52%, kar pomeni, da za polovico otrok še vedno skrbijo osebe iz zasebne ali neformalne sfere.) Neformalne oblike varstva so bile pomembne zlasti pri varovanju najmlajših otrok, saj so še leta 1983 skoraj celotno generacijo otrok do treh let varovale mati, stara mati ali druga, plačana oseba. Neinstitucionalne oblike varstva predšolskih otrok je politika v vsem obdobju obravnavala kot nujno zlo, vendar jih je zaradi velikega povpraševanja in zaradi nedvomno visokega prispevka k reševanju problema tolerirala.

Enodimenzionalni razvoj na področju otroškega varstva, ki se je kazal v tem, da so bili vrtci izključni družbeno priznani nosilci organizirane predšolske vzgoje,

je problem pomanjkanja varstvenih možnosti še zaostril. Na eni strani ustanove dolgo niso zmogle pokriti potreb, na drugi strani pa je ta enodimenzionalni razvoj povzročal, da se je manjšala kakovost življenja tistih otrok, ki so bili sprejeti v vrtce. Na nenehen pritisk povpraševanja v okolju so namreč vrtci reagirali tako, da so v obstoječe zmogljivosti sprejemali vedno več otrok, kar je povzročilo nastanek številčnejših oddelkov, padec prostorskega standarda otrok v vrtcu in spremenjene pogoje za uresničevanje nalog vrtca.

Tabela 1
Prostorske zmogljivosti, delež zajetja in bivalni prostor v slovenskih vrtcih po petletnih obdobjih

Leto	prostorske zmoglj. (v m2)	delež zajetja	prostor na otroka (v m2)
1976	0,58	20,18	3,04
1981	0,8	33,27	2,58
1986	0,9	40	2,25
indeks 81/76	138	165	94
indeks 86/81	113	120	79
indeks 86/76	155	198	74

Primerjave kazalcev, kot so prostorske zmogljivosti vrtcev, delež zajetja in prostor v vrtcu, pokažejo, da se je zajetje povprečno večalo hitreje, kot je potekal proces zagotavljanja novih mest za otroke; medtem ko so se v desetih letih povečale kapacitete v odnosu do generacije predšolskih otrok za nekaj več kot polovico, pa se je zajetje povečalo kar za sto odstotkov. V istem obdobju je prostorski standard otrok v vrtcu upadel za nekaj več kot četrtino.

Z vključevanjem vse večjega števila otrok v obstoječe prostore so postajali oddelki vse številčnejši, kar je leta 1981 povzročilo *spremembo normativov o največjem dopustnem številu otrok* v oddelkih. Medtem ko je bilo lahko še do leta 1981 v oddelku največ 24 otrok, je bilo po tem letu mogoče v oddelek sprejeti kar 30 predšolskih otrok. Ob nespremenjenih drugih pogojih življenja otrok v vrtcu je imela ta sprememba nedvomno negativne posledice za uresničevanje vzgojnih in izobraževalnih funkcij vrtca.

ad b) Regionalna dostopnost

V začetku sedemdesetih let je gradnja novih prostorskih zmogljivosti za dnevno varstvo predšolskih otrok na področju Slovenije potekala bolj ali manj stihijsko. Do sprememb je prišlo z oblikovanjem *razvojne politike skladnejšega regionalnega razvoja* v Sloveniji na področju družbenega varstva otrok. Razvoj te dejavnosti je

bil reguliran z zakonom o manj razvitih območjih v Sloveniji, sprejetim leta 1971, in z družbenim dogovorom o skladnejšem regionalnem razvoju v Sloveniji za obdobje 1976-1980. Med kriteriji za ugotavljanje (ne)razvitosti so se začeli uporabljati tudi socialni kazalci; med njimi delež predšolskih otrok v vrtcih. To je pospešilo dodatna vlaganja v dejavnost, kar je skupaj s samoprispevki pripomoglo k enakomernejšemu razvoju po regijah.

Tabela 2
Statistični pokazatelji povezanosti med deležem (ne)kmečkega prebivalstva in prostorskimi zmogljivostmi ter deležem (ne)kmečkega prebivalstva in zajetjem v slovenskih občinah po petletnih obdobjih

Leto	1976		1981		1986	
	r	sig.	r.	sig.	r.	sig.
prostorske zmogljivosti	0,42	0	0,34	0,01	0,29	ni
delež zajetja	0,5	0	0,39	0,01	0,46	0

Kot kaže tabela, so imele v vsem desetletnem obdobju nekmečke-razvite občine več možnosti za vključevanje otrok v dnevno varstvo kot kmečke-nerazvite občine. Vendar povezanost upada, kar opozarja na trend postopnega izenačevanja prostorskih zmogljivosti in s tem pogojev za vključevanje otrok. Obenem ugotavljamo, da proces vključevanja otrok v vrtec teži k izenačevanju le v prvem petletnem obdobju, medtem ko na koncu desetletnega obdobja kljub relativno izenačenim kapacitetam, ki jih imajo občine v slovenskem prostoru, ponovno opazimo pomembno manjše zajetje v kmečkih občinah.

Izenačevanje prostorskih zmogljivosti med občinami torej ni v celoti povzročilo tudi izenačevanja dejanske vključenosti otrok v vrtce, saj je v drugem petletnem obdobju delež zajetja v večini kmečkih občin stagniral na raven nekaj več kot polovice slovenskega povprečja. Osnovni vzrok je padec zanimanja za institucionalno varstvo, ki je značilno prav za kmečke občine.

Na povečano izpisovanje otrok iz vrtcev v teh območjih kaže *povečanje bivalne površine, ki je na razpolago otrokom v vrtcu*. (Leta 1986 je bivalni standard v vrtcu pomembno boljši v občinah z nizkim zajetjem otrok, tj., v kmečkih-nerazvitih občinah; korelacija med deležem zajetja in bivalno površino je sicer šibka, a negativna: r = -0.2613.) Zaradi izpisovanja otrok se je avtomatično izboljšala kakovost življenja tistih otrok, ki so ostali v vrtcu, saj so imeli otroci več bivalne površine, skupine so bile manjše, izboljšalo pa se je tudi razmerje med odraslimi in otroki.

Če so torej razlike v razvitosti varstva otrok med razvitimi-nekmečkimi in nerazvitimi-kmečkimi občinami pred desetimi in petnajstimi leti obstajale le na ravni kvantitete (deleža otrok v vrtcih), pa ocenjujemo, da so se tem razlikam na koncu opazovanega obdobja *pridružile tudi razlike na ravni kvalitete (pogojev*

življenja v vrtcu). Čeprav imajo urbana naselja pomembno več predšolskih otrok v vrtcih kot ruralna, pa imajo ti otroci slabše pogoje življenja v vrtcu. Povečale pa so se razlike tudi znotraj samih kmečkih občin, in sicer med otroki v ustanovah z relativno dobrimi pogoji in tistimi, ki nimajo nobene oblike družbeno organizirane vzgoje.

Razvoj družbenega varstva otrok, ki temelji zgolj na ekspanziji formalnega sektorja (ustanov dnevnega varstva), nikakor ni zadosten pogoj za uresničevanje socialne enakosti. *Ustanove lahko zlasti v pogojih krize dosegajo prav nasproten učinek - postajajo generator socialnih razlik*, saj postane cena storitve prevladujoči kriterij za selekcioniranje populacije, ki bo v ustanovah.

ad c) Socialna dostopnost

Zanima nas, ali je vrtec odprt za vse sloje prebivalstva in kako je uresničen socialistični princip, po katerem imajo vsi otroci enake možnosti za razvoj, neodvisno od značilnosti družine (staršev), kot so zaposlenost, izobrazba in poklic.

Zaposlenost staršev in dostopnost

Zaposlovanje staršev je (in je bilo) ena izmed odločilnih determinant vključevanja otrok v institucionalno varstvo.

Tabela 3
Otroci v vrtcu glede na zaposlenost staršev

	1976		1986	
	N	%	N	%
Otroci v vrtcu - vsi	42.404		76.593	
Otroci zap. staršev	41.920	98,9	75.908	99,1
Zaposlena sta oba starša	36.279	85,6	68.342	90
Zaposlen je eden od staršev	2.307	5,5	2.277	3
Otrok živi s samohranilcem	3.257	7,7	5.289	7
Starši niso zaposleni	483	1,1	261	0,3

Struktura otrok v vrtcu glede na zaposlenost roditeljev se v razdobju desetih let ni bistveno spremenila. Od konstituiranja institucionalnega varstva pa do danes slovenske vrtce obiskujejo v veliki večini otroci, katerih starši so zaposleni. Kljub temu, da gre za majhne spremembe, pa je jasno razpoznaven trend, ki kaže, da se v vrtcu *povečuje udeležba otrok, ki imajo zaposlene starše in zmanjšuje udeležba tistih, katerih starši niso zaposleni* - in sicer ne glede na strukturo družine. To potrjujejo tudi podatki o vključevanju otrok v vrtec glede na strukturo družine.

Tabela 4
Zaposlenost staršev in vključenost otrok v VVO

SKUPINE ANKETIRANIH GLEDE NA STATUS	% anketiranih v vsaki skupini	% anketiranih, ki so vključili otroke v vrtec
Nobeden ni zaposlen ali anketirani ni zaposlen in nima partnerja	1,3	14,3
Anketirani je zaposlen in nima partnerja	3,2	52,9
Eden od partnerjev je zaposlen	12,7	14,9
Oba partnerja sta zaposlena	82,7	45,5

Vrtec najpogosteje izkoristijo družine, katerih starši so redno zaposleni, ne glede na to, ali gre za enoroditeljske ali dvoroditeljske družine. Enoroditeljske družine še nekoliko bolj uporabljajo institucijo, ker le-ta zagotavlja kontinuiteto in je bolj zanesljiva od drugih oblik varstva. K večji vključenosti otrok iz enoroditeljskih družin pripomorejo tudi kriteriji za sprejem otrok v vrtec, ki v primeru pomanjkanja prostih mest omogočajo otrokom iz teh družin boljši dostop.

Družine, v katerih starši (eden ali oba) niso zaposleni, manj uporabljajo vrtec, saj se lahko same bolj angažirajo pri varstvu otrok. Obenem je cena storitve za te družine relativno večja ovira pri vključevanju otrok v vrtec kot za ostale družine. S padanjem življenjskega standarda in z naraščanjem stopnje nezaposlenosti prebivalstva - ta je velika zlasti med mladimi ljudmi, ki imajo predšolske otroke - bo verjetno postajala *ne/zaposlenost in s tem kontinuiteta v pridobivanju dohodka vse bolj pomembna determinanta dostopnosti.*

Izobrazba staršev in dostopnost

V okviru proučevanja dostopnosti nas je zanimalo tudi, ali je vrtec dostopen vsem izobrazbenim skupinam prebivalstva. V ta namen smo naredili pregled zastopanosti otrok v vrtcu glede na izobrazbo njihovih staršev.

Struktura otrok - varovancev vrtca - glede na izobrazbo in kvalifikacijo očetov je v desetletnem obdobju obdržala skoraj enaka razmerja. Izstopata dve večji skupini: otroci očetov s srednjo izobrazbo in otroci, katerih očetje so kvalificirani delavci. Od leta 1976 do 1986 se je v vrtcu povečal delež otrok, katerih očetje imajo srednjo šolo ali več - od 41% na 45%, temu ustrezno pa se je zmanjšal delež otrok, katerih očetje imajo nižjo izobrazbo ali manj.

Naprej smo želeli ugotoviti, koliko se razmerja, značilna za vrtec, ujemajo z razmerji v izobrazbeni strukturi zaposlenih moških.

Kaže, da so v vrtcu *bolj zastopani otroci moških, ki so bolje izobraženi, in na drugi strani so manj zastopani otroci slabše izobraženih očetov.* Največje nesorazmerje je v skupini zaposlenih moških z nižjo izobrazbo, katerih otroci so najpogosteje v vrtcu, ujemanje pa je značilno za kategorijo visokokvalificiranih delavcev.

Tabela 5
Otroci v vrtcu po stopnji strokovne izobrazbe in kvalifikaciji vzdrževalcev

Otroci po izobrazbi in kvalifikaciji očetov	1976		1986	
	N	%	N	%
Visoka	4,02	9,5	6,98	9,1
Višja	3,3	7,8	6,36	8,3
Srednja	10,28	24,2	21,13	27,6
Nižja	4,39	10,4	8,88	11,6
VKV	3,2	7,5	4,37	5,7
KV	10,04	23,7	17,2	22,5
PKV	3,15	7,4	3,74	4,9

Slika 2
Primerjava izobrazbe vzdrževalcev otrok v vrtcu z izobrazbo zaposlenih moških v združenem delu v Sloveniji za leto 1986

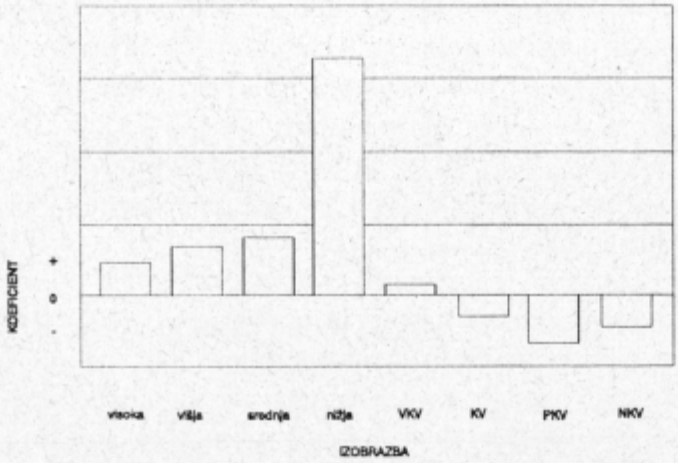

V okviru te analize ne moremo z gotovostjo trditi, da je vrtec manj odprt za slabše izobražene starše ali družine z nižjim družbenim položajem, če je izobrazba indikator družbenega položaja, mogoče pa je sprejeti trditev, da *bolje izobraženi starši pogosteje uporabljajo vrtec kot obliko varstva in vzgoje za svoje otroke.*

Pregled dostopnosti ustanov z vidika različnih karakteristik otrokove družine opozarja, da ciljev socialne enakosti na področju družbenega varstva otrok ni mogoče doseči zgolj s tem, da zagotovimo dovolj vrtcev. *V okoliščinah ekonomske krize bodo namreč tudi te ustanove ostale nedostopne prav za marginalne kategorije prebivalstva (tiste, ki nimajo rednih dohodkov, in tiste, ki so slabše izobraženi in zato*

prejemajo nižje dohodke). Razkorak med otroki, ki bi vzgojnoizobraževalne spodbude najbolj potrebovali, pa jim niso dostopne, in tistimi, ki so teh spodbud deležni, se bo povečeval; v tem procesu institucije nastopajo kot dejavnik povečevanja razlik. Kompenzacijski napori so po mnenju S. Marjanović (1971) neuresničljivi, če ne bo hkrati prišlo do zmanjševanja socialnih in kulturnih razlik v sami družbi.

Sklepne misli

V dosedanjem razvoju dnevnega varstva in vzgoje predšolskih otrok se je kot prevladujoča uveljavljala t. i. politika generalizacije in institucionalizacije storitev javnega značaja. V skladu s tem se je mreža vrtcev hitro širila, dolgoročni cilj pa je bil v postopnem zajetju celotne predšolske generacije.

Osnovna nosilka razvoja v okviru te politike, ki jo zaznamuje zlasti načelo ekspanzije, je država, ki zagotavlja uporabnikom pravice dostopa, pravice uporabe in proceduralne pravice ter skrbi za široko, stabilno in enakomerno zadovoljevanje potreb (Svetlik 1989).

Na področju otroškega varstva se dejavnost države kaže v težnji, da se najprej ponudi pomoč tistim otrokom, ki živijo v neugodnih socialno-ekonomskih razmerah, in v težnji po zagotavljanju optimalnih pogojev vsem družinam za nego in vzgojo njihovih otrok.

Navedena politika je imela (ima) določene prednosti, obstajajo pa tudi razlogi, ki kažejo, da bi bilo treba v prihodnjem razvoju ob tej usmeritvi uveljaviti tudi druge politične pristope.

Na področju dostopnosti storitev dnevnega varstva in vzgoje otrok v vrtcih je bil v povojnem obdobju dosežen velik napredek. Vrtci danes zajemajo zelo heterogeno populacijo otrok - na razpolago so otrokom iz družin z različnim socialno-ekonomskim in izobrazbenim statusom, relativno dostopni pa so tako v mestnem kot v ruralnem okolju. Preučevanje dostopnosti pa je hkrati pokazalo, da *zgolj z (nadaljnjim) množenjem ustanov ni mogoče izravnavati socialnih neenakosti v družbi*. Nasprotno - sistem, v katerem javni sektor nadomešča ostale sektorje, kot so prostovoljni, zasebni in neformalni, povzroča, da so *zlasti v obdobju družbene in ekonomske krize najbolj prizadeti marginalni sloji prebivalstva*. V pogojih krize se kot glavni dejavnik (ne)vključevanja otrok v ustanove uveljavlja cena storitev, kar povzroča, da se najprej (samo)izločijo tiste družine, za katere je ta strošek relativno največja obremenitev. Rezultat tega so pojavi, ki so značilni zlasti za obdobje zadnjih petih let: neizkoriščeni vrtci v ruralnih okoljih in socialne disparitete v strukturi uporabnikov storitev.

Kljub ekspanziji v gradnji vrtcev pa potrebe družin po tej storitvi dolgo niso bile zadovoljene. Med drugim tudi zato, ker je bil poleg bolj ali manj omejenih sorodstvenih in sosedskih virov vrtec edini vir na tem področju zadovoljevanja potreb. Na neskladje med ponudbo in povpraševanjem pa sistem ni reagiral v smeri pluralizacije - novih oblik organiziranja, nosilcev in programov -, temveč v smeri čezmernega sprejemanja otrok v obstoječe vrtce. To je nujno povzročilo padec kvalitete življenja otrok v vrtcu ali padec kvalitete storitve, saj je v okoliščinah preštevilnih skupin otrok in neugodnega razmerja med odraslimi in otroki

vzgojno-izobraževalno delovanje močno omejeno. *Značilno za tak vzgojno-izobraževalni proces je, da povzroča (samo)izločanje tistih otrok, ki glede na različne karakteristike odstopajo od povprečja. Tako današnji vrtec ne more kompenzirati vzgojnoizobraževalnih primanjkljajev pri teh otrocih in nastopa vrhu tega celo kot dejavnik notranjega perpetuiranja razlik na tem področju.* Možnosti za kompenzacijsko delovanje vrtca je dodatno omejila tudi profesionalizacija, ki je temeljila na načelu substitucije družine z ustanovo, kar je praktično pomenilo izločanje družine iz vzgojnoizobraževalnega procesa in zagotavljanja vpliva ter kontrole v ustanovi.

Lahko bi ocenili, da je prav razvoj predšolske vzgoje v obliki vrtcev kot edinih legitimnih nosilcev teh funkcij v družbi posredno prispeval k temu, da *te ustanove tako navzven kot navznoter dosegajo nasproten učinek od zaželenega in pričakovanega - razlike med otroki se večajo, namesto da bi prišlo do izenačevanja.*

To so le nekateri razlogi, ki opozarjajo, da bo treba v prihodnje na področju predšolske vzgoje uveljavljati tudi tiste politične strategije, ki bodo ob načelu generalizacije upoštevale tudi načelo diferenciacije.

Za sedanje stanje na področju predšolske vzgoje je značilna odsotnost ponudbe z vidika raznovrstnosti in specifičnosti, obstoječi vrtci pa imajo enako strukturo in enak program. Strategije prihodnjega razvoja so v omejitvi nadaljnjih vlaganj v javni sektor ter v krepitvi eksperimentiranja in inovacij na lokalni ravni. To predpostavlja pojavljanje novih organizacijskih oblik, nosilcev in programov tudi v komercialnem, prostovoljnem in neformalnem sektorju, ki bodo delovale kot družbeno priznane ustanove.

Vzpostavljanje širokega spektra družbenih dejavnosti je vsekakor pomembno vprašanje, saj je s tem mogoče doseči bolj elastično ponudbo in prilagojenost potrebam posameznih delov populacije. Pojavljanje novih oblik varovanja in vzgoje predšolskih otrok tudi v okviru nedržavnega sektorja pa odpira vprašanje ravnotežja med temi sistemi. V procesu vzpostavljanja pluralnega modela je odločilno, kakšno bo razmerje med vrtcem kot predstavnikom državnega sektorja in ostalimi sektorji, oziroma, ali bo vrtec nove oblike "vsrkaval" in jim tako vsilil svoje kriterije delovanja, ali pa bodo posamezne oblike avtonomne in med seboj komplementarne. Enotnega obrazca organiziranja ni, vendar kaže, da bi morale nove oblike organiziranja zadržati *tolikšno funkcionalno avtonomijo, da bi bile odzivne za specifične potrebe, zaradi katerih so bile ustanovljene,* to pa je hkrati merilo kakovosti storitve.

Iskanje poti do višje kakovosti storitev na predšolskem področju je osnovni smisel t. i. prestrukturiranja družbenih dejavnosti. Kot kaže, imajo v teh prizadevanjih glavno mesto procesi demokratizacije. Demokratizacija na makro ravni, ki bi vzpostavila pluralni model sektorjev in ustanov znotraj njih, vsekakor ustreza širšemu spektru potreb družin, pomembno mesto pri zagotavljanju kakovosti pa ima verjetno tudi konkurenca. Posebej izpostavljam pomen demokratizacije na mikro ravni - med udeleženci v ustanovah. Domnevamo, da se bo v prihodnje prav ta kriterij - način vključevanja družine v program ustanove, dejansko uresničevanje vpliva na dejavno sodelovanje staršev - uveljavil kot odločilna determinanta kakovosti storitve.

Viri in literatura

B. ĐORĐEVIĆ: *Savremena porodica i njena vaspitna uloga*. Institut za pedagoška istraživanja, Beograd, 1985.

M. BLUM: *The Day-Care Dilemma, Women and Children First*. Lexington Books, D.C. Heath and Company Lexington, Massachusetts Toronto, 1984.

K. BOH: Od storitev "za druge" k storitvam "za sebe". - Novi trendi v razvoju pomoči in samopomoči. V zborniku *Razvoj in kriza družbenih dejavnosti*. Ljubljana, 1985.

K BOH: Otroško varstvo kot sestavni del družinske politike. V publikaciji *Predšolska vzgoja v sistemu širše družbene skrbi za otroka*. Ljubljana, 1990.

O. BURIĆ: Institucionalni pristup proučavanju porodice - naučna osnova politike prema porodici, *Sociologija* št. 3-4.

Društvena briga o predškolskoj deci. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1989.

Družboslovne razprave št. 8. Slovensko sociološko društvo, Inštitut za sociologijo, Ljubljana, 1989.

L. HORVAT: *Dejavniki otrokovega intelektualnega razvoja v predšolski dobi*. Doktorska disertacija, Ljubljana 1985.

E. KAMENOV: *Predškolska pedagogija*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1987.

E. KAMENOV: *Eksperimentalni programi za rano obrazovanje*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1982.

Kvaliteta življenja v Sloveniji - fazno poročilo. Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani; Inštitut za sociologijo, Ljubljana, 1985.

S. MARJANOVIĆ: Teorijska i praktična pitanja obrazovanja predškolske dece. *Predškolsko dete*, 4, 1973.

Organizacijske oblike sodelovanja med vrtcem in starši - diplomska naloga. N. TURNŠEK, VŠSD, Ljubljana, 1985.

V. PEŠIĆ: *Vrednovanje predškolskih programa*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1989.

V. PEŠIĆ: Porodica i dečja zaštita. V zborniku *Porodica i društveni sistem*, Beograd, 1980.

Poročilo o delu zveze skupnosti otroškega varstva SR Slovenije v obdobju od 1975 do marca 1978. Zveza skupnosti otroškega varstva SR Slovenije, Ljubljana, marec 1978.

Poročilo o delu republiške skupnosti otroškega varstva v obdobju od leta 1968 do 1974. Republiška skupnost otroškega varstva Ljubljana, Ljubljana, 1975.

Porodica i društveni sistem. Sociološko-politikološko istraživanje o povezanosti porodice i institucija socijalističkog samoupravnog društvenog sistema Jugoslavije. Institut za socijalnu politiku, Beograd, 1980.

Predšolska vzgoja v sistemu širše družbene skrbi za otroka. Publikacija Republiškega komiteja za zdravstveno in socialno varstvo, Ljubljana, 1990.

Razvoj in kriza družbenih dejavnosti. *Zbornik sociološkega srečanja*, Ljubljana, 1985.

I. SVETLIK: Prestrukturiranje družbenih dejavnosti - predštudija. *IB revija za planiranje*, št. 8-9, Zavod SR Slovenije za družbeno planiranje, Ljubljana, 87.

Spreminjanje življenjskih vzorcev v družini - raziskovalna naloga. Nosilec: dr. Katja BOH, sodelavec: mag. Nevenka Černigoj Sadar, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Inštitut za sociologijo, Ljubljana, 1980.

Spreminjanje življenjskih vzorcev v evropskih družinah - teoretična izhodišča in deskriptivna analiza. Nosilec raziskave: dr. Katja BOH, sodelavec: mag. Nevenka Černigoj Sadar, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, ISU, Ljubljana, 1983.

ŠMIDOVNIK, Janez: Država in družbene dejavnosti. *IB revija za planiranje*, št. 8-9, Zavod SR Slovenije za družbeno planiranje, Ljubljana, 1987.

Testing of new methods for extending family use of social and rehabilitation services - Final report, Univerza Edvarda Kardelja, ISU, Ljubljana, 1985.

Zadovoljevanje potreb družinskih članov - ekspertiza. Nosilec: dr. Katja BOH, Inštitut za sociologijo pri Univerzi Edvarda Kardelja, Ljubljana, 1987

Pavla Rapoša Tajnšek

Skupnostno socialno delo in skupnostna usmeritev v praksi socialnega dela v Sloveniji

1. Konceptualna in socialnopolitična izhodišča skupnostnega socialnega dela

a) Prenos reševanja socialnih problemov na lokalno raven

Za sodobne socialne države je značilno, da se procesi globalnega povezovanja na naddržavni ravni prepletajo s težnjami po decentralizaciji in po prenašanju številnih socialnih funkcij z državne na lokalno raven. Država zagotavlja državljanom le osnovno socialno varnost, vse drugo pa prepušča lokalnim dejavnikom, ki naj z bolj fleksibilnim pristopom uresničujejo specifične programe, prilagojene potrebam posameznih prostorskih in/ali interesnih skupnosti. Tako se prav na lokalni ravni ljudje neposredno srečujejo z uresničevanjem socialnih potreb in pravic v okviru storitev, ki jih izvajajo strokovne službe; na ravni soseske in drugih oblik skupnostnega povezovanja pa potekajo tudi procesi samopomoči in prostovoljne pomoči drugim, ki jih Ramovš (1991) opredeljuje kot temeljne socialne imunske mehanizme. Samopomoč in dobrodelnost sta po Ramovšu "osnova vsega socialnovarstvenega delovanja, v sodobnih pojavnih oblikah pa tudi odločilna civilna izvajalca socialnega varstva v družbi" (Ramovš 1991: 38), ki se z dejavnostjo javnega (državnega) sektorja in zasebnih neprofitnih ustanov, delno pa tudi profitno naravnanih organizacij povezujeta v pluralni sistem socialne blaginje.

Na stičišču navedenih sektorjev, kjer se mreže neformalne in formalno organizirane samopomoči ter dobrodelnosti prepletajo z delom strokovnih ustanov in služb, poteka skupnostno socialno delo kot profesionalna aktivnost, usmerjena v preprečevanje in urejanje socialnih problemov v življenjskem okolju. Skupnostno socialno delo podpira obstoječe in promovira nove skupine in organizacije za samopomoč in prostovoljno pomoč drugim ter mobilizira ljudi, znanje in sredstva, potrebne za kolektivne akcije pri reševanju socialnih problemov, ki zahtevajo integrativni pristop in koordinirano delovanje vseh sodelujočih akterjev.

V življenjskem okolju, tako v mestih kot na podeželju, se kopičijo socialne težave posameznikov in skupin, ki jih obstoječe strokovne službe ne zmorejo zadovoljivo obvladovati, zato preraščajo v množične socialne probleme. Sredstva, ki jih za njihovo reševanje daje država, so običajno premajhna, zato si prebivalci, strokovne službe in lokalne oblasti zastavljajo vprašanje, kako naj se takih problemov učinkoviteje lotevajo. Revščina, brezposelnost, pomanjkanje stanovanj in slabe stanovanjske razmere, nezadostna pomoč starim, bolnim in invalidom ter njihova osamljenost, težave pri varstvu in šolanju otrok, pomanjkanje prostora in

priložnosti za druženje in preživljanje prostega časa, problemi mladinskega prestopništva, vzgojne težave v družinah, vključevanje priseljencev in drugih specifičnih skupin, ki so izpostavljene marginalizaciji in diskriminaciji, anonimnost in pojavi dezintegracije so značilni problemi, ki prizadevajo ljudi v neposrednem življenjskem okolju in jih postavljajo pred zahtevno nalogo, kako jih reševati z lastnimi močmi ali tako, da zahtevajo večjo pomoč države in strokovnih institucij.

b) Skupnostno delo - pomoč pri ustvarjanju neposrednega življenjskega okolja

Skupnostno socialno delo je v razvitem svetu doživelo največji razmah v šestdesetih in sedemdesetih letih, v času demokratizacije in množičnih civilnodružbenih gibanj, ko optimistični pogledi na družbeni razvoj in na možnosti širših strukturalnih sprememb še niso trčili ob novo realnost, ki jo označujejo zaton velikih ideologij, konec ekonomske rasti in redukcija države blaginje. Omejevanje sredstev za socialne programe je prizadelo tudi skupnostne projekte, ki so jim centralne oblasti po letu 1980 reducirale denarno pomoč in jih prepustile razumevanju lokalnih upravnih organov in drugih sponzorjev. To je otežilo zaposlovanje socialnih delavcev v skupnosti, čeprav se potrebe po strokovni pomoči skupnostnim iniciativam niso zmanjšale. Nasprotno, zaradi kopičenja socialne problematike v posameznih okoljih so potrebe ljudi po učinkovitejšem urejanju in izboljševanju razmer še bolj izražene, pri tem pa jih vodi spoznanje, da se bodo morali za večjo kakovost življenja na koncu vsega potruditi zlasti sami in urediti vse tisto, kar je za državo premajhno in na videz premalo pomembno, za ljudi pa morda usodno... Zato se skupnostno socialno delo, ki se je odpovedalo nekaterim "velikim temam" in nerealnim pričakovanjem o večji socialni pravičnosti, odpravi revščine in drugih strukturnih spremembah, še bolj usmerja v probleme vsakdanjega življenja in skupnega bivanja v neposrednem življenjskem okolju. Pojem skupnega življenjskega okolja ali sveta, v katerem živimo (Lebenswelt po nemško; life-world po angleško), je bil in ostaja osrednji koncept skupnostnega socialnega dela. Nanaša se na tisti del sveta, ki si ga ljudje ustvarimo in interpretiramo kot svoj svet in v njem stopamo v interakcije z drugimi ljudmi, ki jih doživljamo kot svoje najbližje sosede v prostoru in času (Oelschlagel 1991). V druženju in sodelovanju z najbližjimi je skrita moč posameznikov, povezanih v skupnost, za izboljšanje in počlovečenje življenja v svojem svetu.

Skupnostno delo in skupnostni pristop v socialnem delu

Koncept skupnega življenjskega okolja ni le izhodišče za skupnostno delo kot metodo kolektivnega reševanja potreb in problemov v skupnosti, temveč tudi za tako imenovani skupnostni pristop v praksi socialnega dela, ki obravnava vse potrebe ljudi, tudi posameznih klientov, v kontekstu življenjske situacije v skupnosti. Tradicionalna strokovna pomoč, ki je temeljila na odnosu med socialnim delavcem oziroma institucijo in klientom, je bila pogosto neučinkovita, ker je zanemarjala vlogo neformalnih mrež medsebojne pomoči med sorodniki, sosedi, prijatelji in znanci. Primarne mreže pomoči so, čeprav skrite pred očmi stroke in nepriznane, ohranile svoj pomen tudi v obdobju, ko je bilo reševanje življenjskih težav ljudi kar najbolj povezano z enostranskim uveljavljanjem državne ali institucionalne pomoči

in ko so bili strokovnjaki prepričani, da poznajo edino pravilne odgovore na vsa življenjska vprašanja uporabnikov. Taka praksa je povečevala nemoč in pasivnost ljudi, ki bi se morda lahko oprli na samopomoč ali dobrodelnost. Za reševanje problemov ljudi je bilo trebna vedno več strokovnjakov in vedno več denarja, kar je peljalo v začarani krog institucionalizacije in prispevalo k zlomu blaginjskega modela socialne politike.

Pluralizacija oblik in načinov socialne pomoči je v okolju, kjer je bila močno poudarjena vloga državnega sektorja, ponovno oživila zanimanje za primarne, pa tudi sekundarne, formalno organizirane mreže pomoči v skupnosti. Pokazalo se je, da so te mreže, kadar delujejo, učinkoviti viri pomoči pri reševanju težav posameznikov, družin in skupin, pa tudi zelo uspešna preventiva, ki dobro varuje pred poslabšanjem situacije ali nastajanjem novih težav. V primerjavi z institucionalno pomočjo mreže medsebojne pomoči ne povečujejo samo blaginje prejemnikov pomoči, temveč tudi njihovo avtonomnost, poleg tega pa zmanjšujejo izolacijo in odtujenost ljudi v življenjskem okolju. Zato je začelo socialno delo v zadnjih dveh desetletjih v večjem obsegu in bolj načrtno vključevati mreže samopomoči in dobrodelnosti v pomoč, ki jo organizira okrog posameznega klienta (posameznika, družine ali skupine).

Prenos pomoči v skupnosti in postopno razvijanje, bolje rečeno, tkanje mrež medsebojne pomoči je za socialne delavce zelo obremenjujoč proces, naporen in pogosto tudi boleč (Bassinet-Bourget 1991). Tako kot same lokalne skupnosti, ki je zlasti v mestnem okolju bližja modelu "družbe" (Gesellschaft) kot "skupnosti" (Gemeinschaft), tudi medsebojne pomoči v življenjski sredini ne smemo idealizirati. Socialni delavci ugotavljajo, da je treba že obstoječe mreže neformalne pomoči previdno, hkrati pa zelo skrbno podpirati in ohranjati; varovati in zagovarjati je treba interese posameznih članov mreže in pomagati pri razreševanju zapletov in konfliktov, ki lahko ogrozijo nadaljnjo pomoč. Človeško oporo in strokovno pomoč socialnih delavcev pa poleg klientov potrebujejo tudi ljudje, ki podpirajo, negujejo in varujejo pomoči potrebne sorodnike, sosede in prijatelje ali člane skupine za samopomoč, ki jih združuje podobna življenjska izkušnja. Brez take pomoči in spodbude se lahko neformalni pomočniki (enako velja seveda tudi za formalno organizirano dobrodelnost) počutijo preveč negotove, pogosto se prekmalu utrudijo ali pretirano izčrpajo. V primerih, ko primarna mreža pomoči ne obstaja, poskušajo socialni delavci opogumiti in pritegniti pomočnike iz neposrednega življenjskega okolja in/ali iž sekundarnih skupin in organizacij, ki delujejo po principu samopomoči ali dobrodelnosti.

Zaradi že omenjenih sprememb v praksi socialne politike, pa tudi pod vplivom ekološke sistemske teorije se socialno delo v procesu izvajanja pomoči premika od klasičnega, institucionalno naravnanega modela k skupnostnemu pristopu, usmerjenem v iskanje in organiziranje pomoči v skupnosti, v podporo obstoječim oblikam solidarnostnega ravnanja v neposrednem življenjskem okolju in v razvoj novih. Pri tem moramo ločiti med skupnostnim pristopom in skupnostnim delom (Twelvetrees 1991: 74-79). Skupnostni pristop v socialnem delu se kaže kot prizadevanje, da bi probleme ljudi razumeli in bolj učinkovito reševali v okviru medsebojne pomoči v življenjskem okolju, zato se v procesu pomoči uporabljajo pristopi in stališča, značilna za filozofijo skupnostnega dela. Bistveno za skupnostni

pristop je prizadevanje, da bi posameznike, družine ali skupine, ki iščejo pomoč pri socialnih delavcih, povezali z vsemi obstoječimi viri medsebojne pomoči v skupnosti ter zagotavljali uspešno, usklajeno in kontinuirano izvajanje te pomoči v vsakem posameznem primeru. Skupnostno delo pa teži predvsem k razvijanju novih ali spreminjanju obstoječih organizacijskih oblik, ki zagotavljajo samopomoč in dobrodelnost v skupnosti. Poudarek je na kolektivnih akcijah, ki omogočajo uspešno reševanje problemov in prispevajo k večji kakovosti življenja vseh članov skupnosti.

Razvijanje skupnosti in skupnostno planiranje - dva vidika skupnostnega socialnega dela

Skupnostno socialno delo poteka pod različnimi imeni: poleg skupnostnega dela srečujemo še druge izraze, kot so organiziranje skupnosti, razvijanje skupnosti, skupnostno planiranje in skupnostna akcija. Skupnostno socialno delo definiramo kot proces pomoči ljudem in organizacijam, ki organizirajo kolektivno akcijo, s katero želijo izboljšati kakovost življenja in odnosov v skupnosti (Twelvetrees 1991) oziroma uresničiti kakšen skupen interes (Kahn 1991). To pomoč ponujajo skupnosti profesionalni socialni delavci ali strokovnjaki sorodnih profilov, lahko pa tudi prostovoljni delavci, zato skupnostno delo ni izključno vezano na prakso socialnega dela, iz katerega je zrastlo in s katero ima veliko skupnega.

V strokovni literaturi največkrat obravnavajo dva temeljna modela skupnostnega dela: razvijanja skupnosti, ki poteka na ravni samoorganiziranja in samopomoči, ter skupnostno planiranje, pri katerem je akcijski sistem sestavljen zlasti iz institucionalnih akterjev socialnega planiranja v skupnosti. Tema dvema modeloma dodaja Rothman (1976) še socialno akcijo, namenjeno promociji prikrajšanih članov skupnosti. Navedeni trije pristopi se po Rothmanovem mnenju toliko razlikujejo, da jih je včasih težko spraviti na skupni imenovalec. Mnogi drugi avtorji pa skupnostno delo obravnavajo kot celoto, v kateri se posamezni modeli sicer razlikujejo z vidika ciljev, strukture akcijskega sistema, strategije in taktike, vendar lahko pri vseh zasledimo skupne značilnosti, po katerih se lahko proces skupnostnega dela uvršča v prakso socialnega dela.

Razvijanje skupnosti je tista oblika organiziranja skupnosti, ki temelji na neposrednem povezovanju in aktivnosti prebivalcev neke določene prostorske soseske ali pripadnikov tako imenovane interesne skupnosti (včasih govorijo tudi o funkcionalni skupnosti), ki jih ne povezuje neposredna bližina bivanja, temveč jih povezujejo skupne potrebe in interesi, ki izvirajo iz podobnih težav ali podobne življenjske situacije (na primer starši majhnih otrok, bolniki z določeno boleznijo, pripadniki etnične manjšine, ženske, stari ljudje, begunci itn.). Ljudje, ki jih prizadevajo skupne težave v neposrednem življenjskem prostoru ali enake ovire pri vključevanju v življenjsko sredino, si prizadevajo rešiti specifičen problem ali izboljšati splošno življenjsko situacijo ali razmere v skupnem okolju. Da bi to dosegli, se morajo povezati in organizirati, da povečajo potencial, ki ga imajo kot posamezniki. Posameznik lahko dobi pomoč in oporo za spreminjanje svoje in skupne življenjske sredine samo v povezovanju z drugimi, obenem pa ima večja skupina zainteresiranih ljudi tudi večji vpliv na odločujoče dejavnike v okolju. Če hočeš uresničiti svoje interese, moraš imeti moč, poudarja Kahn, zato se morajo

ljudje, ki želijo kaj doseči, povezati in se s skupnimi močmi prebijati čez ovire, dokler ne dosežejo zaželjenega cilja (Kahn 1992). Pri tem je treba ljudem pogosto pomagati, da se lahko zberejo, opredelijo svoje potrebe in cilje, ustvarijo ustrezno organizacijo in jo nato uporabljajo kot sredstvo za uspešno samopomoč ali za vplivanje na druge dejavnike, od katerih je odvisno reševanje njihovih potreb.

Strokovna pomoč pri organiziranju skupnosti je ob naraščajočih problemih sodobnega sveta, ki jih spremljajo apatija, občutki odtujenosti in nemoč pri spreminjanju razmer in odnosov v neposrednem življenjskem okolju, enako potrebna kot pomoč pri osebnih stiskah. Še zlasti od tistih članov skupnosti, ki so marginalizirani, prikrajšani, diskriminirani ali zapuščeni, ki nimajo nobenih pozitivnih izkušenj, pridobljenih ob skupnem delu za isto dobro, ni mogoče pričakovati, da se bodo uspešno organizirali in uresničili skupno akcijo, ki bo pripeljala do zaželjenih sprememb (Twelvetrees 1991). Ljudje, ki jih povezuje skupno bivanje v prostoru ali skupna življenjska usoda, potrebujejo pomoč, da bi lahko uporabili svojo moč za skupno spreminjanje sveta, v katerem živijo. Potrebujejo pomoč, da bi se zbrali, se povezali v skupino ali organizacijo, uredili pravila ravnanja in vodenja, uspešno komunicirali med seboj in z drugimi, gradili svojo kulturo, oblikovali strategijo in ustrezne taktike, si pridobili denar in druga sredstva, se predstavili v javnosti, se povezovali v koalicije, vplivali na politične procese in nosilce političnega odločanja, analizirali dosežene rezultate, proslavljali dosežke in sprejemali neuspehe in zmote. Pomoč, ki jo skupnosti pri navedenih nalogah ponujajo socialni delavci (lahko pa tudi drugi profesionalni ali prostovoljni delavci), je indirektna ali direktna in variira od občasne spodbude in opore do zelo intenzivne in neposredne pomoči pri organizaciji in vodenju akcij. V vsakem primeru pa mora skupnostna intervencija socialnih delavcev upoštevati temeljno paradigmo socialnega dela, ki postavlja v ospredje skupnost (klienta) in njeno pojmovanje problema, njeno lastno odločitev in akcijo.

Čeprav temelji na neposrednem povezovanju na primarni ravni ter na samopomoči ali na aktiviranju "notranjih sil", razvoj skupnosti ne izključuje širšega povezovanja in delovanja navzven, iskanja zunanjih virov pomoči, vplivanja in pritiskov na politične, upravne in strokovne dejavnike v širšem okolju. V tem primeru gre za kombinacijo razvojnega modela z modelom skupnostnega planiranja.

Izraz razvijanje skupnosti je za prakso socialnega dela primernejši od pojma lokalnega razvoja, ki izhaja iz geografsko opredeljene lokalne skupnosti, ne pa tudi iz interesnega združevanja, ki ni vezano na neposredno prostorsko bližino. Sicer pa s terminom lokalni razvoj označujejo kombinirana prizadevanja države in lokalnih dejavnikov za integriran ekonomski in socialni napredek lokalnih skupnosti.

Medtem ko gre pri razvijanju skupnosti najprej za promocijo samopomoči in za organiziranje ljudi "od spodaj", pa bi model *skupnostnega planiranja* ustrezneje opredelili kot delovanje "z vrha". V tem primeru poteka organiziranje skupnosti v glavnem na ravni institucionalnega delovanja in povezovanja, cilj teh procesov pa je izboljšanje ali dopolnjevanje obstoječih ter načrtovanje novih programov in služb, ki koristijo prebivalcem lokalne ali pripadnikom specifične interesne skupnosti. Procesi planiranja zahtevajo usklajevanje interesov in povezovanje aktivnosti različnih udeležencev, političnih subjektov, ki sprejemajo razvojne odločitve, upravnih in strokovnih služb, ki načrtujejo in izvajajo pomoč (dajatve in storitve)

ter uporabnikov, ki jim je pomoč namenjena. Model skupnostnega planiranja se zavzema za sodelovanje uporabnikov pri planiranju pomoči ter za vključevanje prostovoljcev v njeno izvajanje, vendar je osrednji poudarek na institucionalnih in političnih pobudah, virih in načinih ukrepanja pri reševanju socialnih potreb. Pri tem ne gre le za področje socialnega varstva, temveč za širši skupnostni pristop, ki se zavzema za razumevanje in upoštevanje potreb skupnosti ter za večjo vlogo in moč uporabnikov v procesih planiranja in odločanja. Tak pristop je pravzaprav nujen za dobro politično ali menedžersko prakso na vseh področjih, ki se tičejo življenjskega ali delovnega okolja ljudi. Politične ali menedžerske odločitve, ki ne upoštevajo skupnosti, se v vsakem primeru, če ne že na začetku, pa po daljšem času, pokažejo kot neuspešne.

Socialna akcija v skupnosti se od prvih dveh modelov skupnostnega dela razlikujejo po tem, da je njen primarni cilj pomoč pri zastopanju in uveljavljanju interesov prikrajšanih in zapostavljenih, diskriminiranih skupin ali kategorij v neposrednem življenjskem okolju. Socialna akcija, s katero želimo izboljšati življenjsko situacijo prikrajšanih skupin, lahko temelji ali na samopomoči ali na socialnem planiranju, pogosto pa združuje oba vidika - aktivnost skupin in organizacij za samopomoč se prepleta s profesionalnimi prizadevanji in javnimi projekti, ki zagotavljajo podporo ali dajejo prednost potrebam prikrajšanih članov lokalne ali funkcionalne interesne skupnosti. Socialna akcija v skupnosti je lahko avtonomna ali pa poteka kot del širšega družbenega gibanja za večje pravice in boljši življenjski položaj prikrajšanih skupin.

2. Razvoj in perspektive socialnega skupnostnega dela v Sloveniji

Za socialno delo v Sloveniji skupnostna usmeritev in skupnostno delo nista nič novega: v delu centrov za socialno delo in na drugih področjih socialnega dela sta kot teoretična in vrednostna orientacija navzoča že vrsto let, njuno uveljavljanje v praksi pa so ovirale različne težave. Med faktorji, ki so oteževali procese samopomoči in samoorganiziranja, moramo omeniti zlasti prevladujočo institucionalizacijo družbenega življenja v preteklem obodbju, povezano z monopolnim položajem strokovnih služb, ki je ob odsotnosti političnega pluralizma ter zanikanju razlik in konfliktov omejevala iniciativo in samoorganiziranje državljanov, zato je bila avtonomna akcija ljudi tudi pri oblikovanju skupnega življenjskega sveta težko uresničljiva. Kolektivne akcije, namenjene urejanju skupnih zadev, so bile uspešnejše v podeželskem okolju, kjer še ni povsem zamrla tradicija vaške skupnosti, obenem pa so se prebivalci lažje združili ob nerešenih skupnih potrebah (zlasti na komunalnem področju - ceste, vodovodi, telefoni itn.), ki jih je bilo v mestnih soseskah veliko težje prepoznati in izkoristiti kot povezovalni faktor, saj so ljudje pričakovali, da bodo za vse potrebe poskrbele ustrezne javne službe. Možnosti za razvoj skupnostnega socialnega dela so bile omejene s številnimi zunanjimi dejavniki, na katere socialno delo ni moglo bistveno vplivati, na nerazvitost te profesionalne metode pa so vplivali tudi notranji razlogi, ki ležijo v samem socialnem delu. Tako kot za ostale oblike profesionalne intervencije so bili naši socialni delavci premalo usposobljeni tudi za skupnostno delo, pri katerem je bilo tuje izkušnje še težje uporabiti; od večjega angažiranja v skupnosti jih je odvračala

preobremenjenost s posameznimi problemi in nalogami, ki jih je zahtevala zakonodaja, pa tudi strah pred novimi, zahtevnimi obremenitvami. Način financiranja in organiziranja socialnih služb ni spodbujal inovativnosti in preventivnega dela; toga organizacija dela je ovirala večjo fleksibilnost, nujno za sleherno inovacijo - in skupnostno delo je v bistvu nenehna inovacija! Verjetno je prav v tem skrit del odgovora na vprašanje, zakaj socialne ustanove in posamezni strokovni delavci dokaj previdno pristopajo k skupnostnemu delu, saj je "razvijanje in ohranjanje novih organizacijskih in delovnih načinov, ki niso le mehanična kopija obstoječih vzorcev ali njihovih del, zahtevna naloga" (Stritih, Možina 1992). V vsak projekt skupnostnega dela je treba vložiti neprimerno več ustvarjalnosti, časa in naporov kot v izvajanje že utečenih, rutinsko organiziranih in priznanih delovnih nalog.

Pričakujemo, da se bo v novem, pluralnem sistemu socialnega varstva in socialne blaginje skupnostno delo lažje uveljavljalo tako pri razvijanju samopomoči in dobrodelnosti kot v delu javnih služb, ki bodo morale upoštevati težnje po organiziranju uporabnikov in njihovem vplivu na načrtovanje in kakovost storitev. Novi zakon o socialnem varstvu, sprejet leta 1992 (Uradni list Republike Slovenije, leto II, št. 54., 13. november 1992), uveljavlja pluralizem izvajalcev in dodeljevanje koncesij za opravljanje javnih služb, kar bo od vseh akterjev zahtevalo stalne in intenzivne napore pri pridobivanju finančne in politične podpore, nujne za opravljanje lastne dejavnosti in za pokrivanje socialnih potreb v skupnosti. Zakon omogoča centrom za socialno delo, da lahko organizirajo skupnostne akcije za socialno ogrožene skupine prebivalstva (49. člen), določa pa tudi sodelovanje predstavnikov lokalne samouprave v centrih za socialno delo in predstavnikov oskrbovancev ali zakonitih zastopnikov varovancev v domovih in zavodih, pri čemer so vključeni tudi predstavniki invalidskih organizacij v posebnih zavodih in varstveno delovnih centrih (55. člen). Država podpira in spodbuja razvoj samopomoči, dobrodelnosti, oblik neodvisnega življenja invalidov ter drugih oblik prostovoljnega dela na področju socialnega varstva (2. člen). V posebnem poglavju zakon opredeljuje dobrodelne organizacije, organizacije za samopomoč in invalidske organizacije (62., 63. in 64. člen), ter omogoča, da se različne oblike pomoči, ki jih organizirajo posamezne prostovoljne organizacije (sprejemališča, materinski domovi, svetovalnice, stanovanjske skupine, centri za neodvisno življenje invalidov ipd.), lahko organizirajo tudi kot socialnovarstveni zavodi. Za skupnostno delo so pomembne tudi določbe zakona, ki govorijo o skrbi države za preprečevanje socialnovarstvene ogroženosti s preventivnimi sistemskimi ukrepi na različnih področjih socialne politike ter z razvojem demografsko ogroženih področij (9. člen), kar je sicer predmet drugih področnih zakonov. V skupnosti pa bo potekala tudi organizacija pomoči na domu in socialnih servisov (15. člen), pomoči pri harmoničnem vključevanju telesno in duševnih prizadetih oseb v skupnost in okolje in priprave okolja, družine in posameznikov na starost (50. člen). Zakon torej omogoča različne oblike skupnostnega dela, kot so organiziranje ljudi za samopomoč in dobrodelnost v neposrednem okolju, vključevanje uporabnikov in prostovoljcev v načrtovanje in izvajanje socialnovarstvenih storitev v javnih službah in organiziranje kolektivnih akcij za socialno ogrožene ali odrinjene skupine prebivalcev. Sicer pa zakon skupnostnega dela ne more predpisovati, saj bi se s tem država polastila področja, ki presega njene pristojnosti.

3. Pregled obstoječih oblik skupnostnega socialnega dela v Sloveniji

Prikaz dosedanjih izkušenj s področja skupnostnega socialnega dela povzema prakso centrov za socialno delo, poleg njih pa tudi drugih ustanov in organizacij, ki so pri svojem delu upoštevale in razvijale elemente skupnostnega pristopa ter skupnostnega dela. Skupnostni pristop se kaže zlasti v poskusih, da bi se socialne službe pri reševanju problemov ljudi čim bolj približale neposrednemu življenjskemu okolju. Kako se je ta pristop uresničeval v delu centrov za socialno delo, je razvidno zlasti iz njihovega povezovanja s krajevnimi skupnostmi, ki ga obravnavamo v posebnem poglavju. Dosedanje oblike skupnostnega dela, ki se je razvilo v povezavi s socialnim delom (ob sodelovanju drugih strok), pa prikazujemo razvrščene v nekaj značilnih kategorij, ki vključujejo problemsko področje ali populacijo, ob kateri je prišlo do skupnostne akcije ali organiziranega prostovoljnega dela na osnovi samopomoči ali dobrodelnosti. Največ skupnostnega dela je bilo na področjih dela z otroki in mladino ter pri delu s starimi, pri delu z duševno in telesno prizadetimi, pri zdravljenju bolezni odvisnosti, na področju postpenalne pomoči in na drugih področjih, med katerimi je v zadnjem letu v ospredju delo z begunci. Druga možna klasifikacija izhaja iz razlik v pristopih in načinih organiziranja. Tu gre na primer za razlike med projekti, ki so se že uveljavili kot modeli, in enkratnimi projekti; med projekti, ki temeljijo na samopomoči, in takimi, kjer gre za pomoč drugim; med projekti, ki nastajajo ob institucijah kot njihovo dopolnilo, in avtonomnimi ali alternativnimi projekti; med projekti, ki so bolj ali manj povezani z raziskovalnim delom, in takimi, ki nimajo nobenih raziskovalnih ambicij, itn.

Številne aktivnosti, ki vključujejo elemente skupnostnega dela, so povezane zlasti z organizacijo prostovoljnega dela, ki ga posamezne ustanove (centri za socialno delo, svetovalne ustanove, domovi upokojencev, zavodi za usposabljanje, šole in drugi) razvijajo v dopolnilo lastne dejavnosti ali v sodelovanju s skupinami in organizacijami za samopomoč in dobrodelnost. Ob tem moramo opozoriti na dileme, ki spremljajo odnos profesionalnega socialnega dela do samopomoči oziroma prostovoljnega dela v korist drugim. Kadar skupine samopomoči nastajajo ob strokovnih institucijah, kakršne so centri za socialno delo, zdravstvene ustanove, svetovalne institucije in podobno, se samopomoč povezuje s spoznanji in potrebami stroke, ki lahko zavira avtonomijo članov skupine, po drugi strani pa jim olajšuje doseganje ciljev in morda sploh omogoča delovanje, saj ni nujno, da bi sicer prišlo do samoorganiziranja. Skupine za samopomoč, ki so pri nas pogosto povezane z institucijami, morda ne ustrezajo vsem kriterijem, ki naj bi veljali za samopomoč: to je, da so vsi člani prizadeti s problemom, zaradi katerega so se zbrali; da imajo skupen cilj; da med njimi ne prihaja do tekmovanja in da so le minimalno odvisni od profesionalne pomoči, ki bi lahko zavirala osamosvajanje članov (Trojan 1986), vendar so pomembna razširitev obstoječe pomoči in korak v smeri samoorganiziranja.

Tudi za prostovoljno delo kot pomoč drugim oziroma dobrodelnost veljajo podobne dileme, kar se tiče vloge institucij in formalnega organiziranja. Zaželjeno je, da bi čim več dobrodelnosti nastajalo spontano, mimo formalnih pravil, vendar taka pomoč pogosto ne zajame ljudi, ki bi je bili najbolj potrebni. Prav tako ni zagotovila, da bo neformalna pomoč ustrezna in vedno v korist tako uporabnika kot

izvajalca pomoči. Zato pomeni organizirana pomoč drugim neke vrste družbeno jamstvo, da bodo potrebe in pravice obeh strani spoštovane v medsebojnem odnosu, ki ga pomaga oblikovati in mu določa okvire formalna organizacija.

Za razvoj skupnostnega dela so pomembni zlasti projekti akcijsko-raziskovalnega značaja, ki so bili novost, dopolnitev ali alternativa obstoječim oblikam, kot na primer terapevtske kolonije in taborjenja za otroke s psihosocialnimi problemi, ki potekajo od leta 1975 pa do danes. Rezultati in izkušnje iz teh letovanj so bili v veliko pomoč pri organiziranju prostovoljnega dela na vseh področjih, ne le pri delu z mladimi, kjer je bilo sicer še nekaj raziskovalno in preventivno naravnanih projektov. Tako se je na področju dela s starimi že uveljavil projekt razvijanja skupin za samopomoč starih v domovih upokojencev in v naravnem življenjskem okolju, ki poteka od leta 1987 naprej, raziskovalen pa je bil pristop tudi pri razvijanju modelov in akcijah za uvedbo gospodinjske pomoči starejšim ljudem na domu. Naslednje pomembno področje, kjer potekajo akcijsko-raziskovalni in alternativni projekti, je varstvo duševnega zdravja v skupnosti, ki vključuje večletne akcije v Hrastovcu in dejavnost Odbora za družbeno zaščito norosti, v zadnjem obdobju pa še delo stanovanjske skupine nekdanjih oskrbovancev psihiatričnih ustanov, dejavnost Stigme - projekta za samopomoč in pomoč zasvojenim - ter organiziranje zagovorništva. S tem projektom je bila, čeprav ne neposredno, povezana tudi Informalnica za mlade v Ljubljani, ki je imela predhodnice že v dejavnosti mladinskih klubov v sedemdesetih letih. O že uveljavljenem modelu lahko govorimo tudi v zvezi z razvijanjem postpenalne pomoči, ki jo organizirajo v posameznih sredinah in ki vključuje več skupin, v katerih sodelujejo prostovoljci.

Na področju dela z otroki in mladino je verjetno najbolj razvito preventivno in prostovoljno socialno delo, ki ga organizirajo posamezne institucije in prostovoljne organizacije. Že dvanajst let poteka v okviru ljubljanskega svetovalnega centra dobro organizirana prostovoljna pomoč otrokom s težavami, podobne oblike pomoči otrokom pa izvajajo tudi svetovalne ustanove, centri za socialno delo in šole v drugih krajih Slovenije. Med preventivnimi akcijami na področju dela z mladimi se v zadnjem obdobju uveljavljajo mladinske delavnice, ki so organizirane v številnih šolah. Za delo z mladostniki je manj organiziranih oblik kot za delo z otroki; za primer organizirane pomoči mladostnikom naj navedemo svetovalnico za mlade, ki že več let deluje v Kranju, in pa center za pomoč mladim, ki ga razvijajo v Ljubljani. Kot prostovoljci sodelujejo pri delu z otroki in mladostniki zlasti dijaki in študenti, ki jih usposabljajo (na predavanjih, pogovorih, ogledih filmov ipd.) pred začetkom dela in med delom na rednih srečanjih.

Na področju pomoči starim se kot prostovoljni pomočniki vključujejo tudi osnovnošolski otroci in odrasli. Poleg že omenjenih skupin za samopomoč sta ponekod v sodelovanju z Rdečim križem in Karitasom organizirana tudi laična pomoč in družabništvo na domovih starejših ali bolnih krajanov. V sodelovanju z zdravstvom poteka delo različnih skupin samopomoči, kot so skupine bolnikov ali prizadetih oseb in njihovih družinskih članov, pa tudi klubi zdravljenih alkoholikov. Samopomoč se razvija tudi na področju dela z družino, kjer se poleg samopomoči med rejniškimi družinami pojavljajo nove skupine, na primer posvojiteljev, razvezanih partnerjev in drugih skupin za samopomoč. Razmeroma nova oblika samopomoči ali pomoči drugim so krizni telefoni in skupine za pomoč žrtvam

fizičnega in spolnega nasilja, ki delujejo avtonomno (ženske skupine), kot organizator pa se pojavljajo tudi centri za socialno delo. Novost so tudi skupine za samopomoč med brezposelnimi ter pomoč posameznikom in družinam v okviru javnih del, ki sicer ne sodi v okvir prostovoljnega dela, temveč gre za neko vmesno, plačano dejavnost, ki je namenjena iskalcem zaposlitve. Sicer pa lahko ugotovimo, da dobijo tudi nekateri prostovoljni sodelavci centrov manjše denarne nagrade v nadomestilo za stroške in v priznanje za zavzeto opravljanje dela.

Ob navedenih primerih skupnostnega dela, ki jih ni tako malo, kot je bilo videti še pred nekaj leti, je zanimivo, da v nekaterih centrih za socialno delo doslej niso imeli nobenih izkušenj na tem področju ali pa so opustili še tisto, kar so že začeli. Nekateri menijo, da pri njih ni potrebe po prostovoljnem delu, ker obstaja dobro razvita sosedska in družinska neformalna pomoč, drugi pa ugotavljajo, da v njihovem okolju ni ljudi, ki bi bili pripravljeni sprejeti dobrodelno pomoč, ki je pri nas še premalo znana. Tako so v neki občini izdelali načrt, kako bodo uporabnike socialnovarstvenih pomoči povezali s pomoči potrebnimi uporabniki, vendar je projekt propadel, ker njihove pomoči nihče ni potreboval. Nekaj podobnega se dogaja v nekaterih občinah, ko iščejo uporabnike za izvajalce pomoči v okviru javnih del. Nasprotno se v nekaterih občinah pritožujejo, da pri njih ni mogoče najti prostovoljcev, ker nimajo dijakov in študentov; starejši ljudje so angažirani v okviru neformalne pomoči, zaposleni del populacije pa je docela okupiran z borbo za preživetje, zato po njihovem mnenju ni mogoče storiti ničesar, da bi spodbudili samopomoč in dobrodelnost v skupnosti. Res je, da socialni delavci ne morejo prehitevati procesov samoorganiziranja, ki so šele na začetku, vendar pa bi motto skupnostnega dela, po katerem ljudje potrebujejo pomoč, da bi lahko sami spreminjali svoje življensko okolje, morali razširiti v ugotovitev, da potrebujejo tudi socialni delavci več pomoči pri organiziranju skupnosti.

Poleg znanja so za angažiranje v skupnostnem delu pomembne zlasti ustrezne razmere v delovni sredini. Praksa tistih centrov, ki so uspešno razvijali prostovoljno delo pa tudi nekatere eksperimentalne in alternativne projekte, je pokazala, da sta bolj kot število in struktura zaposlenih pomembni ugodna klima v organizaciji in podpora vodstva, ki zna ustvariti vzdušje, v katerem je mogoče inovativno delo, zna pa tudi zagovarjati skupnostne projekte v javnosti, pred politiki in financerji. V tem pogledu so imeli zelo pozitivne izkušnje v centru za socialno delo v občini Ljubljana Moste-Polje, kjer so izvedli več skupnostnih projektov, npr. svetovalnico in informacijski servis v naselju Fužine, poskušali pa so razviti tudi mrežo samopomoči med starši, servis za posredovanje medsebojne pomoči in občasnih zaposlitev v občini in druge. Nekaj časa je v centru delala posebna skupina, ki je načrtovala in izvajala različne skupnostne projekte kot obliko timskega dela, v katerem so posamezni sodelavci našli podporo in ustrezni referenčni okvir za delo na določenem projektu. V drugi fazi razvoja je ta skupina razpadla, namesto nje pa delujejo posamezne delovne skupine, v katere se poleg delavcev centra vključujejo zunanji sodelavci. Poleg socialnega delavca, ki je zaposlen izključno na skupnostnih projektih (po razpoložljivih podatkih je to edini primer v Sloveniji), omogoča omenjeni center tudi drugim sodelavcem, da ponujajo nove ideje, vrhu tega pa imajo dejansko možnost, prostor, čas in vso podporo, da skupaj z zunanjimi sodelavci te ideje tudi uresničujejo.

Povezovanje centrov za socialno delo s krajevnimi skupnostmi

Skupnostna usmeritev v praksi centrov za socialno delo, ki so doslej praviloma pokrivali območje ene občine, zahteva ustrezno organizacijo dela pri reševanju problemov, ki sodijo na delovno področje centra. Podobno kot marsikje po svetu tudi naši centri iščejo pravo razmerje med centralizacijo in decentralizacijo pomoči, med generičnim in specializiranim socialnim delom. Ko govorimo o skupnostnem pristopu, ne gre več samo za organizacijo neke službe, temveč za specifično vrednostno in metodično orientacijo, ki poudarja soodvisnost posameznika ali družine v okolju, v katerem živi, in vlogo neformalne pomoči v tem okolju. V skladu s tem principom so na primer v Veliki Britaniji občinske socialne službe organizirali tako (Barclay 1982; Hadley 1987), da posamezen socialni delavec, praviloma pa ožja delovna skupina pokriva določeno lokalno območje in poskuša čim bolj kompleksno reševati posamezne probleme.

V naših razmerah je navedena usmeritev zelo različno zastopana. Kaže, da se je večina centrov za socialno delo odločila za kombinacijo funkcionalnega (specializiranega) in polivalentnega (generičnega) socialnega dela. V prvem primeru, ko prevladuje funkcionalni princip, se večina socialnih delavcev na centru specializira za posamezno področje dela in pokriva območje celotne občine, ob tem pa se povezujejo še z določenim številom krajevnih skupnosti, za katere so posebej odgovorni. V drugem primeru, ko je delo na centru organizirano izključno ali v glavnem po teritorialnem principu, posamezni socialni delavci rešujejo vso problematiko na območju posamezne krajevne skupnosti, najpogosteje pa več hkrati; seveda pa tudi v tem primeru ni izključena delna specializacija za posamezna področja. Oba modela imata prednosti in slabosti, zato si je vsak center v skladu z razmerami izbral ustrezno organizacijsko obliko, ki se lahko spreminja. Tako so v enem od centrov navedli, da pripravljajo nov, teritorialni princip delovanja in da bodo funkcionalno delitev ohranili le v nekaterih primerih, ko brez specializacije strokovno delo preprosto ni mogoče; v drugem centru pa se prav zdaj poslavljajo od teritorialne organiziranosti, ki se ni najbolje obnesla, in v prihodnje računajo na večjo učinkovitost funkcionalnega principa dela.

Zanimivo je, da so tako v centrih, ki so delovali po teritorialnem principu, kot v tistih, ki so favorizirali funkcionalni princip, zvečine menili, da so s krajevnimi skupnostmi kar dobro povezani, s kvaliteto medsebojnega sodelovanja pa niso bili tako zadovoljni. Po zadnji reorganizaciji krajevnih skupnosti, ko se je povečalo njihovo število, je posamezen socialni delavec praviloma odgovoren za več krajevnih skupnosti; pokrivajo po dve, pa tudi po deset krajevnih skupnosti, odvisno od velikosti občine in števila zaposlenih na centru za socialno delo. V nekaterih primerih so centri odgovorili, da sodelovanje s krajevnimi skupnostmi ni posebej urejeno, temveč se vsak socialni delavec po potrebi poveže s prizadeto skupnostjo. Večina centrov pa ima formalno določene povezave s krajevnimi skupnostmi, ki so lahko zelo pogoste in intenzivne ali pa bolj redke in ohlapne. Tam, kjer prevladuje specializacija po referatih, se socialni in drugi strokovni delavci (psihologi, sociologi itn.), zadolženi za povezave s posameznimi krajevnimi skupnostmi, le izjemoma ukvarjajo s problematiko teh skupnosti ali s konkretnimi primeri s tega območja, ki ne sodijo v njihov referat. S krajevnimi skupnostmi se največkrat srečajo na

občasnih obiskih in sestankih s člani komisije, ki pokriva področje socialnega varstva (po navadi skupaj z zdravstvom). Več stikov s krajevnimi skupnostmi imajo socialni delavci v tistih centrih, kjer gre za bolj uravnoteženo kombinacijo obeh principov ali za prevlado teritorialnega načela. Vendar ima tudi v teh primerih socialna delavka ali delavec svoje delovno mesto na centru, kjer čaka na stranke in se le občasno, če je treba, odpravi v krajevno skupnost. Samo v enem od centrov, ki jih je zajela anketa v tem letu, imajo socialni delavci vsak teden uradne ure v krajevni skupnosti, drugje jih imajo bolj poredko, na primer enkrat mesečno ali sploh ne, ker se niso obnesle, saj ljudje prihajajo po pomoč kar na center.

Poleg stikov s strankami se socialne delavke in delavci v krajevni skupnosti povezujejo s patronažnimi sestrami, krajevnimi miličniki, člani odbora Rdečega križa in člani socialnozdravstvene komisije; odkar deluje Slovenska Karitas, se krepijo stiki z njenimi sodelavci. V nekaterih primerih so stiki minimalni, omejujejo se na pisne komunikacije, ali pa pride do njih le ob izjemnih situacijah (naravne nesreče ipd.).

Do stikov s sodelavci v krajevnih skupnostih pride največkrat ob zbiranju informacij o življenjski situaciji družine ali posameznika, potrebnih za dodeljevanje socialnovarstvenih pomoči, ob problemih v družini, kot so medsebojni konflikti, nasilje nad otroki, problemi dodelitev otrok, posvojitve, rejništvo, skrbništvo, urejanje domskega varstva in mladoletniško prestopništvo. V občinah, kjer živijo Romi, se v sodelovanju s krajevnimi skupnostmi rešujejo tudi problemi njihovega vključevanja v okolje.

V odnosih s krajevno skupnostjo se največkrat pojavlja zbiranje in posredovanje informacij o reševanju primerov, ki jih obravnava center za socialno delo. Ni pa ustreznega odgovora na vprašanje, koliko so socialni delavci dejanski organizatorji in koordinatorji vseh oblik pomoči v sami skupnosti, pa tudi zunaj nje, ko gre za problem posameznega klienta. Skupnostni pristop predpostavlja, da bosta socialni delavec ali delavka delovala kot "case manager", ki pomaga klientom priskrbeti ustrezno pomoč iz neformalnih in institucionalnih virov v skupnosti in ki usklajuje vse akterje in postopke v procesu izvajanja pomoči.

Se morda tej vlogi lažje približajo socialne delavke v bežigrajskih krajevnih skupnostih, ki s svojimi klienti v njihovem okolju navežejo "prvi stik" in jih povežejo z ustreznimi viri pomoči v centru za socialno delo in drugje? Center za socialno delo v občini Ljubljana Bežigrad je namreč "podedoval" in do neke mere ohranil delovna mesta socialnih delavk v krajevnih skupnostih. Sprva so bile socialne delavke zaposlene kot uslužbenke krajevnih skupnosti, po regionalizaciji pa so postale delavke centra, vendar so še vedno locirane v prostorih krajevnih skupnosti, kar jim omogoča bolj neposredne kontakte s krajani. Njihovo delo je polivalentno in zajema različna problemska področja. To jim omogoča večjo kontinuiteto v odnosu s strankami, boljše poznavanje celostne situacije ter pristnejše in zaupnejše medsebojne odnose. Delo socialnih delavk v krajevnih skupnostih je omejeno zlasti na prvo fazo dela v procesu reševanja problema ali v upravnem postopku, ko gre predvsem za zbiranje podatkov in ugotavljanje stanja, odločanje pa je prepuščeno specializiranim socialnim delavcem na centru. Na centru poteka tudi nadaljnje poglobljeno delo s stranko, če se pokaže, da bo treba reševati težavo s timskim ali daljšim svetovalnim delom. Tako se socialno delo v krajevni skupnosti odvija zlasti

na ravni prvega stika, informiranja in začetne ocenitve problema, čeprav se pri manj zahtevnih problemih nadaljuje tudi v fazo intervencije. Tak način dela je po mnenju socialnih delavk bolj usmerjen v preventivo, saj se na enem mestu obravnavajo vse vrste potreb in se pomoč organizira na individualni in kolektivni ravni. Pokriva vsa področja socialnega varstva, tako kot so bila zajeta v dosedanji zakonodaji, pred spremembami, ki jih prinaša novi zakon o socialnem varstvu:

- pomoč pri reševanju stanovanjskih stisk, subvencije, pogovor o alternativnih možnostih, posredovanje v podjetjih pri reševanju stanovanjske težave;
- pomoč pri urejanju otroških dodatkov, znižanju oskrbnin za vrtce, vključevanje v vrtce ali v privatno varstvo, uveljavljanje porodniškega nadomestila,
- sodelovanje s šolsko svetovalno službo pri težavah v družini, ki se odražajo v vedenju otroka; sodelovanje s starši in usmerjanje na center za socialno delo ali v svetovalni center;
- sodelovanje s pomladkom Rdečega križa na šoli pri pomoči starejšim ljudem na njihovem domu;
- urejanje zdravstvenega varstva, skrb za starejše bolnike v sodelovanju z izvendomsko pomočjo, patronažo, zdravnikom;
- pomoč pri iskanju zaposlitve, usmerjanje v privatne zaposlovalnice, predlogi za komisijo za oceno zmožnosti za zaposlitev, štipendije iz združenih sredstev;
- rejništvo - predlog za tak ukrep;
- posvojitve (pregled razmer na domu prihodnjih posvojiteljev);
- skrbništvo - predlog za uvedbo postopka, iskanje skrbnika, izvajanje skrbništva
- urejanje domskega varstva, pomoč starejšim občanom na domu;
- odnosi med zakonci;
- delo z družino, ko so otroci obravnavani na centru zaradi prekrškov.

Literatura

Barclay Report (1982): *Social Workers, Their Role and Tasks*. BASW, Bedford Square Press, London

M.-R. Bassinet-Bourget (1991): Social Networks. Learning to Work-Together. V: Van Rees *et al.*: *A Survey of Contemporary Community Development in Europe*. Dr. Gradus Hendriks-Stichting, Opbouwteksten, Hague, 1991

R. Hadley *et al.* (1987): *A Community Social Workers Handbook*. Tavistock Publication

S. Kahn (1991): *A Guide for Grassroots Leaders*. NASW, Silver Spring, Maryland

D. Oelschlagel (1991): Between Responsibility and Restriction: Community Work as a profesional Strategy in the Social Field. V: Van Rees *et al.*: *A Survey of Contemporary Community Development in Europe*. Dr. Gradus Hendriks-Stichting, Opbouwteksten, Hague 1991

J. Ramovš (1991): *Slovenska sociala med včeraj in jutri, Univerzitetni zavod za zdravstveno in socialno varstvo*. Inštitut za socialno medicino in socialno varstvo, Ljubljana

J. Rothman (1972): Three Models of Community Organnization Practice. V: E. Cox, J. Erlich, J. Rothman, E. F. Tropman: *Strategies of Community Organization: A Book of Readings*. Peakock Publishers, Itasca

B. Stritih, M. Možina (1992): Avtopoeza. Procesi samoorganiziranja in samopomoči. *Socialno delo*, 31, št.1-2, str. 18-73

Trojan (1986): Wissen ist Macht (citirano po predavanju Marie Pooth na VŠSD, 18. 6. 1992)

A. Twelvetrees (1991): *Community Work: Practical Social Work*. MacMillan, London

Srečo Dragoš

Vprašanje klošarjev

Problemi v zvezi s klošarstvom se ne začnejo šele pri njegovem reševanju ali pri iskanju vzrokov zanj, ampak že pri *opredeljevanju* tega socialnega pojava. Francoska beseda *clocher* pomeni zvonik in cerkveni stolp ali župnijo ali občino, v kateri je zvonik (figurativni pomen je tudi: šepati). Včasih so namreč z zvonjenjem oznanjali razdeljevanje brezplačne hrane za ljudi, ki so bili brez sredstev za preživljanje - prav njih pa se je oprijela oznaka *clochard*, ki pomeni:

1. brezdomec,
2. potepuh.

Ob tem se na besedo *cloche* vežejo tudi drugi pojmi, npr. slab delavec, nesposobnež, neroden, bedast (npr. *fondre la cloche* = vse mostove za seboj podreti) ipd.[1] Že sam izraz torej nakazuje, da je zelo težko *označeno* opredeliti ta pojav, podobno kot je težko opredeliti na primer pojem revščine ali slabe prehrane (pa vendar zaradi nezmožnosti natančnejše definicije ne moremo reči, da ti pojavi ne obstajajo). Za namen tega prikaza zadostuje, če rezerviramo pojem klošarstva za tisti del revežev, ki so brez vsakršnih sredstev za preživljanje, brez prebivališča ter zaposlitve in brez trajno izraženega interesa, da bi si to pridobili. Zato bi veljalo klošarje načelno razlikovati od tistih, ki so padli v revščino zlasti zato, ker so njihova prizadevanja, da se jim to ne bi zgodilo, ostala nezadostna (brezposelnost, stanovanjska kriza, upadanje družbenega standarda ipd.). Hkrati pa bi bilo tudi napačno, če bi razumeli zgornjo opredelitev klošarstva zgolj v romantičnem smislu, tj., kot nekakšen stereotipen življenjski stil, za katerega se nekdo odloči povsem iz osebnih razlogov in prostovoljno. Že prve raziskave o klošarjih (npr. Vexliardova) namreč poudarjajo, da klošar ni "nikdar samo clochard: po malem dela, občasno berači in včasih izmika".

> "Treba je poudariti, da so tiste značilnosti, ki opredeljujejo clocharda, najbolj pogosto kasneje pridobljene; vsi ali vsaj večina teh ljudi je poznala nekoč normalen način življenja..."[2]

Kljub načelni ločitvi med klošarji in drugimi, za katere je značilno življenje v revščini, je treba verjetno tudi vzroke klošarstva iskati zlasti v socialnih razmerah, ne pa npr. v osebnostni (ali celo genski) strukturi posameznikov. To je ugotovil tudi Vexliard, ko je svojih 430 opazovanih primerov klošarjev razvrstil *po pogostosti* v naslednje štiri skupine:

- tiste, ki so jih v brezdelje in pasivizacijo porinile družbene razmere,
- tiste, pri katerih zasledimo osebnostne probleme, duševne konflikte,
- duševno zaostale in bolne,
- tiste, katerih brezdelje je zapoznel odsev delinkventne dejavnosti v letih

[1] Anton Grad: *Francosko-slovenski slovar*. Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1990.

[2] Cit. po Latja Vodopivec (idr.), *Socialna patologija*. Mladinska knjiga, Ljubljana, 1969, str. 88, 89 (80-101).

vitalitete.

Prepletanje osebnostnih razlogov za klošarstvo s situacijskimi ali socialnimi je omenjeni avtor dobro povzel v naslednji ugotovitvi: "Družbeni uspeh more zabrisati to, kar je nezaželeno; narobe pa družbeni neuspeh podčrta nezaželeno in deformira tudi najboljše kvalitete."[1]

Ker tega gotovo ne more spremeniti nobena družbena ureditev, je nezadostno iskati rešitve za pojave brezdelja, potepuštva in beračenja *zgolj* na sistemski ravni (tj., zgolj na ravni socialno-političnega, kazensko-represivnega, socializacijskega idr. sistema). Tudi uvedba socialne zakonodaje ni teh pojavov v nobeni družbi povsem odpravila, čeprav jih je omilila in bistveno zmanjšala. Pogled v zgodovino kaže, da se družbe med sabo niso razlikovale po tem, ali so imele opraviti s tovrstnimi pojavi ali ne, pač pa po *odnosu* do njih. V antiki je bilo npr. mogoče vsakega, ki je bil brez sredstev za preživljanje in brez prebivališča, takoj narediti za sužnja; srednji vek se je odlikoval po represivni zakonodaji kot poskusu dokončne rešitve problema potepuštva (Karel Veliki npr. na začetku 9. stol. odredi, da je treba vse potepuhe izgnati, s čemer se problem potepuštva še bolj zaostri); čas od 14. do 16. stol. pa je znan po krutosti t. i. beraških redov (ki so za brezdelništvo in potepuštvo predvidevali naslednje kazni: bičanje, žigosanje, rezanje ušes, prisilna dela, natezovalnice, suženjstvo na galejah, iztrganje jezika, smrtna kazen z mučenjem; Henrik VIII. v skladu s te vrste zakonodajo pobesi 8.000 potepuhov).[2] Vsa skrb za reveže je bila prepuščena karitativni dejavnosti, v imenu katere je cerkev obdavčila kmete s cerkveno desetino ter se obogatila s prodajo "odpustkov" (kar je bil tudi razlog razkola znotraj nje). Premik se zgodi šele z reformacijo in humanizmom, ko se v reševanje te vrste problemov vključi država (prvo organizirano izvajanje skrbstva za reveže na oblastveni ravni se uvede v Nürnbergu l. 1522 in v Strassburgu l. 1523). V času zgodnjega kapitalizma se problem brezdelnežev in potepuhov še zaostri z nastankom rezervne industrijske armade (prvotna akumulacija kapitala), na ta način prizadetim pa ni bil naklonjen niti marksizem kot množična ideologija in gibanje izkoriščanih. Marx in Engels (v enem od jugoslovanskih učbenikov socialnega dela sta poimenovana za "socialne delavce svojega časa")[3] sta namenila t. i. lumpenproletariatu enako usodo kot Henrik VIII.:

"*Lumpenproletariat*, ta izvržek izprijenih subjektov vseh razredov, ki se zbira predvsem v velikih mestih, je izmed vseh možnih zaveznikov najslabši. Ta svojat je absolutno kupljiva in absolutno vsiljiva. Če so francoski delavci ob vsaki revoluciji pisali na zidove: *Mort aux voleurs!* Smrt tatovom! in tudi nekatere postrelili, se to ni dogajalo iz navdušenja za lastnino, marveč v pravilnem spoznanju, da se je treba predvsem te sodrge znebiti. Vsak delavski voditelj, ki uporablja te malopridneže za svojo gardo ali se nanje opira, dokazuje že s tem, da je izdajalec gibanja."[4]

Na slovenskem prostoru je bilo ubožno skrbstvo organizirano šele po prvi svetovni vojni, do takrat pa je to bila pristojnost domovinskih občin. Tako je npr.

---

[1] Cit. *ibid.*, str. 90.

[2] *Ibid.*, str. 94.

[3] Yves-Rastimir NEDELJKOVIĆ, *Socijalni rad*, I. Beograd, 1982, str. 5.

[4] Friedrich ENGELS, *Nemška kmečka vojna*. MEID, III, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1979, str. 188.

12. III. 1873 sprejet poseben zakon "o javni skrbi ubogih (siromakov)", ki je s kar 61 členi zavezoval občino, da "podpira pod pogoji tega zakona le one, kteri se vsled zunanjih, od njihove volje neodvisnih okolnosti nikakor ne morejo sami živiti (hraniti), ali pa v bolezni si sami, in iz svojega in s svojimi močmi sredstva za ozdravljenje in potrebno postrežbo spraviti."[1] Hkrati zakon (v 33. členu) izrecno prepoveduje vsako beračenje ter izdajanje kakršnegakoli potrdila, ki bi ga lahko imetnik uporabil za beračanje. V primerih pa, ko "se zaloti oseba za delo sposobna, ki nima ne ob čem živeti, ne dopuščenega prislužka", ta člen določa za osebo prisilno delo (za hrano ali za mezdo); če oseba tega noče sprejti, "bode kaznovana z ostrim zaporom od osmih dnij do enega meseca".

Če je bil torej v prejšnjem stoletju siromakom in brezdelnežem namenjen *poseben* zakon ("o javni oskrbi ubogih"), je bila v stari Jugoslaviji tovrstna problematika že vključena v *kazenski* zakonik 1931), v novi Jugoslaviji pa v Zakon o prekrških zoper javni red in mir. Starojugoslovanski kazenski zakonik je za brezdelnost (v obliki potepanja, vlačugarjenja, beračenja, ukvarjanja z igrami na slepo srečo) določal zapor do enega leta ali celo od enega do petih let (takrat, ko se prejšnje oblike brezdelja kombinirajo s kaznivim dejanjem).[2] Ko je v novi Jugoslaviji delomrzništvo, potepuštvo, beračenje ipd. prešlo iz kazenskega zakonika v predpise o prekrških, se je zmanjšala tudi zagrožena kazen, ki je za večino prekrškov znašala od enega meseca zapora (izjemoma za hujše prekrške do dveh mesecev). Sodobni slovenski Zakon o prekrških zoper javni red in mir je ostrejši in v 10. členu določa zaporno kazen do 60 dni tudi za tistega, "kdor se klati, potepa ali berači" (4. točka; pri tem ni jasno, kakšna je razlika med klatenjem in potepanjem ter med potepanjem in svobodnim, tj., dovoljenim gibanjem - zakon je torej manj precizen in bolj restriktiven kot citirani zakon o revežih izpred stotih let).[3]

Vprašanja brezdelja, potepuštva, klošarstva se zaostrujejo takrat, ko se povečuje dinamika družbenega spreminjanja, saj so v takih razmerah prav ljudje z družbenega dna najmanj opremljeni za prilagajanje na spremembe. S tem raste pomen socialne zakonodaje, ki bi na tem področju stabilizirala razmere, kar pa se pri nas ni nikoli zgodilo, saj se tovrstna zakonodaja še danes spreminja. V stari Jugoslaviji (SHS), ki je hotela biti že od nastanka naprej podobna evropskim državam tudi po zakonodaji, naj bi postala za socialno področje odločilnega pomena zlasti dva zakona: zakon o zavarovanju delavcev, ki uvaja obvezno zavarovanje delavcev na celotnem območju Jugoslavije (za primere bolezni, onemoglosti, starosti ter smrti), in pa zakon o varstvu ubožnih, starih ter onemoglih oseb, tj., vseh tistih odraslih, ki niso imeli pravic do varstva iz naslova socialnega zavarovanja in vojne invalidnosti. Oba zakona sta bila sprejeta 1922., vendar se v praksi nista izvajala: zaradi upiranja delodajalcev plačevanju obveznih prispevkov so postali delavci zavarovani (za primer onemoglosti, starosti in smrti) šele leta 1937; podobno tudi zakon o varstvu ubožnih in onemoglih sploh ni mogel stopiti v veljavo, ker ni bil nikoli izdan zakon o njegovi izvedbi, ki je bil predviden kot pogoj za izvajanje prvega.[4]

---

[1] *Zbirka zakonov*. Priredil Ivan DEČKO, tiskal in založil Dragotin Hribar, Celje, 1892, str. 177.

[2] Gl. K. VODOPIVEC (idr.), *Socialna...* Str. 97-98.

[3] *Zakon o prekrških zoper javni red in mir*. Ur. l. SRS, 16/74, 42/86, 8/90.

V novi (socialistični) Jugoslaviji pa je bila socialna varnost vezana na zaposlenost in oboje skupaj na ekonomijo, zunaj katere ni bilo posebne socialne politike; v tem smislu je postal koncept socialne varnosti problematičen vselej, ko se je problematiziralo gospodarstvo, to pa se je bilo prisiljeno nenehno "tržno" preusmerjati. Ker seveda tržna racionalizacija ni združljiva s polno (stabilno) zaposlenostjo vseh, je tak koncept "socialne" politike nujno odpovedal.

V zvezi s socialo je torej na našem prostoru *kontinuiteta* zakonske regulative opazna le v represiji, se pravi na področju, ki je za reševanje socialnih problemov popolnoma nepomembno. Pomembnejša je zato konkretnejša pomoč brezdomcem in revežem, ki je med obema vojnama potekala v okviru civilne družbe, tj., prek številnih humanitarnih organizacij, dobrodelnih društev in cerkvenih ustanov (zlasti npr. Družba sv. Vincencija Pavelskega in Družba sv. Elizabete, ki sta imeli na Slovenskem najdaljšo tradicijo). Poleg številnih zavetišč in zavodov je bila pomembna ponudba ljubljanske Cukrarne, v kateri so bili l. 1938 ustanovljeni socialni zavodi. V Cukrarni je takrat delovala ljudska kuhinja, namenjena brezposelnim, dana je bila možnost prenočevanje (50 postelj), ponujala je zavetišče zapuščenim otrokom, v njej pa je delovala tudi ogrevalnica (posebej za moške in posebej za ženske).[2]

Cukrarna je opravljala svojo funkcijo tudi v povojnem socializmu (kot hotel kategorije "D"), vse dokler je l. 1986 niso zaprli. S tem so vrgli na cesto trideset brezdomcev, Ljubljana (ali Slovenija) pa je ostala za več let brez kakršnekoli ustanove, ki bi dajala brezdomcem streho nad glavo. To je bil glavni povod za ustanovitev ljubljanskega Zavetišča za brezdomce (1989). Gre za prvo ustanovo te vrste pri nas, ki poleg tega dobro ilustrira družbeno pozornost do tovrstne problematike.

Zavetišče za brezdomce je enota Centra za socialno delo Ljubljana Center in deluje pod okriljem ljubljanskega Mestnega sekretariata za socialno in zdravstveno varstvo. Do odprtja tega zavetišča so brezdomce "reševali" organi pregona, sodišče in organi za izvajanje kazenskih sankcij - na ta način so po Zakonu o prekrških zapori omogočali (največ) dvomesečno oskrbo, kar pomeni za brezdomca stigmatizacijo, hkrati pa zdravstveno oskrbo, prenočišče, redno ter toplo prehrano; če želi, si lahko z delom pridobi manjši zaslužek za čas po prestajanju kazni, ob odpustu pa mu po potrebi priskrbijo tudi ustrezna oblačila (prek Rdečega križa). Značilno je, da prihajajo brezdomci v zapor predvsem na prezimovanje in zaradi manjših tavin, ki so večkrat storjene prav v ta namen. Socialni delavec iz zaporov na Povšetovi Miran Potočki pravi:

"Teh tatvin je več pred zimskim časom. Večina klošarjev to namerno počne, zato da so čez zimo pod streho, na varnem, imajo hrano, zdravniško oskrbo... Sami

---

[1] 10. Gl. Anton Kržišnik, *Uvod v zgodovino socialne politike*. Partizanska knjiga, Ljubljana, 1976, str. 179-180, 277.

[2] Gl. Tadeja GODNIK, Helena MISLEJ-KOBAL, *Pomoč klošarjem v Ljubljani leta 1991*. Diplomska naloga, VŠSD, Ljubljana 1991. Kot prostovoljna pomoč, ki so je deležni klošarji v Ljubljani l. 1991, so v nalogi prikazane dejavnosti Rdečega križa, frančiškanov (Tromostovje, Vič), Bogoslovno semenišče, skladišče oblačil. Zanimiv prikaz socialnih razmer v tridesetih letih je podan tudi v Dunja FABEC, *Socialne razmere na Slovenskem v letih 1930 in 1931 po časopisu "Slovenec"*. Diplomska naloga, VŠSD, Ljubljana, 1991.

priznajo, da hočejo biti zaprti čez zimske mesece. Pred leti je bilo takih namernih tatvin klošarjev več."[1]

Verjetno je omenjeni upad "namernih" tatvin tudi v zvezi s postavitvijo Zavetišča: zdaj se zaradi strehe nad glavo in minimalne oskrbe ni treba več zateči v zapor (to velja za brezdomce na širšem ljubljanskem območju). Leto pred ustanovitvijo Zavetišča je obratovala Razdeljevalnica hrane, ki je dajala topel obrok hrane dnevno (razen ob vikendih in praznikih) ter pomagala pri nabavi obleke in obutve prek RK. Za ta čas je bilo značilno hkrati intenzivno iskanje možnosti za prenočevanje in že prvi vidnejši odpori do tega, kar lahko vidimo iz poročila o delovanju Zavetišča: "Čeprav nam je uspelo zagotoviti bivalni kontejner, v katerem bi lahko prenočevalo 23 oseb, ga zaradi nasprotovanja krajanov na možnih lokacijah nismo smeli postaviti in zato prenočevanja nismo organizirali"[2] že leta 1988, pač pa šele leto kasneje. Novembra 1989 so pridobili adaptirane prostore za prenočevanje s 25 ležišči (od tega 6 za ženske), s čimer zavetišče obsega (skupne) prostore za prenočevanje, prostor za razdeljevanje hrane (ki je hkrati jedilnica, skupen bivalni prostor in ob slabem vremenu zasilno prenočišče na klopeh, ko so ležišča polna) in prostor za tri zaposlene (ki meri dva kvadratna metra). Kljub temu, da bi morale biti kapacitete Zavetišča glede na potrebe še enkrat večje (po oceni A. Juratovca, vodje Zavetišča), se zaradi načrtovanih gradenj na tem mestu Zavetišče seli v "nove" prostore, ki so za tretjino manjši od obstoječih.[3] Opozorila na potrebe po več ali večjih prostorih, po njihovi decentralizaciji in primernejši lokaciji, ki bi bila bližje mestnemu središču (ali npr. železniški postaji), kjer se brezdomci največ zadržujejo, so ostala zgolj želje. O takih potrebah je zgovorno že število zmrznjenih brezdomcev, ki se verjetno spreminja zlasti glede na ostrost zime:[4]

zima	zmrznjenih
1988/89	5
1989/90	9
1990/91	13

To je približno toliko kot število žrtev med zadnjo vojno v Sloveniji.

Zavetišče izvaja naslednje dejavnosti (navedene po uspešnosti):

1. Preskrba z najnujnejšo obleko in obutvijo: poleg povezave z Rdečim križem se tudi v Zavetišču zbira podarjena obleka in obutev.

2. Zdravniška oskrba in skrb za osebno higieno: povezava z zdravstvenim

[1] Cit. po T. GODNIK, H. MISLEJ, *Pomoč...* Str. 41.

[2] Andrej JURATOVEC, *Zavetišče za brezdomce (poročilo o delu v letu 1990)*. Ljubljana, Center za socialno delo Ljubljana Center, februar 1991, str. 1.

[3] K sreči je bila to zgolj nevarnost, ki pa se ni uresničila. Zavetišče se seli (po nastanku tega zapisa) v nekoliko *večje* prostore.

[4] Gre za evidenco A. Juratovca, ki zajema zgolj tiste zmrznjene brezdomce, ki jih je kot delavec Zavetišča osebno poznal (uradnih evidenc o tem ni), zato je verjetno, da so dejanske številke nekoliko večje.

domom Center, z Bolnico Golnik, s Psihiatrično bolnico Ljubljana, redni tedenski obisk patronažne sestre, redni pregledi nameščencev, nadzor nad jemanjem tistih zdravil, ki jih morajo bolniki jemati v predpisanih količinah in v določenem času. V Zavetišču je organizirana osebna higiena (umivanje, tuširanje, možnost za najnujnejše grobo pranje perila in obleke); prostore redno čistijo uporabniki sami.

3. Prenočevanje (za tiste, ki se držijo minimalnih zahtev hišnega reda): kapacitete prenočišča so večinoma polno zasedene, zato večjih razlik v zasednosti po letnih časih ni (skupno število vsakodnevnih prenočevanj je npr. v l. 1990 4.153, največ iz občine Ljubljana Center).

4. Prehrana: redni topli dnevni obrok (dnevno je naročenih 40 do 50 obrokov); tisti obroki, ki ostanejo, se razdelijo "ilegalcem"[1] ali za večerjo. Kvaliteta: večinoma enolončnice, primanjkuje zelenjave ali sadja (skromno prehrano marsikdo nadomesti z alkoholom). Propadel je poskus, da bi Zavetišče zastonj dobivalo svež kruh, ker (po besedah A. Juratovca) pek zasebnik ni mogel na ta račun uveljaviti davčnih olajšav na pristojni administraciji.

5. Organizacija in posredovanje občasnih del: zaradi slabe zaposljivosti nameščencev in krize zaposlovanja je ponudba občasnih del bolj izjema kot pravilo. Odkar Zavetišče obstaja, je bilo nekaj mesecev mogoče le sestavljati kljuke za perilo (s skromnim plačilom), tri do pet nameščencev pa je lahko opravljalo enostavna dela v bližnji privatni delavnici (s podporo Zavoda za zaposlovanje).

6. "Svetovanje in animacijsko delo": tako je v citiranem Poročilu omenjeno svetovalno delo, ki je "formalno in neformalno, skupinsko in individualno, pač glede na potrebe in naravo problemov."[2] Več o taki dejavnosti iz poročila ni razbrati, kot tudi ne iz intervjuja z vodjo Zavetišča ali iz občasnih obiskov v Zavetišču. Očitno se s to vrsto dela v Zavetišču najmanj ukvarjajo. Tudi "animacija" nameščencev pozna eno samo obliko, obvezno pospravljnje prostorov in v zadnjem času gledanje podarjene televizije (prej je ni bilo). Sredstev za radijski aparat ali za naročnino vsaj enega časopisa ali revije ni.

Vprašanje je, koliko je opisano zavetišče učinkovito in uspešno? Če opredelimo *učinkovitost* Zavetišča kot razmerje med porabljenimi sredstvi (stroški) in rezultati, ki jih pri delu dosega, lahko učinkovitost te ustanove cenimo zelo visoko. Celotna oprema prostorov (od pohištva in postelj do posteljnine in pižam) je bila po zaslugi A. Juratovca pridobljena brezplačno in s pomočjo delovnih organizacij, Rdečega križa, bivše JLA ter Kliničnega centra; tudi prvi, poskusni mesec obratovanja je temeljil izključno na prostovoljnem delu. Zdaj so v zavetišču trije zaposleni (od teh en socialni delavec) ter varnostnik (za nočna dežurstva). Ustanova omogoča popolno oskrbo 24 ur dnevno, tudi ob nedeljah in praznikih, vendar ne zaposluje nobenega dodatnega osebja, ne za režijo ne za pripravljanje hrane ne za čiščenje; tudi stroški prehrane so (zaradi kakovosti in količine) minimalni. V tem smislu je učinkovitost Zavetišča (stroški : rezultati) višja kakor v vseh drugih podobnih ustanovah (npr. zaporih, bolnišnicah, domovih za ostarele, prevzgojnih

[1] "Ilegalci" so tiste osebe, ki nimajo stalnega prebivališča na območju mesta Ljubljane oziroma pridejo neprijavljeni (brez napotil CSD) v Zavetišče; ker njihovo število narašča, se vprašanje njihovega statusa navaja (v omenjenem Poročilu o delu Zavetišča) kot eden večjih problemov, ki ga bo treba rešiti.

[2] A. JURATOVEC: *Zavetišče...* Str. 4.

domovih ipd.). Drugače pa je z *uspešnostjo:* če jo opredelimo kot stopnjo uresničevanja vnaprej zastavljenih ciljev, potem bi morali uspešnost Zavetišča označiti za komaj zadovoljivo, saj omogoča uporabnikom zgolj preživetje. Če pa imamo v mislih zahtevnejše cilje (omenjeno "svetovalno in animacijsko delo", vključevanje v ustrezne terapije, npr. v program zdravljenja alkoholikov, cilje v smislu resocializacije ipd.), je delo v tej ustanovi neuspešno.

Drugod v Sloveniji tovrstna socialna problematika po splošnem mnenju ni tako izrazita kot v Ljubljani. Nasploh je število brezdomcev večje v večjih urbanih središčih, saj v njih nastaja največ tovrstnih primerov, hkrati pa so večja mesta s svojo gostoto bolj privlačna za brezdomce. O tem poroča npr. Slovenec že leta 1930 (31. X.) z naslovom "Zopet berači v Ljubljani": "Kasna jesen in mraz sta zopet pospešila dotok brezposelnih ljudi v Ljubljano. Večina takih pač misli, da je Ljubljana najprimernejše prezimovališče, v katerem si lahko človek pomaga tudi z beračenjem. Policija je včeraj odvedla na stražnico sedem takih, ki so beračili v Ljubljani."[1]

Iz intervjujev, ki so jih opravile študentke VŠSD (sredi oktobra 1991) z naključno izbranimi dvajsetimi (neljubljanskimi) Centri za socialno delo, je razvidno, da Centri ne srečujejo klošarstva kot socialnega problema večjega števila ljudi - deloma zato, ker z njimi sploh nimajo stika, gotovo pa tudi zaradi majhnega števila primerov. V (strukturiranih) intervjujih so spraševali zlasti po številu evidentiranih klošarjev (ali po približni oceni, če ni točnih evidenc) in po storitvah, ki so jih v teh primerih izvajali Centri (za "klošarje" so bili mišljeni tisti brezdomci, ki so brez stalnega ali začasnega prebivališča, brez sredstev za preživljanje in ki niso vojni begunci). Centri, ki so srečali te vrste primere, so izvajali naslednje storitve (gl. tabelo na naslednji strani).

Za konec lahko sklenemo:

• da klošarstvo v slovenskih občinah (v nasprotju z Ljubljano) ni socialni problem; nasprotno pa je vse več revnih ljudi (naraščanje prošenj za družbeno denarno pomoč, stanovanjska stiska), ki jih ne gre enačiti s klošarji po uvodni opredelitvi tega pojma;

• da je najpogostejša usluga centrov klošarjem minimalna enkratna pomoč (hrana, vozna karta, obleka, denar) ter namestitev v razne domove ali zavode;

• da zmanjšanje obstoječih oblik uslug za klošarje (npr. ljubljansko Zavetišče) ne bi prineslo nikakršnih pozitivnih finančnih učinkov, bi pa poslabšalo razmere na tem področju;

• da represivna zakonodaja nima zveze z reševanjem vprašanja klošarstva, pač pa so potrebni ukrepi socialne politike (na občinski, mestni, regionalni ravni);

• poleg zavetišč za klošarje bi veljalo vsaj dostop do hrane in prenočevanje finančno omogočiti vsem, ki so tega potrebni, ne le klošarjem (vpeljati "ljudske" kuhinje, poceni prenočišča-zavetišča, kar bi financiralo mesto in v ta namen izkoristilo bivše vojaške menze ter del prostorov opuščenih vojašnic);

• da je predpogoj kakršnegakoli načina resocializacije revežev:

a) omogočiti njihovo fizično *preživetje* (prehrana, zaščita pred vremenom, minimalna zdravstvena pomoč),

b) *individualen* pristop (stereotipi o klošarjih zavajajo, ni "tipičnega"

[1] Cit po D. FABEC, *Socialne razmere...* Str. 111.

CSD	evidentiranih	približna ocena	usluge
1	/	3 do 4 letno	- začasna (denarna) pomoč - poiskali zvezo s sorodniki
2	/	10 letno	- namestitev v dom za stare - namestitev v samski dom - jih motiviramo, da si sami poiščejo bivališče
3	/	1 do 2 na leto	- namestitev v samski dom
4	/	10 letno	- denar za vozno karto domov (v matično občino)
5	eden v petih letih	/	- denar za prevoz (verjetno v matično občino)
6	/	eden v zadnjih nekaj letih	- namestitev v dom za stare
7	/	"zanemarljivo"	- denar za vozno karto (verjetno v matično občino)
8	/	"občasno kakšen primer"	- ureditev začasne nastanitve
9	7 trenutno evidentiranih	povprečno 10 do 15	- oblačila, hrana - občasno kratkotrajno delo na kmetijah za tiste, ki to sprejmejo - možnost zdravstvene oskrbe za tiste, ki so je potrebni
10	/	3 na leto	- namestitev v dom za stare in v mladinski zavod
11	/	"zelo redko kakšen"	- hrana, prenočišče - prevoz do doma (verjetno v matično občino)
12	/	20 letno	- prehrana - denarna pomoč - vključitev v skupino za samopomoč
13	/	20 letno	- osebno delo (iz CSD so jih obiskovali v bolnišnici) - akcija za ustanovitev razdelilnice hrane in zavetišča

klošarja); v tej zvezi navajam življenjsko zgodbo enega od uporabnikov ljubljanskega Zavetišča, povzeto iz časopisa:[1] "49-letni O. je soboslikar. Veliko je delal na tujem. Pravi, da zna tri tuje jezike. Veliko bere, ve celo, kdaj je šel Hanibal s sloni čez Alpe! Delovne dobe ima malo. Najprej je sedel zaradi goljufije, potem pa še zaradi vojske, ker je dezertiral, pa so ga dobili. Z gospodom Jožetom Pučnikom sta skupaj sedela v zagrebškem zaporu. Pred leti, ko je bil še bolj pri močeh, je stanoval v Cukrarni, kjer si je prenočišče sam plačeval. Je delal in zaslužil. Zdaj ne more več. Je bolan. Ciroza. Bi pa kdaj pa kdaj poprijel za kakšno lahko delo, da bi se zamotil in da ne bi ves ljubi dan pohajkoval po mestu. S hrano v zavetišču ni najbolj zadovoljen, je povedal. Pogreša vitaminov, sadja in zelenjave. Za žganje pa nažica."

[1] *Nedeljski dnevnik*, 24. III. 1991.

Srečo Dragoš

Karitas na Slovenskem

V zvezi z naslovno temo se postavljajo različna vprašanja, npr.: kakšen pomen ima karitas za same kristjane in za tiste, ki niso kristjani, kakšen pomen ali vlogo je imela karitas v preteklosti in kakšnega naj bi imela danes, kaj pomeni za posameznike in kaj za družbo, v kateri deluje, kakšna je morebitna zveza karitas s politiko (cerkveno, splošno), kako se karitativna dejavnost konkretno izvaja ipd. Na ta vprašanja so možni različni odgovori, to pa zato, ker se zastavljajo na različnih ravneh, od katerih je odvisno njihovo vrednotenje. Torej je koristno razločevati (vsaj) naslednje tri ravni:

1. *načelno raven*: kaj karitas sploh pomeni (znotraj krščanske vere), na kakšni etiki temelji, njen socialno-zgodovinski pomen, kakšno vlogo ima karitas za današnje družbene razmere in kako jo danes razumejo (katoliški) kristjani sami;

2. *socialno-konceptualno raven*; kaj je karitas kot ideja in konkretna dejavnost pomenila v različnih družbenih konceptih, ki so se pojavljali na Slovenskem, tj., kakšno težo ali funkcijo so ji pripisovali v posameznih zamislih o družbeni ureditvi akterji pomembnejših socialno-političnih struj, ki so se pojavljale pri nas;

3. *organizacijska raven*: kako je potekala ta dejavnost, tj. v kakšnih organizacijskih oblikah, komu je bila namenjena, po kakšnih principih je bila organizirana, v kakšnem obsegu, s kakšnimi cilji ipd.

V tem prispevku obravnavam samo prvi dve ravni, medtem ko je tretja, organizacijska raven zajeta v prispevku Toneta Kiklja (z naslovom "Cerkvena dobrodelnost na Slovenskem").

1. Načelna raven

Karitas pomeni ljubezen do bližnjega in sicer ljubezen v *krščanskem* smislu, česar ne gre enačiti z drugimi načini ljubezni. Prav zato so avtorji latinskega prevoda svetega pisma (imenovanega *vulgata*, 4. stol.) prevajali izraz ljubezen z besedo *caritas*, da bi poudarili njeno drugačnost od običajne ljubezni (lat. *amor*), oziroma, da bi izrazili tako ljubezen, kakršno je označevala grška beseda *agape* (za razliko od gr. *eros*). Kaj pa pomeni *agape* v smislu ljubezni do bližnjega? In kaj pomeni taka ljubezen *znotraj* krščanske vere, tj., glede na Boga? Kakšna je torej zveza med karitas in religijo?

Povezava se nakazuje že na etimološki ravni: karitas pomeni poleg ljubezni do bližnjega tudi *spoštovanje* - nekaj, kar se visoko ceni. Iz podobnih poudarkov izhaja tudi beseda religija, katere izvor naj bi bil v glagolu *religari* (povezati se) ali pa *relegere* (spoštljivo obravnavati) oziroma *reeligere* (ponovno izbrati).[1] Krščansko

[1] Gl. Marko Kerševan: *Religija in slovenska kultura*. Znanstveni inštitut FF, Ljubljana, 1989, str. 150.

karitas - tj., ljubezen v krščanskem smislu, ki svojo specifičnost utemeljuje v religiji - je treba torej misliti v tesni zvezi s pojmi, kot so spoštovanje, povezanost, (ponovna) izbranost, saj prav to opozarja na religiozno dimenzijo tovrstne ljubezni. Na kakšen način pa se ta *povezanost*, ta *izbranost*, nanaša na *spoštovanje*, na tisto, kar je treba spoštljivo obravnavati (in kar je zaobjeto tako v izrazu *caritas* kot v *relegere*)? Drugače rečeno: kaj izvorno pomeni *agape* v razmerjih povezanosti in izbranosti, oziroma na kaj (na kakšen način, do koga) se veže to spoštovanje?

Nazoren primer tega, kaj pomeni *agape*, najdemo že v načinu življenja zgodnjih krščanskih skupnosti. Njihova posebnost je npr. opisana v tekstu *Apologeticum*, ki ga je napisal Quintus Tertullianus (197. leta), da bi posvetnim oblastem v rimskih provincah opisal značilnosti zgodnjekrščanskih združb; iz tega pa je razvidna tudi razlika med *njihovo* dobrodelnostjo in tisto, ki so jo takrat izvajali rimski imovitneži. To razliko avtor opiše takole:

> "Telo smo, združeno z zavestjo ene vere, z enotnostjo nauka in zavezo upanja. Shajamo se na skupnih sestankih, da oblegamo Boga z našimi prošnjami..."
>
> "Imamo tudi blagajno, ki pa se ne polni s pristopninami; kaj takega bi bilo tako rekoč prodajanje vere. Pač pa vsak prinese na določen dan v mesecu ali kadar hoče, če sploh hoče in zmore, majhen dar. Nikogar pa k temu ne silimo, vsakdo da prostovoljno (...), denar porabimo za preživljanje in pokopavanje revežev, za osirotele dečke in deklice, ki nimajo premoženja, za starce, ki ne morejo več iz hiše, in dalje, za brodolomce in tiste, ki morajo garati v rudnikih ali so pregnani na otoke ali hirajo v ječah, če le pripadajo božjemu ljudstvu."
>
> "Že naziv naših večerij govori o njihovem bistvu in namenu: imenujemo jih z grškim izrazom za ljubezen (agape). Najsi so še tako drage, je vendarle donosno, če trošimo v imenu pobožnosti, kajti s tem pomagamo tudi revnim. Vendar je pri nas drugače kakor pri vas, kjer se priskledniki pehajo za slavo, prodajajo svojo svobodo za ceno, da si lahko med zasramovanjem polnijo trebuhe; toliko več veljajo v božjih očeh skromni. Če je potemtakem vzrok za večerjo časten, tedaj po tem merite tudi red, ki vlada ves čas med njo. Kar se dogaja v službi vere, ne dopušča nobenega prostaštva in nenravnosti. K mizi stopimo šele, ko se osvežimo z molitvijo (...), potlej se razidemo, da bi še naprej gojili red in nravnost, kajti bolj kakor večerjo smo vase sprejeli nauk."[1]

Agape je torej ime za skupinsko večerjo, ritual, s katerim so njegovi udeleženci simbolizirali svojo izbranost, povezanost in pripadnost zgodnjekrščanski skupnosti. Gre za ritual, ker se udeleženci držijo določenih pravil (pred začetkom molitev, zahvala Bogu, sklep z molitvijo, umivanje rok, vse "v službi vere", obvezen "red in nravnost" itn.) - in ta pravila, ta celota reguliranih znamenj skupnostne pripadnosti omogočajo razlikovanje kot razmejevanje: navznoter združujejo, utrjujejo, navzven pa razločujejo in razdružujejo. Podčrtujejo razliko o tem, zakaj "je pri nas drugače kakor pri vas", oziroma, zakaj je tovrstna dobrodelnost nekaj drugega od dobrih del rimskih veljakov. Pri tem ne gre za to, da bi bila npr. dobrodelnost prvih vredna tega imena, dobrodelnost drugih pa bi bila brez vsakršne vrednosti, da je prva etična, druga pa ne, da je zgolj prva prava, druga pa sploh ni dobrodelnost; ne, razlika je v tem, da je ena dobrodelnost *drugačna* od druge, in sicer ne le glede njenih posledic, pač pa predvsem glede razlogov zanjo. Da gre v obeh primerih za dobrodelno dejavnost, je razvidno že iz tega, da so se lahko siromaki ravno tako (ali pa še bolj) obilno gostili na večerjah bogatašev-poganov kot na krščanskih večerjah, navsezadnje so lahko ponujeno možnost sprejeli ali pa odklonili (tj., se

[1] *2000 let krščanstva* (ur. F. M. DOLINAR). Založba Mihelač, 1991, str. 74, 76.

odločili, ali bodo prodali "svojo svobodo za ceno, da si lahko med zasramovanjem polnijo trebuhe"). Zgodnjekrščanske večerje so sicer izključevale poniževanja siromakov, vendar tudi ta dobrodelnost ni bila brezpogojna: predpisovala je določeno obnašanje, določeno vero, "red in nravnost" ter je bila dostopna le s pogojem, da prejemniki pomoči "pripadajo božjemu ljudstvu", kot poroča Tertulijan. Glavna razlika med krščansko in pogansko dobrodelnostjo torej ni v njunem namenu niti v funkciji. Kajti dejavnost obeh je namenjena revežem in tudi funkcija obeh je enaka - *integrativna*. Pri večerjah rimskih veljakov je bil očitno poudarjen različen status udeležencev (imovitnež-revež, dajalec-prejemnik pomoči, nadrejeni-podrejeni, večvredni-manjvredni), kar nikakor ni bilo nefunkcionalno; gospodarski razcvet rimske države je namreč pomenil zlasti razcvet mest, s tem pa bogatenje zgornjih slojev, ki so v mestih prevzemali najpomembnejše položaje (že izraz *aristokracija*[1] kaže, da gre za tiste, ki imajo največji ugled in hkrati oblast). Ker pa državna skrb za siromašne ni bila razvita, se je uveljavil institut zavetništva oz. zaščitništva, t. i. patronat, ki je moralno obvezoval imovitneža, da je pomagal revežu-klientu. Kot edini način pomoči revežem je bil ta (neformalni) institut velikega pomena za preživetje najnižjih slojev in s tem za integriteto celotne družbe. Ker pa je klient možen le, če je jasno razvidno, kdo je patron - in ker lahko patron pridobi na osebnem prestižu le, če je *javno* razvidno, da opravlja to vlogo (kajti dolžnosti, ki naj bi jih opravljal patron, *niso* pravno, pač pa zgolj moralno določene)[2] -, je treba razlike med tistim, ki daje, in tistim, ki prejema, poudarjati, ne pa jih zakrivati. Transparentnost tovrstnih vlog je bila torej na rimskih večerjah v enaki funkciji kot ukinitev vlog dajalca in prejemnika pomoči na krščanskih večerjah, imenovanih *agape*: v obeh primerih je šlo za ohranitev socialnih vezi, tako da se revežem vendarle omogoči dostop "k mizi", s čimer se onemogoči dezintegracija skupnosti oz. celotne družbe. Isto integrativno funkcijo je opravljala tudi krščanska dobrodelnost glede na kohezivnost prvih krščanskih skupnosti. Drugače rečeno, siromaki niso bili deležni pomoči zgolj zato, ker so bili siromaki, pač pa tudi zato, ker so bili marginalci. In zato je bil problem, ki sta ga reševali obe obliki dobrodelnosti, dvojen: kako preživeti tiste, ki se sami niso mogli - in kako jih hkrati ponovno vključiti v družbo, kajti bistvo marginalnosti je v tem, da se določena skupina oz. sloj ljudi ne enači več s prevladujočimi družbenimi vrednotami in se torej tudi ne ravna (povsem) po običajnih normah (od tod njihov obrobni status).

To poudarjam zato, ker se navadno pozablja, da je vsakršna dobrodelna dejavnost v razmerah, ko drugačni načini pomoči revnim niso (dovolj) razviti, že vselej potisnjena v vlogo, ko mora funkcionirati na dva načina: biti v pomoč in jo hkrati pogojevati, pomagati in hkrati nadzirati, lajšati in hkrati prisiljevati. Bolj ko je družba razvita, bolj se ti dve funkciji izvajata po različnih nosilcih, oblikah in institucijah - in nasprotno, manjša ko je diferenciacija družbenih področij, težje je razlikovati med enim in drugim učinkom[3]situacij najdemo tenkočutno podanih pri

[1] Na to opozarja že etimološki poudarek: (gr.) *aristos*, najboljši, in *kratein*, vladati.

[2] Podatek iz: *Svetovna zgodovina*. Cankarjeva založba, Ljubljana, 1981, str. 211.

[3] Na ta problem opozarja tudi V. Rus (sklicujoč se na E. Pusića), ko obravnava tisto vrsto socialne politike, ki temelji zgolj na dobrodelnosti: "Protislovje med pomočjo in prisilo je največji problem tega modela socialne politike." (Veljko Rus: *Socialna država in družba blaginje*. DOMUS, Ljubljana, 1990, str. 177).

Ivanu Cankarju, ki npr. v črtici Jakobovo hudodelstvo opisuje primer, ko se hoče dobrodelnik za vsako ceno distancirati od vsakršnega drugega namena in se omejuje zgolj na materialno pomoč. V tej črtici poskuša namreč neki imovitnež ("gospod") brezposelnemu Jakobu, ki se je namenil obesiti, pomagati tako, da ga pelje na hrano in pijačo, pri čemer pa ga nikakor noče odvrniti od samomora niti ga kakorkoli drugače spreobrniti v njegovih namerah ali njegovem pogledu na svet, hoče mu skratka zgolj olajšati poslednje trenutke... In zgodba se tragično konča z ubojem, Jakob pa postane "hudodelec". Drugačen problem je v Zgodbi o Šimnu Sirotniku; tu gre za primer, ko revež ne pripada nobeni skupnosti, ne posvetni ne krščanski (oz., vsaj ni jasno, komu pripada): zaradi te nejasnosti se oblastnika mejnih občin obkladata z očitki o nespoštovanju krščanske ljubezni, in iste očitke delita tudi župnika obeh občin svojima županoma; medtem Šimen na obmejnem kamnu spusti dušo, nakar mu oboji skupaj postavijo kapelico.[1]

Če v razmerah, ko ni drugih mehanizmov pomoči, poskušamo omejiti dobrodelnost zgolj na brezpogojno dajanje pomoči brez vsakršnih drugih intenc, ali če poskušamo dobrodelnost kakorkoli distancirati od (re)integracijske funkcije (zaradi nerazmejenosti oz. konfliktnosti med posvetnimi ter cerkvenimi pristojnostmi, nezainteresiranosti za določeno kategorijo marginalcev ali tistih brez "ustrezne" identitete ipd.), se lahko dobrodelnost spremeni v farso. Zato je dobrodelna dejavnost v nerazvitih družbenih sistemih vedno ujeta v opravljanje obeh vlog, v pomoč in nadzor, v pomaganje in resocializiranje, v darovanje in kaznovanje, kar je tipična paradoksna situacija, ki je dobrodelnost (vsakršno, ne le cerkveno) že večkrat pripeljala na slab glas. Tudi tu podaja Cankar poučne primere, zlasti npr. v avtobiografski zgodbi Grešnik Lenart (Lenart se rodi istega dne kot Cankar!): zaradi drobcene tatvine, ki jo Lenart stori svojemu dobrotniku Ferencigu (Cankar Ivanu Tavčarju, ki ga je kot obetavnega dijaka gmotno podpiral), se isti dobrotnik prelevi v strahovitega moralnega kritika (čeprav je bil Tavčar velik kritik prav duhovniškega licemerstva) in enako kruto obsodbo izobčenja izreče Lenartu tudi šolski katehet.[2] V "dobrodelniško" nasilje lahko torej zdrsneta tako liberalni Ferencig kot katoliški katehet. In podobno kot velja za kritičnost celotne Cankarjeve literature, ki ni kritična zgolj zato, ker bi se omejevala na razgaljanje tega ali onega predstavnika tipov ljudi, nazorov, strank, stanov (v tem primeru bi šlo za kritizerstvo, tendenčnost), pač pa je kritična tako, da kaže na družbeni kontekst, v katerem se vse to dogaja (dolina Šentflorjanska) - podobno velja za dobrodelnost nasploh: *razloga morebitnih represivnih učinkov dobrodelnosti v zvezi z demarginalizacijo ne gre iskati v izvajalcih dobrodelnosti, pač pa predvsem v razmerah, ki prepuščajo dobrodelnosti osrednjo vlogo pri reintegraciji marginalne populacije.*

Posebnost zgodnjekrščanske dobrodelnosti od tiste, ki so jo izvajali rimski

[1] Zgodba spominja na današnje zaplete s potrdili za napotitev brezdomcev v ljubljansko Zavetišče, zaradi česar obstaja kategorija "ilegalcev", ki je med samimi brezdomci izrecno percepirana kot nižji status. "Ilegalci" so namreč tisti, ki ne morejo dobiti ustreznega potrdila, ker ni jasna njihova občinska identiteta, kar pomeni, da so lahko deležni uslug (hrane, prenočišča) šele *za* tistimi, ki tako napotnico imajo.

[2] "Ko to pišem, je zdavnaj že mrtev, ali še sam spomin njegov je obsenčen od groze," pravi Cankar, s čemer verjetno opozarja, da je tudi katehet resnična oseba iz realnega življenja, tako kot Ferencig, ki predstavlja Tavčarja (gl. I. CANKAR: *Grešnik Lenart*. Schwentnerjeva izdaja, Ljubljana, 1921, str. 108). To moralno breme je Cankar prenašal vrsto let.

veljaki, kot rečeno, ni ne v namenu ne v funkciji, pač pa v njihovi *drugačnosti*. To drugačnost, na katero je (glede položaja revežev na krščanskih večerjah) opozarjal Tertulijan, je zagotavljal ritual (*agape*), ki je povezoval udeležence med seboj in hkrati simboliziral celotno skupnost. Vendar *agape* ni zgolj vedenjski obrazec, ni to njegovo bistvo; s tem, ko *agape* prepoznamo za ritual, mislimo le njegovo obliko, videz. Tisto, zaradi česar so zgodnjekrščanske večerje sploh imenovali z izrazom *agape* - ljubezen, pa je njegova vsebina; *to* je bil njihov smisel. In v tem je vsebinska posebnost tovrstne dobrodelnosti: v ljubezni kot moralni normi (kot napotilu za konkretno ravnanje), ki osmišlja vsa druga načela, ki torej utemeljuje drugačno etiko. Vprašanje pa je, kakšno zgodovinsko težo je imela ta nova etika v takratnih razmerah, kaj je sprožila in v čem je bil njen poudarek. Šele iz tega bo razvidna posebnost krščanske ljubezni (dobrodelnosti) v primerjavi z drugimi načini prosocialnega ravnanja.

Eden od razlogov za privlačnost krščanstva je bil gotovo v tem, da je poskušalo nazorneje odgovoriti na problem, ki ga je prvi sistematično obdelal Platon: kako najti zvezo med idejnim in vsakdanjim, pojavnim svetom, tj., na kakšen način, s čim? Platon najde odgovor v geometriji, ker se ta ukvarja z liki, a ne zato, ker jih konstruira, pač pa, ker naj bi posnemala in prerisovala zgolj tisto, kar je že vnaprej dano na (nadčutni) ravni idej oziroma (i)zgledov. V tem smislu mu geometrija, ki jo imenuje za "nauk o ravninah"[1], pomeni posrednico med pojavnim in idejnim svetom. In podobno vlogo, kakršno Platon pripiše geometriji, prevzame v krščanstvu kristologija: kajti posrednik med pojavnim in idejnim, med čutnim in nadčutnim, tostranskim in onostranskim postane Bog-človek oziroma učlovečeni Bog. Šele s personifikacijo najvišje ideje, z njenim sestopom v tostranstvo (Kristus), dobi tudi etika ljubezni izrecen poudarek na dveh dimenzijah, na dveh "ravninah", bi rekel Platon; na *horizontalni*, socialni ravni, kjer se poudarja ljubezen do bližnjih in daljnih ljudi, do istorodnih in drugorodnih, do prijateljev in sovražnikov - ter hkrati na *vertikalni*, transcendentni ravni, kjer se usmerja na Boga. Zato je krščanska ljubezen oboje: je socialno (horizontalno) *delovanje* in sicer *v imenu Boga* (tj., vertikalne usmerjenosti), česar ni mogoče razločevati, saj gre za religijo (v smislu *religari*, povezanosti). Ta dvojna povezava, ki se je ne da razumeti ločeno ene od druge, je razvidna tudi že iz samih svetopisemskih poudarkov v zvezi z ljubeznijo.[2]

Taka dvojna naravnanost pa ima zgodovinsko pomembne posledice. Prejšnje, zgolj tostransko usmerjene vezi (pravne, politične, ekonomske) postanejo zdaj nezadostne. Če primerjamo krščansko etiko s tisto posvetno držo, kakršno srečamo

---

[1] PLATON: *Država*. DZS, Ljubljana, 1976, str. 251.

[2] Na primer: "Ljubezen naj bo brez hinavščine. Odklanjajte zlo, oklepajte pa se dobrega. Drug drugega ljubite z bratovsko ljubeznijo. Tekmujte v medsebojnem spoštovanju. Ne popuščajte v vnemi, temveč bodite goreči v duhu, služite Gospodu. Veselite se v upanju, potrpite v stiski, vztrajajte v molitvi, pomagajte svetim v potrebi, gojite gostoljubje. Blagoslavljajte tiste, ki *vas* preganjajo, blagoslavljajte jih in ne preklinjajte. (...) Nikomur ne vračajte hudega s hudim. Pred vsemi ljudmi poskušajte delati dobro. Če je mogoče, kolikor je odvisno od vas, živite v miru z vsemi ljudmi.(...) Ne daj se premagati hudemu, temveč premagaj hudo z dobrim" itn. (Rim 12, 9 - 21); "Ljubezen je torej spolnitev postave" (Rim 13, 10).

In taka horizontalna (socialna) usmerjenost je *vedno* v tesni zvezi z vertikalno: "Zakaj nobeden med nami ne živi zase in nobeden ne umira zase. Če namreč živimo, živimo za Gospoda; če pa umiramo, umiramo za Gospoda. Naj torej živimo ali umiramo, smo Gospodovi." (Rim 14, 7-8)

pri enem od največjih klasikov rimskega prava, Ulpijanu,[1] vidimo, da gre za diametralno nasprotna stališča do pomembnih vprašanj:[2]

razmerje	*RIMSKO PRAVO*	*KRŠČANSTVO*
do človekove narave	vsak človek je dober, dokler se o njem ne dokaže nasprotno	vsak človek je pokvarjen zaradi prvega greha
do njegovega dostojanstva	nikomu ne stori nič hudega, a tudi sebe brani zoper žalitve	človek naj prenaša vse žalitve in naj jih vsem odpušča
do lastnine	vsakomur pustiti njegovo, a tudi sebi obvarovati svojo lastnino	vsi naj oddajo vse svoje drugim
temeljno nasprotje	posvetni egoizem	krščanski altruizem

Iz tovrstnih nasprotij se zaostri glavno vprašanje: kako uresničiti krščanstvo v nekrščanskem okolju, kako udejaniti krščansko etiko v razmerah (pravnih, ekonomskih, političnih, socialnih), ki niso v skladu z njo, kako ostati drugačen v okolju, ki ti ni naklonjeno ali pa je celo izrecno sovražno (npr. spontano ter nato organizirano preganjanje kristjanov v času cesarovanja Decija in Dioklecijana v sredini 3. in v začetku 4. stol.)? Kako v takih pogojih ostati krščansko dosleden, oziroma, kako slediti zlasti svojim vrhovnim moralnim normam - ne glede na njihovo (ne)uresničljivost v socialnem kontekstu?

To ni le zgodovinska, pač pa takorekoč večna dilema, ki jo je npr. Max Weber opisal kot dilemo med etiko *čiste volje* in etiko *odgovornosti*; tega sicer ne gre razumeti tako, kot da je v etiki čiste volje odgovornost odsotna ali da je etika odgovornosti brez volje. Njuna različnost je zlasti v tem, da je prva bolj rigorozna, druga predvsem pragmatska; druga predvsem sledi uresničljivosti zastavljenih ciljev, zato je bolj korektivna, etika čiste volje pa se udejanja ne glede na socialni kontekst (tj. ne glede na naklonjenost oz. nenaklonjenost okolja), ker čuti odgovornost predvsem v vertikalnem smislu (ki "ni od tega sveta"). Načelen odgovor bi se sicer lahko glasil, da je etika čiste volje primerna le za posameznike, ne pa npr. za politiko, kajti vsaka etika je v zadnji instanci iracionalna (pravilnosti vrednot namreč ni mogoče znanstveno "dokazati" ali "ovreči"), iracionalizmi pa v politiki vodijo v katastrofe, ne glede na namene, iz katerih izhajajo - vendar tak odgovor že predpostavlja razvitost socialnih sistemov, institucij, področij, kar je že moderna zgodba. Težava Tertulijanovega časa pa je bila, kot rečeno, v tem, da je moral prikazati drugačnost (svojih zgodnjekrščanskih istomišljenikov), opozoriti na njeno vzvišenost in jo narediti za sprejemljivo pred oblastmi, ob tem pa hkrati vendarle izraziti temeljno kritiko (zavračanje) tostranskih institucij; glede tega je Tertulijan naravnost povedal: "nobena stvar nam ni tako malo važna kakor država".[3] To

[1] Domitius Ulpianus, prva polovica 3. stol., avtor približno 280 knjig.

[2] Več o tem gl. E. SPEKTORSKIJ: *Zgodovina socijalne filozofije*. Slovenska matica, Ljubljana, 1932, 1. zv., str. 88 ss.

seveda rimskim oblastnikom, ki so hoteli za vsako ceno ohraniti državno enotnost, ni bilo všeč. Zato je krščanstvo kmalu postalo najnevarnejša vera v *političnem* smislu (pripadnikov ostalih ver namreč niso preganjali, razen če je šlo za kombinacijo z drugimi prestopki). Če se je hotelo torej krščanstvo obdržati, je moralo razviti sistem moči, cerkev kot institucijo, ki pa je kot verska organizacija sledila zlasti t. i. etiki čiste volje (kot bi rekel Weber). In ni naključje, da je krščanstvo postalo prevladujoča religija ravno takrat, ko je Konstantin zaslutil uporabnost tovrstne institucije v posvetne namene (Cerkev kot nadomestilo za propadli kult cesarja) in ko se je njegova dinastija utrdila na prestolu. V istem času, ko je dobilo status uradne državne vere[2], je Avrelij Avguštin razvil tezo, da učinek zakramentov (ki da učinkujejo *samo v katoliški* cerkvi) sploh ni odvisen od kvalitete tistih, ki jih podeljujejo (tj., od duhovnikov), pač pa le od pravilnosti procedure, tj., od njihovega formalnega podeljevanja in od tega, ali človek vanje verjame ali ne. Praktično je to pomenilo, da je ključnega pomena za odrešitev ljudi prav(a) vera tistih, ki zakramente sprejmejo (znotraj katoliške cerkve) - zato je treba le spreobrniti ljudi, tudi prisilno, če ne gre drugače.[3] Zato so kristjani takoj po tistem, ko se je njihovo preganjanje končalo, začeli enako zagrizeno zatirati drugače misleče tudi med sabo in seveda pogane, notranji verski spori pa so od tistega trenutka, ko je krščanstvo postalo državna vera, hkrati postali politično-državni boji, kar je imelo usodne posledice povsod, tudi na Slovenskem. Glede karitas je to pomenilo, da se je te vrste dobrodelnost seveda "še nadalje izvajala, toda vezi med cerkvijo in državo so povzročile večje obveznosti in komplikacije".[4]

Tovrstni problemi na naših tleh so tema naslednjega poglavja, zato naj tu opozorim le na Mahničevo poveličevanje nasilnega pokristjanjevanja v zgodovini krščanstva ter v tej zvezi na njegovo kritiko vseh nedogmatskih (t. i. "liberalnih") katolikov, ki so v Mahničevem času kakorkoli odstopali od uradnih dogem: "Da bi bil v srednjem veku vladal katoliški liberalizem, bi nikdar ne bilo prišlo do najsijajnišega pojava katoliške ideje, do križarskih vojsk,"[5] pravi Mahnič. In tudi na tistem mestu, ko npr. zahteva nujno *podrejenost* žena možem, otrok staršem, sorodstva veri, služabnikov gospodarjem, ljudstev kraljem itn. - to argumentira ravno z Avguštinovimi besedami: "Katoliška cerkev ne objema samo Boga, ampak tudi ljubezen do bližnjega, in sicer tako, da se v nji dobiva zdatno zdravilo vsem zlom, katerega morajo ljudje prenašati zastran svojih grehov"[6] - podrejanje torej prav v imenu ljubezni do bližnjega! Vendar vpliv zgolj Mahničeve osebnosti, njegovih kulturno-bojniških pogledov, za slovenski katolicizem ni bil najbolj usoden (kajti že za njegovega življenja je veljal za spornega, tudi znotraj katoliških krogov). Najnevarnejša je bila njegova poza, tj. njegova etika *čiste volje*, ki jo je vpeljal v slovenski politični prostor (v razmerah, ko je bila cerkev prek SLS usodno vpeta v politiko).

---

[1] Cit. po *ibid.*, str. 89.

[2] 313. leta je krščanstvu priznana pravica do obstoja (s t. i. milanskim ediktom o toleranci), 381. pa je Theodosius povzdignil krščanstvo v edino priznano religijo rimskega imperija (gl. J. R. HINNELLS: *Dictionary of Religions*. Penguin Books, 1984, str. 89).

[3] Več o tem gl. v *2000 let krščanstva...*, str. 775.

[4] J. R. HINNELLS (ed.): *Dictionary of Religions*. Penguin Books, 1984, str. 307.

[5] Anton MAHNIČ: Katoliški liberalizem. *Rimski katolik*, let. II, Gorica, 1889, str. 381.

[6] A. MAHNIČ: Vporabnost katoliške dogme. *Rimski katolik*, Gorica, let. II, 1889, str. 35.

Mahničeva etika, ki jo je terjal na vseh ravneh, je namreč zahtevala, da (katoliški) politik nikakor ne sme pristajati na kakršnekoli kompromise, celo ne v primeru, če si s tem zagotovi ugled in uspeh, torej, ko bi se zaradi kompromisne korekcije svojih načel odmaknil od čistih idej (idealov) in bi bil

> "lehko vsem prijazen, vsem prijatelj, (ko) vsem vse obeta, ziblje se vedno mej pokloni in kompromisi, prehaja od vspeha do vspeha... Toda politika brez načela je politika ženska, nečastna, politika pogubna, ker povspešuje v ljudstvu le duševni nihilizem."[1]

Tako početje, to "žensko" (skvarjeno) politiko je označil za "politiški mehanizem", ki kvari narodovo duševnost, nasproti temu pa je postavil zapoved (ki je hkrati naslov omenjenega poglavja): "*Proč s politiškim mehanizmom! V politiko vpeljimo zopet načelo!*" Ta zapoved je živela naprej še po Mahniču (zlasti prek Ušeničnika) in jo je v najbolj kritičnih trenutkih tik pred drugo svetovno vojno katolicizem znova afirmiral; v razmerah, ko so komunisti uveljavljali isto držo[2] (čiste volje), se je morala zgoditi državljanska vojna...

S tem želim opozoriti, da krščanska karitas sama po sebi nikakor ni kaj spornega. Njena razpetost, ali natančneje, *vpetost* v horizontalno in vertikalno (socialno in transcendentno, k človeku in k Bogu usmerjeno) delovanje ji *ni* v škodo, nasprotno: prav to jo vzpostavlja kot dejavno, jo omogoča kot ljubezen na delu, prav zato ni zgolj kontemplativna, pač pa socialno angažirana. Problematična postane šele, če se v njo investira preveč, tj., ko se iz nje naredi oz. na njej utemelji politični projekt, ko se ji npr. na ravni celotnega družbenega sistema pripisujejo neke funkcije, ki jih ne more opravljati zgolj karitas (kar se je zgodilo v naši katoliški politiki pred drugo vojno). Ko je torej karitativna ideja podprta z družbeno močjo na način, ko se poskuša prek tovrstne dejavnosti usmerjati celotno družbo - takrat ne govorimo več o humanitarni dejavnost, pač pa o utopičnih konstruktih; ne gre več za ljubezen, pač pa za ideologijo.

Ta vpetost krščanske ljubezni na dve omenjeni dimenziji, hkratna usmerjenost k človeku *in* Bogu, prav to ji omogoča samozamejevanje od drugačnih načinov dejavnosti, zahteva razmejevanje družbene funkcije karitas od drugih, npr. od tiste, ki jih lahko opravlja le socialna (ali kakšna druga) politika. Tovrstno razlikovanje je naredil npr. župnik Antun Mrkun že l. 1925 v knjigi Krščanska karitas, ko je prav iz te dvojne usmerjenosti karitas[3] izpeljal vrsto poudarkov oz. načel, pomembnih

---

[1] Anton MAHNIČ: Politika sile in snovi. *Rimski katolik*, let. VII, 1895, str. 430.

[2] Iz tega razloga je problematičen tudi projekt komunistične revolucije: ne zato, ker je hotela odpraviti izkoriščanje, ker je temeljila na utopičnem konceptu ipd., pač pa, ker je to hotela za vsako ceno, ne glede na posledice, brez odstopanj, brez kompromisov, brez korektivov, zgolj po načelu *čiste volje*, ali, kot je to formuliral Kardelj: "kdor se v revoluciji obrača ali vrača, izgubi bitko" (E. KARDELJ: *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*. Ljubljana, 1980, str. 43).

[3] Svoje razmišljanje o karitas začne A. Mrkun z njegovo opredelitvijo v "širšem" in "ožjem" smislu; opozarja namreč, da je treba karitas vselej razumeti kot:

1. "ljubezen Božjo in po Božji ljubezni prežeto in posvečeno ljubezen do samega sebe in do bližnjega",
2. "vsako delo ljubezni, ki izvira iz Božje ljubezni, in izvajanje usmiljenja napram bližnjemu."

Pri obeh opredelitvah gre torej za ljubezen do Boga in do ljudi, vendar prva opredelitev opozarja na *kakšnost* te ljubezni, na njen izvor in poslednji smisel, ki je (za kristjane) metafizičen. Druga ("ožja") opredelitev pa poudarja socialno (horizontalno) dimenzijo take ljubezni: vselej gre za *dejavno* držo, za njeno "izvajanje", kajti zgolj (za)vest o Bogu in o izvoru te vrste ljubezni še ni dovolj. Razlikovanje med vertikalno in horizontalno usmerjenostjo karitas avtorju omogoča, da je

tudi z vidika (kasnejšega) socialnega dela v strokovnem smislu:

• "revnim pomagamo v njihovem žalostnem stanju tako, *da si oni potem lahko sami pomagajo*" (podč. Mrkun);

• kakor je pri telesnih boleznih potrebna najprej diagnoza, poudari avtor, podobno se tudi karitativno delo začne z diagnozo potreb in načinov izvajanja pomoči;[1]

• "Predmet (objekt) krščanske karitas je lahko vsak človek, ki kakorkoli trpi," nihče "ni izključen iz njenih uslug",

• "Karitativno delovanje ne sme biti po šabloni, pač pa mora biti individualno."

• "Napačno bi bilo... slediti višjim namenom in zapostavljati najbližji namen in najpotrebnejši pogoj, tj. pomoč v časovni bedi";

• "Organizacija (karitas) se mora... ravnati glede na pogoje modernega socialnega življenja";

• poudarja potrebo po izobraževanju kadrov in po javnem delovanju karitas;

• "Državna skrb za siromake je resnično v vsakem primeru potrebna," vendar v nobenem primeru - opozarja avtor - "ne sme država niti ene veje skrbi za siromake monopolizirati";

• avtor opozarja na nujno razmejitev karitativne dejavnosti od socialno-politične, kar povzemam v naslednji shemi:

razlike	SOCIALNA POLITIKA	KARITAS
NAČELO	pravičnost	ljubezen
OBJEKT	velike skupine ljudi	individualni primeri
cilj	odprava siromaštva in razrednega zla	praktično izvajanje socialne politike

V omenjeni knjigi je poudarjena tudi razlika med krščansko in *ne*krščansko dobrodelnostjo, tj., med karitas in humanizmom (kot človekoljubjem *brez* ozira na boga), in sicer tako, da avtor označuje (zgolj) humanistično držo za inferiorno, kar se zdi s sodobnega stališča sporna diskvalifikacija. Mrkun se tu sklicuje na moralno vzvišenost krščanske etike, ki je prav v tem, da se s svojim končnim namenom oz. smislom usmerja na Boga (v katoliškem smislu!), kar seveda pogreša pri vseh

glede socialnih učinkov take dobrodelnosti pragmatičen, da se torej ne zadovoljuje zgolj s teološkimi opredelitvami ljubezni, pač pa razmišlja o dometu te dejavnosti tako v zvezi s posameznikom, ki mu je namenjena, kot v zvezi z družbo, kjer se izvaja. Na ta način se avtor izogne pasti, da bi imel karitas za generalno rešitev vseh družbenih problemov, k čemur se je takrat nagibal uradni katolicizem (razen npr. Kreka in Gosarja).

[1] Očitno analogijo z medicinskim pristopom tu ne gre jemati kot očitek avtorju, saj je tovrstno logiko (diagnosticiranja) opaziti tudi pri *današnjem* socialnem delu, čeprav so tudi glede tega pomembne razlike, npr. pri nerazviti Martinovićevi interpretaciji diagnoze (Milan MARTINOVIĆ: *Znanstvene osnove socijalnog rada*. Narodne novine, Zagreb, 1987) in pri *starejši* Milovanovićevi interpretaciji, ki poskuša potegniti razliko med medicinskim in socialnim diagnosticiranjem (Milorad MILOVANOVIĆ: *Metodika individualnog i grupnog socijalnog rada*. VŠSR, Beograd, 1981).

drugih, nekatoliških humanističnih orientacijah (npr. stoični humanizem, Kantov, Comtov humanizem, budistična, Schopenhauerjeva drža itn.). Vendar je pri taki distanci, naj se zdi še tako neprimerna za današnjo logiko, pomembno poudariti, da v njej Mrkun *ne gre predaleč*. Ni njegov namen, da bi prikazal nekatoliške humanistične drže kot povsem brezvredne ali celo škodljive. Ne gre mu za to, da bi jih diskreditiral, pač pa bolj za to, da bi jih *diferenciral* od karitas. Vsem nekatoliškim vrstam humanizma namreč priznava to: "vsak za sebe ima po enega od pomembnih motivov, vendar pa jim manjka pravi koren poslednjega namena in *glede na to* tudi notranja ter zunanja moč miloščine" (podč. S. D.). Insuficientnost nekatoliških pristopov se mu torej kaže le glede "poslednjega namena", torej le iz njegovega *verskega* gledišča, kar gre razumeti v podobnem smislu kot smo to videli že pri Tertulijanu: ker je namreč krščanska vera v človeka vselej vera v Boga in nasprotno, ker motivacija do enega vselej predpostavlja motivacijo do drugega, ker torej kristjan ne more popolnoma izločiti horizontalne (socialne) dimenzije iz vertikalne (transcendentne), sicer ne bi bil več kristjan - zato Mrkun opozarja, da "nekatoliško razumevanje miloščine upošteva samo en ali drugi motiv."[1] Z drugimi besedami, krščanska karitas se mora usmerjati na obe dimenziji, le tako ji je dosegljiv "poslednji namen". Če zanemari vertikalno usmerjenost, to ni več karitativna, ampak navadna humanistična drža; ni več razlike med eno in drugo vrsto dobrodelnosti (kar ne pomeni, da je nekatoliška nehumana). Če pa karitas zanemarja horizontalno usmerjenost, ostaja taka drža zgolj kontemplacija, kar tudi ni več karitas (čeprav se godi pod katoliškim obnebjem), saj ostaja brez konkretnih socialnih dejanj. Mrkunovo rezervo do nekatoliških humanizmov gre torej razumeti, kot rečeno, zlasti v smislu razmejevanja, tj., opozarjanja, kdaj v zvezi z dobrodelno dejavnostjo govorimo o *krščanski* dobrodelnosti (karitas) in kdaj to ni več *krščanska* dobrodelnost - ne pa tako, da naj bi šlo za dobrodelnost samo takrat, ko je ta krščanska, če ni krščanska (katoliška), pa da sploh ni več dobrodelnost. Poudarek je pomemben, saj Mrkunovo stališče *ne* onemogoča sobivanja različnih vrst dobrodelnosti. Poudarja le razlike (v verskem smislu). To je popolnoma drugačen pristop kot npr. Mahničev ali pa tisti, ki ga srečamo v marksizmu, kjer so razlike razumljene na način diskvalifikacije, kjer je *versko* obeležje dobrodelnosti razumljeno kot dokaz, da v resnici sploh ne gre za dobrodelnost.[2] Ko se namreč zanemari (verska) specifičnost karitas, se zamegli tudi njegova družbena funkcija, kar se je dogajalo tako marksističnim kot katoliškim mislecem. Marksisti so zato imeli karitas za nefunkcionalno in v njej videli težnjo po rekatolizaciji družbe (zato je bila karitas prepovedana); nekateri katoliki pa so, zanemarjajoč njeno specifičnost, pripisovali prav karitas funkcijo preobrazbe celotne družbe znotraj konceptov, ki so jih zastopali (z izjemo npr. Kreka in Gosarja).

Mrkunovo opozarjanje na horizontalno in vertikalno dimenzijo karitas je torej pomembno zato, ker je iz tega izpeljal naslednje poudarke:

- nujnost razločevanja karitativne od drugih oblik dobrodelnosti,

---

[1] *Ibid.*, str. 21.

[2] Primer take diskvalifikacije najdemo npr. pri marksistično usmerjenem filozofu Bošnjaku; prim. Branko BOŠNJAK: *Filozofija i kršćanstvo*. Stvarnost, Zagreb, str. 154 ss. V to smer gre tudi Feuerbachova kritika versko navdihnjene ljubezni (Ludwig FEUERBACH: *Bistvo krščanstva*. Slovenska matica, Ljubljana, 1982, zlasti str. 310-331).

• poudarek na konkretni dejavnosti, ki naj bo ustrezno organizirana,

• razvil je vrsto (prej citiranih) načel, ki so pomembna za delo z ljudmi tudi z vidika sodobnega socialnega dela,

• opozoril je na različnost karitas od socialne politike (tako glede načel, namenov kot glede ciljev), iz česar sledi, da sta obe enako pomembni, a na različnih ravneh (za tisti čas izredno dragocena misel, ki pa jo je uradni katolicizem prezrl, podobno kot je ignoriral neprimerno bolj razdelan Gosarjev koncept).

Skratka, krščanska ljubezen kot ljubezen, ki ostaja vseskozi razpeta-vpeta v horizontalno *in* vertikalno dimenzijo, je še vedno (oz. prav zato) *dejavna* ljubezen. Njena hkratna usmerjenost na Boga ji (kot dobrodelnosti) nikoli ne more biti v oviro, nasprotno - prav to jo motivira, navdihuje in osmišlja. V tem je tudi odgovor na paradoks, kako je lahko karitas kot tista dobrodelnost, ki je osmišljena znotraj tradicionalnega (krščanskega) mišljenja, združljiva z današnjim, recimo *po*modernim (pomarksističnim, pomaterialističnim, pokatolicističnim, poavantgardističnim) časom. Rečeno ostreje: kako je ljubezen do človeka, navdihnjena s katoliškim Bogom, sploh lahko dejavna, koristna, sprejeta in pomembna v sodobnem sekulariziranem času, ko se npr. celo zaupanje v katoliško cerkev in duhovnike manjša,[1] ko je večina ljudi brezbožnih oz. priznava nekega drugega boga? Odgovor je v tistem, kar je nakazano že pri Tertulijanu (oz. pri Mrkunu): gre za držo, ki se utemeljuje na razlikah, hkrati pa dopušča *drugačnost*, brez katere celo ne bi bila prepoznavna. Dopuščati drugačnost v tem kontekstu (karitas) pomeni, da horizontalne in vertikalne dimenzije tovrstne ljubezni ne razumemo (več) kot nekaj nasprotnega; da je ne obravnavamo kot problem, ki bi ga morali razrešiti npr. tako, da bi horizontalno dejavnost podredili vertikalnim stremljenjem (idejam, konceptom), kjer bi bilo socialno delovanje zgolj sredstvo onostranskih ciljev, zgolj metoda, taktika urejanja sveta "po Božji podobi" ipd. To bi namreč pomenilo, da vertikalna in horizontalna dimenzija nista več enakovredni, oziroma, da bi bila pozornost do Boga večvredna od pozornosti do človeka, da je druga npr. le ovinkasta pot do prve, ki je cilj. Nasprotno: sodobni poudarki glede krščanske ljubezni vse bolj opozarjajo na zgrešenost tovrstnega razumevanja. Krščanska dobrodelnost kot dejavnost je tudi v tostranskem (horizontalnem, socialnem) smislu vrednota za sebe. Ni zgolj *vrednost* - je *vrednota* (ni vrednost, kot je npr. mizarju les zgolj vrednost, ker ga uporabi za sredstvo, da lahko naredi mizo, ki mu je cilj in s tem vrednota). Je vrednota, a ne *kljub* temu, da deluje horizontalno (na "tem" svetu), pač pa prav *zato*, ker je del tostranskosti, ta pa ima tudi svojo avtonomijo, ki jo je treba spoštovati. Prav to je bil tudi eden od pomembnih poudarkov drugega vatikanskega koncila, kjer je (v Odloku o laiškem apostolatu) izrecno izpostavljeno:

> "Vse, kar sodi v časni red: življenjske in družinske dobrine, kultura, gospodarstvo, obrti in poklici, ustanove političnih skupnosti, mednarodni odnosi in kar je temu podobnega ter njihov razvoj in napredek, ni samo sredstvo, če človek doseže svoj končni smoter, temveč ima tudi svojo od Boga dano lastno vrednost..."[2]

---

[1] Več kot 70% (anketiranih) Slovencev in Slovenk je namreč v letu 1992 do katoliške cerkve ter duhovnikov izrazito nezaupljivih, jim zelo malo zaupa (raziskava SJM, gl. Zdenko ROTER: Politična avtonomija slovenskih kristjanov? *Teorija in praksa*, let. XXX, 1993, št. 3-4, str. 253-254). Podobni so tudi novembrski podatki iz l. 1993, ko je v Cerkev in duhovnike zaupalo le še 18% ljudi (gl. prvo poročilo o javnomnenjski raziskavi iz 1993. v *Dnevniku*, 12. XI. 1993, str. 2).

[2] Cit. K. Vladimir TRUHLAR: *Pokoncilski katoliški etos*. Mohorjeva družba, Celje, 1967, str. 31.

Ker karitas (po svoji horizontalni dimenziji) prav tako spada v tostranski "časni" svet, je zato tudi zgolj v socialnem smislu že vrednota, podobno kot imajo druge oblike dobrodelnosti in sploh drugovrstne dejavnosti (ekonomija, kultura, obrti itn.) svojo "lastno vrednost". Tako lahko raznovrstne drugačnosti, ker se jim priznava avtonomija, sploh eksistirajo kot drugačnosti, ki so vredne. To sicer potrjuje že vsakdanja empirična izkušnja (npr. sodelovanje med karitas, socialnim delom, Rdečim križem...), vendar je zgornji poudarek pomemben tudi v teološkem smislu. Prav iz njega K. V. Truhlar izpeljuje (na teološki ravni) središčni pomen karitas za katoliški etos nasploh in ga celo izenačuje z bogoslužjem, ko pravi:

"Nič ne osvobaja tako intenzivno iz greha in oblasti demona kot agape. V uresničevanju ljubezenskega služenja sta cilj in pot k njemu eno."

"Kako more biti služba bližnjemu bogoslužje? Če izhaja res iz *ljubezni* do bližnjega, potem je dejansko, čeprav morda komaj zavestno, vselej preveta z ljubeznijo do Boga. Saj sta obe ljubezni (horizontalna in vertikalna, op. S.D.) v svojem izviru eno samo. In ta skupni izvir se tudi potem, ko se ljubezni razideta in se ena usmeri naravnost v Boga, druga pa v ljudi in svet, obema pozna..."[1]

S tem sta obe dimenziji karitas še vedno prisotni, a z izrecnim poudarkom na njuni enakovrednosti, s čemer se tudi v načelnem smislu zavrne možnost zoperstavljanja ene dimenzije drugi, oziroma, (zlo)raba karitas v drugotne namene. V zgornjem poudarku se krščanska ljubezen spet misli kot *agape*, tj., v enakem smislu kot pri Tertulijanu, kjer se poudarja njen *socialni* pomen (skupne večerje), medtem ko je eshatološka dimenzija bolj v ospredju pri drugi vrsti večerje, t. i. evharistiji, kjer gre za obred povezanosti ljudi s Kristusom (kruh, vino itn.). Skratka, kljub dvojni usmerjenosti tovrstne ljubezni (tj., kljub njenim različnim poudarkom) gre za celoto, ki ne povzroča protislovij niti v teološkem smislu. To je pomembno tudi za karitas kot konkretno dejavnost, saj se lahko njeni izvajalci posvečajo socialni aktivnosti na bolj sproščen način, ki mu ni treba biti več obremenjen z drug(otn)imi nameni, ker se lahko razvija neodvisno od različnih (verskih idr.) konceptov osmišljevanj, ne da bi tovrstna dobrodelnost zato izgubila svoje krščanske atribute. Tak pristop je pri sodobnih izvajalcih karitas izrecno v ospredju, npr. pri Metki Klevišar, ko pravi:

"Kristjani si nikoli ne moremo lastiti monopola nad dobroto, nad ljubeznijo do soljudi... Poglejte, koliko ljudi na najrazličnejših koncih sveta, pripadnikov najrazličnejših veroizpovedi in svetovnih nazorov, vedno znova prižiga luč v ta svet..."[2]

Podobno tudi Jože Ramovš, ki glede karitas kot tudi drugih oblik dobrodelnosti išče predvsem tisto, kar jim je v socialnem smislu skupnega, tj., njihov prvotni koren oz. vzgib (ki se kaže kot "socialni imunski mehanizem", "človeški socialni pojav", "samopomoč človeštva v planetarnem obsegu", "človeška reakcija na socialno stisko" ipd.). Zato se mu dobrodelnost kot taka, tj., "sama po sebi", pokaže kot dejavnost, ki ni "vezana ne na verovanje, ne na politiko, ne na kaj drugega." In od tod potegne pomemben sklep, ki velja za kakršnokoli obliko dobrodelnosti, namreč, da je vselej namenjena človeku "*zato, ker je človek, ne pa zato, ker je 'naš'*" (podč. Ramovš).[3] V tej zvezi naj opozorim še na dober primer sodobne (mladinske) dobrodelne skupine "šotorovcev"[4], pri katerih se prežemata

[1] *Ibid.*, str. 62, 63-64.

[2] *Razgledi*, 8. januarja 1993, str. 5.

[3] Jože Ramovš: Socialni imunski sistem. *Socialno delo*, let. XXXI, št. 1-2, 1992, str. 139, 140.

horizontalna in vertikalna dimenzija v njihovem delovanju na način, ko je že celo njim samim težko (in nepotrebno) razločevati med npr. versko, socialno-družabno in dobrodelno aktivnostjo (gl. njihovo poročilo).[2] Pri njih gre za socialno aktivnost kot eno samo radoživost, prijateljstvo, druženje, kar pa že *hkrati* doživljajo tudi kot svojo versko identiteto in sicer brez skrbi za to, da bi jo morali posebej izpostavljati. Kajti njihov poudarek je prav v tem, da svoje krščanstvo neposredno *živijo* na način, ki ne potrebuje več izrecne deklaracije. S tem tudi mimogrede presežejo dihotomijo o veri kot zasebni (zgolj intimni, skriti) ali pa javni zadevi (ki jo nekateri jemljejo na manifestno transparenten način). Vero razumejo v izrazito *osebnem* smislu in zato po eni strani ponosno izražajo: "Smo skupina mladih kristjanov, ki iščemo nove konkretne oblike izražanja svoje vernosti", hkrati pa poudarjajo, da "nismo skupina za versko reklamo in pripadnost cerkvi ali religiji ni pogoj, če hočeš postati naš prijatelj ali sodelavec. Vera je osebna stvar in če ji bo kdo zaradi nas bližje, naj to ne bo zaradi naše reklame."[3]

Ta drža ni značilna le za karitas, pač pa za krščanstvo nasploh, zlasti v pokoncilskem času, ko dobi poudarek na ljubezni do drugega osrednje mesto. Nekateri v tem prepoznavajo celo glavno razliko med povojnim in predvojnim krščanstvom na Slovenskem, npr. Taras Kermauner, ki takole ocenjuje zadnja desetletja:

> "Vse bolj v ospredje je prihajala čistejša krščanska drža ljubezni do drugega kot drugega, odpuščanja, usmiljenja, strpnosti, predvsem pa, kar je važno za naš primer, razumevanja. Sicer kritičnega, pa vendar ne s poudarkom na ekskluzivnem sporu in na pravičništvu, ki je ob tem nujno, ampak na distanci, ki se ne pusti zapeljati v socialno politično strankarski" ali kak drug spopad.[4]

Krščanska ljubezen do drugega je torej osrednjega pomena tako za karitas kot za krščansko držo nasploh. Vprašanje pa je, kako ohraniti potrebno kritično "distanco" do najrazličnejših socialno-političnih oziroma strankarskih konceptov; kako se razmejiti od konfliktov, ki so na teh ravneh neizbežni? Iz doslej povedanega izhaja, da krščanska ljubezen do drugega sama nikakor ne more biti sporna, saj njena drža oziroma horizontalna in vertikalna usmerjenost, kot smo jo poimenovali, ni nekaj protislovnega, pa naj jo razumemo v izvorno zgodovinskem, bibličnem ali pa teološkem smislu. Pravi problem je kontekst, v katerem se vzpostavlja, oziroma družbeni koncept, če jo delegira na neustrezen način. Zakaj lahko šele danes prihaja v ospredje "čistejša krščanska drža", kot ugotavlja Kermauner, bo razvidno iz pogleda na družbene koncepte, s katerimi smo imeli opraviti na naših tleh v novejši zgodovini. Iz tega bo tudi razvidno, da ni bil problem zgolj v enem konceptu, npr. v komunističnem, ki se je uveljavljal precej brezkompromisno, kot tudi ne npr. zgolj v vrhovnih cerkvenih tekstih iz tistega časa, pa naj bodo takratne enciklike še tako neustrezne in dvoumne glede ključnih razvojnih vprašanj.

---

[1] Skupina je nastala (l. 1988 v Ljubljani) na pobudo salezijanskega duhovnika, z namenom, da bi gojila spomin na ustanovitelja tega reda, Janeza Boska, kar se je izvajalo tako, da se je skupina ob koncu tedna s šotorom selila po različnih župnijah (od tod "šotorovci"). Kmalu se niso več zadovoljili s propagandno funkcijo in s tem, da bi ostali "le servis za pripravo veselih srečanj", kot sami pravijo, in so se usmerili v mladinsko pomoč.

[2] Niko ARNERIĆ: Šotorovci. *Socialno delo*, let. XXXI, št. 1-2, 1992, str. 201-205.

[3] *Ibid.*, str. 201.

[4] Taras KERMAUNER: *Dvanajst predavanj o perečih razpotjih krščanstva*. Medškofijski odbor za študente, Ljubljana, 1992, str. 82-83.

2. Socialno-konceptualna raven

V zadnjih sto letih se je na Slovenskem zvrstilo precej kompetitivnih konceptov, ki so posamezna družbena področja vrednotili bistveno različno. Zato se je tudi socialni politiki in karitas pripisovalo različne funkcije, s tem pa se je anticipiral tudi pomen socialnega dela, ki se (v strokovnem smislu) pojavlja šele od petdesetih let naprej. Zadnja desetletja prejšnjega in prva desetletja dvajsetega stoletja so na Slovenskem v znamenju industrializacije; prav v tem času pa je bil katolicizem (vse do druge vojne) v ospredju slovenskega družbeno-političnega dogajanja celo do te mere, da so npr. duhovniki nastopali kot eminentni politiki, politično-strankarski shodi (SLS) pa so bili večkrat hkrati verske manifestacije ipd. V zgodaj industrializirajočih se deželah, kjer gre za podobno neizdiferenciranost religije od političnih bojev, imamo opraviti s situacijo, ki jo je dobro opisal O. Maduro:

> "v razmerah, ko religija ostaja prevladujoča institucija, je nemogoče razviti strategije socialnega osvobajanja brez neke vrste religioznega posredovanja. Zato je religiozna sprememba pozornosti vreden pred-pogoj za socialno transformacijo."[1]

V tem smislu so različni pristopi znotraj katolicizma pomembni, saj so pogojevali spremembe na vseh drugih družbenih ravneh; načine tega "religioznega posredovanja", tj., različne zamisli o preoblikovanju družbe, pa imenujem koncepti.[2] Poudarek je na katoliških konceptih, medtem ko nekatoliške omenjam zaradi primerjave. Pomembnejši koncepti, s katerimi smo imeli opravka na Slovenskem, so torej naslednji:

1. katoliški integrizem,
2. krščanski solidarizem,
3. krščanski socialni aktivizem,
4. krščanski socializem,
5. socialistični kristjani,
6. korporativizem,
7. boljševizem,
8. samoupravni socializem
9. pluralizem

Ad 1. Integristični koncept (lat. *integer*, celoten) si je prizadeval za *poenotenje* prav vseh družbenih področij in za *podrejanje* sleherne dejavnosti (znanosti, filozofije, ekonomije, umetnosti itn.) vrhovni ideji katolicizma, reprezentirani v katoliški cerkvi oziroma njenih najvišjih predstavnikih. Pobudnik in najvidnejši predstavnik te smeri je bil na Slovenskem škof Anton Mahnič, ki je v idejni diferenciaciji videl

[1] James A. BECKFORD: *Religion and Advanced Industrial Society*. London, Unwin Hyman, 1989, str. 142.

[2] Družbeni *koncepti*, s katerimi smo imeli opraviti v novejši zgodovini (govorimo lahko vsaj o devetih različnih), se najprej razlikujejo glede na akterje, tj., glede na to, kdo jih je artikuliral (socialna pripadnost akterjev, njihovi interesi itn.). Tu pa poudarjam predvsem to, *kaj* ti koncepti vsebujejo (katera področja poskušajo regulirati, katerim vprašanjem posvečajo osrednjo pozornost) in *kako* to počnejo. Izpostavljam torej koncepte v izvornem smislu te besede (lat. *concipere*, sestaviti, vase sprejeti, pojmiti) - omejujem se na to, kar jih sestavlja, katera so tista področja družbenega življenja, ki jih posamezni koncepti prepoznavajo za relevantna in jih vključujejo vase ter poskušajo prek njih regulirati celotno družbo, ter kako ta področja pojmujejo, oz., jih vrednotijo. Znotraj tega bo razvidna tudi vloga karitas in socialne politike.

najmočnejše sredstvo boja proti liberalizmu (sovražniku cerkve št. 1, kot se je izrazil) in proti socializmu (sovražniku št. 2 - "razločuje se od liberalizma le v tem, da je v svojih naukih dosleden ter jih skuša tudi v življenji vresničiti").[1] Mahnič je (točno pred sto leti) v liberalizmu in v socializmu videl glavni vzrok vsega zla, saj je tovrstnim idejam pripisal krivdo tako za propad rimskega imperija v starem veku (?!) kot tudi razlog obubožanja delavstva v sodobnosti. Vendar pa je imel socialno zlo liberalizma (te "najpogubniše kuge") predvsem za posledico njegove *a(nti)-katoliške* usmerjenosti. Zato je zahteval kot prvo, edino in poslednjo nalogo katolikov na *vseh* področjih[2] - boj za katoliške ideje (pri čemer so ne le nekatoliške, pač pa celo neortodoksno katoliške ideje razglašene za *anti*katoliške; od tod usoden idejni boj tudi med samimi katoliki). Značilnost tega koncepta je torej v tem, da terja totalno pod(u)rejanje družbenih vprašanj z *enim* sredstvom (katoliško ideologijo), kar naredi drugačne načine reguliranja odvečne, oziroma, preprečuje posebne pristope za reševanje specifičnih problemov (npr. gospodarska, socialna politika ipd.).

Ad 2. Mehčanje integrističnega koncepta pripelje do krščanskega solidarizma (Krek, Ušeničnik). Gre za koncept, s katerim poskuša katolicizem po eni strani zavrniti modernizacijske individualistične in kolektivistične tendence (liberalni kapitalizem, socializem, komunizem), hkrati pa rešiti socialno vprašanje ter vzpostaviti brezkonfliktno (brezrazredno) solidarno družbo. Ker zavrača tako tržno konkurenco (po Ušeničniku glavni razlog "objektivnega" izkoriščanja, kot se je izrazil)[3] kot tudi revolucionarne posege (grožnjo kolektivizma), se reafirmira organični model družbe, kjer naj bo vsak ud družbenega telesa solidaren z drugim, tako celoto pa uravnava "duša" družbe, kar so seveda krščanska (katoliška) načela. Tudi tu gre za isti vzorec sprememb kot v integrizmu (le da ni tako radikalen): najprej sprememba zavesti, čemur bo avtomatično sledilo vse ostalo. Oziroma, kot pravi Ušeničnik:

> "Prvi pogoj je zopet ta, da se danes tudi v politiki bije in odločuje boj med vero in nevero."[4]
>
> "Smeri so zarisane... Kaj de, če ni mogoče čisto konkretno opisati oblik bodočnosti? Da so le prave vodilne ideje, te si bodo v boju z resničnostjo ustvarile tudi prave oblike!"[5]

Zato tudi ni treba ne *posebne* socialne ne *posebne* gospodarske politike

---

[1] Anton MAHNIČ: Liberalizem je zakrivil socijalno bedo. *Rimski katolik*, let. V, Gorica, 1893, str. 45.

[2] Izvor Mahničevega klerikalizem ni v tem, da ne bi razlikoval med različnimi področji v družbi, nasprotno: že on sam izrecno poudarja, da npr. "politika *kot taka* ne spada v področje duhovskega poklica" in tudi duhovniki "*kot taki*" (podč. Mahnič) se ne smejo vmešavati v politiko. Ne gre torej za nerazlikovanje področij (kompetenc), kot tudi ne za negiranje njihovih posebnosti, pač pa za način, kako ali od kod si to razločevanje predstavlja. Država in cerkev sicer morata "ostati v svojem delokrogu, ne da bi si vsvajala, kar ni njeno", vendar mora biti po Mahniču vselej *cerkev* tista, ki *diktira* ta "delokrog". Kadar se te razmejitve dogajajo neodvisno od cerkve, je za Mahniča družba a priori ogrožena in zato je v vseh takih primerih duhovnik "moralično primoran vmešavati se v politiko; politika je v naših časih ena najsvetejših, neopustljivih dolžnosti višega in nižega duhovniškega pastirovanja." (Vse iz A. MAHNIČ: Vera in politika. *Rimski katolik*, let. 5, Gorica, 1893, str. 373-389). Z isto logiko posega na vsa druga področja in ta pristop je opazen pri vseh naslednjih katoliških konceptih, čeprav bistveno omiljen.

[3] Gl. Aleš UŠENIČNIK: *Sociologija*. Katoliška bukvarna, Ljubljana, 1910, str. 763-784 (790).

[4] A. UŠENIČNIK: *Sociologija...*, str. 804.

[5] *Ibid.*, str. 789.

(odraz tega je nerazčiščen odnos do tržne ekonomije - prim. polemiko z Gosarjem - kot tudi do teorije solidarnosti ter pomoči, enako kot npr. pri komunistih). Ker je glavna naloga sprememba zavesti v družbi, naj bi bila solidarnost med ljudmi samoumeven nasledek (Durkheim!), s tem pa tudi ljubezen ter z njo dobrodelnost (ki jo Ušeničnik izrecno omenja v svoji *Sociologiji* samo na eni strani, čeprav delo obsega 839 strani). Zato Ušeničnik socialno pomoč zoži izključno na "pomoč zasebnikov, rodbin, društev in Cerkve". Tu naj država priskoči na pomoč le, če je nujno potrebno, torej kot rezervna oz. dopolnilna dejavnost, sicer pa se naj ne vmešava: "Kjer pa zasebna pomoč ne zadoščuje, tam ima pač država nalogo tudi dopolnjevati dobrodelnost."[1]

Bolj realistično oceni karitativno funkcijo J. E. Krek, ki prvi krščansko ljubezen prepozna za nezadostno in pred njo postavi vprašanje pravičnosti, s čemer opozori na sistemsko regulacijo socialno-politične dejavnosti:

> "Kdor torej trdi, da se da rešiti socialno vprašanje samo z načelom ljubezni, se temeljito moti. Predvsem je treba pravičnosti. (...) Socialni nered je nastal v prvi vrsti zato, ker se je jela izgubljati pravičnost in ne le zato, ker se je izgubljala ljubezen. Zato je socialni boj boj za pravičnost. (...) Potrebno se nam zdi to posebno poudarjati, ker se nekateri tako radi sklicujejo z ozirom na socialno vprašanje samo na ljubezen in pravijo, da more ljubezen sama ozdraviti vse družabne bolezni. Tem zapeljivejša je njihova trditev, ker v zvezi s tem živo in navdušeno dokazujejo, da ima samo krščanstvo, ki je snovano na zakonu ljubezni, moč prave ljubezni. (...) Naše besede o nezadostnosti veljajo le tistim, ki mislijo, naj se politično-socialno delovanje, boj za zakonito preustrojitev družbe, omeji ali celo opusti in naj se goje samo dela ljubezni (...)"[2]

Tak pristop je za razliko od integrističnega veliko bolj stvaren, saj se zdaj zaporedje največjih sovražnikov spremeni: glavni sovražnik niso več napačne ideje, ki porajajo napačno prakso (kot pri Mahniču), pač pa nasprotno - socialna ogroženost je glavni sovražnik, ki porodi drugega sovražnika, tj., napačen (radikalen, nasilen) družbeni koncept: "*Prvi sovražnik je - vedno večje duševno in gmotno uboštvo in razpad zlasti delavskih stanov; drugi sovražnik je pa materialistični socializem*" (podč. Krek). Socialno vprašanje je v novejši dobi sicer izostreno, a ni šele od danes, saj je lastno vsem družbam na vseh stopnjah; zato njegovo reševanje ni le v pristojnosti bogoslovcev, pač pa tudi modroslovcev, pravnikov, zgodovinarjev, državnikov, časnikarjev - "vsi ti imajo dolžnost, proučevati to vprašanje in nanj odgovarjati po svojih močeh", poudarja Krek.[3] Vendar ostaja zahteva po pravičnosti in po posebni socialni politiki kljub temu nedorečena, ker Krek ostaja znotraj solidarističnega koncepta, ki tega ne rešuje na sistemski ravni.

Ad 3. V tej smeri je korak naprej od Kreka prav Andrej Gosar s svojo zamislijo krščanskega socialnega aktivizma. Gosar je prvi (in še dolgo po drugi vojni edini), ki je povezal idejo postopnega prehoda v socializem z jasno navezavo na tržno ekonomijo, to pa na podlagi jasne *razmejitve* med posameznimi družbenimi področji (delnimi sistemi). Kot prvi sociolog[4] na Slovenskem je poskušal Gosar

---

[1] *Ibid.*, str. 148-149.

[2] Janez E. KREK: *Socializem. Izbrani spisi*, III. zv. Odbor društva "Dr. Jan. Ev. Krek" (ur.), Ljubljana, 1925, str. 33.

[3] Vse: *ibid.*, str. 189-190.

[4] Ušeničnik je napisal l. 1910 prvi sociološki učbenik, vendar je dosledno sledil svoji opredelitvi sociologije, ki jo je imel (izrazito v Mahničevem stilu) za "prelepo apologijo krščanstva" (A. Uše-

vzpostaviti tak koncept družbe, ki bo:

• zagotavljal socialno varnost vseh, za kar naj bi skrbela socialna politika kot poseben sistem;

• omogočal gospodarsko prosperiteto, ki jo je nemogoče vzpostaviti brez upoštevanja tržnih mehanizmov (od tod potreba po avtonomni gospodarski politiki);[1]

• zagotavljal nevmešavanje ideologij v posamezne delne sisteme (čeprav je bil Gosar iskren katolik in zvest cerkvi, je prav zaradi tega stališča izrinjen v politično pozabo tako od Cerkve kot od komunistov);

• temeljil na (raz)ločitvi delnih sistemov, kar je *pogoj* za njihovo naknadno prežemanje.

Ker je vloga socialne politike osrednjega pomena za načrtovanje družbenih sprememb, je Gosar tudi (prvi na Slovenskem) podal jasno definicijo njenih ciljev:

> "Obči cilj in naloga socialne politike je, da pomaga socialno nemočnim ljudskim skupinam, stanovom in slojem, da se morajo v tekmovanju z drugimi interesnimi skupinami, stanovi in sloji primerno uveljaviti, ter jih na ta način usposablja za samostojno življenje."[2]

V tej zvezi je jasnejša tudi vloga karitas:

> "Sicer je že takoj na prvi pogled jasno in očito, da nimajo karitativne organizacije neposredno pri delu za preureditev sodobne družbe nikake posebne naloge. Njihova glavna in najvažnejša socialna funkcija je pač, da v vsakokratnem družabnem sostavu pomagajo revnim in bednim ljudem, ki iz kakršnegakoli vzroka sami ne morejo niti približno človeka dostojno

---

ničnik: *Sociologija...*, str. 807).

[1] Gosarjevo poudarjanje tržnih zakonitosti in hkrati zavračanje sistema *laissez faire* (z državno in socialno-politično korekcijo) je pomembna novost za naše takratne razmere, čeprav gre za klasični ekonomistični poudarek, ki ga srečamo že pri Adamu Smithu.

Že Smith je namreč poudaril, da je - po eni strani - naravna dispozicija vseh ljudi, da "si zboljšajo življenjske razmere - kar je zahteva, ki nas spremlja od materinega krila in nas ne zapusti več prav do groba." Čeprav je to gonilna sila napredka, pa je svaril, da zakonodaja prav zato ne sme povsem upoštevati interese (denarnih, trgovinskih, industrijskih) kapitalistov, saj gre v njihovem primeru vselej za "skupine ljudi, katerih interesi se nikoli natanko ne skladajo z javnim interesom in ki jim gre v glavnem za varanje javnosti." Zato Smith zagovarja cel seznam potrebnih državnih posegov (Cit. po H. D. KURZ: Sebičnost dobro dene. *Nova revija*, let. XII, št. 133, 1993, str. IX, X).

Podobno tudi Gosar: po eni strani opozarja: "Skrb zase, za svoje lastne koristi je človeku tako rekoč prirojena. K temu ga ni treba šele posebej vzgajati in siliti, ker ga priganja k temu že njegova lastna narava." Prav zato pa je iz vidika "obče blaginje" jasno naslednje: "Če hočemo preprečiti, da bi se v tem stalnem toku spreminjajočih se menjalnih odnosov kdorkoli, poedinec, kak stan ali sloj krivično okoriščal na račun drugih, se to ne da drugače doseči, *kakor da z budnim očesom pazimo na vsako spremembo ter se takoj postavimo v bran nasproti vsakomur, ki bi hotel trenotni položaj sebično zase izkoristiti*" (A. GOSAR: *Za nov družabni red*. Družba sv. Mohorja v Celju, II. zv., 1935, str. 177, 176, podč. Gosar). Za naše razmere dragocen poudarek, ki je v tem, da je treba trajno računati s človeško naravo (individualna korist, celo sebičnost itn.) in jo kljub njeni koristnosti tudi *stalno* po potrebi korigirati, oz., se pred njo varovati, saj skupno dobro ne izhaja iz nje avtomatično, samo po sebi. Nasprotno pa je tako za komunistični kot za katoliški solidaristični projekt značilno, da vidi glavni problem le v vzpostavitvi idealne družbene ureditve, ki bo enkrat za vselej onemogočila izkoriščanje. Pri Gosarju take idealne dolgoročne rešitve *ni*, saj je (zaradi omenjene "prirojene" človekove narave, zaradi zapletenosti nenehno spreminjajočih se družbenih, tržnih itn. razmer) družbeno kompleksnost treba "*vedno znova naravnavati k zaželenemu cilju*. (...) Sicer nam nobena, pa naj bo še tako odločna gospodarska in družabna reforma ne bo prinesla zaželenih sadov" (*ibid.*, str. 176, podč. Gosar).

[2] Andrej GOSAR: *Za nov družabni red*, I. zv. Družba sv. Mohorja v Celju, 1933, str. 550-551.

živeti. Kaj več pa v socialnem, zlasti v socialnoreformatoričnem pogledu od dobrodelnih organizacij ne moremo zahtevati in pričakovati."[1]

Ad 4. Koncept krščanskega socializma, kakršen so razvijali vse do druge vojne, ne vsebuje (glede avtonomističnih poudarkov na omenjenih družbenih področjih) nobenih pomembnejših novosti. Blok krščansko-socialističnega delavstva in dela leve katoliške inteligence (organiziran v Jugoslovanski strokovni zvezi, katoliškem delavskem sindikatu) se je med obema vojnama vse bolj konfrontiral z uradnim katolicizmom ter se osamosvajal od katoliške stranke (SLS), hkrati pa se približeval marksističnemu razumevanju družbe, ne da bi razpolagal z izdelanim konceptom družbene prenove. To jih je v začetku tridesetih let privedlo celo v paradoks, da so npr. odklanjali krščansko-solidaristično ter zlasti korporativistično koncepcijo, hkrati pa se precej dolgo naslanjali na encikliko *Rerum novarum*, ki so jo uradni katoliki razlagali prav v smislu korporativizma. Odsotnost konsistentnega koncepta družbene prenove se pri krščanskih socialistih odraža že v njihovi politični poziciji, za katero je po eni strani značilna radikalna kritika kapitalizma ter iskreno zavzemanje za delavske pravice, po drugi strani pa nujno ohranjanje distance do nasilne revolucije. Njihov politični projekt je bil torej usodno odvisen od rešitve naslednjih vprašanj:

1. kako radikalno preseči kapitalistično ureditev oziroma dokončno razrešiti boj med kapitalom in delom;
2. kako narediti odločen korak naprej od uradnega katolicizma oziroma njihovega krščansko-solidarističnega koncepta;
3. kako hkrati zavreči tudi model korporativizma ter ne zaiti v boljševistični kolektivizem.

V nasprotju npr. z Gosarjem, ki je na tovrstna vprašanja odgovarjal z različnih ravni (ki jih je moral najprej razlikovati med sabo, da je potem razmišljal o njihovi kombinaciji), so se krščanski socialisti zadovoljili zgolj z načelnimi odgovori. Odgovor na prvo vprašanje so videli v tem, da so poleg formalno-pravnih *pravic* ter *dolžnosti* izpostavili zlasti potrebo po dejanski *pravičnosti*. Glede razmerja med pravicami in dolžnostmi namreč velja: "Kjer je dolžnost, mora biti tudi pravica" (to je naslov poglavja v *Osnovnih načelih krščanskega socializma*, A. Tominec). Ker pa je pravica brez pomena, če nihče ne čuti dolžnosti ter ne izpolnjuje iz njih izhajajočih obveznosti, je potrebna tudi neka garancija, da se bodo te pravice upoštevale. In kje krščanski socialisti najdejo tako garancijo oziroma "poroštvo"? Angelik Tominec, ideolog krščansko-socialističnega sindikata, odgovarja takole: "Dolžnost pa ima svoje zadnje poroštvo, da bo izvršena, le v nravni zavesti človeka in nravna zavest ima svoj trdni temelj le v Bogu."

Tak lakoničen odgovor zadostuje le na ravni verske vzgoje, ne pa v smislu družbenega koncepta, ki naj bi veljal na globalni ravni za vso družbo (vse sloje, skupine, posameznike). Namesto utemeljitve željene pravičnosti na družbeni ravni (npr. gospodarsko-politični in socialno-politični) torej išče "poroštvo" pravičnosti na "zadnji", najvišji oziroma najgloblji ravni: v človekovi morali, utemeljeni s katoliškim Bogom. Nadaljna argumentacija na tej podlagi gre v svarilo, kaj se lahko zgodi, če človek in družba "Boga tajita": v tem primeru ni več vrhovne garancije za pravičnost (ki bi delovala na družbeni in osebni ravni), kljub temu pa v ljudeh

[1] *Ibid.*, II. zv., 1935, str. 943.

ostaja živa zavest o *naravnih* pravicah (npr. pri delavcih). Nato pa pride do družbene deviacije v tem smislu, da tisti, ki so brez pravic, na podlagi še vedno žive "nravne zavesti" (tj., zavesti o *naravnih* pravicah) zahtevajo zase pravice, a ker se ne ozirajo več na Boga (ker so ga zatajili), si te pravice vzamejo s silo: "Zato je naravna posledica pravice brez pravičnosti (...) boj in ni samo slučaj, (...) da so mnogi dandanes prepričani, da ni možno doseči pravice brez razrednega boja."[1] Zato so po tej logiki vsi a(nti)teistični koncepti tako nevarni, ker hočejo uveljaviti pravice mimo božje pravičnosti ali celo proti njej. Katoliški solidarizem, ki sicer ponuja tudi za krščanske socialiste načelno pravilno rešitev (versko-moralna prenova), je nezadosten, ker je za praktično krščansko-socialistično prenovo premalo radikalen pri uveljavljanju pravic delavstva. Socializem oz. komunizem ("pod zastavo Marksa") pa je nezadosten, ker je brezverski; to je osnovni očitek komunizmu, sicer pa naj bi bil glede ekonomske analize družbe sam papež Leon XIII. "tozadevno enih misli z Marxom in Lassallom",[2] pravi Tominec.

Iz te perspektive izdelava konkretnejšega programa družbene prenove ni možna in niti ni potrebna. Kajti v zadnji (najvišji, najpomembnejši) instanci gre za uveljavitev pravičnosti, od katere bo odvisna nadaljnja regulacija pravic ter obveznosti, ta pravičnost pa se uveljavlja, kot rečeno, z moralno, ne s fizično silo. Ko bo uveljavljena, bodo vsi problemi razrešeni, in zato ni potrebe po podrobnejši razdelavi koncepta krščanskega socializma, saj bodo glavni vzroki socialnih in ekonomskih vprašanj odpravljeni. V Bogu utemeljena pravičnost se na ta način postavi za generalno instanco družbene regulacije in si (po krščansko-socialističnem delavstvu) lasti reprezentacijo vseh drugih družbenih področij na nižjih ravneh (gospodarski, socialni idr.). Od tod tudi npr. žolčna polemika z A. Gosarjem, ki je opozarjal na nujnost tržne logike, ki se pač usmerja po svojih zakonih (ponudba, povpraševanje, profit) in se je zato ne da brez škode poljubno regulirati, še manj pa nanjo vplivati z moraliziranjem, četudi se pri tem sklicujemo na papeške enciklike. Tominec mu odgovarja, da bi - nasprotno - zadostovalo "le nekoliko dobre volje" in bi se delavske mezde namesto po tržnih kriterijih določale po socialnih:

> "Dejstvo je, da se mezde resnično določajo po tržnih razmerah in ne po kakršnihkoli socialnih vidikih, in prav zoper to se borimo; ker se držimo načela, da je gospodarstvo tudi radi človeka in ne človek radi gospodarstva. (...) To so torej dejstva, ki jih ne priznavamo in ne tajimo. *Nikakor pa ni res, kar trdi dr. Gosar, da se dejstvo, da se v modernem gospodarstvu mezde določajo po tržnih cenah, ne da izpremeniti.* To je prav taka trditev, kakor če bi na primer kdo okrog l. 1000 po Kr. rojstvu dejal, da je suženjstvo pač dejstvo, ki se ne da izpremeniti. In vendar vemo, da se je suženjstvo že takrat dalo omiliti in da je bilo možno isto tudi odpraviti. (...)
>
> Zato pravimo, da se to dejstvo (...) vsekakor da izpremeniti, če imajo odločilni činitelji le nekoliko dobre volje. (...) Prav poudarja dr. Gosar, da je sodobno gospodarstvo zgrajeno na temelju čim večjega dobička. Prav pa ni, da se hoče s tem žalostnim pojavom tako rekoč izmiriti in ga prav tako postavi kot neizpremenljivo dejstvo (...)" (podč. A. Tominec).[3]

---

[1] Dr. P. Angelik TOMINEC O. F. M.: *Osnovna načela krščanskega socializma* (Delavska okrožnica Leona XIII.). Delavska založba, Ljubljana, 1931, str. 24.

[2] *Ibid.*, str. 120.

[3] Atom (Angelik TOMINEC): Ali je to res neizpremenljivo? *Delavska pravica*, 26. februarja 1931, št. 9, str. 3.

Skoz tak pogled posebna socialna in posebna gospodarska vprašanja sploh ne obstajajo (enako kot pri komunistih), pač pa obstaja le splošno delavsko vprašanje, ki je moralno-pravičniškega značaja. Celotna zamisel tovrstnega krščanskega socializma je zato reducirana - tudi glede socialne akcije - na moralno vzgojo:

"Dvoje je namreč potrebno: potrebna je skromnost in zadovoljnost z malim, *potrebno pa tudi to malo, s čimer naj je človek zadovoljen. Prvo treba vsaditi v srca s poukom, drugo treba priboriti z organizacijo, katera edino more udejstviti socialno zakonodajo. Toda te ljudstvo ne bo imelo, dokler je ne zahteva. A te ne bo zahtevalo, dokler ne bo imelo v srcu nravstveno utemeljenega socialnega čuta*, ki je istoveten s krščansko ljubeznijo in s Kristusovim duhom. Delno uresničenje teh načel krščanskega socializma lahko vidimo v bolnicah, sirotišnicah, Vincencijevih in Elizabetnih konferencah itn. itn." (podč. A. Tominec).[1]

Karitas je torej za krščansko-socialistični projekt zelo pomembna, a mu sama po sebi omogoča le delno uresničenje. Le delno je učinkovita, a ne zato, ker ostaja na ravni prostovoljnih organizacij ali družb ter ne more prevzeti splošnejših funkcij družbene integracije (kot npr. poudarja Gosar), pač pa - nasprotno: karitas, ki je utelešenje tiste zavesti (nravnosti), brez katere je novi družbeni projekt neuresničljiv, je sama po sebi le delno učinkovita zato, ker se tovrstni "nravstveno utemeljeni socialni čut" (še) ni razvil v celotnem ljudstvu. Da pa bi se to zgodilo, je potrebna prava ideja, podprta z osveščenimi množicami, ki bodo z njo prekvasile celotno družbo (torej ideologija). Od tod poudarek na nujnosti avantgarde, o čemer piše na več mestih takratna *Delavska pravica*, glasilo krščansko-delavskega sindikata:

"Kar velja za delavske voditelje v splošnem, velja tem bolj za voditelje krščanskega socialističnega pokreta. Njihov cilj je: Nazaj k Bogu! K njegovi ustavi! K krščanski družabni ureditvi človeštva! S tem je začrtana smer v vseh vprašanjih, ki (se) tičejo tega pokreta."[2]

"Proletariat trpi, silno trpi. Brezdomovinec in brez premoženja je. Kakor Kristus... Kajti ko bo proletariat vstal bo odrešil sebe, vso človeško družbo in vse človeštvo. Reven in brezpraven proletariat mora postati izvrševalec Kristusovega nauka. (...) *Če bomo imeli voditelje in člane, kateri imajo v sebi to silo resnično silo križa, potem ne poznamo bojazni za Vstajenje proletarijata in delovnega ljudstva in z njim celotnega človeštva*" (podč. avtor).[3]

Gre torej za *utopične* socialiste, ki poleg nenehnega opozarjanja na napačnost prevladujočega načina razmišljanja vidijo rešitev za družbo tudi v tem, da imajo množice trdno vero v tovrstno utopijo ter da razpolagajo s svojo avantgardo.

Ad 5. Inferiornost krščanskih socialistov (ne v smislu gibanja, ampak glede koncepta prihodnje družbe) velja le do začetka NOB. Z njihovo vključitvijo v OF se zaostrijo ključna vprašanja, ki zahtevajo jasnejše odgovore: odnos do uradnega katolicizma, do revolucije in do sodelovanja s komunisti. V takih razmerah formulira *Edvard Kocbek* koncept družbene prenove, ki -

a) po eni strani preseže nebuloznost krščanskih socialistov,

b) po drugi strani pa gre v isto smer (glede avtonomije sfer) kot omenjena Gosarjeva predvojna razmišljanja.

Ad a) Razlog, da Kocbekov koncept izvzemam iz krščansko-socialističnega okvirja in ga omenjam ločeno, ni samo praktičnega, ampak tudi načelnega značaja. Poleg tega, da je Kocbekov koncept neprimerno manj utopičen in bolj razdelan kot

---

[1] Dr. P. Angelik TOMINEC O. F. M.: *Sonce in senca*. Družba sv. Mohorja, Prevalje, 1925, str. 25-26.

[2] O delavskih voditeljih. *Delavska pravica*, 18. marca 1931, št. 12, str. 1.

[3] Učenik živi! *Delavska pravica*, 2. april 1931, št. 14, str. 1.

krščansko-socialistični (gl. ad 4), se je sam Kocbek tudi načelno distanciral od sintagme *krščanski socialisti* in se je raje označeval za *socialističnega kristjana*. Poudarek je pomemben, ker z njim Kocbek zavrača istovetenje družbenostne perspektive z duhovno, tj., mešanje družbenih konceptov (za prenovo družbenih struktur) z duhovno-religioznimi prenovitvenimi koncepti. Če se namreč neka metafizična realiteta vzame kot podlaga za družbeno-politični program (ali narobe), potem pride do "kratkega stika", ki je po Kocbeku *sistemsko* pogojen (ne pa npr. nazorsko ali osebnostno); pride do situacije, ko se v imenu vere diktira politika ter celoten družbeni razvoj (npr. v smislu Mahničevega "aut-aut"), kar je enako poskusu, ko konkreten politični projekt v svojem imenu terja tudi določeno duhovno-nazorsko usmeritev (npr. komunizem, diamat). Namesto (raz)ločitve družbenega spreminjanja od religiozne preobrazbe se obe ravni spojita in pride do monopolizacije, česar ne moremo preprečiti z nobeno vero, nazorom ali filozofijo (pa naj bo še tako napredna), kot tudi z nikakršnimi personalnimi kvalitetami (čeprav izjemnimi) vodstvenega kadra. Zato Kocbek poudarja,

> "da nam naziv krščanskih socialistov ne pristoji, ker je izraz sinkretizma, ki hoče spojiti družbeno politične in metafizične cilje. Še najboljši bi bil naziv socialističnih kristjanov. Religiozna preobrazba in družbena revolucija se ne dasta nikoli sistemsko združiti in spojiti v eno. Skušnjava v današnjem času ni majhna. (...)
>
> Naenkrat se mi je posvetilo, da imajo najlažji položaj kristjani, ki se imajo za progresiste, in kristjani, ki se imajo za konservativce, kajti oboji spajajo svojo vero z družbenim stališčem tako, da pri tem preveč zaupajo v politične in družbene procese in se s tem farizejsko odvezujejo od osebnega krščanskega napora. Pravi kristjan pa mora biti zoper vsak kratek stik in zoper vsak avtomatizem, samo tako more biti nenehno stvariteljsko razpoložen. Zato sem zoper vsako prehitro zbližanje, zoper nezmerni udor sakralnosti v družbo in zoper družbeno napredno izrabljanje religije."[1]

Krščanski socializem je torej za Kocbeka problematičen, ker že na ravni pomenske zveze spaja duhovno z družbeno dimenzijo na način, kot da je za kristjane socialistična družba skrajni ter dokončni cilj, v katerem je družbeno-politična osvoboditev tudi že hkrati duhovna odrešitev; kot da je družbeno-politična dejavnost že tudi verska dejavnost. Po tej logiki bi se namreč kristjani delili na konservativce in progresivce glede na politične kriterije; tak avtomatizem (če si politično napreden, si s tem hkrati že versko napreden) pa je klerikalizem, saj gre za spajanje nazorskega in političnega momenta. Zato je za Kocbeka ustreznejši izraz (skupine, ki jo v OF predstavlja) *socialistični kristjani*, saj je poudarek na tem, da ostaja krščanstvo njihovo temeljno obeležje, medtem ko predikat kaže le na smer njihove politične angažiranosti.

Ad b) Kocbekov koncept je odgovor na zapletenost takratnih razmer, ki so zahtevale družbeno-politično *enotnost* (narodnoosvobodilni vidik) in nazorsko *pluralnost* (duhovni vidik). Zapletenost tistega časa izpostavlja kot problem, ki zahteva sintezo med obema vidikoma, sicer se lahko zgodi (kar se je potem dejansko zgodilo), da se en vidik uveljavi na račun drugega, s čemer se (spet) uveljavi klerikalizem. Rečeno drugače: kako preprečiti prakso, ko bi se nosilci konkretne politične opcije poistovetili oz. spojili s svojim nazorom do te mere, da bi (v imenu politične enotnosti) izključevali druge nazore; oziroma, kako se izogniti razmeram, v katerih je z vidika enega nazora določena politična praksa legitimirana, vsi drugi

[1] Edvard KOCBEK: *Listina*. Slovenska matica, Ljubljana, 1982, str. 399-400.

nazori pa so na tej podlagi diskvalificirani? To vprašanje je bilo neposredno po sklenitvi t. i. Dolomitske izjave aktualno zlasti za krščanske socialiste (kot najmočnejšo nazorsko grupacijo v OF, seveda takoj za komunisti), saj so v tistem času krščanski socialisti načelno in dejansko priznavali *primat* komunistične metode v narodnoosvobodilnem procesu, npr.: "danes privzemamo dialektično metodo marksizma, ker spoznavamo, da je v izjemnih, tako rekoč revolucionarnih časih te vojne najbolj varna."[1]

Kljub problematičnosti (avantgardističnosti) takega pristopa pa je Kocbek daljnovidno zaznal potrebo po razločitvi med *različnimi "življenjskimi ravninami"*, to je po razmejitvi med nazorom in politiko, med osebo in kolektivom, med potrebnim družbenim poenotenjem (pri doseganju družbenih ciljev, npr. osvoboditev) in potrebno kulturno raznolikostjo ipd.:

> "Cilj slovenskega osvobajanja vidimo med drugim torej tudi v tem, da bomo potegnili jasno črto ločnico med človekovo svobodo in obveznostjo. Ta črta ne bi več potekala vertikalno med posameznimi nazori kakor doslej, temveč horizontalno med življenjskimi ravninami. Poslej noben nazor ne bo smel več organizirati življenja in duha svojih izpovedovalcev v zaključen svet, tako da bi si nazorske zgradbe stale druga ob drugi kot totalitarni in ekskluzivni tabori, ki bi vključevali vase filozofijo, politiko, gospodarstvo šport, zabavo, sploh vsa področja življenja, temveč naj bi se poslej omejil le na osebni in duhovni svet svojih izpovedovalcev in se ne bi več diferenčno projiciral na indiferentna področja, ki v prihodnosti ne bodo več prenesla idejnega ocenjevanja. Edino tako bomo stvarno odpravili klerikalizme raznih nazorov in razmejili svobodni svet duhovne mnogovrstnosti od enotnega sveta skupnih družbenih in političnih obveznosti."[2]

Če torej *vertikalno* potegnemo razmejitev med posameznimi nazori, pomeni to klerikalistični model družbene organizacije, ker s tem razmejimo ne le npr. krščanski nazor od materialističnega, ampak tudi krščansko filozofijo od

---

[1] E. KOCBEK: *Listina...*, str. 390. Tako so se kljub iskrenim nameram krščanski socialisti s Kocbekom na čelu zapletli v paradoks, da so pristajali na marksistično-leninistično *metodo*, hkrati pa zavračali *cilje*, povzete v teoriji marksizma. Metodičnost je namreč že vselej sledenje nekih ciljev (gr. *methodos*, pot k nečemu), medtem ko je stališče, da je lahko pravilna neka metoda, katere cilji so napačni, že samo po sebi problematično. Kocbek je videl rešitev v tem, da bi katolicizem prenovil z marksistično (družbeno) metodo, komunistični materializem pa poduhovil s krščanstvom, vsebovanim v katolicizmu. Več o problematičnosti takega pristopa gl. v Tine HRIBAR: Duhovna prostost Slovencev. *Na pragu tretjega tisočletja* (ur. J. Strgar), Mohorjeva družba, Celje, 1987, str. 189-207.

[2] E. KOCBEK: *Listina...*, str. 387-388. Kot ugotavlja Dimitrij Rupel, je to anticipacija koncepta, ki ga Edvard Kardelj mimogrede omenja (trideset let pozneje) v *Smereh razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja* (ČZDO Komunist, Ljubljana, 1980, gl. str. 105-106, 121, 123), s tem da Kardelj predvideno avtonomijo družbenih področij (kulture, ekonomije itn.) relativizira z nujnostjo korektivne funkcije t. i. "subjektivnih faktorjev", ki delujejo po načelu demokratičnega centralizma. Glede predvidene avtonomije družbenih področij je zato temeljna razlika med Kocbekovim in tudi Gosarjevim ter na drugi strani Kardeljevim konceptom v tem, da je za prva dva vzpostavitev avtonomije nujen pogoj izgradnje prihodnje družbe, medtem ko je pri Kardelju obratno: avtonomija področij je šele končni cilj, odmaknjen v prihodnost, partijski monopol pa pogoj, da se ta vizija nekoč uresniči. Kardelj namreč izrecno opozarja, da ta "diferencirani" model *še ni* uporaben in da z njim ne smemo nadomestiti razrednega pristopa: "Vse to so sicer problemi, ki jih bo postopno reševala šele prihodnost. (...) Toda danes bi se očitno znašli v svetu iluzij, če bi hoteli s takimi in podobnimi pojmi, kot sta nadrazredna demokracija ali abstraktna splošna svoboda, reševati realne družbene konflikte" (*ibid.* str. 106). O tem gl. tudi v Dimitrij RUPEL: Pričevalec, ne overovitelj; *Kocbekov zbornik*. Znamenja, Maribor, 1987, str. 103-116.

materialistične, marksistično politiko od katoliške, komunistično ekonomijo od katoliške ekonomije, ene vrste umetnost, kulturo, šport, zabavo, od druge vrste umetnosti, kulture, športa, zabave in tako naprej; torej dobimo ista nasprotja kot v času pred drugo vojno, kjer se celotna družba na vseh področjih (vertikalno) razdeli po nazorski osnovi, kar vodi v nepomirljiv razcep in totalno konfrontacijo. Tako vertikalno diferenciacijo ocenjuje Kocbek za glavno nevarnost narodnoosvobodilnega projekta, ko v tej zvezi poudarja:

"Predvsem pa upam, da se pri nas nikoli več ne bodo ponovili časi banalnega nazorskega dualizma ali celo trializma (katolicizem, komunizem, liberalizem, op. S. D.), ki sta narodovo življenje pod nazorskim vidikom iz najvišjih duhovnih sfer vse do praktičnih ustanov delila tako ostro in dosledno vertikalno, da nismo imeli le nazorsko ločenih duhovnih ved, slovstev in znanosti, ampak smo pod vidikom nazora ločevali ves praktični prostor življenja in samostojno organizirali dvoje ali troje ali še več narodnih politik in gospodarstev."[1]

Namesto te vertikalne se zavzema Kocbek za *horizontalno* razmejitev, kjer nazor združuje istomišljenike le na duhovni ravni in jih le na tej ravni tudi razdružuje (glede na drugonazorske izpovedovalce), ta raven pa je indiferentna glede na ostale ravni, ki ostajajo avtonomne, tj., funkcionirajo po lastni notranji logiki; tako se gospodarstvo, socialna politika, znanost, umetnost in druga področja ne bodo več ravnala po ideoloških, pač pa po lastnih kriterijih (gospodarskih, socialnih, znanstvenih, umetniških...). V tem je predlagani koncept zelo podoben Gosarjevemu, ki je hotel prav z razmejitvijo med posameznimi področji doseči, da bi npr. gospodarska politika temeljila na tržnih kriterijih, namesto da je le nekakšna izvedba papeških enciklik (tega predstavniki uradnega katolicizma sploh niso razumeli). Kocbek se je torej zavedal (tako kot Gosar), da je iskanje rešitev za posamezne družbene probleme brez uspeha (tudi če so te rešitve še tako strokovne, sodobne in domišljene), če niso podprte s konceptom, ki bi na globalni ravni omogočal delitev dela v sektorskem smislu, se pravi, na način njihovega notranjega osamosvajanja ter hkratnega povezovanja (kombiniranja) navzven z drugimi področji. Da bi dopustili normalen razvoj tistega, kar Kocbek imenuje "praktični prostori življenja", njihovih posebnosti in raznolikosti, hkrati pa omogočili integracijo teh raznolikosti z okoljem, je potrebna avtonomija v vertikalnem in horizontalnem smislu (tako avtonomija *od* kot avtonomija *za*). Šele sistemska avtonomija, tj., avtonomnost kulturnega, societalnega in personalnega sistema omogoča ustrezna delovanja z različnih ravni, kar je Kocbek povzel v naslednji programski zahtevi - "Moramo se afirmirati iz avtonomnih področij kot nosilci resničnih kvalitet: politična preudarnost, nazorska ustreznost, osebna ustvarjalnost."[2]

Ad 6) V povsem drugo smer vodi koncept korporativizma, ki je v času med obema vojnama veljal za zelo modernega, inovativnega in učinkovitega. V uradnih cerkvenih krogih je veljal za najmanj nesimpatičnega, saj je temeljil na ukinitvi razrednega boja z uvedbo nadrazrednih korporativnih združenj (poklicnih, panožnih), ki bi ob močnih kompetencah države zagotavljale razredni mir, in v tem smislu bi ga lahko označili kot radikalizirano konkretizacijo že omenjenega solidarističnega modela (gl. ad 2). Pri tem je bistveno (za tu obravnavano temo) to, da koncept

---

[1] Edvard KOCBEK: Osvobodilni boj in svetovni nazor; *Svoboda in nujnost*, Mohorjeva družba, Celje, 1989, str. 140.

[2] Edvard KOCBEK: *Dnevnik 1946 I*. Cankarjeva založba, Ljubljana, 1991, str. 15.

temelji na *poenotenju vseh področij* v družbi od *zgoraj navzdol*, in s tem onemogoča kakršnokoli avtonomijo česarkoli. Fašistična varianta korporativizma (ki jo je pri nas zagovarjal Ciril Žebot) poudarja, da je na vrhu država, nad njo pa (fašistična) partija. Namesto različnosti področij je poudarjeno njihovo prekrivanje ter mešanje kompetenc, kar zahteva totalitaren nadzor:

"(...) zato pravimo, da je politika podrejena načelu socialne pravičnosti, da je 'gospodarstvo kot kategorija sredstev za omogočitev poedinskega in socialnega življenja podrejeno politiki' itn."[1]

"Fašizem vidi izhod iz krize (...) v ostvaritvi *totalitarne* države na *avtoritarnem* in *korporativnem* načelu" (podč. C. Žebot).[2]

Kriza naj bi bila zgolj produkt liberalne države, ki dopušča prostost državljanov do te mere, da se družbeni procesi uravnavajo brez nje oz. izven nje (država nastopa le kot "gasilec"), in taka država je spoznana za glavnega krivca vseh problemov v sodobnih družbah. Zaradi njene abdikacije iz civilne sfere naj bi prihajalo do strankarskega in razrednega zaostrovanja, do gospodarskih kriz in do propadanja etičnih ter religioznih vrednot. Tovrstne slabosti naj bi se odpravile s konceptom korporativne ureditve, ki bi na gospodarskem področju ukinila partikularistične koristi podjetniških grupacij, "organično" uredila proizvodnjo, hkrati pa regulirala mezde po socialnih ter etičnih kriterijih, ne pa po kriterijih sindikalne moči. Ker bi bila na ta način kapitalska proizvodnja dirigirana korporativno, tj. od zgoraj (tako ne bi bilo treba odpraviti privatne lastnine), bi odpadel glavni motiv sindikalnega boja (zrušitev kapitalističnega izkoriščanja) in klasični sindikati ne bi bili več potrebni. Da bi vse to dejansko zaživelo, pa je potrebno troje: vsemogočnost ene (enotne in edine) stranke, totalitarna država in fanatični (verski) idealizem. To je nazorno formuliral Mussolini:

"Ali se korporativizem lahko uresniči v drugih deželah? Vprašanje je potrebno, ker se povsod zanimajo zanj, ga študirajo in se trudijo, da bi ga razumeli.

Ni dvoma, da se bodo ob dejstvu splošne krize kapitalizma povsod pojavile korporativne težnje, toda za ostvaritev *popolnega revolucionarnega* korporativizma so potrebni trije pogoji: *enotna stranka*, po kateri poleg gospodarske discipline deluje tudi politična disciplina in obstaja nad nasprotujočimi si koristmi vez, ki vse druži.

Ni dovolj. Poleg enotne stranke je potrebna *totalitarna država*, to je država, ki v imenu, da jih prenovi in ojači, vključi vase vso moč, vse koristi, vse upe enega naroda.

Pa še ni dovolj. Tretji, zadnji in najvažnejši pogoj: Treba je živeti razdobje visoke idealne napetosti" (podč. Mussolini).[3]

Za cerkvene kroge je, kot rečeno, ta zamisel predstavljala sprejemljive odgovore na poglavitna vprašanja sodobnosti - oziroma, kot poudarja Gosar, je bila korporacijska ideja pri nas celo "od Cerkve avtoritativno predpisana. Zaradi tega jo je bilo treba kratko in malo sprejeti, kakor so jo naši zopet bolj ali manj avtoritarni razlagalci pretolmačili in predpisali."[4]

Ena od omembe vrednih različic korporativizma pri nas, ki jo je formuliral Jože Jeraj, se je sicer distancirala od njenega fašističnega načina in je v imenu katoliške socialne filozofije poudarjala "samoupravni značaj korporacij" ter njihovo

---

[1] Ciril ŽEBOT: *Korporativno narodno gospodarstvo*. Družba sv. Mohorja v Celju, 1939, str. 55-56.

[2] *Ibid.*, str. 57.

[3] Cit. po *ibid.*, str. 49-50.

[4] Andrej GOSAR: Glas vpijočega v puščavi. *2000*, 1987, št. 37/38/39, str. 126.

ločitev od države, saj "mora biti tudi korporacijam zagotovljen in določen od države neodvisen delokrog stanovskega dejstvovanja, v katerem stan izključno odloča in razpolaga."[1] Zato je Jeraj tudi zavrnil npr. Spannov univerzalistični pristop, ki je stanove diferenciral iz "družabne celote" kot nadrejene entitete, ki se od zgoraj navzdol členi v posamezne dele, podobno kot rastejo udi iz telesa. Jeraj namreč razlaga nastanek stanov nasprotno, z združevanjem posameznikov v stanove ("kajti posamezniki so pred celoto"), po katerih se celota sploh šele lahko vzpostavi. Tako naj bi se izognili nevarnosti kolektivizma, ki bi lahko izšel prav iz univerzalističnega pristopa, namesto tega pa bi uveljavili solidarizem, ki omogoča stanovsko avtonomijo. S tem bi se končno konkretiziral krščanski (katoliški) solidaristični koncept na način, ki bi bil drugačen tudi od fašističnega kolektivizma, saj bi upošteval načelo subsidiarnosti (višje instance so zgolj v dopolnilo in podporo nižjim), ki ga omenja celo enciklika *Quadragesimo anno* (1931).

Vendar se s tem problemi šele začnejo. Razredna nasprotja naj bi se namreč odpravila prav z uvedbo korporacij, oziroma s tem, da se družbene institucije zgradijo ne na logiki razcepa med kapitalom in delom, pač pa na logiki nadrazrednih interesov, tj., na interesih družbe kot *celote*; zato se korporacije uvedejo od zgoraj pod vodstvom države (partije). Ker pa se to, kot rečeno, lahko izrodi v kolektivizem, predlaga Jeraj izvzetje korporacij izpod državne subordinacije tako, da jih gradi od spodaj iz posameznikov (in skupin) - to je prav iz področja heterogenosti interesov ter njihove konfliktnosti, oziroma, iz področja, kjer interesi enega dela ljudi nasprotujejo interesom drugih ljudi v tolikšni meri, da se konfliktnost lahko odpravi le z novim načinom celotne družbene organizacije - s korporacijami. Glavni problem torej ostane: kako naj bi korporacije, ki naj odpravijo razredno razdeljenost, organizirali iz posameznikov (skupin), ki so *že* razredno razdeljeni? Kako organizirati družbo, v kateri bi namesto konfliktov uveljavili solidarnost, namesto individualističnega tekmovanja skupnostno sodelovanje, namesto razrednega boja nadrazredni mir - in to brez diktata države, ker država pri vsem tem le asistira, le podpira tisto, kar mora nastati tako rekoč izven nje?

Jeraj "razreši" problem na ta način, da enostavno razglasi korporacije za *obvezne*: za vsakega posameznika ja korporacija "prisilna, to je, vsak član poklica, bodisi podjetnik ali delavec, mora biti član korporacije, ki je ustanovljena za njegov stan."[2] Obvezna zato, da ga zaobveže s svojimi pravili, ki naj bi preprečevala razredne ter vsakršne druge egoizme. Znotraj korporacije se na ta način *samoumevno* pričakuje, da bodo delavci in podjetniki (ki sicer ostajajo ločeni po nekakšnih sekcijah) vendarle zastopali skupne stanovske interese. Vendar - če člani korporacij sami sestavljajo pravila (avtonomno od države), po katerih naj bi korporacije delovale, od kod pričakovanje, da se bodo ravnali zgolj po skupnih stanovskih in ne tudi po razrednih interesih? Ali ni enako verjetno, da se bodo tudi znotraj stanovske organiziranosti uveljavljala razredna nasprotja? Ker torej korporacijski način organiziranja odpravlja razredni boj zgolj formalno, ostaja problem enako navzoč kot npr. znotraj solidarističnega koncepta. Solidarizem se je zato preprosto oprl na moralno prenovo, tj., na krščansko (katoliško) prenovo "nravi"

[1] Dr. Jože JERAJ: *Korporacijski red in družabna reforma Jugoslavije*. Tiskarna sv. Cirila v Mariboru, Maribor, 1941, str. 20.

[2] *Ibid.*, str. 20-21.

tako na individualni kot na družbeni ravni. In prav isto predlaga tudi Jeraj: korporacijski načrt, ki naj bi z organizacijo posameznikov ter celih gospodarskih panog onemogočil razredna združenja (sindikalna, politična), tak formalnoorganizacijski koncept je treba dopolniti s kulturno prenovo, ki bo obstoječe socialne sloje in zlasti razrede povzdignila v "kulturne stanove". Šele taka kulturna preobrazba naj bi dokončno odpravila razredna nasprotja s tem, ko bo uveljavila solidarnost:

"Dve osnovi stanovske vzgoje sta: *solidarnost med stanovskimi člani in solidarnost z drugimi stanovi*. Stanovska misel poudarja kot temeljno načelo, da so stanovi organi družbe. Kakor more le vzajemnost med udi v telesu celoto pospeševati, tako mora biti solidarnost tudi med organi družbe. (...) Kdor bo stanovsko vzgojen, bo iskal skupnost, ne razlike in nasprotstva z drugimi"[1] (podč. Jeraj).

In šele znotraj tako vzpostavljenih "kulturnih" stanov ima tudi karitas svojo kohezivno vlogo: "Karitativno delo se nanaša na stanovsko preskrbo bolnikov, revežev ter brezposelnih. Posebno važno je, da stan prevzame v svoje roke socialno zavarovanje za bolezen, starost in nezgode."[2]

Skratka, solidarnost in socialna varnost naj bi bili v domeni konkretnega stanu (ne pa države), in tudi v tej zvezi se zato poudarja razvoj *zavesti* o disciplini, pravičnosti in solidarnosti. In kako naj se taka stanovska vzgoja konkretno uveljavi? Tako, da se ljudem stanovski etos vceplja sistematično, to je *načrtno* glede na njihovo pripadnost kmečkemu stanu, rokodelsko-obrtnemu ter industrijskemu stanu. Vendar gre Jerajeva poenostavitev še naprej: ker se rokodelsko-obrtni in industrijski stan v marsičem ujemata, ju lahko združimo in s tem dobimo dva stanovska izobraževalna načrta, kmečkega in obrtniško-industrijskega. Bistvo teh dveh načrtov je, da se kmečka kultura izolira od vplivov meščanske kulture in da se radikalno prepreči mešanje ter zlivanje ruralnih in urbanih stilov življenja, različnih mentalitet, da se zaustavi preseljevanje (v mesta), upočasni oz. onemogoči prevzemanje sodobnih navad ipd. Ker je jedro kmečkega stanu seveda krščanska vera, je treba kmete v tej veri tudi obdržati - in ker je ta vera mišljena v tradicionalnem smislu, je treba kmečki stan sistematično odvračati od vsakršnega spogledovanja z netradicionalnimi ravnanji tako v njegovi proizvodni dejavnosti kot v družinskem, vaškem in sploh socialno-kulturnem življenju. V zavračanju vsega, kar odstopa od srednjeveške podobe idiličnega kmetstva, je za Jeraja moteča celo uporaba umetnih gnojil in npr. stiki z mestnimi trgovci, pri katerih kmet prodaja svoje pridelke, da se lahko preživi. Vse to moti kmečko idilo in ogroža tradicionalne temelje krščanstva, kajti: "Kmet ne more v današnjih razmerah živeti v stari idilični izoliranosti vaške lipe, burni valovi mestnega sebičnega in trgovskega življenja pljuskajo v vas in ga silijo, da po mestno gospodari in spekulira, da se zanima za sodobni napredek, umetna gnojila, stopa v stik z mestnimi trgovci in agenti, da proda svoje izdelke in krije svoje potrebščine." Vse to namreč spreminja "kremenitega kmeta" v pomeščanjenega kmeta oziroma v "poljedelskega *pridobitnika*" (podč. Jeraj), s čimer je ogrožen "pomen prelepih kmečkih verskih običajev, cerkvenih praznikov in ljudskih navad."[3]

To navajam v ilustracijo mentalitete, ki je nekakšna mešanica utopičnosti ter fobičnosti in ki je bila nasploh značilna za uradni katolicizem pri nas (vse do

[1] *Ibid.*, str. 64.

[2] *Ibid.*, str. 21-22.

[3] *Ibid.*, str. 66

šestdesetih let): na eni strani strah pred uveljavljajočimi se procesi modernizacije na vseh področjih, po drugi strani pa vera v (omenjene) utopične konstrukte prihodnje družbe.

Sledi te mentalitete so po mojem mnenju vidne še danes. Tu mislim zlasti na nevarno, čeprav ne do kraja izrečeno pričakovanje, po katerem naj bi se dejanska socialna rizičnost modernizacijskih procesov (razpadanje tradicionalnih vrednot, običajev, družinske trdnosti, medsoseske, vaške, sorodniške solidarnosti ipd.) razrešila s tem, da se modernizacijskim vplivom preprosto odpovemo, oziroma, da so celo prepovedani; namesto spodbujanja komplementarnih mehanizmov pomoči (prostovoljnih, državnih, tržnih) pa se zgolj sklicujemo na "zavest", vero, tradicijo ali kaj podobnega. Sledi takega utopizma, ki se je pokazal neuspešnega že na začetku tega stoletja (npr. v konceptu krščanskega solidarizma, ad 2), lahko zasledimo še danes pri nekaterih naših političnih strankah. Ni naključno, da si prav politična stranka, ki združuje ljudi v prvi vrsti na nazorski osnovi in šele potem glede na politično različnost - to so Slovenski krščanski demokrati -, postavlja za prvi, glavni in izhodiščni cilj *moralno* prenovo. Kot da je glavni družbeni problem v napačni morali, kot da je mogoče različne morale nadomestiti z eno samo, in kot da je problem domnevne nemoralnosti izguba edine prave, tj., krščanske (pri nas vselej katoliške!) morale. Oziroma, kot obljublja program SKD: "Naši programski cilji so: moralna družbena prenova slovenskega naroda, to je obnova najboljših vrednot v slovenski tradiciji (delavnost, poštenost, zanesljivost, odgovornost...)".[1] Ni naključje, da v tej zvezi niso omenjene tudi inovativnost, fleksibilnost, podjetnost, pripravljenost za tveganje ipd., skratka, usmeritve, ki se v soočanju z novim izmikajo tradiciji. Vsesplošna moralna prenova se je namreč na Slovenskem pojavljala kot čarobna paličica vselej takrat, ko politične elite v soočenju z modernizacijskimi procesi niso bile sposobne ponuditi konsistentnega družbenega programa in so se zato sklicevale na reafirmacijo tradicionalne morale. To je skupni imenovalec vseh katoliških prenovitvenih konceptov, ki jih tu omenjam (z delno izjemo Gosarjevega in Kocbekovega), in seveda tudi značilnost boljševizma, le da je slednji afirmiral revolucionarno moralo namesto tradicionalne. Zato je toliko bolj presenetljivo, da se nekateri ideologi katolicizma še danes niso otresli iluzije o vsemogočnosti *moralnega spreobračanja*, saj se v svojem zavzemanju za nekakšno "novo družbo" sklicujejo prav na oblikovanje novih osebnosti, na novo vzgojo in konvertitstvo, kar zlasti poudarja npr. Anton Stres:

> "Zato nove družbe ni mogoče vzpostavljati samo s strukturalnimi spremembami na ravni gospodarstva in družbenih odnosov, temveč prav tako nič manj neobhodno z osebnim oblikovanjem vsakega človeka, z vzgojo in moralnim spreobračanjem. Samo tako je mogoče pospeševati moralno zavest odgovornosti, solidarnosti in prizadevanje za skupno blaginjo s političnimi in vsemi drugimi sredstvi."[2]

Dosledno izpeljana moralna prenova, ki naj bi vodila v vsesplošno solidarnost ter blaginjo, vselej vodi v kulturno revolucijo, ne glede na to, v imenu kakšne morale nastopa. Za razliko od Jeraja, ki je svoj koncept kulturne prenove dosledno izpeljeval v najmanjše podrobnosti, se danes tovrstni poskusi formulirajo v

---

[1] *Volilni programi političnih strank*. Celina, Ljubljana, 1992, str. 58.

[2] Anton STRES: Katoliški družbeni nauk na pogorišču komunizma. *Celovški Zvon*, let. X, št. 35, 1992, str. 84.

drugačnem žargonu in v imenu pluralizma. V tej zvezi naj omenim tudi programsko načelo (o kulturi) pri današnji Slovenski ljudski stranki, ki se prav tako sklicuje na krščansko etiko: današnja SLS se namreč zavzema za "omogočanje kulturne dejavnosti vsakemu, ki naj se izrazi v skladu s svojimi sposobnostmi v slovenskem in širšem kulturnem prostoru; merilo pri tem je sporočilnost umetniške etnične resnice".[1] Kot merilo za omogočanje kulturne dejavnosti se torej zahteva *etnična* resnica, kar je absurd, ki ga na Slovenskem doslej nismo poznali (celo Jelinčičeva SNS se zavzema za kulturo, ki naj bo širša od "že ustvarjene nacionalne identitete"). Pa tudi če je (kar je bolj verjetno) formulacijo o et*n*ični resnici zakrivil tiskarski škrat in je mišljena "etična" resnica, tudi v tem primeru se pojavi vprašanje, *kakšno* naj bo to etično merilo kulturne dejavnosti. Kajti vsako sklicevanje na "etično kulturo" vselej že predpostavlja nekakšno neetično kulturo, do katere se distancira oziroma se glede na njo konstituira (z nasprotnim predznakom). To pa je (v ostrejši varianti) kulturno-bojni model, ki ga je najradikalneje afirmiral že Mahnič v prejšnjem stoletju in zaradi katerega smo imeli dolgo časa katoliško ("etično") in nekatoliško ("neetično", tj. liberalno-katoliško, liberalistično, socialistično idr.) umetnost, ki se je podrejala posameznim nazorom po načelu "vertikalne" razdeljenosti, kot je temu rekel že Kocbek. Zato je vse, kar je vrednejšega nastalo v slovenski kulturi, izšlo iz konfrontacije oziroma vsaj iz distance tako do katolicizma kot do drugih "izmov", iz nekonformizma do strankarskih pogledov na kulturo, se pravi, iz vmesnega položaja, ki je bil sicer za avtorje socialno tvegan, a literarno oz. kulturno ploden.[2]

Ne trdim sicer, da imata omenjeni politični stranki kakšen skrit načrt kulturne revolucije, opozarjam pa na koncept, v katerem so usedline preživetih (prej omenjenih) modelov še vedno prisotne. Zato se je treba vselej vprašati, v *kakšnem kontekstu* se pojavljajo zahteve po samopomoči, solidarnosti, varstvu družine, po "enakopravnem" vrednotenju obeh spolov, kjer se naj ceni tudi žensko delo na domu (kar samo po sebi seveda ni sporno), nadalje zahteve po socialnih plačah in podobno; po mojem tudi ni slučajno, da se pri tem nekatere današnje stranke sklicujejo le na Kreka, krščanski socialisti celo na Kocbeka, nihče pa na Gosarja, čeprav je za današnjo rabo še najmanj sporen. Koncepti namreč svojo pravo barvo pokažejo šele skozi aplikacijo, in dokler niso konkretizirani, so lahko videti nevtralno.

Prav zato omenjam Jerajev koncept, ki je videti nekakšna protiutež fašistični varianti korporativizma, ker se distancira od države in ohranja tudi parlamentarno demokracijo, do katere je imel sicer marsikdo v tistem času načelne pomisleke. Aplikacija tega koncepta pa razkriva dosledno socialno-kulturno revolucijo, ki jo lahko primerjamo le s kasnejšim boljševističnim pristopom (le da v nasprotni smeri in iz nasprotnih načel). Pri tem Jeraj sega npr. v take podrobnosti, da v imenu kmečko-stanovske kulture odreja celo stil stanovanjske opreme in vse, kar je s tem v zvezi: "Kmet ne sme zidati kmečke vile za kmečko hišo (tj., namesto kmečke hiše, op. S. D.), tudi ne sme opremiti svojega stanovanja z mestnim pohištvom, krasiti ga z nekmečkimi slikami in sam sebe oblačiti na gosposki način," svari Jeraj. Isto je s knjižnicami: za kmete naj bi bile primerne "le ljudske knjige ter povesti.

[1] *Volilni programi...*, str. 51.

[2] Več o tem gl. v D. RUPEL: *Besede božje in božanske*. Ljubljana, Cankarjeva založba, 1987 (III/3).

Cankar, Župančič in drugi moderni pisatelji in pesniki so sicer dobri za mestne knjižnice, v podeželske pa spadajo Finžgar, Meško, Milčinski, Gregorčič, Jurčič, Levstik, Slomšek". Enaka pozornost velja tudi gledališkim igram, kjer "bi res prikazovali na kmečkih odrih igre iz ljudskega življenja, stremljenja ter čustvovanja. Morali bi imeti poseben ljudski repertoar, da bo kmečka stanovska izobrazba klena."[1] V nasprotju s tovrstno klenostjo[2] (tj., nazornostjo, sočnostjo in čvrstostjo kmečke tradicije), ki jo je treba še zlasti zavarovati oziroma nadzorovati, da se ne pokvari, je treba kulturo obrtniško-industrijskega stanu šele izgraditi. Tu naj bi seveda imele po Jeraju ključno vlogo "glavne ustanove občestva, šola, cerkev ter prosvetni dom." Tudi umetnost tega stanu naj bi bila drugačna, tj., "industrijska": v tej zvezi se zavzema Jeraj čisto v boljševističnem stilu (a z drugačno vsebino) za "sodoben slog industrijske stanovanjske hiše", vključno z notranjo opremo, za "svojstveno industrijsko lepo književnost, povest, pesem", za vsebinsko drugačne knjižnice, kot so na vasi, za "industrijsko-delavske igre" po gledališčih, skratka: "Industrijskemu stanu pišejo, pojejo in slikajo drugi umetniki nego kmetu." Seveda bi bile ločene tudi šole itn.[3]

Na teh osnovah si je Jeraj obetal, da bo nastala na celotnem jugoslovanskem ozemlju "krščanska korporacijska država", ki bi združevala tako Slovence, Hrvate in Srbe kot Muslimane. Tu Jeraj zavrača nacizem in fašizem, ker jugoslovanska (narodna) troedinost ni uresničljiva prek rasno-nacionalistične teorije, totalitarnost enotne državne stranke pa tudi ni potrebna, ker naj bi bilo vse skupaj postavljeno na krščanske temelje. Jeraj se namreč sklicuje na korporacijski organicizem, ki naj bi s pomočjo krščanstva tvoril organično celoto, sestavljeno iz narodov kot udov (telesa). S tem pride do ideje jugoslovanstva kot kulturno-ekonomskega[4] projekta,

---

[1] J. JERAJ: *Korporacijski red...*, str. 68-69.

[2] Mimogrede: pomen izraza *klenost*, ki ga danes v zvezi s socialnim delom uvaja npr. J. Ramovš, ni (povsem) istoveten s pomenom, ki mu ga pripisuje Jeraj. Pri Jeraju je klenost (krepkost, nazornost, sočnost, pristnost, trdnost, zanesljivost ipd.) mišljena v tradicionalnem smislu kot nasprotje modernim, nepreglednim, kompliciranim, celo pomehkuženim, nenravnim, škodljivim, nepristnim itn. načinom (življenja, stilov, značajev, miselnosti). Taka klenost, ki jo Jeraj povezuje s kmetstvom (z ruralnostjo in ruralizmom, patriarhalizmom, tradicionalizmom, katoličtvom), se pri njem prevesi v rigidnost kot obrambno držo pred meščanskimi vzorci življenja. Nasprotno pa je pri Ramovšu klenost mišljena vedno kot "socialna klenost" - razume jo torej predvsem v (psiho)socialnem smislu, tj., v zvezi s sposobnostjo soočanja in razreševanja situacijsko pogojenih težav ter osebnih stisk, kar je drugačen kontekst od Jerajevega (tradicionalističnega).

Kljub temu pa ostaja vprašanje smiselnosti omenjenega izraza odprto, tudi če se uporablja v socialnem smislu (zlasti če gre za strokovni termin?). Izraz "klenost" je preveč konotativen, da bi se ga dalo enoznačno opredeliti, oziroma preveč mnogoznačen in nebulozen, da ga ne bi bilo treba dodatno pojasnjevati. Težava je podobna tisti, ki jo imajo npr. v medicini z opredelitvijo zdravja (lažje je opredeliti bolezen) ali pa v psihologiji (osebnost), v sociologiji (družbene zakonitosti) itn., kar seveda ne pomeni, da teorija (znotraj teh strok) zaradi tega ne more napredovati. Če pa vseeno hočemo sloveniti to, kar naj bi pomenila "socialna klenost", bi bilo po mojem koristno razmišljati o bolj enoznačnih pojmih (mogoče: *socialna odpornost* ipd.).

[3] Vse *ibid.*, str. 70-71.

[4] Korporacijska ureditev naj ne bi bila le garancija "jugoslovanstva" v kulturnem smislu, pač pa tudi v *ekonomskem*. Tržne zakonitosti naj bi se, kot rečeno, nadomestile s korporativnim dirigiranjem ponudbe ter povpraševanja, predvsem pa naj bi po tej poti prišlo, kot pravi Jeraj, do uresničenja "enakostnega načela v socialnem življenju, to je zmanjšati morajo (korporacije) gospodarske in socialne razlike v razdeljevanju imovine in dohodkov" (*ibid.*, str. 60). Zato tudi

ki je podoben komunistični zamisli, seveda s to razliko, da se jugoslovanstvo ne vzpostavlja na razredni podlagi, pač pa na krščanski tradiciji. Ko se torej industrijski stan rekatolizira in katoliškost kmetov utrdi, naj bi bilo prav krščanstvo tisto, ki druži Slovence in Hrvate s pravoslavnimi Srbi, medtem ko bodo tudi Muslimani "temeljne elemente krščanstva (...) gotovo priznali, ker so neobhodno podlaga vsakemu občestvu." Na ta način bi nastalo "jugoslovanstvo", ki je za Jeraja "sinteza treh narodnih kultur, zgrajenih na krščanskih osnovah naše preteklosti".[1]

Pri tem velja poudariti, da uradna doktrina katolicizma ni enoznačno predpisala korporativnega modela, čeprav je z njim simpatizirala, vse dokler se ni v praksi povsem kompromitiral. Kljub nedvoumni afirmaciji korporacij ostajajo enciklike glede tega na načelni ravni; predstavljajo zgolj splošne smernice korporativnega koncepta in ne ponujajo konkretnejše elaboracije tovrstnih modelov. Zato razloga za nastanek različnih korporativnih modelov (Žebotovega, Jerajevega, Ahčinovega, Aleksičevega) ne moremo enostavno pripisati papeškim enciklikam, pač pa takemu pogledu na družbo, ki vselej predpostavlja neko osrednjo instanco, iz katere naj bi potekalo reguliranje družbenih procesov. V tem smislu je avtonomija posameznih ravni, kolikor je dopuščena, vselej mišljena *znotraj* okvirov take regulacije in se omejuje zgolj na pripomoček osrednji skrbniški funkciji, ki naj se razbremeni odvečnih posegov (podobno kot vegetativno oz. avtonomno živčevje v organizmu). Taka avtonomija pa se konča tam, kjer začne ogrožati položaj osrednje reprezentance, kar naj bi bilo disfunkcionalno. Papeški encikliki (*Rerum novarum*, 1891, *Quadragesimo anno*, 1931) torej nista stregli *izpeljavi* korporacijskih modelov na Slovenskem, pač pa zgolj njihovi *legitimizaciji*. To je razvidno že iz tega, da se vsi omenjeni korporacijski modeli, čeprav različni in med sabo nezdružljivi, sklicujejo na iste enciklike, hkrati pa tudi nekateri poudarki v enciklikah eksplicitno zavračajo rešitve iz konkretnih modelov. Tako npr. Pij XI. izrecno poudarja (v *Quadragesimo anno*, odst. 88)[2], naj korporativne oblike organizacij

poudarek na stapljanju ekonomske in socialne politike (diametralno nasprotno npr. od Gosarja). Jerajevo deklarirano priseganje na subsidiarno načelo pa se prav tu pokaže za navidezno: "Državna korporacijska zbornica bo izdajala okvirne zakone, banovinske korporacijske zbornice pa bodo v obsegu okvirnih zakonov dajale konkretnejše uredbe" (*ibid.* str. 72 op.); pri tem Jeraj poudari, da naj bo vrhovna gospodarska zbornica seveda locirana "v Belgradu" (*ibid.* str. 53).

Če torej namesto tržne ekonomije in avtonomne socialne politike poskušamo iznajti kakršnokoli nadomestno bližnico, bomo prej ali slej zašli v bolj ali manj centralno-planske modele, katerih uveljavitev zahteva ideološko-ekskluzivno podlago, za kar so očitno primerne vsakršne ideologije (fašizem, nacionalizem, komunizem, katolicizem itn.).

[1] *Ibid.*, str. 71-72.

[2] "Kakor pa ustanavljajo občani za najrazličnejše namene posebna društva, h katerim pristopi, kdor hoče, kdor pa ne, ne, tako tudi tisti, ki izvršujejo isto obrt, lahko ustanavljajo med seboj svobodne organizacije, ki so kakorkoli z njihovo obrtjo v zvezi..." (tu je navedena kontinuiteta z *Rerum novarum* Leona XIII.). "Enaka svoboda mora biti tudi za organizacije, ki presegajo meje posameznih strok. Svobodne organizacije pa, ki že cveto in donašajo lepe sadove, naj poskušajo v duhu krščansko-socialnega nauka pripraviti tla za tisto popolnejšo obliko organizacije, ki smo jo zgoraj omenili, namreč za korporacije, ki naj jih skušajo tudi pogumno ustvariti." (*Quadragesimo anno*, cit. po *Katoliška socialna in politična doktrina*, I, FSPN, 1976, str. 151).

"Cerkev ni sicer nikoli podala kakega podrobno izdelanega tehničnega načrta za gospodarsko-socialno delo, ker to ni njena naloga, podala pa je poglavitne obrise in smernice, ki jih je kajpada mogoče uporabiti na različne načine, primerjene časom, krajem in narodom, ki pa vendar kažejo varno pot, po kateri morejo države priti v kulturnejšo in srečnejšo dobo" (*ibid.*, str. 197).

nastanejo na neprisilen način, saj morajo biti vse društvene in organizacijske oblike *svobodne*, ne pa prisilne (torej nasprotno od Žebota in Jeraja). Vendar: kako zagotoviti, da bodo te svobodne asociacije ("korporacije") prerasle razredna nasprotja, razrešile socialne probleme, vzpostavile vsesplošno solidarnost ob hkratni ekonomski prosperiteti? O tem ponujajo enciklike zgolj apeliranje na zavest, na nravno prenovo in zahtevajo "etično" (cerkveno-ideološko) vodstvo. Ideje o korporacijah, blaginji, svobodi, človekovem dostojanstvu, miru, solidarnosti itn. se torej priporočajo na splošni in načelni ravni, to pa cerkvi omogoča distanciranje od konkretnih rešitev na posameznih ravneh (znotraj ekonomije, sociale, politike), če se te pokažejo za neustrezne. Ostajanje na načelni ravni omogoča, da se "duhovno" prvenstvo katolicizma vzdržuje v različnih družbenopolitičnih razmerah in ureditvah, ne da bi se za to prevzela odgovornost. V novejšem (pokoncilskem) času se ta primat vzdržuje v imenu skrbi za človekove pravice, za ekologijo itn., pri čemer je jasno poudarjeno, da teh vrednot ni mogoče doseči mimo cerkvenega pokroviteljstva:

> "Cerkev torej v moči zaupanega ji evangelija razglaša človeške pravice in (...) te pravice povsod pospešuje. Toda to gibanje je treba prepojiti z duhom evangelija in ga zavarovati zoper kakršen koli privid lažne avtonomije. Izpostavljeni smo skušnjavi, da bi mislili, kakor da so naše osebnostne pravice v polnosti zagotovljene samo tedaj, kadar smo oproščeni slehernega vodila (norma) božje postave. A po tej poti se dostojanstvo osebe še daleč ne reši, temveč nasprotno: propade."[1]

Osebno dostojanstvo, pravice itn., vse to je uresničljivo le pod božjim vodstvom, za kar je seveda pooblaščena Cerkev; brez tega naj bi vse propadlo. Avtonomnost delnih sistemov, katerih prepletanje bi potekalo brez centralne nadzorne instance, je s tem zanikana. To je tudi glavni problem omenjenih korporativnih modelov, ki so upoštevali tako pokroviteljstvo. Čeprav konkretne rešitve, kot rečeno, niso bile dosledna izpeljava enciklik, ker slednje ostajajo na splošnejši ravni, jih z njimi vendarle druži *ista logika* družbene regulacije, ki se ji uradni katolicizem vse do danes ni povsem odpovedal.

Ad 7 & 8) Boljševistični koncept lahko s sistemskega vidika opredelimo kot kulminacijo inhibicije posameznih družbenih procesov. Pri tem ni šlo kratko malo za ukinjanje teh procesov (še manj za ustanavljanje, npr. "svobodno združeno delo" ipd.), pač pa za oviranje na sistemski ravni, ko se zanemarjajo interne zakonitosti posamičnih področij. Čimbolj se družba diferencira (evoluira), tem bolj je poudarjen pomen posamičnih funkcijskih sistemov, ki jih je vse težje nadzorovati iz nekega skupnega nadrejenega središča. Družbena enotnost ni več monolitnost, pač pa nepregleden splet neodvisnosti ter hkratne soodvisnosti delnih sistemov. Ta paradoks ni poudarjen le v novejši sistemski teoriji, pač pa je nanj opozoril že F. Engels:

> "(...) naključje je samo en pol medsebojne odvisnosti, njen drugi pol se imenuje nujnost. (...) Čim bolj se določena družbena dejavnost, vrsta družbenih procesov, odteguje zavestnemu nadzorstvu ljudi in jim raste čez glavo, čim bolj se zdi prepuščena golemu naključju, tem bolj se v takem naključju kot naravna nujnost uveljavljajo tej dejavnosti lastni notranji zakoni."[2]

---

[1] "Gaudium et spes", *Katoliška socialna...II*, str. 202.

[2] Friedrich ENGELS: *Izvor družine, privatne lastnine in države*. MEID, 5, CZ, Ljubljana, 1979, str. 395.

Socialna problematika, tržne zakonitosti, procesi medsebojne pomoči ter solidarnosti ipd., vse to *obstaja* v vsakem primeru, tj., neodvisno od tega, ali se posamezni družbeni koncepti s temi področji ukvarjajo ali pa jih "prepuščajo golemu naključju". Vpliv konceptov na te procese pomeni, na kakšen način, tj., *kako* se koncepti s temi procesi ukvarjajo (jih prepoznavajo, regulirajo). Vprašati se, *kako*, pomeni (pre)usmeriti se na upravljanje, na vpraševanje o pomenih, ki jih ima neko področje (sistem) za celotno družbo, o posebnih logikah, ki veljajo znotraj teh področij, o mehanizmih njihovega kombiniranja, razvijanja, ohranjanja itn. Če pa k temu pristopimo na star način, če nad funkcionalno logiko prevlada kavzalna, ko se namesto *kako* začnemo spraševati *zakaj* (tj., od kod, po katerem vzroku so npr. socialni problemi, tržno vedenje producentov in konzumentov, kaj je vzrok medsebojne solidarnosti ali njene odsotnosti ipd.), potem je treba najprej poiskati prvi, temeljni vzrok, da bi se lahko njegove posledice nadalje regulirale (s "kako"). Za tu omenjene koncepte pa je značilen prav primat vzročnega nad funkcionalnim (ko je "zakaj" vselej pomembnejši od "kako"). Zato vsi operirajo z osnovnimi začetnimi vzroki (npr. materializem-liberalizem-socializem), da bi ponudili osnovne končne rešitve (moralni prerod, vera, avtoriteta itn.).[1]

Boljševizem je bil glede tega najtrši. Sledil je predpostavki t. i. socialnega avtomatizma, po katerem je osnovni (prvi, izvorni) vzrok socialnih, ekonomskih ter vsakršnih drugih problemov izkoriščanje ljudi v produkciji. Ko bodo prišli na oblast tisti, ki so za pravičnost (prva Zveza komunistov, 1847, je nastala iz Zveze pravičnih, 1836, ta pa iz Zveze izobčencev, 1834!), bo odpravljeno ekonomsko izkoriščanje, in tako bo poleg ekonomske pravičnosti zavladala tudi socialna pravičnost, ekonomskih in socialnih problemov pa ne bo več. Zato ni potrebe po posebni ekonomski in posebni socialni politiki (kot tudi ne po dobrodelnosti), kajti odprava privatne lastnine v ekonomiji naj bi avtomatično odpravila tudi socialne neenakosti. Tudi pozneje, ko je omenjena teorija veljala za preseženo (v petdesetih letih), karitas pa je bila tiho tolerirana, je ostala osnovna značilnost socialne politike to, da ni bilo jasno, v čem naj bi se (v sistemu samoupravljanja) razločila od drugih politik, zlasti od gospodarske:

> "Bistvo socialistične gospodarske politike je skrb za potrebe človeka, nenehno izboljševanje materialnih in kulturnih pogojev za življenje in delo delovnih ljudi. Po tem se socialistična družba bistveno razlikuje od vseh prejšnjih družbenih formacij"[2]

Ker je torej skrb za življenjske pogoje ljudi v materialnem in kulturnem smislu naloga *gospodarske* politike, velja socialna politika zgolj za pritiklino oz. korekcijo gospodarske, dokler bo to pač potrebno. Z razvojem samoupravljanja (kjer vsi odločajo o vsem) pa naj bi se obe politiki vse bolj stapljali s splošno družbeno politiko (pod vodstvom ZK). Kolikor se torej govori o razločenosti socialne in ekonomske politike, velja to za začasno nujno zlo, oziroma, za znak nerazvitosti samoupravnega sistema:

> "Socialna politika mora vplivati na razvojno politiko, zlasti na področju gospodarstva".

---

[1] V istem smislu je opredeljen tudi namen katoliške socialne doktrine - najprej razkriti glavni vzrok, tj., "korenino" družbene krize, iz česar lahko naknadno opredelimo "edino (pravilno) pot" rešitve; namen socialnih okrožnic je namreč za Pija XI. v tem, da "razkrijemo korenino sedanje socialne zmede, obenem pa pokažemo edino pot rešilne obnove, namreč obnovo krščanskih nravi." (*Katoliška socialna in politična...I.*, str. 120).

[2] *Program Zveze komunistov Jugoslavije*. ČZP Komunist, Ljubljana, 1977, str. 167.

"Očitno je, da ni razlike v vrednotnih načelih, na katerih temelji socialna politika v samoupravnem družbenoekonomskem sistemu, od splošnih načel, od katerih v celoti poteka njegov ekonomski in družbeni razvoj".

"(...) kolikor nižja bo stopnja samoupravljanja, toliko bo tudi izdvojenost ekonomske in socialne politike večja."[1]

***

Iz tega se vidi, da lahko karitas dobi pravo družbeno vlogo (v sistemskem smislu) šele v današnjem času, ki sledi konceptu pluralizma (npr. interpenetracija med javnim, komercialnim, neformalnim, prostovoljnim, korporacijskim sektorjem v socialni politiki) in je razmejitev sektorjev pogoj za njihovo prepletanje.

V spodnji tabeli povzemam omenjene konceptualne usmeritve ter jih primerjam po pomenu, ki ga posamezni koncepti pripisujejo posebnim družbenim področjem: karitas, socialni politiki, (politični) ideologiji in tržnim zakonitostim. Funkcionalno *vrednotenje* teh področij znotraj posameznih konceptov lahko približno označimo z naslednjimi ocenami:

0 - ga ni (področje *ni prepoznano* kot posebno in se mu ne pripisuje nobene pomembne vloge, ne v pozitivnem ne v negativnem pogledu; vse drugo je pomembnejše);

1 - odklonilno (za družbo izrazito *disfunkcionalno* področje, ki ga je treba bistveno omejiti ali odpraviti);

2 - nepomembno (področje, ki družbi nikakor ni škodljivo, saj lahko ima na posameznih ravneh pomembno vlogo, je pa iz globalnega vidika za funkcioniranje družbe kot celote izrazito nepomembno, zlasti v primerjavi z drugimi omenjenimi področji);

3 - dopolnilno (področje, ki je pomembno za celotno družbo, vendar bistveno manj od drugih omenjenih področij);

4 - enakovredno (področje, ki mu je na globalni ravni pripisana enaka pomembnost, oz., mu je priznana enaka teža kot drugim pomembnim področjem);

5 - zelo pomembno (področje, ki je za funkcioniranje družbene celote celo večjega pomena od drugih družbeno pomembnih področij in *skoraj* na isti ravni pomembnosti s tistim področjem, ki ga navedeni koncept prepoznava za najpomembnejšega);

6 - najpomembnejše (za funkcioniranje družbe najpomembnejše področje, ki je odločilnega pomena za družbeno regulacijo; vsa druga družbena področja so manj pomembna).

Iz omenjenih konceptov, s katerimi smo imeli opravka na Slovenskem, je razvidno, da gre pri vseh za (bolj ali manj) avantgardistične konstrukte, ki so posamezna področja družbe prepoznavali kot pomembna zlasti skoz optiko končnega (idealnega) družbenega reda, kakršen *naj bi se* uveljavil (v tem smislu lahko govorimo o utopizmih). Temu dokončnemu cilju, tej (do)končni podobi družbe, do kakršne naj bi prišlo, pa je prilagojen pomen posameznih področij (bodisi pozitiven ali negativen) in tudi njihov funkcionalni status (osrednji ali obrobni). O avtonomiji posameznih področij, katerih funkcioniranje ne bi reguliralo kaj zunaj njih, npr. sektorji, ki naj bi superreprezentirali celotno družbo (politika, ideologija ipd.), o tem se praviloma ni razmišljalo (razen v Gosarjevem in Kocbekovem konceptu). Od tod razvojni problemi posameznih področij.[2] Glavni

[1] Berislav ŠEFER: *Socialna politika v socialistični samoupravni družbi*. Delavska enotnost, Ljubljana, 1981, str. 15, 18.

[2] "Po Luhmannu je glavni princip diferenciacije v predmodernih družbah hierarhično razvrščanje oziroma stratificiranje. Moderne družbe pa se diferencirajo predvsem na podlagi funkcionalne specializacije in zato so brez združujočega principa, kakršen je hierarhija. V takih razmerah so funkcionalno diferencirane družbe brez simbolov lastne enotnosti ali identitete", kar je pomembno tudi v zvezi z religijo, kot navaja James Beckford (James A. BECKFORD: *Religion and Advanced*

konceptualne usmeritve	FUNKCIJA			
	KARITAS	socialne POLITIKE	politične IDEOLOGIJE	zakonov TRGA
1. katoliški integrizem	2	0	6	1
2. krščanski solidarizem	5	0	6	3
3. kršč. soc. aktivizem	3	6	3	5
4. krščanski socializem	5	0	6	1
5. socialistični kristjani	/	4	4	4
6. korporativizem	2	3	6	3
7. boljševizem	1	0	6	1
8. samoupravni socializem	1	3	6	3

problem torej ni bil v njihovih t. i. "subjektivnih poenostavitvah" (N. Luhmann), v (ne)ustreznosti notranjih strategij posameznih sistemov, s katerimi so se odzivali na zunanjo kompleksnost, v njihovem internem členjenju, osmišljanju in specializaciji - vse to pride v ospredje kot problem *šele takrat*, ko je posameznim področjem omogočeno, da se s temi vprašanji spopadajo na svoj način. Prav tega pa predstavljeni koncepti niso omogočali, ker niso računali s potrebno podsistemsko avtonomijo. To je onemogočalo razvoj (diferenciacijo) posameznih področij, s tem pa njihovo prilagodljivost na takratne modernizacijske tokove na Slovenskem. Konkretno to pomeni, da karitas ni problematična kot taka, tj., zaradi svoje teleologične (horizontalne *in* vertikalne) usmerjenosti; problemi izvirajo, nasprotno, iz socialnopolitičnega koncepta, če je ta neustrezen. In podobno velja za druga področja: neka socialna politika ni a priori sporna že zato, ker pred(po)stavlja načine vpletanja države v socialno življenje posameznikov in skupin; ekonomija ni sporna zato, ker tako ali drugače predpostavlja ponudbo in povpraševanje ter vedenje v zvezi s tem; umetnost ni problematična zato, ker v njej ni praktičnih dosežkov (Kant), oz., ker je v vsakdanjem smislu "nekoristna" ipd. Rečeno drugače: o

Industrial Society. London, Unwin Hyman, 1989, str. 78).

V obdobju med obema vojnama pa so se religiozni koncepti (vključno s komunističnim) soočali prav v smislu reprezentacije celotne družbe in anticipacije njenega razvoja. Značilna za privržence posameznih konceptov je bila tudi njihova gorečnost, kar je po eni strani povzročalo konflikte, po drugi strani pa otežilo njihovo lastno prilagajanje na realnost. R. K. Fenn opozarja, da "je lahko močna religiozna in moralna motivacija disfunkcionalna za celotno družbo, če povzroča nerealistična pričakovanja glede skladnosti med privatnim in javnim socialnim življenjem." Zato npr. Fenn trdi, da so "kvietistične in introverzne oblike osebne religioznosti bolje prilagojene na prevlado instrumentalne racionalnosti v svetu dela in politike" (*ibid.* 114). Prav kontemplativnost in zazrtost vase pa je bila pomembna inovacija in značilnost t. i. križarskega gibanja (Koebek idr.), zlasti v prvi fazi, in na tej podlagi se je vse bolj konfrontiralo z uradnim katolicizmom, kar ni bilo slučajno.

specifičnih ekonomskih, umetnostnih, socialno-političnih, karitativnih idr. problemih lahko govorimo šele, ko se pojavljajo znotraj samim njim ustreznih dejavnosti, tj., znotraj področij, ki so vsaj toliko diferencirana in samostojna, da se lahko s takimi problemi sploh soočajo kot s svojimi, da lahko razvijajo lastne odgovore nanje, svoje strategije povezovanja z drugimi področji itn. Dokler to ni mogoče, imamo opravka s predmodernimi oz. obmodernimi družbami, kakršna je bila vse do danes tudi naša.

Tone Kikelj, Darinka Piskule, Nives Potočnik

Cerkvena dobrodelnost na Slovenskem 1991

Teme

1. Oris zgodovine cerkvene dobrodelnosti na Slovenskem
2. Cerkvene dobrodelnosti na Slovenskem v letu 1991
2.1. Karitativna dejavnost Rimskokatoliške cerkve
2.1.1. Slovenska Karitas
2.1.2. Redovnice in njihovo karitativno delo
2.1.2.1. Notredamske sestre
2.1.2.2. Usmiljenke
2.1.2.3. Sestre Svetega Križa
2.1.2.4. Marijine bolniške sestre
2.1.2.5. Družina Kristusa Odrešenika
2.1.2.6. Misijonarke ljubezni Matere Terezije
2.1.3. Duhovna tolažba v bolnišnicah
2.1.4. Vera in luč
2.1.5. Krščansko bratstvo bolnikov in invalidov
2.1.6. Župnijska (dekanijska) srečanja bolnikov
2.1.7. Vsakoletno romanje bolnikov in invalidov na Brezje
2.1.8. Slovensko romanje v Lurd
2.1.9. Duhovni vikendi za prizadete
2.1.10. Verouk za govorno in slušno prizadete
2.1.11. Materinski dom Svete Eme
2.1.12. Betanija
2.1.13. Vzgoja mladih za karitativno delo
2.1.13.1. Servis dobrote mladih
2.1.13.2. Karitativni krožek bogoslovcev
2.1.13.3. Skavtizem
2.1.14. Katoliški verski tisk in Karitas
2.1.14.1. Družina
2.1.14.1.1. Fond Lačni otrok
2.1.14.1.2. Kronika dobrega
2.1.14.2. Ognjišče
2.1.14.2.1. Poštni predal dobrote
2.1.14.3. Prijatelj
2.1.14.4. Sodelavci v ljubezni
2.2. Karitativna dejavnost drugih verskih skupnosti v Ljubljani
2.2.1. Evangeličanska cerkev
2.2.2. Slovenska starokatoliška cerkev
2.2.3. Židovska (Jevrejska) občina v Ljubljani
2.2.4. Krščanska adventistična cerkev
2.2.5. Baptistična verska skupnost
2.2.6. Kristusova binkoštna cerkev
2.2.7. Krščanska verska skupnost Jehovih prič
2.2.8. Islamska verska skupnost
2.2.9. Srbska pravoslavna cerkev
2.2.10. Svobodna katoliška cerkev
2.3. Mednarodne karitativne organizacije
2.3.1. Caritas internationalis
2.3.2. ADRA - Adventistična agencija za pomoč in razvoj
2.3.3. Društvo Gustava Adolfa - Mednarodna dobrodelna organizacija za pomoč manjšinskim cerkvam v Evropi
2.3.4. Vojska rešitve - Mednarodna versko-socialna organizacija
2.3.5. Mednarodni fond Lačni otrok
2.3.6. Misijonska akcija za vozila

1. Oris zgodovine cerkvene dobrodelnosti na Slovenskem

Cerkveno dobrodelnost največkrat enačimo z njeno karitativno dejavnostjo, konkretne, organizacijske oblike karitativne dejavnosti pa s karitativnimi organizacijami. Ta poenostavljena shema je gotovo netočna, saj ima vsaka vera socialne sestavine, ki bolj ali manj determinirajo družbene odnose - od islama, ki je državna religija, do katoliške cerkve, ki ima enotno katoliško socialno doktrino, določeno s papeževimi poslanicami (enciklikami), veljavnimi za ves katoliški prostor. V tem sestavku se bomo omejili na kratek oris karitativne dejavnosti katoliške cerkve na Slovenskem in na dobrodelno dejavnost drugih, na slovenskem prostoru delujočih religij v letu 1991.

Beseda *karitas* je v slovenskem knjižnem jeziku označena kot 1. v krščanskem okolju - dobrodelnost 2. ljubezen do sočloveka.

V prevodu iz latinščine bi pomenila spoštovanje, ljubezen in vdanost. V širšem smislu zajema karitas vsako delo, izvirajoče iz božje ljubezni in posvečeno bližnjemu. Deluje po načelih krščanske morale, je način kristjanovega življenja in ena izmed treh funkcij cerkve (drugi dve sta oznanjevanje in liturgija).

Začetki karitasa segajo v starokrščansko obdobje. Njeni prvi organizatorji so bili apostoli, pozneje pa so se jim pridružili tudi laiki. V to obdobje sega ustanovitev prvih zavodov za siromake, imenovanih xenodochie.

V srednjem veku je bilo ustanovljenih več redov, ki so se ukvarjali s posameznimi marginalnimi skupinami - z gobavci, romarji, bolniki...

Z *Vincencijem Pavelskim* se je pričela nova doba karitativne dejavnosti. Ustanovil je prva *karitativna združenja,* ki so bila osnova poznejšim Vincencijevim družbam, in *Hčere ljubezni,* ki so bile osnova za poznejšo ustanovitev različnih kongregacij usmiljenk.

Na slovenskem etničnem prostoru ima karitativna dejavnost katoliške cerkve bogato tradicijo. V prvi Jugoslaviji je na območju takratne Dravske banovine, ki je zajemala območje današnje Slovenije z izjemo Slovenskega Primorja, delovala *Karitativna zveza.* Ustanovljena je bila leta 1931. Imela je svoja pravila, ki sta jih potrdili tako cerkvena kot posvetna oblast. Po teh pravilih je imela namen združiti na katoliških načelih in nagibih osnovano človekoljubno delo društev, zavodov in drugih organizacij pod vrhovnim vodstvom cerkvenih oblasti, ne da bi posamezna društva zgubila s svojimi pravili določeno samostojnost.

Zadala si je za nalogo zbirati vse, ki so bili iz krščanskega človekoljubja na to pripravljeni - posegati povsod, kjer je bilo treba lajšati bedo in stisko ljudi.

Karitativna zveza je ustanavljala in podpirala karitativna društva, vodila je karitativno statistiko in vzdrževala karitativno pisarno.

Leta 1941 so bile v Karitativno zvezo včlanjena naslednja društva in zveze:

1. Družba sv. Vincencija Pavelskega s svojimi konferencami

Družba je bila ustanovljena leta 1876 in je najstarejša karitativna organizacija na Slovenskem, ki leta 1941 še deluje. Na začetku leta 1936 je imela 36 konferenc.

Konference so skrbele zlasti za ubožne družine s številnimi otroki, za ubožno mladino in za ubožne starke in starčke. Osrednji svet družbe je vodil mladinski dom Marijanišče (sedanji Cankarjev dom ali dijaški dom Ivana Cankarja na Poljanski cesti).

2. Družba sv. Elizabete

Podobno kot je bila organizirana družba Vincencija Pavelskega, je bila organizirana tudi Elizabetina družba. Struktura je bila povsem enaka, le da je bila Vincencijeva družba moška, Elizabetina pa ženska. Pravila družbe (potrjena od Škofijskega ordinariata 1. 6. 1918) in poverjeništvo vlade odrejata njeno organiziranost, namen, sredstva, članstvo ter njihove pravice in dolžnosti:

"Družba Sv. Elizabete je za ljubljansko škofijo pobožna družba krščanske ljubezni. Osrednji svet družbe ima svoj sedež v Ljubljani, podružnice ali konference pa imajo svoj sedež v župnijah ljubljanske škofije.

Družba ima namen, da v najtesnejši zvezi s cerkvijo izvršuje po možnosti telesna in duhovna dela krščanskega usmiljenja, kakor zlasti: pomoč ubogim, varstvo osirotele, versko in nravno ogrožene učeče se mladine, oskrba bolnikov, skrb za služkinje, delo za dobro čtivo itn. in da tako v udih neti ljubezen do boga in bližnjega. Sredstva, s katerimi družba dosega svoj namen so: materialna, to je: darovi delovnih članic pri rednih zbirkah, prispevki podpornih članic in darovi dobrotnikov, zbirke v cerkvi in izven cerkve, volila, doneski dobrodelnih prireditev; duhovna: pouk, tolažilna beseda, dober zgled, molitev in druga duhovna sredstva krščanskega usmiljenja...".

3. Škofijsko društvo za varstvo sirot

Društvo je skrbelo za osirotele, zapuščene ali drugače ogrožene mladostnike. V Šentvidu nad Ljubljano je imelo mladinski dom Zavetišče sv. Jožefa, v katerem je bilo leta 1941 85 gojencev (ustanovljeno je bilo leta 1917 za vojne sirote).

4. Ljudska in dijaška kuhinja v Ljubljani

Ustanovljena je bila leta 1878, na dan pa je sprejemala po 1200 do 1400 gostov.

5. Društvo za varstvo deklet

Društvo je vzdrževalo v Ljubljani *Kolodvorski misijon* - zavetišče in posredovalnico za služkinje in za žensko mladino, ki je prihajala na delo v Ljubljano.

6. Društvo za varstvo vajencev

Skrbelo je za revne obrtne in trgovske vajence in jih oskrbovalo z obleko, hrano in prispevki za stanovanje. Na začetku leta 1941 je podpiralo 144 vajencev.

7. Društvo sv. Rafaela za izseljence

Ustanovljeno je bilo leta 1906 z namenom, da bi varovalo izseljence. Izdajalo je glasilo Izseljenski vestnik.

8. Zadruga Služkinjski dom

Imela je svoj dom. Služkinjam je posredovala službe in oddala letno do 12 tisoč prenočišč.

9. Društvo za mladinske domove

Ustanavljalo je in podpiralo mladinska dnevna zavetišča ter organiziralo počitniške akcije za mladino. Imelo je mladinski počitniški dom na Zabreški planini.

Karitativna pisarna, v kateri so bili le trije zaposleni, je vodila pisarniške posle tudi za nekatera društva. O obsegu njenega dela priča podatek, da je imela leta 1940 pettisoč obiskov, sprejela je in odposlala 27 tisoč dopisov, izdala 300 tisoč nakaznic za živila revežem, pošiljala ubožne otroke na počitnice na kmete in na obmorsko zdravljenje, organizirala karitativna predavanja in ustanovila karitativno

knjižnico. Delovala je v tesni povezavi s škofijskim ordinariatom in s civilno upravo, od katere je dobivala po 300 tisoč dinarjev dotacij. Izdala je tri letnike glasila Nova zapoved. Bila je posrednik, prenašala je prošnje na pristojna mesta in skrbela za enotnost akcij. Bila je fiktivna organizacija brez članstva, vendar po svoji vlogi zelo močna. Leta 1946 je bila karitativna in socialna dejavnost cerkve prepovedana, cerkveno premoženje, ki je služilo temu namenu, pa je bilo nacionalizirano. V skladu s tedaj zmagovito komunistično ideologijo je skrb za socialni blagor prevzela država prek krajevnih, okrajnih in oblastnih odborov ljudske oblasti.

Domnevamo, da karitativna dejavnost cerkve tudi v teh časih ni povsem usahnila. Kruh sv. Antona (ustanova frančiškanov za pomoč revežem, ki so jo prevzele tudi nekatere druge cerkve) je preživel vse težave (nabiralnik v župnijski cerkvi sv. Družine v Mostah ali nabiralnik s tem nazivom pri frančiškanih v Ljubljani - Tromostovje). Postopoma je karitativna dejavnost cerkve naraščala do napol ilegale v osemdesetih in popolne liberalizacije v devetdesetih letih, ko je zakon o denacionalizaciji omogočil, da si cerkev povrne večji del nacionaliziranega premoženja in s tem ustvari bistveno boljše pogoje za socialno delovanje.

2. Cerkvena dobrodelnost na Slovenskem v letu 1991

V Ljubljani (z manjšimi izjemami tudi drugje v Sloveniji) delujejo naslednje *verske skupnosti:*

1. Rimskokatoliška cerkev
2. Evangelistična cerkev
3. Slovenska starokatoliška cerkev
4. Jevrejska (židovska) občina Ljubljana
5. Krščanska adventistična cerkev
6. Baptistična verska skupnost
7. Kristusova binkoštna cerkev
8. Krščanska verska skupnost Jehovih prič
9. Islamska verska skupnost
10. Srbska pravoslavna cerkev
11. Svobodna katoliška cerkev

V diplomski nalogi *Karitas v Ljubljani v letu 1991* sta Darinka Piskule in Nives Potočnik zbrali vrsto podatkov, ki se nam zdijo pomembni in jih v tem kontekstu uporabljamo.

2.1. Karitativna dejavnost rimskokatoliške cerkve

2.1.1. Slovenska Karitas

Slovenska Karitas je najpomembnejša karitativna organizacija na Slovenskem. Ustanovljena je bila 1. maja 1990 s sedežem na Ciril Metodovem trgu 9/I v Ljubljani.

Predsednik Slovenske Karitas je mariborski škof dr. Franc Kramberger. Po statutu je Slovenska Karitas samostojna ustanova katoliške cerkve v Sloveniji, ki jo predstavlja Slovenska pokrajinska škofovska konferenca.

Glavni *namen* Slovenske Karitas (v nadaljevanju SK) je pomagati ljudem, ki so v duhovni ali gmotni stiski. Ta pomoč izvira iz luči in moči evangelijske zapovedi ljubezni do bližnjega.

Slovenska Karitas je včlanjena v Caritas internationalis. Predstavljajo jo predstavniki vseh treh slovenskih škofij. Deluje na področju R. Slovenije pod pokroviteljstvom Slovenske pokrajinske škofovske konference (SŠKP). Vodstvo je enotno za vso Slovenijo, v posameznih škofijah pa delujejo posamezne škofijske sekcije. Slovensko vodstvo predstavljajo direktor, po en predstavnik iz vsake škofije in tajnik. Vodstvo se imenuje za dobo 5 let s pravico zamenjave.

Škofijske sekcije Karitas delujejo samostojno, z vodstvom pa so povezane prek svojega voditelja, ki ga določi ordinarij vsake posamezne škofije.

Glavne *intence Karitasa* so: lajšanje konkretnih stisk človeka, ne glede na versko, nacionalno ali drugo pripadnost. Poudarek je na župnijskih Karitas in tesni povezavi z ostalim krščanskim življenjem, oznanjevanjem in liturgijo. Primarna je vzgoja ljudi in spreminjanje mentalitete za medsebojno pomoč. Načelo pri pomoči je POMOČ ZA SAMOPOMOČ. Vsakdo lahko potrebuje pomoč in vsakdo lahko pomaga. Upanje je v še tako težki situaciji. Če stiske ne moreš premagati, se moraš naučiti živeti z njo. Pomaga graditi in živeti odnose, ustvarjati vezi (Bilten Slovenske Karitas, december 1990).

V času prepovedi Karitasa je bila ustanovljena diakonija, ki sedaj nadaljuje delo kot župnijska Karitas. Za vse člane Karitasa je pripravljen izobraževalni program. Karitativno delo je izrazito področje za laike.

2.1.2. Redovnice in njihovo karitativno delo

V Sloveniji deluje 16 različnih ženskih redovnih skupnosti v štirih vrstah redov:

1. Kontemplativni redovi (kontemplacija - poglobljeno razmišljanje) so:
- Magdalenke,
- Karmeličanke,
- Klarise.

Ker se ti redovi ne ukvarjajo s karitativno dejavnostjo, jih v nadaljevanju ne bomo obravnavali.

2. Apostolski redovi (v glavnem vzgojne kongregacije) so:
- Uršulinke,
- Slovenjebistriške sestre,
- Šolske sestre,
- Notredamske sestre,
- Frančiškanke Marijine misijonarke,
- Don Boskove Salezijanke.

3. Karitativni redovi:
- Usmiljenke,
- Zagrebške usmiljenke,
- sestre križniškega reda,
- Sestre Sv. Križa,
- Marijine bolniške sestre,
- Misijonarke ljubezni Matere Terezije.

4. Svetovni ustanovi:
- Družina Kristusa Odrešenika,
- Don Boskove prostovoljke.

Vsi redovi se ukvarjajo s katehezo, vodijo gospodinjstvo po župniščih, delujejo v misijonih in se ukvarjajo s karitativnimi dejavnostmi (razen kontemplativnih redov).

V nadaljnjem tekstu bodo zajeti le tisti redovi, *ki so v letu 1991 delovali na območju Ljubljane:*

- Notredamske sestre - apostolski red,
- Usmiljenke,
- Sestre Sv. Križa,
- Marijine bolniške sestre,
- Misijonarke ljubezni Matere Terezije,
- Družina Kristusa Odrešenika.

2.1.2.1. Notredamske sestre - Uboge šolske sestre naše ljube Gospe

Red z imenom Red Kornih sester de Notre Dame je ustanovil leta 1597 Sv. Peter Fourier (1565-1640) v Loreni za poučevanje mladine, zlasti osirotelih in zanemarjenih deklic. Sedaj sestre delujejo na vseh področjih krščanske vzgoje in izobrazbe, v najrazličnejših šolah in socialnih ustanovah. V Evropi so začele prve ustanavljati otroške vrtce, šole za prizadete otroke, povsod pa skrbijo za revne in pomoči potrebne otroke. V različnih deželah jih deluje okrog 9 tisoč. Prve slovenske sestre so prišle iz Gorice in Dunaja v Šmihel leta 1886, kjer so poučevale v ljudski šoli in ustanovile vzgojni zavod. Pozneje so odprle vzgojni zavod in otroški vrtec v Ljubljani, otroški vrtec in gospodinjsko šolo v Šentjerneju, vzgojni zavod na Jesenicah, otroški vrtec in gospodinjsko šolo v Žireh, leta 1888 so v Trnovem pri Ilirski Bistrici ustanovile dekliško šolo in stale ob strani ljudem ob italijanski zasedbi. Med 2. sv. vojno so bili šolski prostori spremenjeni v bolnišnice, sestre pa so delale kot bolniške strežnice. Po vojni so bile preseljene na grad Struga pri Otočcu ob Krki.

Jugoslovanska provinca s sedežem v Ljubljani šteje sedaj 90 sester, ki živijo v 14 manjših skupnostih. Delujejo kot katehistinje, organistke, zakristjanke, izdelujejo liturgična oblačila, vodijo gospodinjstva na škofijskem ordinariatu v Kopru, v Trstu vodijo nižjo glasbeno šolo, sodelujejo pri slovenskem programu vatikanskega radia itn.

V 60. letih so v Ljubljani odprle vrtec za 10 otrok, ki je bil kmalu prepovedan, potem so se ukvarjale z oddajanjem sob s hrano dijakinjam in študentkam. Edina šola, na kateri so lahko legalno poučevale, je bila srednja verska šola. Pogoj za sprejem je srednja šola in starost med 20. in 30. letom.

2.1.2.2. Usmiljenke - Hčere krščanske ljubezni Sv. Vincancija Pavelskega

Ustanovil jih je v 17. stoletju Sv. Vincencij Pavelski. Prve sestre so prišle v Ljubljano leta 1852 iz Gradca. V Ljubljani so stregle bolnikom v mestni bolnišnici, obiskovale uboge po domovih in kaznjenke v prisilnih delavnicah. Imele so šolo za revnejše deklice. Leta 1919 je bila ustanovljena jugoslovanska provinca. Na začetku 2. sv. vojne so delovale v več kot 50 zavodih v Sloveniji. Med vojno so stregle bolnikom in ranjencem. Leta 1948 so morale zapustiti delovna mesta po bolnišnicah, šolah in zavetiščih, zato jih je predstojništvo poslalo na jug druge Jugoslavije

(kjer so jih radi sprejeli) in so delale po bolnišnicah. Sedaj živijo in delajo na celem območju druge Jugoslavije, pa tudi v misijonih v Afriki, Južni Ameriki in na Daljnem Vzhodu. Materina hiša (vrhovno predstojništvo) je v Parizu. Društvo tvori 73 provinc.

Sestre polagajo zaobljube čistosti, uboštva, pokorščine in službe ubogim, kar je tudi njihovo glavno poslanstvo. Vsaka sestra naj bi bila v srcu pripravljena sprejeti katerokoli delo, iti kamorkoli, kjer jo potrebuje Družba ali kamor jo kličejo ubogi, po načelu: "Nisem ne od tu, ne od tam, ampak od povsod, kjer me hoče Bog".

Pogoji za sprejem so prilagodljivost za skupno življenje, pripravljenost pomagati povsod in starost od 18 do 35 let. Dveletna priprava je v semenišču. Njihova bivališča se ne imenujejo samostani, temveč *hiše*. V Ljubljani so njihove hiše na Ilirski 21 in na Potočnikovi 8. Vse sestre sestavljajo veliko duhovno družino s skupnim ciljem - pomagati ubogim.

2.1.2.3. Sestre svetega križa - Družina usmiljenih sester Sv. Križa

Ustanovila sta jih O. Teodizij Florentini in Katarina Scherer (sestra Marije Terezije) leta 1852. Leta 1868 je bila ustanovljena provinca v Djakovu, vanjo so stopala tudi slovenska dekleta, dokler leta 1970 ni bil ustanovljen sedanji slovenski vikariat Družbe z glavno hišo v Mali Loki. Po prvi sv. vojni je prišlo večje število sester iz Gradca v Slovenijo, kjer so se posvetile bolnikom, otrokom in ostarelim. V zdravstvenem domu na Ponikvah so poleg zdravstvene službe vodile gospodinjsko šolo in sprejemale letoviščarje, v domu onemoglih pa varovale oskrbovance.

Sedaj delujejo kot medicinske sestre v Ljubljani. Vodijo dom za ostarele duhovnike na Lepem Potu v Ljubljani, nekaj pa jih je zaposlenih v domu ostarelih na Taboru. Ukvarjajo se tudi z nego bolnikov na domu.

Leta 1971 so se začele ukvarjati z varstvom otrok (na Smrekarjevi 7 v Šiški v Ljubljani). Leta 1980 jim je občina Šiška to dejavnost prepovedala, zato so se preselile v občino Bežigrad, kjer z oblastjo niso imele nobenih težav.

Družba ima 8 tisoč članic v 15 provincah (slovenska provinca ima 50 sester). Matična hiša je v Ingenbohlu v Švici, v Ljubljani pa imajo hišo na Smrekarjevi 7.

Vzdržujejo se iz pokojnin upokojenih sester, osebnih dohodkov zaposlenih sester in prostovoljnih prispevkov.

2.1.2.4. Marijine bolniške sestre - Družba Marijinih sester čudodelne svetinje

Ustanovila jih je sestra Leopoldina Brandis leta 1878 v Gradcu. Leta 1926 so prišle v Ljubljano. Po 2. sv. vojni so jim do leta 1952 dovolili delovati le v civilu, prepovedali pa so jim sprejemati novinke. Zaradi tega jih je veliko odšlo v druge republike, kjer so jih po bolnišnicah z veseljem sprejemali. Vrhovno vodstvo je v Ljubljani na Hrenovi 10 (vodstvo province). V Sloveniji je sedaj 125 Marijinih sester. Njihovo osnovno poslanstvo je nega bolnikov. Pogoji za vstop: izobrazba ni predpisana, zaželena je medicinska šola. Ko dekle vstopi v samostan, opravi šestmesečni postolat, sledi preobleka in prve začasne zaobljube. Po enoinpolletnemu provinciatu in skupnih petih letih sledi večna zaobljuba.

Karitativno delo sester je nega bolnih, delo v otroških vrtcih in delo z

duševno prizadetimi.

Nego izvajajo v bolnišnicah in na domu, redno zaposlitev imajo v bolnišnicah. Nega na domu obsega nakupe, pospravljanje in nego, ki jo opravljajo tudi ponoči.

Otroški vrtec za otroke od 1 leta do 3 let starosti je ustanovila sestra Kolumba leta 1974 v Ljubljani na Mekinčevi 12. Oskrbnina je prostovoljna. Dovoljenja za delo nimajo, težav z oblastjo pa tudi ne.

Delo z duševno prizadetimi se izvaja v okviru mednarodne organizacije Vera in luč. Pri nas sta jo pred osmimi leti ustanovila Jože Mihelčič in njegova sestra Marjana. Enkrat mesečno imajo srečanja, ki se jih udeležujejo duševno prizadeti otroci in tudi odrasli skupaj s starši. Namen teh srečanj je priprava na zakramente, učijo pa se tudi brati in pisati. Z otroki se ukvarjajo tudi študenti-prostovoljci. Pri delu sodelujejo s strokovnimi institucijami.

Vzdržujejo se iz prostovoljnih prispevkov, iz pokojnin upokojenih sester in iz plač zaposlenih sester. Vse njihove storitve so brezplačne, vsakdo pa lahko prispeva, kolikor hoče.

2.1.2.5. Družina Kristusa Odrešenika

Ta red spada med svetne ustanove, katerih člani po navadi ne živijo v redovni hiši, ampak med ljudmi, po načelu: "Družina želi živeti med svetom v okolju in razmerah navadnega človeka in vnašati evangelijski duh v vse oblike človeškega udejstvovanja".

Prva, začasna pravila Družbe je potrdil ljubljanski nadškof dr. Pogačnik leta 1968. Sestre so se sprva tedensko zbirale pri verouku, pri nedeljskem kosilu, pri skupnem duhovnem branju in pogovoru, pri mesečnih duhovnih obnovah in pri letnih duhovnih vajah.

Leta 1976 so na Brajnikovi 38 v Ljubljani zgradile hišo, vanjo se je preselilo nekaj sester, nekaj pa jih je še ostalo po stanovanjih. V Brajnikovi in Bezenškovi (hišo jim je zapustila dobrotnica Družine) sta hiši odprti zlasti za ljudi v stiski. Tam dobijo začasno ali trajno zavetišče starejše bolne in invalidne osebe, neporočene matere z otroki, otroci brez staršev ter taki, za katere starši ne morejo skrbeti.

Družina nima posebej določene dejavnosti, določajo jih objektivne potrebe in možnosti. Nekatere sestre se bolj posvečajo molitvi, druge pa aktivnosti. Življenje v skupnih hišah je bolj podobno družinskemu kakor samostanskemu življenju. Za sestre in varovance so skupne večerne molitve, obroki hrane in počitek.

Vsak prebivalec hiše ima praviloma svojo sobo (razen otrok). Vsaka sestra mora biti pripravljena sprejeti kakšno delo, ki je ne veseli, ali zamenjati stanovanje, če tako zahteva ljubezen do bližnjega. Nobena sestra nima svoje lastnine, vse deli s potrebnimi.

Hiša na Brajnikovi sprejme 15 oseb, na Bezenškovi pa 30. Družina šteje 20 sester. V svoje vrste sprejemajo tudi starejše, bolne in invalidne osebe. Nanje se pogosto obračajo tudi ljubljanski klošarji.

Vzdržujejo se iz lastnih dohodkov in socialnih podpor oskrbovancev ter z darili. Pogosto sodelujejo s centrom za socialno delo občine Ljubljana-Moste, ki se nanje obrne v primerih, ko ne more dovolj hitro pomagati ljudem v stiski.

2.1.2.6. Misijonarke ljubezni Matere Terezije

V Sloveniji delujejo od l. 1988. Imajo hišo na Kališnikovem trgu v Ljubljani. Njihova glavna dejavnost je pomoč na domu. V oskrbo prevzemajo samo ljudi, ki nimajo svojcev. Ob nedeljah obiskujejo domove starejših.

2.1.3. Duhovna tolažba v bolnišnicah

V ljubljanskih bolnišnicah so trije duhovniki na razpolago bolnikom, kadar jih pokličejo bodisi bolniki sami bodisi njihovi sorodniki ali bolniško osebje. Obiski bolnikov niso le spovedovanje in obhajanje, ampak so tudi pogovori, ki bolnikom veliko pomenijo. V Italiji so v to vključeni tudi laiki, ki so se dobro obnesli. To dejavnost cerkev opravlja načrtno. Duhovniki, ki obiskujejo večji del bolnišnic po Sloveniji, so med seboj povezani. Izdajajo glasilo Bolniške župnije Beseda in ga delijo tudi bolnikom. Do leta 1985 so smeli v bolnišnice le s posebnimi dovolilnicami k določenemu bolniku. Sedaj je to povsem sproščeno.

2.1.4. Vera in luč

Ustanovitelj je bil Jean Vanier skupaj s francosko pedagoginjo Marie-Helene Mathieu. Po prvem velikem romanju duševno prizadetih v Lurd so se domenili, da se bodo redno zbirali v občasne skupnosti. Sedaj se redno srečujejo v 800 skupnostih v 42 deželah.

Od leta 1983 gibanje deluje tudi v Sloveniji. Prva skupina je zaživela leta 1983 v župniji Ljubljana-Dravlje in (skoraj hkrati) pri Sv. Magdaleni v Mariboru. Iz draveljske skupine sta se razvili dve novi: l. 1986 v Štepanji vasi in l. 1985 v Moravčah. V Tolminu je bila leta 1985 ustanovljena primorska skupina, l. 1986 na Vipavskem in v Celju, l. 1987 na Obali in na Goriškem, l. 1988 v Kranju.

Izdajajo mesečnik Lučka (urednica Marjana Mihelčič), ki je septembra 1989 izšel petdesetič.

"V Veri in luči smo poklicani, da odkrivamo lepoto vsakega človeka v skupnosti, da vsakega ljubimo preprosto zato ker je tu (...) /D/uševno prizadete pošiljamo v zavode. Nihče jih resnično ne posluša. Nihče jih ne spoštuje in odkrije v njih luči, ki je zanje resnična (...) /Č/e živimo z duševno prizadetimi osebami, ni najbolj pomembno, da mi nekaj naredimo za te ljudi, ampak, da jim odkrijemo, da so dobri, da so pomembni..." (Jean Vanire, Ognjišče 1989, št. 11).

Gibanje za duševno prizadete, katerega ustanovitelj je profesor filozofije na univerzi v Torontu Jean Vanier, datira iz leta 1964, ko je svoje življenje posvetil izključno duševno prizadetim. V vasici Trosly blizu Pariza je začel skupno življenje z dvema prizadetima fantoma. Skupnost je imenoval L'Arche (Barka) po Noetovi barki. Sedaj obstaja nad 80 podobnih skupnosti v 20 deželah sveta.

2.1.5. Krščansko bratstvo bolnikov in invalidov

Gibanje je ustanovil Henri Francois okrog leta 1950. Bil je vojaški invalid. Obiskoval je invalide in jih spodbujal, da so se medsebojno povezovali. Gibanje se je razširilo na okrog 50 držav. Geslo gibanja je "Bolni si oznanjajo dobro novico".

Pravila gibanja vsebujejo naslednje glavne postavke: namenjeno je vsem

bolnikom in invalidom predvsem v župnijah ali škofijah, skrbi za naravni in nadnaravni razvoj bolnikov, temelji na duhu krščanskega evangelijskega bratstva, pomaga bolnikom, da se bolje vključijo v svoje okolje in razvijejo svoje sposobnosti, vzpostavlja stike med prizadetimi in se oblikuje s tem, ko se vzgajajo odgovorni.

Za bratstvo skrbi duhovni voditelj, ki ga imenuje škof.

2.1.6. Župnijska (dekanijska) srečanja bolnikov

Organizirajo se z namenom, da se med zdravimi in bolniki navežejo stiki, da se organizira medsebojna pomoč in da se bolniki iz iste župnije med seboj povežejo. S tem naj bi bolnike bolj vključili v delo po župnijah in premagali stigmatizacijo. "K maši ne grem v domačo vas. Dostop do cerkve je težaven. V resnici mi je nerodno. Tudi v sosednjo vas ne bi maral iti k maši. Ljudje me vse preveč poznajo. Ves čas bi gledali vame in to me moti. Ne bi bil prav pri maši, ampak bi komaj čakal, da pobegnem. Človeka moti, če ga le preveč presojajo, zlasti s sočutjem" (Branko Jan, *Vstani in hodi*, Ljubljana, 1984 - pogovor z bolnikom).

2.1.7. Vsakoletno romanje bolnikov in invalidov na Brezje

Prvo romanje je bilo leta 1969 in se ga je udeležilo 350 bolnikov, pozneje pa vsako leto več, sedaj jih je tudi več kot 10 tisoč. Namen romanja je iskanje božje tolažbe, srečanje bolnikov in vzpostavljanje novih znanstvev med njimi. Tudi zdravi naj bi občutili svoje dolžnosti do bolnikov.

2.1.8. Slovenska romanja v Lurd

Lurd je kraj, kjer ljudje iščejo življensko moč, vero, tolažbo in zdravlje. Na prvem romanju leta 1970 je bilo 1.600 Slovencev, od tega 55 huje bolnih, 166 lažje in 13 slepih. Vsako leto ga obišče več kot 3 milione ljudi, od tega več deset tisoč hudo bolnih. "Lurd doživiš samo ob bolnikih (...) Lurd je srečanje ljudi iz vsega sveta - tu smo si vsi enaki, zdravi in bolni, beli in črni, vsi narodi - vsi smo otroci božji" (Branko Jan, *Vstani in hodi*, Ljubljana, 1984).

2.1.9. Duhovni vikendi za prizadete

To so tridnevna srečanja bolnikov in zdravih (zdravi so potrebni za fizično pomoč bolnim). Prvo tako srečanje v drugi Jugoslaviji je bilo leta 1973 v Trsteniku, zadnja leta pa je približno po pet srečanj letno. Bolniki, ki pridejo na duhovna srečanja, so si v marsičem različni. Izmenjavajo si izkušnje in se povezujejo.

2.1.10. Verouk za govorno in slušno prizadete

V Ljubljani je verouk za govorno in slušno prizadete organiziran v župniji Sv. Cirila in Metoda, Kuzmičeva 6 (za Bežigradom), verouk pa je organiziran tudi v Mariboru in v Portorožu. Pričeli so leta 1970.

2.1.11. Materinski dom Svete Eme

Dom je namenjen izključno materam-trpinčenim, nosečnicam, ženam, ki bi otroka rade le rodile in ga potem dale v posvojitev, in materam, ki so zaradi

neugodnih življenskih razmer ostale brez stanovanja. Pobudo za dom sta dala Imre Jerebic z ženo Lidijo (oba sta socialna delavca), najprej v okviru centra za socialno delo, ker pa le ta ni imel denarja, sta se obrnila na Karitas. Sredstva so prispevale vse tri škofijske karitas in Slovenska Karitas, nadškof Šuštar, Rdeči križ, socialna služba in drugi. Polovico denarja je darovalo duhovno gibanja Prenova. Dne 15. 12. 1990 je nadškof dr. Alojzij Šuštar blagoslovil materinski dom Sv. Eme.

Kapaciteta doma je za 10 mater. Vsaka ima sobo, skupaj z otrokom, ostali prostori so skupni. Za hrano prispevajo posebej in si same tudi kuhajo. Za dom skrbijo same oskrbovanke. V domu naj bi ostale eno leto, ko naj bi se osamosvojile. Vzdržujejo se iz oskrbnin in prostovoljnih prispevkov, pri delu pa jih pomagajo tudi prostovljci (zdravniki, babica, delovna terapevtka, socialni delavec in študenti).

2.1.12. Betanija

Zamišljena je bila kot svetovalnica, kot družinski pastoralni center za verne ljudi v stiski in take, ki bi želeli višjo kvaliteto življenja. Opravljalo naj bi splošno svetovalno delo z zakonskimi pari in z družinami (če ima pubertetnik težave s starši in nasprotno). Pozneje se je pokazala potreba po delu z mladimi, starejšimi, samskimi, vdovami, vdovci, ki zaradi poroke iščejo verske partnerje. To dejavnost opravljajo od leta 1990, sicer pa so pričeli z delom leta 1985.

S fanti in dekleti, ki iščejo verne partnerje, se najprej individualno pogovorijo, potem pa jih razvrstijo v skupine, znotraj katerih si sami poiščejo partnerje. Ta program traja dve leti.

Občasno - ob vikendih - organizirajo duhovne vaje - spoznavni seminar, kjer imajo fantje in dekleta priložnost, da se v manjših skupinah med seboj pogovarjajo in s tem bolj spoznajo. "Spoznavne" skupine delujejo sedaj v Ljubljani, Mariboru, Celju, na Gorenjskem, potrebe pa so tudi na Primorskem in Dolenjskem.

Med iskalci je (približno) ena tretjina kmetov in ena tretjina vdov in vdovcev. Največ jih je starih okoli 30 let, oglašajo pa se tudi mlajši. Dekleta imajo večinoma srednjo in višjo izobrazbo, fantje pa poklicno. Intelektualcev je malo.

Svetovalno delo pri iskanju partnerja vodi Marija Maučec-Suša, diplomirana teologinja.

Uvajanje v naravno uravnavanje rojstev vodijo dr. Kunstelj, dr. Kušarjeva in dr. Klinarjeva. Delo poteka v skupini, po potrebi pa tudi z enim parom. Lahko so poročeni ali neporočeni.

Delo z žalujočimi vodita dr. Klevišarjeva in dr. Krašovec - psihiater. Tu se srečujejo ljudje, ki so koga izgubili (smrt svojca, ločitev od partnerja). Srečujejo se dvakrat mesečno.

Z alkoholiki se ne ukvarjajo, dogovorjeni pa so z dr. Jožetom Ramovšem, ki jih prevzame v obravnavo. Vzdržujejo se iz prostovoljnih prispevkov. Prispevke dajejo tudi politične stranke.

Sedež Betanije je na Ciril Metodovem trgu 7 v Ljubljani.

2.1.13. Vzgoja mladih za karitativno delo

Če povzamemo po Pavlu Jakopu, enemu najeminentnejših karitativcev katoliške cerkve na Slovenskem, ki se ukvarja z mladino (pater Pavle Jakob - Vzgoja

mladih za karitativno delo, seminar na teološki fakulteti, 27. 10. 1990), imamo svojo družbeno stvarnost s socialno revščino, duševno in duhovno stisko, stehniziranimi odnosi, strahom pred vojno in onesnaženim okoljem. Vse to je izziv in možnost za mlade. Vzgajati mlade za karitativno delo pomeni osvetljevati jim ta področja in jih neposredno usmerjati

• k vrstnikom, ki so v stiski, osamljeni, obupani ali v materialnih težavah,

• k ostarelim za pomoč pri premagovanju fizične in duševne nemoči, revščine, osamljenosti in odvečnosti,

• k alkoholikom, narkomanom, obolelim z aidsom, brezposelnim in spolno drugače usmerjenim,

• v bolnišnice, invalidske domove in domove za ostarele, v umobolnice, zapore, da tja prenašajo dokaze pričevanja krščanskega življenskega sloga,

• k soustvarjanju vzgojnih programov,

• tja, kjer se uničujejo možnosti za življenje, se oskrunja narava, da protestirajo,

• tja, kjer teptajo človekove pravice,

• k solidarnemu zavzemanju za mir,

• da bi v javnosti temu, kar vidijo in slišijo ter doživljajo, oporekali in pomagali vzpostavljati socialnomoralno življenje z jasnim opominom k spreobrnitvi zavesti celotne družbe.

2.1.13.1. Servis dobrote mladih

Ustanovljen je bil marca 1989 v okviru Zveze socialistične mladine Slovenije. Ustanovil ga je pater Pavle Jakob, župnik v župniji Sv. Frančiška v Šiški v Ljubljani. Sedež je na Verovškovi 38 v Šiški. V letu 1991 so imeli 110 članov. Vsak član ima članskо izkaznico s sliko, osebnimi podatki in imenom osebe, ki ji pomaga. Pomoč je namenjena ostarelim, pa tudi mladim. V načrtu imajo postavitev kontejnerjev za klošarje na samostanskem vrtu v Šiški. V njih bi klošarji prespali, zjutraj pa bi jim ponudili topel zajtrk.

V spisu *Kdo smo in kaj delamo* piše med drugim:

"Servis dobrote mladih (SDM) nudi pomoč v dveh smereh:

• ostarelim, ki so prepuščeni samim sebi smo pripravljeni pospravljati stanovanja, kaj manjšega postoriti, prinesti kurjavo, živila iz trgovine, jim postreči v času lažje bolezni, jih spremljati na sprehodu, na kakšno kulturno prireditev, k maši in nenazadnje človeško poklepetati z njimi na domu ali v domovih za ostarele, kjer bi to željo kdo izmed njih izrazil,

• SDM bo skušal pomagati in organizirati pomoč tudi med mladimi samimi in sicer pri iskanju sob, zaposlitev, pomoč pri študiju, v preprečevanju socialno indiciranih splavov, pa tudi pomoč v lažjih duhovnih in duševnih stiskah, dvomih, iskanjih...".

Naprej izvemo, da sta upravičena fizična pomoč in pozornost brezplačni, imajo pa tudi skupni sklad za denarno pomoč, v katerega prispevajo verniki in občani, ki so pripravljeni na ta način sodelovati.

2.1.13.2. Karitativni krožek bogoslovcev

Deluje približno 10 let. Sedež ima v semenišču v Ljubljani. Vodijo ga študenti 2. letnika bogoslovja, v njem pa lahko študent sodeluje ves čas študija.

Obiskujejo ostarele na domovih in jim pomagajo pri opravilih, obiskujejo domove starejših občanov (tudi dom za ostarele duhovnike, kjer vodijo molitve), opravljajo denarne akcije (zbirajo prispevke ob naravnih nesrečah) in se ukvarjajo tudi s klošarji.

Na semenišču deluje *misijonski krožek.*

2.1.13.3. Skavtizem

Ustanovitelj skavtizma je Anglež Robert Baden-Powel (1857-1941), konjiški častnik. Med svojim službovanjem v Indiji je napisal knjigo *Aids to Scouting* (Pomožna knjiga za ogledniško službo), ki je vzbudila zanimanje dečkov, zato se je odločil, da se posveti skavtizmu.

Leta 1907 je z 22 dečki preživel 25 dni na otoku Brownsea v Rokavskem zalivu, kar šteje za prvi skavtski tabor, 15. julij 1907 pa za dan ustanovitve skavtske organizacije.

Prvotno so bili v skavte zajeti le fantje od 12. do 18. leta starosti, leta 1913 je ustanovil volčiče (od 7 do 12 let), leta 1917 pa še roverje (starejše od 18 let).

Organizirani so v vode (6 do 7 skavtov) in čete (3 do 5 vodov), glede na starost pa so:

- volčiči in veverice (7-11 let),
- izvidniki in vodnice (11-16 let),
- noviciat, v katerega se lahko vključijo tudi tisti, ki se prvič srečujejo s skavtizmom (16-17 let),
- roverji in popotnice (17-21 let).

Tisti, ki se tudi vnaprej odločijo za skavtizem, podpišejo listino KLANA.

Od leta 1912 se skavti vsako četrto leto srečajo v drugem kraju. Srečanje se imenuje jamboree. Skavtske organizacije so priznane v več kot 150 državah in imajo 16 milijonov članov.

Svetovna skavtska organizacija The World Organisation of the Scout Movement - WOMS ima sedež v Ženevi. V vsaki državi je priznana le ena skavtska organizacija, več organizacij v eni državi pa je lahko združenih v zvezo.

Predsedujoči organ WOMS je svetovna konferenca, ki se sestaja vsake tri leta, izvršilni organ pa je Svetovni skavtski komite, sestavljen iz voljenih prostovoljcev. Sekretariat gibanja nadzira državne organizacije in pet področnih uradov (v Kostariki, Egiptu, Keniji, na Filipinih in v Švici).

Temeljne ideje skavtizma so podane v knjigi *Vodenje, organizacija in pravila* (1911).

Namen je "spodbujati fizični, duševni in duhovni razvoj mladih ljudi, tako da bodo imeli svoje mesto v družbi in bodo koristni".

Metoda za dosego cilja je "zagotavljanje prijetnega in privlačnega sistema za usposabljanje, ki temelji na skavtskih zakonih in obljubi in ga uresničujejo izkušeni odrasli".

Kakšna so pričakovanja skavta od skavtizma?

Hoče akcijo in pustolovsko akcijo.

Potrebuje dosežke, junaštvo, občutek pripadnosti in zabavo.

Dobi priložnost služiti. Ideja služenja bližnjemu je osnovna poteza skavtske drže.

Skavtizmu je življenje v naravi *sredstvo in ne cilj.*

Skavtska obljuba in skavtski zakoni sta osnovni ločnici, ki ločujeta skavtizem od podobnih organizacij.

Obljuba veveric in volčičev se glasi: "Pri svoji časti obljubljam, da bom imel rad bližnjega in Boga, domovino in starše, da bom vsak dan naredil dobro delo in da bom izpolnjeval zakone volčičev in veveric".

Obljuba ostalih skavtov pa glasi: "Pri svoji časti obljubljam, da bom z božjo pomočjo vestno služil Bogu in domovini, pomagal bližnjemu in izpolnjeval skavtske zakone".

Obljuba naj bi v mladem človeku vzbudila občutek za čast in posega globoko v etično sfero posameznika. Sestavina je tudi posredovanje znanja o veri, kateri skavt pripada, zato so skavti tudi ljudje, muslimani, budisti, ateisti, kristjani, hindujci in drugi.

Skavtski zakoni:

Skavt (skavtinja):

- si šteje v čast, da si pridobi zaupanje,
- je zvest Bogu in domovini,
- pomaga bližnjemu in naredi vsak dan vsaj eno dobro delo,
- je prijatelj vsakomur in vsem skavtom brat,
- je plemenit,
- spoštuje naravo in vidi v njej dobro delo,
- uboga svoje starše in predstojnike in vestno opravlja svoje dolžnosti,
- je vztrajen in pogumen v težavah,
- je delaven in varčen,
- je čist v mislih, besedah in dejanjih.

Skavtizem na Slovenskem

Prve skavtske skupine na Slovenskem so nastale leta 1910, uradno pa se za začetek šteje leto 1922. Prvi tabor slovenskih skavtov je bil leta 1923 v Kamniški Bistrici. Sprva so bili člani iz liberalnih družin, pozneje pa se je skavtizem razširil na katoliško usmerjeno mladino. Politično niso bili vezani na nobeno stranko. Organizacija je prenehala delovati ob začetku 2. sv. vojne.

Leta 1951 je bilo ustanovljeno Združenje (danes Zveza) tabornikov Slovenije. Na ustanovitvi so sodelovali tudi predvojni skavti in gozdovniki. Zaradi prevelikih ideoloških in vsebinskih razlik se niso vključili v svetovno skavtsko zvezo. Pač pa so se slovenski skavti dokaj dobro organizirali v tujini (Argentina, Kanada, Italija, Avstrija), kjer so imeli pomembno vlogo pri ohranjanju slovenstva.

Leta 1987 so se (na pobudo Petra Lovšina) prvi trije slovenski skavti v Gorici zaobljubili kot slovenski skavti, sedaj jih je okoli 300, ki so včlanjeni v Zvezo slovenskih katoliških skavtov in skavtinj.

Na karitativnem področju delujejo s starejšimi občani, 47 skavtov pa se je udeležilo potovalnega tabora v Ljubnem, kjer so pomagali ob katastrofalnih poplavah leta 1990.

2.1.14. Katoliški verski tisk in Karitas

Kljub prepovedi karitativne dejavnosti je komunistična oblast deloma tolerirala karitativne akcije verskega tiska, res pa je, da je prihajalo do uradnih preiskav uredništev in kazenskih pregonov zoper urednike zaradi nedovoljenega udejstvovanja na karitativnem področju.

2.1.14.1. Družina

Izhaja od leta 1952. Sedež ima na Trubarjevi v Ljubljani. Vodila je dve veliki socialni akciji - *Lačni otrok* in *Kronika dobrega.*

2.1.14.1.1. Fond Lačni otrok (fond Gladno dijete)

Glej mednarodne karitativne organizacije.

2.1.14.1.2. Kronika dobrega

To je bila dejavnost, ki je nastala kot protiutež črnim kronikam v časopisih. Ljudje so se na Kroniko dobro odzvali - nekateri so pomoč ponujali, drugi so zanjo prosili. Tako se je zbralo pet prostovoljk, ki so enkrat tedensko dežurale in skušale usklajevati ponudbe in povpraševanje. Interesenti so se lahko odzivali osebno ali po telefonu. Kronika je sčasoma postala del dobro organizirane karitativne dejavnosti katoliške cerkve na Slovenskem.

2.1.14.2. Ognjišče

Ognjišče izhaja od leta 1965 v Kopru, Trg revolucije 11. Vse kaže, da je Ognjišče najpomembnejši vir sedanje Slovenske Karitas, sicer pa pojdimo po vrsti:

2.1.14.2.1. Poštni predal dobrote

Predhodnica Poštnega predala dobrote je bila rubrika *Izberite si naslov*, ki je izhajala od januarja 1967 do septembra istega leta, ko se je preimenovala v *Poštni predal dobrote*. Zgledovali so se po rubriki v Glasu Koncila Tko je moj bližnji.

Poštni predal dobrote so *delili na tri dele,* in sicer:

- dopisovanje,
- Sklad Antona Vovka in
- Most prijateljstva.

Avgusta 1970 je bila uvedena rubrika *Naš misijon*.

Od leta 1973 deluje *Pisarna* na Teološki fakulteti, ki se ukvarja s karitativnim delom.

Leta 1982 je Predal dobrote sprejel statut in *se vključil v Caritas internationalis.*

Leta 1990 se je Poštni predal dobrote tudi formalno preimenoval v *Slovensko Karitas*.

Sprva se je Poštni predal dobrote ukvarjal z zbiranjem denarja, oblačil in drugih stvari, sedaj pa se ukvarja le še z zbiranjem denarja, drugi, Sklad Antona Vovka, je deloval po načelu - denar, ki ti ni nujno potreben, ni tvoj, ampak tvojega

bližnjega. Leta 1968 je bil sklad prepovedan, urednik in sourednika pa kaznovana, zato se je sklad preimenoval v rubriko Pripravljeni so pomagati.

Rubrika Naš misijon je bila namenjena zbiranju sredstev za misijone, zlasti za Kosovo. Pozneje je bila v Ljubljani ustanovljena veroučna študentska skupina, v Izoli pa skupina odraslih, ki je pripravljala pakete za južne kraje. Največ materiala je odpremila Pisarna v Ljubljani, katere glavna naloga je bila karitativno delo (zbiranje, sortiranje in razpošiljanje različnega materiala).

Na pobudo dr. Alojzija Šuštarja je Predal dobrote sprejel svoj statut in se vključil v Caritas Internationalis. O tem se ni pisalo, ker je bila karitativna dejavnost cerkve še zakonsko prepovedana.

2.1.14.3. Prijatelj

List Prijatelj je začel redno izhajati leta 1969, namenjen pa je bolnikom. Sedež uredništva je na Maistrovi 2 v Ljubljani. Sprva je izhajal štirikrat letno, od leta 1974 pa je dvomesečnik.

Namen lista je bil opredeljen na prvi seji uredništva leta 1969:

- posveča skrb bolnikom, posebej težko bolnim,
- s pisanjem naj v glavnem sodelujejo bolniki,
- postopoma naj bralcem odkriva smisel trpljenja (s krščanskega vidika),
- bolnike, ki se čutijo nekoristne in izpostavljene, naj bi vključevali v apostolat.

Občasno za list pišejo tudi škofje.

Že pred vojno je izhajal v Ponikvah list Samarijan (s prvotnim nazivom Prijatelj bolnikov), ki je imel opredeljen namen v podnaslovu: "List za bolnike in za vse, ki hočejo lajšati trpečemu človeku dušno in telesno gorje". Izhajal je šestkrat letno in je imel naklado 20 do 34 tisoč izvodov.

2.1.14.4. Sodelavci v ljubezni

Je edini verski list pri nas, namenjen slepim in slabovidnim, in je pisan v Braillovi pisavi. Ustanovila ga je Cvetka Kufal, ki je tudi sama slepa. List izhaja od leta 1972, štirikrat letno v 65 izvodih.

2.2. Karitativna dejavnost drugih verskih skupnosti v Ljubljani

Na območju Slovenije delujejo naslednje verske skupnosti (poleg Rimskokatoliške cerkve):

1. Evangeličanska cerkev
2. Slovenska starokatoliška cerkev
3. Jevrejska (židovska) občina Ljubljana
4. Krščanska adventistična cerkev
5. Baptistična verska skupnost
6. Kristusova binkoštna cerkev
7. Krščanska verska skupnost Jehovih prič
8. Islamska verska skupnost
9. Srbska pravoslavna cerkev
10. Novoapostolska cerkev

11. Svobodna cerkev
12. Skupnost za zavest Krišne
13. Kristusova cerkev Bratov
14. Svobodno katoliška cerkev
15. Bela Gnostična cerkev (EGA)
16. Mednarodna šola Rožnega Križa.

V tem sestavku bodo obravnavane samo tiste verske skupnosti, ki delujejo na območju Ljubljane, ker je bila naloga, iz katere črpamo podatke, narejena v Ljubljani.

2.2.1. Evangelistična cerkev

Sedež ima v Murski Soboti, sedež ljubljanske župnije pa je na Gosposvetski cesti 9. Na Slovenskem deluje od 16. stoletja. Za ustanovitelja velja Primož Trubar.

Pred vojno so imeli dobro razvite karitativne dejavnosti. S karitativno dejavnostjo se je ukvarjalo zlasti njihovo žensko društvo (vrtec). Leta 1946 je država zaplenila cerkev skupaj z župniščem, leta 1953 pa so jim ponovno dovolili opravljati božjo službo, s pogojem, da sami vzdržujejo cerkev in plačujejo najemnino. Karitativna dejavnost jim je bila prepovedana. V Sloveniji je 25 tisoč njihovih vernikov.

V Sloveniji je 13 župnij (11 v Prekmurju in po ena v Ljubljani in Mariboru).

Cerkve so povezane s Svetovno Luteransko zvezo s sedežem v Ženevi. Slovenski duhovniki se izobražujejo v tujini. Duhovnice lahko postanejo tudi ženske (v Sloveniji je ena).

Njihova karitativna dejavnost se nanaša na mladino, ostarele in brezdomce. Mladi se največkrat obračajo nanje v duševnih stiskah. Ustanovili so *Žensko društvo*, ki se ukvarja z obiski bolnikov po bolnicah in domovih za ostarele ter z zbiranjem oblačil in drugega materiala. V delo so pritegnili tudi mlade. Brezdomce oskrbujejo s hrano in obleko. Pri njih se oglašajo tudi azilanti, ki prosijo za denar in prenočišča. Načrtujejo ponovno odprtje otroškega vrtca. Znova so se začeli ukvarjati s karitativnim delom po zaporih. Sodelujejo samo z Rdečim križem (na področju karitativnega dela). S karitativnim delom se ukvarjajo predvsem bolje situirani verniki.

2.2.2. Slovenska starokatoliška cerkev

Sedež ima v Ljubljani, na Trgu francoske revolucije 1. Nastala je kot posledica neenotnosti I. vatikanskega koncila 1869/70. Po razglasitvi papeževe nezmotljivosti je več škofov zapustilo Rimskokatoliško in ustanovilo Starokatoliško cerkev. V Avstroogrski je delovala samo na območjih, ki so bila pod Avstrijo. Leta 1938 je bilo v Sloveniji in na Hrvaškem 150 tisoč vernikov. Zaradi pomanjkanja duhovnikov se je število vernikov na Slovenskem skrčilo na okoli 500. To so skoraj izključno stari ljudje in se s karitativno dejavnostjo ne morejo ukvarjati.

2.2.3. Jevrejska (židovska) občina v Ljubljani

Sedež ima v Ljubljani, na Resljevi 6.

So zelo majhna skupnost. Na karitativnem področju podpirajo šibke vernike, drugih podatkov pa ni bilo mogoče dobiti.

2.2.4. Krščanska adventistična cerkev

Sedež ima na Njegoševi 15 v Ljubljani.

V Sloveniji je začela delovati v letih 1919-1920. Razširila se je z Dunaja, Budimpešte in iz Švice. Registrirani so bili kot Dobrovoljno samaritansko društvo. Njihova osnovna dejavnost je bila služba Bogu, oznanjanje evangelija, karitativno delovanje (zbiranje denarja in stvari, šivanje oblačil za sirotišnice). Pomoč je bila namenjena vsem ljudem, ne glede na versko pripadnost. Po vojni je bilo karitativno delovanje prepovedano, več duhovnikov pa je bilo zaprtih.

Osnova adventistične cerkve so cerkvena okrožja. V Sloveniji so štiri, sedeži pa so v Ljubljani, Mariboru, Celju in Murski Soboti. Ljubljansko okrožje zajema osrednji in zahodni del Slovenije. Več okrožij tvori cerkveno področje. Slovenija in Hrvaška sestavljata eno cerkveno področje s sedežem v Zagrebu.

Več področij tvori unijo, več unij pa divizijo. Vseh divizij je 11. Povezane so v Generalno konferenco adventistov.

Vsaka krajevna cerkev ima svojega starešino. Po drugi izvolitvi lahko starešina opravlja verske obrede kot duhovnik, le da je njegovo delo brezplačno in ga lahko opravlja samo v svoji cerkvi. Duhovnike premeščajo vsake 4-6 let.

Duhovniki se šolajo v Maruševcu, kjer lahko dosežejo višjo stopnjo. Študirajo lahko tudi ženske, ne morejo pa postati duhovnice. Drugo stopnjo lahko dosežejo v tujini (Anglija, Francija in Nemčija).

Karitativno delovanje:

- Organizirajo time zdravnikov, ki izvajajo predavanja in seminarje za odvajanje od kajenja, mamil in alkohola. Adventistom je prepovedano kajenje, uživanje alkoholnih pijač, prave kave in mamil.
- Zadnja leta organizirajo javna predavanja in koncerte, katerih dohodek gre v dobrodelne namene.
- V Ljubljani deluje skupina mladih, ki obiskujejo bolnike po bolnišnicah in domovih za ostarele.
- Zbirajo denar in materialno pomoč ob raznih nesrečah.
- Cerkev sama skrbi za svoje vernike.

Gospod Pleško, s katerim sta se pogovarjali avtorici diplomske naloge, pravi, da ni nobenega adventista, ki bi prosil za socialno pomoč. Svoje vernike učijo, kako živeti, da ne bi bili reveži. Pomoč nudijo vsem ljudem, ne glede na veroizpoved. S tem se sistematično ukvarja njihova mednarodna karitativna organizacija ADRA (glej mednarodne karitativne organizacije).

Ker so v neposredni bližini Kliničnega centra, se k njim oglašajo odpuščeni bolniki, potrebni pomoči.

Pri delu se povezujejo z Rdečim križem in drugimi organizacijami. V Sloveniji je okoli 5 tisoč vernikov - štejejo le odrasli, saj otroke krstijo šele s 14 letom.

Slovenija ima posebnega tajnika, gospoda Rafaela Bauerja.

2.2.5. Baptistična verska skupnost

Sedež je v Ljubljani, Opekarska 18.

Na Slovenskem deluje od leta 1923-1924. Prvotno je delovala v okviru protestantizma.

Število vernikov se giblje od 150-300.

Od svojih vernikov zahtevajo določen način življenja (prepoved pitja alkoholnih pijač in kajenja, zakonskih zvez ne ločujejo). Za prekrške imajo tri stopnje opominov, nato se vernik izključi iz verske skupnosti. Člani se med seboj imenujejo bratje in sestre. Enkrat mesečno prirejajo agape - večerje za člane lastne verske skupnosti.

Lokalne cerkve so združene v okrožje baptističnih cerkva. V Sloveniji je 6 okrožij s sedeži v Ljubljani, Kranju, Javorniku, Trbovljah, Mariboru in Murski Soboti. Obstajajo še tri misijonske postaje v Borovnici, Idriji in Velenju. Misijonske postaje se ustanovijo tam, kjer živijo baptisti, vendar jih je premalo, da bi imeli lastno cerkev.

Okrožja so združena v Zvezo baptističnih cerkva Jugoslavije, ki je članica Mednarodne svetovne zveze baptistov s sedežem v Washingtonu. Vsaka lokalna cerkev odgovarja zase. Pastor ima določeno število cerkva in povezuje posvetno in cerkveno oblast. Vsaka lokalna cerkev ima starešinstvo, ki je odgovorno za socialne probleme.

Pastorji se izobražujejo na višji stopnji na višji teološki šoli v Novem Sadu in na univerzi v Zagrebu. Študirajo lahko tudi ženske, ne morejo pa postati pastorke.

Karitativno delo:

• Zbirajo oblačila in jih dajejo na Rdeči križ.

• Nanje se obračajo brezposelni za pomoč v hrani, obleki in denarju. Vse prosilce najprej preverijo,

• Enkrat letno imajo po vseh baptističnih cerkvah dan onemoglih.

Takrat zbirajo kolekto (prostovoljni denarni prispevki), namenjeno onemoglim. Prispevke pošiljajo tudi prek Rdečega križa. Izhajajo iz načel, da je cerkev dolžna skrbeti za onemogle in jim nuditi finančno in praktično pomoč.

• Nanje se pogosto obračajo ljudje v duševnih stiskah. V načrtu imajo postavitev telefonskega klica v sili.

• S karitativnim delom se poleg pastorja in starešinstva ukvarjajo tudi verniki. Vsak član cerkve je zadolžen za določeno dejavnost, ki mu najbolj ustreza. Otroke vzgajajo v odprtosti in pripravljenosti pomagati drugim.

• Pri karitativnem delu sodelujejo z Rdečim križem. Svoje mednarodne karitativne organizacije nimajo, je pa to ena od funkcij Svetovne zveze baptistov.

Po vojni s karitativnim delom niso imeli težav, ker so delali diskretno. Priznanje družbe se jim nikoli ni zdelo pomembno.

2.2.6. Kristusova binkoštna cerkev

Sedež ima v Murski Soboti, tajništvo pa v Ljubljani na Celovški 70. Nastala je v drugi polovici 19. stoletja v ZDA. Na Slovenskem se je gibanje pojavilo leta 1933 v Prekmurju, ko se je Jožef Novak, pionir binkoštnega gibanja pri nas, srečal z binkoštnim misijonarjem E. W. Mihokom. Od tod se je gibanje razširilo po Prekmurju in Sloveniji. Danes je v Sloveniji okoli tisoč binkoštnih vernikov. So ena najhitreje rastočih verskih skupnosti na svetu. Krščujejo samo odrasle, zato so lahko tudi verniki samo odrasli.

V Sloveniji je 13 binkoštnih skupnosti, ki so urejene kot cerkve: Murska

Sobota, Nuskova, Veščica, Ženavlje, Vadarci, Fokovci, Maribor, Novo mesto, Ljubljana, Bled, Voličina, Koper in Portorož.

Med seboj so povezane v binkoštne cerkve Slovenije, na višji ravni pa v KBC v Jugoslaviji.

Za šolanje duhovnikov imajo v Zagrebu triletni teološki inštitut, v Osijeku pa štiriletno Evangelijsko teološko fakulteto.

Karitativno delo:

• Organizirajo zbiranje oblačil, hrane in denarja. V južnih krajih se neposredno povezujejo s svojimi sodelavci, od katerih dobijo naslove in prek sodelavcev neposredno pošiljajo potrebnim zbrana sredstva. Pomoč pošiljajo v druge kraje bivše Jugoslavije, pa tudi v druge države.

• Finančno podpirajo študente teologije.

• Nanje se obračajo ljudje z družinskimi težavami in pri njih iščejo duhovno pomoč.

• Svoje mednarodne karitativne organizacije nimajo, sicer pa se s karitativnimi akcijami ukvarja pastor in verniki.

2.2.7. Krščanska verska skupnost Jehovih prič

V Ljubljani imajo sedež na Vidmarjevi 6.

V Sloveniji so začeli delovati pred drugo sv. vojno, najprej v Mariboru, kamor se je gibanje razširilo iz Avstrije.

Do leta 1953 je bilo njihovo gibanje prepovedano.

Glavni sedež je v Brooklynu, New York. Svoje "podružnice" imenujejo Biblijske hiše. V Jugoslaviji imajo Biblijsko hišo v Zagrebu. Hiše, v katerih se zbirajo pri verskih predavanjih, imenujejo Kraljeve dvorane. V Sloveniji so v naslednjih krajih: Jesenice, Kranj, Ljubljana, Nova Gorica, Koper, Kočevje, Litija, Trobvlje, Sevnica, Hrastnik, Brestanica, Brežice, Celje, Maribor, Ptuj, Murska Sobota, Dravograd. V Sloveniji imajo okrog 1500 vernikov.

Šol nimajo. Izobražujejo se na osnovi biblije, literature in tečajev. Svoje voditelje imenujejo starešine, ki so izključno moški. Pogoji, da nekdo postane starešina, so navedeni v Bibliji.

Njihova karitativna dejavnost je v oznanjevanju vesti o božjem kraljestvu. Ljudem pomagajo predvsem v duhovnem pogledu.

Izdajajo glasilo Stražni stolp.

2.2.8. Islamska verska skupnost

Sedež je na Grablovičevi 14 v Ljubljani.

Na Slovenskem delujejo od leta 1980, ko so kupili hišo, v kateri imajo sedež in molilnico. Potreba po tem se je pokazala z množičnim prihodom Muslimanov v Slovenijo.

Verskih obredov se udeležuje okoli 300 vernikov.

Osnovna organizacija islamske skupnosti so odbori. V Sloveniji sta odbora v Ljubljani in na Jesenicah. Odbori se združujejo v republiške sabore - Mešihade. Enega sestavlja Hrvaška skupaj s Slovenijo.

Republiški sabori so združeni v vrhovni sabor pod vodstvom Reisa, prvega

človeka na čelu Islamske skupnosti. Sedež imajo v Sarajevu. Duhovniki se po osnovni šoli izobražujejo na islamskih srednjih šolah - medresah. Najpomembnejša je Gazi Husrevbegova medresa v Sarajevu. Imajo tudi žensko medreso v Zagrebu. Šolanje traja 5 let. Vsako leto podelijo nekaj štipendij za študij na najvišji islamski univerzi v Kairu. Ženske ne morejo postati duhovnice.

Karitativno delo islamske skupnosti je pičlo, ker nimajo sredstev. Njihovi verniki so v Sloveniji v glavnem na začasnem delu. Pomoči ne odrekajo, saj Koran obvezuje vernika k družbeni solidarnosti - ljudje naj bi dali 10% svojih dohodkov v dobrodelne namene, vendar je ta zakon med verniki že pozabljen.

2.2.9. Srbska pravoslavna cerkev

V Ljubljani ima sedež na Župančičevi 11.

Začetki njihovega delovanja na Slovenskem segajo v 16. stoletje, ko se je pričelo priseljevanje Uskokov v Belo Krajino. V Ljubljani so začeli delovati med svetovnima vojnama. Med leti 1920 in 1930 so zgradili svojo cerkev.

V Sloveniji je 8 parohij s sedeži v Ljubljani, Celju, Mariboru, Kranju, Kopru, Novem mestu, Novi Gorici in Ajdovščini.

Več parohij tvori eparhijo. Ljubljanska parohija spada v zagrebško-ljubljansko eparhijo s sedežem v Zagrebu. Vrh vodstvo je v Beogradu.

Za izobraževanje duhovnikov imajo v Jugoslaviji 4 bogoslovne šole. Šolanje traja 5 let. Fakulteto imajo v Beogradu, podiplomski študij pa v tujini.

Karitativno delovanje

Pred drugo sv. vojno je bilo njihovo karitativno delovanje v jugoslovanskem merilu zelo razvito. Imeli so dobrodelna društva, ki so imela pregled nad socialno problematiko. Upravljala so več fondov. Po vojni so bili fondi zaplenjeni, cerkvi pa je bilo karitativno delovanje prepovedano. Izjemo so oblasti naredile pri častnih sestrah, ki so lahko delale v bolnišnicah.

Slovenske oblasti so tolerirale pomoč pravoslavne cerkve ob poplavah l. 1990. Paroh Bošković je organiziral zbiranje denarja in ga osebno nesel v Luče. Nanje se najpogosteje obračajo ljudje iz drugih republik zaradi zaposlitve. Pomoč nudijo vsem, ne glede na narodnost in versko pripadnost.

2.2.10. Svobodna katoliška cerkev

Njen sedež je na Linhartovi 64 v Ljubljani. Zvedeli smo, da se njihova cerkev ne ukvarja z nikakršnimi karitativnimi dejavnostmi, temveč izključno z božjo službo.

2.3. Mednarodne karitativne organizacije

Med najpomembnejše mednarodne karitativne organizacije spadajo:

1. Caritas internationalis - Mednarodna Karitas, mednarodna dobrodelna organizacija katoliške cerkve,

2. ADRA (Adventist development and relief agency), Adventistična agencija za pomoč in razvoj (mednarodna dobrodelna organizacija adventistične cerkve),

3. Društvo Gustava Adolfa, mednarodna dobrodelna organizacija za pomoč manjšinskim cerkvam v Evropi,

4. Salvation Army - Vojska rešitve, mednarodna versko socialna organizacija,
5. Mednarodni fond Lačni otrok, Fond Gladno dijete in
6. MIVA - misijonska akcija za vozila.

2.3.1. Caritas internationalis - Mednarodna Karitas (mednarodna dobrodelna organizacija katoliške cerkve)

Karitas kot organizacija se je pojavil v 90. letih prejšnjega stoletja, najprej v Nemčiji, potem v Švici. Caritas Internationalis je bila ustanovljena v 20. letih zlasti zaradi povojne socialne sanacije. Ta organizacija je obstajala do leta 1953, ko je zadnjikrat zasedala v Ženevi. Bila je mednarodna, ni pa imela svetovnih razsežnosti. Bila je bolj privatna ustanova. Po koncu druge sv. vojne se je spet pojavila ideja o mednarodni povezanosti. Pobudo je dal Monsignor Montini, poznejši papež Pavel VI., leta 1950.

Mednarodna Karitas ima sedaj 6 regij: Severno Ameriko, Latinsko Ameriko, Črno Afriko, Bližnji Vzhod, Evropo, Azijo in Oceanijo. Vsaka regija ima svojega predsednika, ki je avtomatično podpredsednik Caritas internationalis.

Mednarodna Karitas je bila ustanovljena leta 1950 in ima sedaj 130 držav članic. Vsaka članica ima narodni odbor, vodstvo pa je v Rimu.

Mednarodna Karitas sodeluje z mednarodnimi organizacijami drugih krščanskih cerkva ter z laičnimi humanitarnimi organizacijami, zlasti z Rdečim križem.

Katoliško organizirana Karitas ne želi monopola nad humanitarnimi organizacijami, pač pa enakopravno sodelovanje.

Za vsako večjo socialno akcijo pošlje Mednarodna Karitas klice za pomoč Narodnim odborom, ki pričnejo zbirati sredstva, vsak na svoj način.

2.3.2. ADRA - Adventistična agencija za pomoč in razvoj (Adventist development and relief agency)

Za območje bivše Jugoslavije je njen sedež v Oroslavju na Hrvaškem. Pri nas ima adventistično karitativno delo že več kot 50-letno tradicijo. Več kot 50 let so karitativno delovali v Dobrodelnem samaritanskem društvu, od 18. 11. 1989 pa opravljajo karitativno dejavnost na osnovi Ustave Krščanske adventistične cerkve z imenom ADRA.

ADRA je nekomercialna dobrodelna organizacija, ki zbira ljudi in podjetja dobre volje v *akciji ADRA - program pomoči bližnjim*.

ADRA ima dvanajstčlanski odbor, ki odloča o pošiljanju pomoči, in štiričlanski nadzorni odbor, ki nadzoruje celotno realizacijo. Delo ADRE je javno. Informacije o vseh akcijah ADRE in poročila o poslovanju so objavljene v biltenu ADRA, ki je javno glasilo, registrirano pri ministrstvu za informacije RS. Sodelavci ADRE ga prejemajo brezplačno.

Na karitativnem področju si ADRA zastavlja naslednje temeljne *cilje*:

- ponujajo najpotrebnejšo pomoč družinam z večjim številom mladoletnih otrok, materam samohranilkam, težkim bolnikom, invalidom, duševno prizadetim osebam ter sorodnim organizacijam v državi in tujini, zlasti po elementarnih nesrečah,
- organizira (ali pomaga pri organizaciji) izobraževalne tečaje (kuharski

tečaji, tečaji gospodinjske ekonomike, hišne nege bolnikov), organizira popularna in aktualna predavanja s področja zdravstva in drugih področij, organizira dobrodelne kulturne prireditve itn.,

• organizira in podpira vse vrste aktivnosti za povečanje osebnega, družbenega, materialnega in duhovnega standarda ljudi,

• na prizadeta območja pošilja ne le materialno pomoč, temveč tudi skupine strokovnjakov (vrtanje vodnjakov, učenje prebivalstva o pridelovanju hrane), gradi šole, klinike in bolnišnice in se trudi izboljšati zdravstveno prosvetljenost.

2.3.3. Društvo Gustava Adolfa, Mednarodna dobrodelna organizacija za pomoč manjšinskim cerkvam v Evropi

Društvo ima sedež v Kolnu v Nemčiji. Ustanovil ga je švedski kralj Gustav Adolf za pomoč manjšinskim cerkvam v Evropi.

Pri nemških vernikih zbira denar, oblačila, knjige in druge stvari in jih pošiljajo v Vzhodno Evropo. V Nemčiji ima ta organizacija tudi šole in domove za ostarele in otroke.

2.3.4. Vojska rešitve - Mednarodna versko-socialna organizacija (Salvation Army)

To je svojevrstno versko gibanje ali versko-socialna organizacija. Leta 1865 jo je ustanovil londonski metodist pastor William Booth (1829-1912). Ker v metodistični cerkvi ni našel dovolj razumevanja za uboge, je s svojo ženo začel posebno gibanje in se predal službi revežem, boju proti njihovemu izrabljanju in proti revščini in grehu. Svojo družbo je uredil po vojaškem zgledu in žel velike uspehe. Danes deluje v 75 deželah in šteje dva milijona "vojakov", ki si ne prizadevajo le za gmotno pomoč ubogim, temveč tudi razglašajo Kristusovo oznanilo in potrebo po notranjem spreobrnjenju.

V Vojsko rešitve se lahko vključijo člani katerekoli reformirane cerkve, ne da bi se ločili od nje. Gibanje nima lastnih božjih služb in cerkva. Sestanke prirejajo na prostem, na ulicah in trgih, s pesmijo in godbo, da pritegnejo pozornost. Spoštujejo Sveto pismo, sicer pa se s teologijo ne ukvarjajo posebej, temveč hočejo biti živi pričevalci božjega usmiljenja in ljubezni. Že dalj časa sodelujejo z Ekumenskim svetom cerkva.

2.3.5 Mednarodni fond Lačni otrok (Fond Gladno djete)

Ustanovitelj je ing. Vladimir Paleček, ki je bil hkrati tudi generalni sekretar tega fonda. Ideja se mu je porodila ob hudem potresu na Siciliji. Ker z ženo nista imela ničesar, kar bi lahko podarila, sta se odločila podariti svoja zlata poročna prstana. Izročila sta ju italijanskemu konzulu v Zagrebu, ker pa ju ta ni hotel prodati, sta sklenila, da ju podarita prvemu mlademu paru, ki se bo poročil na porušenem območju. Predsednik sicilske deželne vlade ju je povabil na poroko, kjer sta osebno izročila darilo. Tam se je porodila misel o Lačnem otroku in ustanovitelj se je zaobljubil, da ne bo nosil zlata, dokler ljudje umirajo od lakote. Akcijo je pričel po vrnitvi v domovino. Pripravil je vse dokumente za Fond in napisal Resolucijo, ki so jo podpisale mnoge ugledne osebnosti (vsi predsedniki akademij znanosti, vsi

poglavarji cerkva) in drugi.

Fond je bil ustanovljen leta 1969 s sedežem v Zagrebu.

Leto po ustanovitvi je imel Fond svoje odbore v 8 državah. V njih so delovali mladi ljudje, dijaki in študentje. Zbirali so prostovoljne prispevke in organizirali različne prireditve. Kupovali so hrano in zdravila in jih pošiljali v različne dele sveta, kjer je bila sila (Biafra, Peru in drugam). V Peru so ob katastrofalnem potresu poslali 100 tisoč obrokov hrane. Veliko so jim pomagali prevozniki z brezplačnimi prevozi.

Pri Fondu so sodelovali tudi Slovenci, prek lista Družina in slovenskih misijonarjev. Družina je pri Fondu sodelovala do leta 1973, ko je bil v Sloveniji prepovedan. Kljub prepovedi se je pomoč našim misijonarjem nadaljevala, vendar je hrvaški sekretariat za notranje zadeve Fond razpustil, ker ing. Paleček ni pravočasno sklical občnega zbora (zakon o društvih). Kmalu zatem je ing. Paleček umrl, z njim pa tudi Fond.

2.3.6. Misijonska akcija za vozila (Missions verkehrs Arbeitsgemeinschaft)

Ustanovljena je bila leta 1927 v Kolnu in je ena najstarejših organizacij za pomoč misijonarjem. Idejo je dal pater Paul Schulte, potem ko je neki misijonar umrl zaradi neprimernega prevoza.

Leta 1949 je bila ustanovljena MIVA v Avstriji. Leta 1954 je znotraj MIVE nastala Akcija treh kraljev (otroci so kot koledniki hodili od hiše do hiše in nabirali denar za vozila). Danes je to največja akcija katoliške cerkve v Avstriji (letno zberejo po 100 milionov šilingov). Od leta 1960 uporabljajo denar tudi za nakup drugih potrebščin za misijonarje.

Porodila se je tudi *Krištufova akcija:* za vsak prevoženi kilometer groš za misijonski avtomobil. Sedaj na ta način zberejo v Avstriji denarja za okoli 200 avtomobilov. V zadnjem času se ideja širi v Italijo, Švico in Slovenijo.

Zasluge za širjenje akcije v Slovenijo ima Jože Kopeinig, rektor doma katoliške prosvete v Tinjah na Koroškem. V Sloveniji je nastala samostojna akcija MIVA, nadškof pa je za odgovornega zanjo imenoval župnika Staneta Kerina. S prvo nabiralno akcijo leta 1980 so zbrali denar za dva avtomobila, sedaj pa je akcija širša. Vozila, zlasti terenske avtomobile, ki jih pošiljajo misijonarjem (Slonokoščena obala, Papua-Nova Gvineja, Zaire, Zambija, Madagaskar itd).

V 41 letih delovanja je MIVA kupina nad 7000 različnih prevoznih sredstev, med njimi tudi 6 letal, ki so jih sofinancirali z državnimi in drugimi organizacijami. Vsako leto dobijo po tisoč prošenj, uresničijo pa jih 300.

MIVA izdaja list MIVA Brief, ki izhaja enkrat letno za sodelavce MIVE.

Viri in literatura

Dr. F. BRADAČ, *Latinsko slovenski slovar*. Ljubljana 1966

J. BRANKO, *"Vstani in hodi...". Dokumenti papeža Janeza Pavla II. bolnikom ter uresničevanje njegove misli v gibanju bratstva bolnikov in invalidov*. Diplomska naloga; Teološka fakulteta v Ljubljani, 1984

S. JANEŽIČ, *Ekumenski leksikon*. Mohorjeva družba, Celje 1969

J. JURANČIČ, *Srbohrvatsko slovenski slovar*. Državna založba Slovenije 1955

S. GRIZILA, PODBEVŠEK Albina, Božja pomoč stopa iz ilegale. *Jana*, 4. julij 1989

Katoliško socialna in politična doktrina. Zbornik zbranih tekstov II. del, Partizanska knjiga 1976

A. KURI, Karitas - izziv za kristjane. *Družina*, letnik 39, št. 44

T. KIKELJ, *Raziskovalno poročilo za leto 1985*. VŠSD Ljubljana

J. KUŠAR, Poslanstvo ljubezni do bližnjega. *Nedeljski dnevnik*, 14. 10. 1990

M. KUZMIČ, *Ekumenski spisi*. Ljubljana, 1986

J. LORENCIN, Pomoč bratom in sestram v Romuniji. *Glasnik krščanske adventistične Cerkve* 1990, št. 1

A. MRKUN, *Krščanska Caritas*. Zagreb 1925

Nova družbena stvarnost - izziv za Karitas. Seminar na Teološki fakulteti 27. 10. 1990

P. JAKOP Pavle, *Vzgoja mladih za karitativno delo*

I. JEREBIC, *Kako organizirati Karitas v župniji*

Dr. M. KLEVIŠAR, *Kakšno Karitas želimo*

Ognjišče 1967, št. 1: Izberite naslov; 1967, št. 9: Poštni predal dobrote; 1968, št. 7: Poštni predal dobrote; 1968, št. 8: Poštni predal dobrote; 1970, št. 3: Lakoti je ime Biafra; 1970, št. 8: Poštni predal dobrote; 1970, št. 11: Inženir, ki se bori z lakoto; 1989, št. 11: Jean Vanier; 1990, št. 10: MIVA; 1991, št. 1: Slovenska Karitas ob poplavah; Skavti so se izkazali; Kako bo pomagala Karitas; 1991, št. 2: Slovenska Karitas razdelila pomoč; Materinski dom

Dr. V. OMELKO, Caritas - Kaj je to? Armut hat viele Gesichter. *65 Jahre Kärntner Caritas* Verband 1921-1986

B. N. PALAC, M. S. KODRIČ, *Redovništvo na Slovenskem*. II. del, Šolske sestre Sv. Frančiška Kristusa Kralja, Teološka fakulteta, Ljubljana 1986

Poslije 50 godina. *Bilten ADRA* 1990, št. 3

P O V Z E T K I

Blaž Mesec, Srečo Dragoš

Taksonomija oblik neformalne pomoči

Zaradi terminološke jasnosti, zaradi pomembnosti področja neformalnih pomoči (v "naravnih" okoljih) in v raziskovalne namene predstavljata avtorja taksonomijo neformalne pomoči, kakršno sta izdelala na podlagi empirično zbranih podatkov z intervjuji, ki so jih opravile študentke VŠSD. Glavna kriterija predlagane taksonomije sta ustaljenost (normiranost) neformalnih pomoči in širina socialnega kroga, na katerega se ta ustaljenost nanaša. To taksonomijo v nadaljevanju primerjata z Webrovo tipologijo socialnih delovanj in z delitvijo družbenih dejavnosti po posameznih sektorjih (z vidika sistema blaginje). S to primerjavo opozarjata na razlike pri rabi raznovrstnih klasifikacij, zlasti glede razloga njihovega nastanka, glede predmeta, na katerega se nanašajo, glede kriterijev, ki jih uporabljajo, in glede namenov, ki si jih zastavljajo. Razlikovanje na tej ravni je pogoj za njihovo koristnost v socialnem delu.

Bernard Stritih

Iskanje novih možnosti pri reševanju kompleksnih osebnih in socialnih problemov

Avtor opozarja, da se je v zvezi z reševanjem osebnih ter socialnih problemov ljudi nujno odvrniti od tradicionalne epistemologije k načelom nove (nelinijske) epistemologije, tj., k načinu dela, pri katerem se zavestno odpovemo temu, da bi neki ekspert enoznačno definiral problem, stalno preverjamo konsenz med izvajalcem in prejemnikom pomoči, upoštevamo samopodobo prejemnika ter njegov odnosni sistem, pričakujemo nepričakovane zaplete oz. se odpovedujemo vsemu tistemu, kar vodi v vseobvladljivo (vsepredvidljivo) modernistično konstrukcijo "trde realnosti". Razliko med starim in novim pristopom k izvajanju pomoči avtor ponazori s tremi možnimi modeli reševanja problemov, ki so kontinuum med tradicionalno ter sistemsko paradigmo človeške pomoči in omogočajo procese avtopoeze, avtonomije in avtoreferenčnosti.

Vito Flaker

Duševno zdravje in socialno delo

Avtor najprej strnjeno prikaže zgodovinski razvoj obravnavanja duševnega zdravja in norosti, kot je potekal pri nas od 16. stol. pa do danes, iz česar je razvidna kontinuiteta zapiranja in izločanja, ki je ostala osnovna značilnost dela z obrobno in deviantno populacijo. V zvezi s področjem duševnega zdravja navede tri pristope (medikalizacija, upravljanje rizika, psihologizacija normalnosti), ki so pomembni tudi iz vidika socialnega dela. Poda okviren pregled zakonodaje v zvezi s tem področjem, prikaže statistične podatke o številu bolnišnic na Slovenskem, o poklicni strukturi zaposlenih, o pogostosti evidentiranih duševnih motenj, o razpredenosti organizacijske mreže itn., na koncu pa je opozori na nekatere probleme in protislovja nadaljnega razvoja psihiatričnih ter socialnih služb sploh.

Bernard Stritih

Socialno delo s posamezniki in družinami, ki imajo probleme v zvezi z alkoholom

Namen prispevka je razlikovati medicinsko oz. psihiatrično delo z alkoholiki od pristopov, ki jih pri tem uporablja socialno delo. Avtor razloži etiologijo alkoholne odvisnosti s pomočjo mehanizma "povratne sprege" (G. Bateson), s tem povezane socialne vidike reševanja problemov pa pojasni s sistemsko teorijo in teorijo iger (E. Berne). Prednost sistemskega pristopa (za socialno delo) je v tem, da zanj enota preživetja ni individuum, ampak skupina, glavni problemi odvisnosti pa niso kemični ali fiziološki, temveč interakcijski - s scenarijem igre "alkoholik" pojasnjuje strukturo komunikacij in vlog, kakršna se oblikuje na podlagi zunanjih ali notranjih sistemskih (socialnih, osebnih) impulzov ali motenj in ki praviloma privede do ekscesnih pojavov. Iz teh izhodišč so v nadaljevanju predstavljene pomembnejše tuje raziskave, katerih ugotovitve avtor poveže s

prikazom konkretnih tehnik socialnega dela na tem področju.

Darja Zaviršek

Nasilje kot del intimnosti, spolne zlorabe otrok in posilstva

Članek sestavljajo tri področja, ki so v teoriji in v praksi socialnega dela premalo upoštevana: področje nasilja nad ženskami in otroci v družini, spolne zlorabe otrok in posilstva. Povzročitelji omenjenih oblik nasilja so praviloma moški, kar dokazuje, da tako v družini kot v širši družbi položaj moških in žensk ni enak. Socialno delo v Sloveniji tega dejstva praviloma ne upošteva, kar se kaže že v tem, da obravnava nasilje predvsem znotraj družinske problematike in ne tudi ločeno od nje. Avtorica predstavi nove načine reševanja teh problemov: zavetišča za pretepene ženske in otroke, delo z mrežami v primeru spolnih zlorab otroka, svetovalnice za posiljene ženske, mrežo zagovorniških služb za ženske ipd. Značilnost vseh teh služb je, da upoštevajo razlike med spoloma in neenake možnosti, ki jih imajo ženske in moški v vsakdanjem življenju. Gre za socialno delo, ki upošteva govorice spolov in je pozorno na drugačnosti in na razlike med nekoč homogeno definiranimi skupinami ljudi.

Andreja Kavar Vidmar

Brezposelnost

Po uvodni pojasnitvi pojma in vrst brezposelnosti navede avtorica definicijo brezposelne osebe, njeno opredelitev po Zakonu o zaposlovanju in zavarovanju za primer brezposelnosti ter statistični prikaz tega problema. Na podlagi 41 intervjujev z brezposelnimi nakaže njihov položaj in splošne značilnosti brezposelnih, izpostavi posebno ogrožene skupine in navaja njihovo lastno videnje tega problema z materialnega, emocionalnega in odnosnega vidika. Kar zadeva aktivnost brezposelnih pri reševanju problema, so prikazana njihova pričakovanja od zavoda za zaposlovanje in njihovo lastno iskanje zaposlitve ter različnih del, v tej zvezi pa tudi dejavnost centrov za socialno delo. Na koncu avtorica povzame probleme in izpostavi perspektive reševanja brezposelnosti, zlasti z vidika socialnega dela.

Andreja Kavar Vidmar

Republiški zavod za zaposlovanje

Avtorica najprej poda kratek pregled zaposlovanja in zavarovanja za primer brezposelnosti v Sloveniji in navede pravno ureditev tega področja. V nadaljevanju prikaže naloge Republiškega zavoda za zaposlovanje - posredovanje zaposlitve in dela, dajatve in storitve za primer brezposelnosti, politiko zaposlovanja, javna dela, štipendiranje - ter opiše potek in način dela z brezposelnimi. Prikaz sklene z opisom organizacijske mreže in kadrovske strukture tega zavoda oz. njegovih območnih enot in izpostav, na koncu pa izpostavi probleme in perspektive take organiziranosti - zlasti potrebo po socialnem delu v zvezi z brezposelnostjo. To sicer ni v pristojnosti Republiškega zavoda, je pa na tem področju ta dejavnost nujna in jo lahko razvijejo druge (obstoječe) socialne ustanove.

Nada Turnšek

Socialne funkcije vrtcev

Avtorica pregleda koncept podružbljanja vzgoje in varstva predšolskih otrok (kot osrednjega socialnopolitičnega cilja ter ideološke norme preteklega režima) glede na kriterije dosežene socialne enakosti, ki so razvidni (a) iz deleža vključenosti otrok v te ustanove, (b) iz dostopnosti vrtcev predšolskim otrokom ne glede na (ne)razvitost, (ne)urbaniziranost, (ne)zaposlenost regij, iz katerih prihajajo, (c) iz vključevanja otrok ne glede na socialne karakteristike njihovih družin. Na podlagi statističnih podatkov izpostavi krizo tega modela, ki je skušal doseči cilje zlasti s širitvijo mreže vrtcev, kar je posredno doseglo nasprotne učinke. Rešitve vidi avtorica na dveh ravneh: v demokratizaciji na makro ravni (pluralni model sektorjev) in zlasti v spremembah na mikro ravni (med udeleženci varstva v ustanovah).

Pavla Rapoša Tajnšek

Skupnostno socialno delo in skupnostna usmeritev v praksi socialnega dela v Sloveniji

V prvem delu prispevka je opozorjeno na prenos reševanja socialnih problemov z državnega na lokalni nivo ter vzporedno s tem na vse večji pomen skupnega življenj-

skega okolja (oz. sveta) za skupnostno metodo v socialnem delu. V tej zvezi avtorica pokaže na razlike med skupnostnim delom in skupnostnim pristopom, kot tudi med organiziranjem skupnosti, skupnostnim planiranjem in skupnostno akcijo. V drugem delu podaja pregled razvoja socialnega skupnostnega dela v Sloveniji in njegove perspektive v novem (pluralnem) sistemu socialne blaginje, tretji del pa razvršča obstoječe oblike skupnostnega dela pri nas z vidika nekaj značilnih kategorij (glede na problemsko področje oz. populacijo, glede na način organiziranosti, institucionalnost ter alternativnost projektov ipd.) ter prikaže dejavnost centrov za socialno delo v te vrste dejavnostih.

Srečo Dragoš
Vprašanje klošarjev

Po uvodni opredelitvi pojma "klošar" poda avtor kratek zgodovinski pregled tega pojava, s poudarkom na njegovi pravno-normativni reguliranosti za slovensko področje od konca prejšnjega stoletja do danes. Temu sledi opis ljubljanskega Zavetišča za brezdomce, ustanovljenega v okviru Centra za socialno delo (Ljubljana Center) leta 1989. Dejavnosti Zavetišča so prikazane z vidika uspešnosti in učinkovitosti: medtem ko je učinkovitost zelo dobra, je uspešnost komaj še zadovoljiva. Na koncu so prikazani podatki o razširjenosti te problematike po Sloveniji (izven Ljubljane), kakor jo vidijo na Centrih za socialno delo. Iz podatkov (dobljenih v razgovorih s ključnimi delavci in delavkami na Centrih) je razvidno, da obseg klošarstva ni zaskrbljujoče velik, da pa je dejavnost CSD v zvezi s tem enolična.

Srečo Dragoš
Karitas na Slovenskem

Naslovna tema je obravnavana na dveh ravneh, načelno in glede na socialne koncepte, kakršni se pojavljajo v novejši slovenski zgodovini. Zato se avtor v prvem delu prispevka loteva vprašanja, kaj karitas izvorno sploh pomeni za krščansko vero, na kakšni etiki temelji, kakšen je njegov socialno-zgodovinski pomen in kakšna je vloga karitasa z vidika današnjih družbenih razmer. V drugem delu pa gre za prikaz različnih konceptov o urejenosti celotne družbe, kakor so jih (od konca prejšnjega stoletja) formulirali vidnejši slovenski katoliški avtorji. Avtor primerja poudarek, ki so ga ti akterji v okviru svojih konceptov pripisovali karitasu, s tem, kako obravnavajo druga pomembna področja, iz te primerjave pa se pokaže, da družbena vloga karitasa ne more biti sporna zaradi njegove teleologične usmerjenosti, pač pa so sporni socialno-politični koncepti, ki karitasu pripisujejo neustrezne družbene funkcije.

Tone Kikelj et al.
Cerkvena dobrodelnost na Slovenskem 1991

Podana je podrobna evidenca razvejane dobrodelnosti cerkva na Slovenskem in zgoščen opis njihovih posameznih dejavnosti in organizacijskih oblik. Avtor najprej prikaže zgodovino cerkvene dobrodelnosti pri nas, potem pa navede organizacijske oblike te dejavnosti v novejšem času (1991). Opozori na raznovrstnost karitativnih dejavnosti v okviru katoliške cerkve, na podobne dejavnosti, ki jih izvajajo druge verske skupnosti v Ljubljani, in na navzočnost mednarodnih karitativnih dejavnosti v slovenskem prostoru. Pri vsaki od teh oblik so podani osnovni podatki o njihovi vsebinski usmerjenosti, času nastanka in razširjenosti, na koncu pa so navedeni viri, ki dejavnosti podrobneje opisujejo.

Blaž Mesec, Srečo Dragoš

Informal help taxonomy

For the purposes of terminological clarity, considering the significance of the field of informal help (in "natural" settings), and for the purposes of research, the authors present a taxonomy of informal help they elaborated on the basis of the empirical data from the interviews carried out by the students of School for Social Work. The main criteria of the proposed taxonomy are stability of informal help and the range of the social circle to which that stability applies. Next, they compare this taxonomy with Weber's typology of social action and with the division of social activities into individual sectors (from the point of view of the welfare system). Through this comparison, they point out the different applications of the various kinds of classifications, especially regarding their origin, the object to which they refer, the criteria they use, and the purposes they set out. To differentiate on this level is the condition for them to be useful in social work.

Bernard Stritih

In pursuit of new possibilities to solve complex personal and social problems

The author points out, with respect to people's personal and social problems, the necessity of turning away from the traditional epistemology to the principles of a new (nonlinear) epistemology, ie., to the kind of work in which the expert's singleminded definition of a problem is consciously renounced, the consent between the giver and the receiver of help is constantly tested, the self-image of the receiver and his/her relational system is taken into account, unexpected complications are expected, and everything that leads to all-mastering (all-anticipating) modernist construction of the "hard reality". The difference between the old and the new approach to helping is illustrated with three possible models of problem-solving, which represent a continuity between the traditional and the systemic paradigm of human help and enable the processes of autopoesis, autonomy and self-referencing.

Vito Flaker

Mental health and social work

This condensed presentation of the historical development of treating mental health and madness in Slovenia since the 16th century makes it clear that there is a continuity of locking up and excluding, which remains the basic feature of the work with a marginal and deviant population. Concerning the field of mental health, three approaches are presented (medicalisation, risk management, psychologisation of normality) which are also important from the point of view of social work. A brief survey of the relevant legislation is presented, together with the statistical data on the number of hospitals in Slovenia, on the vocational structure of professionals, on the frequency of registered mental disturbances, on the extension of the organisational network, etc., and finally, some problems and contradictions of further development of the psychiatric and social services in general are pointed out.

Darja Zaviršek

Violence as part of intimacy, child sexual abuse, and rape

The article is composed of the three topics that are not acknowledged enough in the theory and practice of social work: that of violence against women and children in family, of child sexual abuse, and of rape. As a rule, the offenders are men, which proves that the position of men and women is unequal both in family and in society at large. Social work in Slovenia normally does not acknowledge this fact, and that is demonstrated by the treatment of violence chiefly within the family, not separate from it. The author presents the new ways of solving these problems: shelters for battered women and children, work with networks in cases of child sexual abuse, counseling for raped women, advocacy service network for women, etc. The characteristic of all these services is that they take into account gender differences

and unequal opportunities for women in ordinary life. It is about the social work that considers the language of gender and pays attention to the differences among once homogeneously defined groups of people.

Bernard Stritih

Social work with the people who have alcohol-related problems

The aim of the paper is to distinguish between medical or psychiatric work with alcoholics and the approaches used by social work. The author explains the aetiology of alcoholic dependence by the mechanism of "double bind" (G. Bateson), and the social aspects of problem solving by means of the system theory and the theory of games (E. Berne). The advantage of the systemic approach (for social work) is that, for it, the unit of survival is not an individual but a group, and the main problems of dependence are not chemical or physiological but interactional - the structure of communications and roles, as formed from exterior or interior systemic (social, personal) impulses or disturbances, and regularly leading to excess, is accounted for by the script of the game called "an alcoholic". These are the starting points for the author's presentation of some more important foreign research whose findings are linked to the survey of the concrete techniques of social work in this field.

Andreja Kavar Vidmar

Unemployment

Having initially clarified the notion and the types of unemployment, the author presents the definition of unemployed person according to the Law of Employment and Insurance in Case of Unemployment, as well as the statistical figures of the problem. On the basis of 41 interviews with unemployed persons she indicates the situation and general characteristics of the unemployed, points out the particularly threatened groups, and quotes their own views on the problem from the material, emotional and relational point of view. Regarding the activity of the unemployed to solve their problem, she presents their expectations of the employment bureau and describes both how they look for work or a job on their own and the related activities of social work centres. Finally, the author summarizes the problems and suggests the perspectives for the solution of unemployment, notably from the perspective of social work.

Andreja Kavar Vidmar

The national establishment of employment

The author starts with a short survey of employment and insurance against unemployment in Slovenia and cites the legal regulation of the field. Next, she presents the tasks of the national establishment of employment - mediation of employment and work, taxation and services in case of unemployment, the policy of employing, public works, scholarships - and describes the course and the mode of work with the unemployed. She concludes the presentation by describing the organisational network and the personnel structure of the establishment and its regional units and branch offices. Finally, she points out the problems and perspectives of such organisation - in particular the need for social work in dealing with unemployment. Though it is not in the capacity of the national establishment, that work is necessary in this field and can be developed in other (existing) social institutions.

Nada Turnšek

Social functions of kindergarten

The author examines the concept of the socialisation of pre-school children education (as the central socio-political aim and the ideological norm of the previous regime) through the criteria of the achieved social equality which are evidenced (a) by the ratio of inclusion of children in these institutions, (b) by the accessibility of kindergartens to pre-school children regardless of the degree of development or urbanisation and the rate of unemployment in the areas they come from, (c) by the inclusion of children regardless of the social features of their families. She exposes, on the basis of statistical data, the crisis of the model that attempted to achieve its goals primarily by spreading the network of kindergartens, but doing that achieved the opposite. The solutions are seen

by the author on two planes: in the democratisation on the macro level (the plural model of sectors) and particularly in the changes on the micro level (among the participants of tutelage in institutions).

Pavla Rapoša Tajnšek

Community social work and community oriented social work in the practice of social work in Slovenia

In the first part of the paper, the transfer of social problem-solving from the state to the local level and, paralelly, the increasing significance of common living surroundings (or world) for the community method in social work is pointed out. The author shows the differences between community work and community approach, as well as between community organising, community planning and community action. In the second part, she gives a survey of the development of community social work in Slovenia and its perspectives in the new (plural) system of social welfare, while in the third part, she classifies the current forms of community work in this country into a few characteristic categories (regarding the problem area or population, regarding the mode of organisation, institutionality and alternativity of projects etc.), and presents the activities of social work centres in these kinds of activity.

Srečo Dragoš

The question of the homeless

Having initially defined the idiomatic term "clochard", the author presents a short historical survey of the phenomenon, laying stress on its legal status in the Slovenian territory since the end of the previous century. This is followed by a description of the Shelter for the Homeless, founded within the Centre for Social Work of the Ljubljana-Centre municipal unit in 1989. The activities of the Shelter are presented from the point of view of efficacy and efficiency: while their efficiency is very good, their efficacy is hardly satisfactory. Finally, the data are presented on the extension of the problem in Slovenia (outside Ljubljana) as seen in the centres for social work. The data obtained from the interviews with the key workers in the centres show that the extent of homelessness is not alarming but that the activities of the centres are dull.

Srečo Dragoš

Caritas in Slovenia

The subject is treated on two levels, in principle and in view of the social concepts as they appear in the recent Slovenian history. For that reason, in the first part, the author considers the original meaning of *caritas* for the Christian religion, its fundamental ethics, its socio-historical significance and its role in face of the present social condition. In the second part, various concepts of the arrangement of the whole society, as issued (since the end of the previous century) by more notable Slovenian Catholic authors, are presented. The emphasis these authors ascribe to the *caritas* in terms of their concepts is compared with how they treat other important fields, and this comparison shows it is not the social role of the *caritas* and its teleological aim, but the socio-political concepts which attribute to the *caritas* inadequate social functions, that are contestable.

Tone Kikelj *et al.*

Charitable activities of the Slovenian churches in 1991

The author provides a detailed overview of the intricate charitable activities of the Slovenian churches and a condensed description of the individual activities and organisational forms. First, he presents the history of the charitable activities of the churches in Slovenia; next, he lists the forms of their organisations in the recent time (1991). He points out the variety of charitable activities within the Catholic Church, the similar activities carried out by other religious groups in Ljubljana, and the presence of the international charitable activities in Slovenia. Each of the forms is described with regard to its contents, time of origin and dissemination. The article is concluded by the sources that give more details about the activities.

Izšla je knjiga Darje Zaviršek: ŽENSKE IN DUŠEVNO ZDRAVJE. Naročite jo lahko pisno ali po telefonu!

Naročite se pravočasno tudi na SOCIALNO DELO, letnik 33 (1994). Ni prednaročnine - plačali boste vsako številko posebej: če ste ustanova, ji bomo priložili račun, če ste posameznik ali posameznica, jo boste prejeli po povzetju.

Social Work - Journal for Theory and Practice
Vol. 32 (1993)
No. 5-6: Social Slovenia
Published by School for Social Work, Ljubljana
All rights reserved

Editor-in-Chief
Blaž Mesec

This issue was edited by Srečo Dragoš in Blaž Mesec

Address of the Editor
Šaranovičeva 5, 61000 Ljubljana, Slovenia, phone. & fax (+386 61) 133-7011

socialno delo 32/1993, št. 5-6

Uredniški predgovor 1
Editors' preface

• Blaž Mesec, Srečo Dragoš
Taksonomija oblik neformalne pomoči 5
Informal help taxonomy

• Bernard Stritih
Iskanje novih možnosti pri reševanju kompleksnih osebnih in socialnih problemov 19
In pursuit of new possibilities to solve complex personal and social problems

• Vito Flaker
Duševno zdravje in socialno delo 29
Mental health and social work

• Darja Zaviršek
Nasilje kot del intimnosti, spolne zlorabe otrok in posilstva 41
Violence as part of intimacy, child sexual abuse, and rape

• Bernard Stritih
Socialno delo z ljudmi, ki imajo probleme v zvezi z alkoholom 71
Social work with the people who have alcohol-related problems

• Andreja Kavar Vidmar
Brezposelnost 99
Unemployment

• Andreja Kavar Vidmar
Republiški zavod za zaposlovanje 117
The national establishment of employment

• Nada Turnšek
Socialne funkcije vrtcev 129
Social functions of kindergarten

• Pavla Rapoša Tanjšek
Skupnostno socialno delo in skupnostna usmeritev v praksi socialnega dela 139
Community social work and community oriented social work in the practice of social work

• Srečo Dragoš
Vprašanje klošarjev 153
The problem of the homeless

• Srečo Dragoš
Karitas na Slovenskem 163
Caritas in Slovenia

• Tone Kikelj, Darinka Piskule, Nives Potočnik
Cerkvena dobrodelnost na Slovenskem 1991 199
Charitable activities of the Slovenian churches in 1991

Povzetki 225
Slovenian abstracts

229
English abstracts